

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

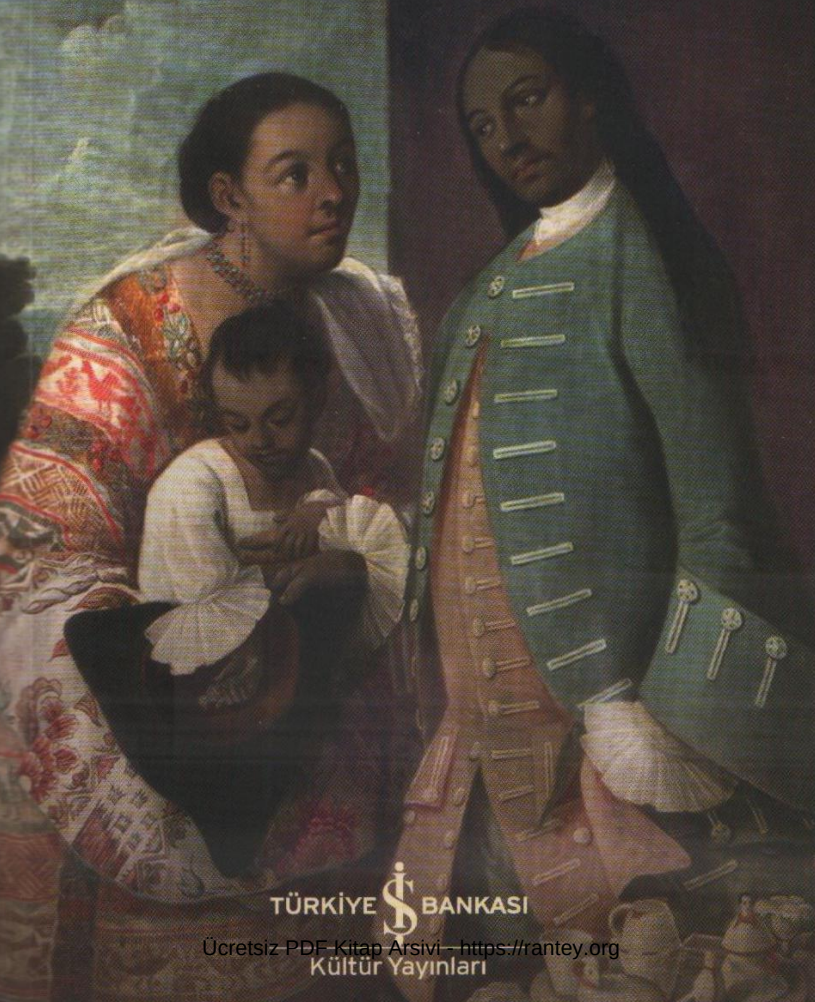
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

MERRY E. WIESNER-HANKS

Tarihte Toplumsal Cinsiyet

Çeviren:
MERAL ÇIYAN ŞENERDİ

TÜRKİYE BANKASI

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi – <https://rantey.org>
Kültür Yayınları

TARİH

**MERRY E. WIESNER-HANKS
TARİHTE TOPLUMSAL CİNSİYET
KÜRESEL BAKIŞ AÇILARI**

**ÖZGÜN ADI
GENDER IN HISTORY
Global Perspectives**

COPYRIGHT © MERRY E. WIESNER-HANKS 2011

**İNGİLİZCE ÖZGÜN METİNDEN ÇEVİREN
MERAL ÇİYAN ŞENERDİ**

**© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2011
Sertifika No: 40077**

**EDİTÖR
DEVRİM ÇETİNKASAP**

**GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM**

**DÜZELTİ/DİZİN
NECATİ BALBAY**

**GRAFİK TASARIM UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI**

I. BASIM: ŞUBAT 2020, İSTANBUL.

ISBN 978-625-7999-48-9

**BASKI
DÖRTEL MATBAACILIK SANAYİ VE TİCARET LİMİTED ŞİRKETİ
ZAFER MAH. 147. SOK. 9-13A ESENYURT / İSTANBUL.
Tel: (0212) 565 11 66
Sertifika No: 40970**

**TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Faks (0212) 252 39 95
www.iskulttur.com.tr**

Tarih

Tarihte Toplumsal Cinsiyet

Küresel Bakış Açıları

MERRY E. WIESNER-HANKS

Çeviri: Meral Çıyan Şenerdi

TÜRKİYE BANKASI
Kültür Yayınları

İçindekiler

Kronolojik Dizin	viii
İlk Baskıya Övgü	xi
Teşekkürler	xiii

Birinci Bölüm

Giriş	1
Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet	4
Kitabın Yapısı	18
Ataerkinin Kökenleri	22

İkinci Bölüm

Aile	41
Antik Mısır ve Mezopotamya (MÖ 4000-MÖ 600)	44
Çin, Hindistan ve Akdeniz'in Klasik Kültürleri (MÖ 600-MS 500)	47
Modern Dönem Öncesinde Afrika, Amerika Kıtaları ve Güneydoğu Asya (MÖ 600-MS 1600)	54
Ortaçağ ve Erken Modern Dönemde Avrupa ve Akdeniz (MS 500-1600)	59
Sömürge Dünyası (1500-1900)	63
Sanayileşme ve Sanayileşme Sonrası Dünya (1800-2010)	73

Üçüncü Bölüm

Ekonomik Yaşam	89
Yiyecek Toplayıcı, Bahçeci ve Çoban Topluluklar (MÖ 20.000-MS 1800)	91
Tarım Toplulukları (MÖ 7000- MS 1800)	97
Kölelik (MÖ 7000-MS 1900)	103
Kapitalizm ve Sanayileşme (1500-2000)	106
Ticari Şirketler, Devlet ve Hizmet Ekonomisi (1900-2010)	118

Dördüncü Bölüm

Fikirler, İdealler, Normlar ve Yasalar	137
Kadınların ve Erkeklerin Doğası ile Roller	142
İkili Sistemler	151
Annelik ve Babalık	157
Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Yaratan İdeolojiler, Normlar ve Yasalar	162
Eşitlik İdeolojileri	166

Beşinci Bölüm

Din	181
Animizm, Şamanizm ve Paganizm (MÖ 40.000)	182
Antik Yakındoğu'da Yazılı Dinler (MÖ 3000'den itibaren)	187
Konfüçyüsçülük ve Taoizm (MÖ 600'den itibaren)	190
Hinduizm ve Budizm (MÖ 600'den itibaren)	193
Hristiyanlık (MS 30'dan itibaren)	200
İslamiyet (MS 600'den itibaren)	208

Altıncı Bölüm

Siyasi Yaşam	227
Akraba Grupları, Kabileler ve Köyler (MÖ 10.000'den itibaren)	231

Verasetle Dayanan Aristokrasi	
(MÖ 3000'den itibaren)	234
Savaş Hali	244
Yurttaşlık (MÖ 500-MS 1800)	251
Kadın Hakları Hareketleri (1800-2010)	258
Sömürgecilik, Sömürgecilik Karşıtlığı ve Sömürgecilik Sonrası (1500-2010)	263

Yedinci Bölüm

Eğitim ve Kültür	283
Klasik Dönem ve Sonrası Kültürler	
(MÖ 600-MS 1450)	290
Rönesans (1400-1600)	297
Demokrasi, Modernite ve Okuryazarlık (1710-2010)	304

Sekizinci Bölüm

Cinsellik	325
Klasik Avrasya (MÖ 600-MS 600)	332
Amerika Kıtası (MS 500-MS 1500)	337
Üçüncü Cinsiyetler	341
Sömürge Dünyası: Cinsiyet ve Irk 1500-1900)	344
Batı'da Modern Cinsellik (1750-1950)	348
Küreselleşen Dünya (1950-2010)	357

Sonsöz	373
Dizin	381

Kronolojik Dizin

Dünya tarihinde zamanın çağlara bölünmesi yani “dönemlendirme”, epeyce karşı çıkılan bir yöntemdir: Birçok döneme yapıştırılan etiketler, örtülü veya açık değer yargıları içerir. Tarihçilerin bir dönem ile sonrakini ayıran işaretler olarak gördükleri gelişmeler, tüm dünyada birbirinden çok farklı zamanlarda gerçekleşmiş ve yaşamın önemli tarafları, görece ufak değişikliklerle birçok dönemi aşarak genellikle aynı kalmaya devam etmiştir. Bu yüzden her dönemlendirme sistemi sorunludur ama bunlardan tamamen vazgeçmek de zordur; bu nedenle “kronolojik dizini” hazırlarken, üniversitelerin dünya tarihi derslerinde en yaygın biçimde kullandığı, zamanı geniş bölümlere ayırma yöntemi kullanılmıştır. Ancak bu dizin, genel konulara göre düzenlenmiş 4. Bölüm’e yapılan referansları kapsamadığı gibi, kısa yorumların hepsini de içermez. Bu tabloyu, kronolojik dizine göre işlenen derslerle bağlantı kurulup kitabın daha rahat okunması için buraya aldım.

Yontma Taş Devri (MÖ 9500’e kadar)

Cıvalı Taş Devri (MÖ 9500-MÖ 3000)

Antik tarım toplumları (MÖ 3000-MÖ 600)

Klasik dönem toplumları (MÖ 600-MS 600)

Klasik dönem sonrası toplumlar (MS 600-1450)

Erken modern dünya (1450-1750)

Modern dünya (1750’den günümüze)

*Modernlik öncesi/modernlik sonrası kadınlar arası
okuma grubuma*

İlk Baskıya Övgü

Weisner-Hanks olağanüstü denebilecek bir beceri sergileyerek, insanlık tarihi boyunca bilinen tüm kültürlerde kadınların hayatı ve toplumsal cinsiyetin inşası ile bilinenlerin bir özetini sunuyor... Kuramsal derinliğe sahip, tarihi ve çokkültürlü kayıtlara sadık ama aynı zamanda, öğrencilerin kolayca sindirebileceği kıvamda...

Choice

Profesör Merry Weisner-Hanks, hem kendi araştırmalarına hem de bu alandaki zengin bilgi birikimine dayanarak tarihten günümüze dünya tarihinde toplumsal cinsiyete dair memnuniyet verici bir özet çıkarıyor. *Tarihte Toplumsal Cinsiyet* kitabının, E.H. Carr'ın daha geleneksel çizgideki *Tarih Nedir?* kitabıyla birlikte tarih bölümüne başlayan tüm öğrencilere zorunlu metin olarak okutulmasını öneririm. Okuyucu kitlesi, toplumsal cinsiyeti konu alan bir dersi seçmiş öğrencilerle sınırlı kalmamalı, çünkü kitap, tarihin analiz kategorisi olarak toplumsal cinsiyetin sosyal sınıf, ırk ve etnik köken kadar önemli olduğunu gösterdiği gibi, genç tarihçilere de tarih kavramakta pek çok içgörü sunmaktadır. Özellikle tematik sınıflandırmayla sunulmuş ek okuma önerileri sayesinde, kitabın daha deneyimli tarihçiler için de değer taşıyacağı göz ardı edilmemelidir.

Reviews in History

Merry Weisner-Hanks sağduyuya ve derin bilgiye dayanan bir kitap ortaya çıkarmış. *Tarihte Toplumsal Cinsiyet*, toplumsal cinsiyet yapılarının siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel konulardaki etkisini incelemektedir. Weisner-Hanks'in araştırmasının dikkat çeken kültürel, coğrafi ve kronolojik kapsamı, gerçekleştirdiği analizdeki derinlik, ince ayrıntı ve berraklıkla bir araya gelmiştir. Bu kitap insanlık tarihindeki toplumsal cinsiyet rolleriyle ilgili az bulunur ve değerli bir küresel bakış açısı sunmaktadır.

Jerry H. Bentley
Hawai Üniversitesi

Teşekkürler

Yazdığım her kitap beni, kronolojik ve coğrafi anlamda asıl alanım olan erken modern dönem Almanya konusundan çıkarak, daha geniş yelpazede yazmaya teşvik etti ki bu gitgide daha az bildiğim alanlara girmem demektir. Şanslıydım, yardımlarıyla ve tavsiyeleriyle uzmanlıklarını benimle paylaşan saygın bilim insanlarıyla çalıştım ve bu mesai arkadaşlıkları çoğunlukla gerçek arkadaşlığa dönüştü. Bu kitabın ilk baskısını yazmaya teşvik eden Constantin Fasolt'a ve ikinci baskıyı geliştirmemi öneren, Wiley-Blackwell'in editörü Tessa Harvey'e teşekkür etmek isterim. Anne Hansen, Susan Kingsley Kent, Jeffrey Merrick ve Susanne Mrozik, bölümlerin taslaklarını okuyup paha biçilmez öneriler sundular. İkinci baskıyı hazırlamaya koyulduğumda yüksek lisans öğrencim Brice Smith, yeni kaynaklar için kütüphaneyi ve interneti taradı; öyle çok kaynak buldu ki bunları bir web sayfasında toplamamız gerekti; bunun için yine başka bir yüksek lisans öğrencim, Lea Gnat bana yardım etti. Burada ele alınan düşüncelerin büyük bir kısmının oluşmasında, geçen yıllar içinde birçok insanın etkisi vardır; bu kişi listesi sayfalar tutabilir ama ben Barbara Andaya, Judith Bennett, Jodi Bilinkoff, Renate Brindenthal, David Christian, Elizabeth Cohen, Nathalie Zemon Davis, Lisa Di Caprio, Scott Hendrix, Evelyn Brooks, Higginbotham, Grethe Jacobsen, Margaret Jolly, Susan Karant-Nunn, JoAnn McNamara, Teresa Meade, Pavla Miller, Mary Elizabeth Perry, Allyson Poska, Diana

Robin, Lyndal Roper, Anne Schutte, Bonnie Smith, Hilda Smith, Ulrike Strasser, Susan Stuard, Larissa Taylor, Gerhild Scholz Willams ve Heide Wunder'e özellikle teşekkür etmek istiyorum. Kocam Neil ile o ullarım Kai ve Tyr, benim yazma gereksinimime alı tılar ve "Annem yazıyor" c mlenci i bizim evde Martha Stewart standartlarından a a ı düzeyde ya amamızın izahı haline geldi. Sonuç olarak Ortaçağ ve Rönesans kadınlarını keşif için kurduğumuz ama artık sınır tanımayan, kadınlar arası okuma grubumun eski ve yeni üyelerine teşekkür etmek istiyorum: Margaret Borene, Martha Carlin, Mary Delgado, Shelly Hall, Janet Jesmok, Deirdre Keenan, Gwynne Kennedy, Gretchen Kling, Sandy Stark ve Louise Tesmer. 15 yıldan fazladır toplanıyoruz ve ilk toplanmaya ba ladığımızda hiçbirimiz bu toplantıların yaşamımızın önemli bir parçası haline geleceğini tahmin etmemi tik. Bu kitabın ilerleyen bölümlerinde kadınların kendi aralarında kurduğu toplulukları ele aldım; onlardan bize hiçbir kayıt kalmadığından, bu gruplar bizim için kaybolup gitmiş olabilir ama günümüzdeki gruplar hem entelektüel anlamda hem de lezzet duygusuyla ilgili muhteşem yaşam desteği sunmaktadırlar. Bu yüzden bu kitap, okuma grubumuza ithaf edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

Giriş

Bu kitabın başlığı, üniversitede tarih bölümünü seçtiğim sıralarda yani neredeyse kırk yıl önce, bana pek anlamlı gelmezdi. Belki de o zamanlar bunu, Almanca isimleri sızlanarak öğrenirken karşıma çıkan her ismin önüne gelen dişil veya eril cinsiyet ön eklerine benzer bir şekilde, dilsel gelişimin bir analizi diye düşünebilirdim. Kadın hareketi, bir yığın başka şeyi değiştirdiği gibi bunu da değiştirdi. Ben dahil kadın hakları savunucuları, tıpkı edebiyat, psikoloji, din, biyoloji ve diğer bilim dallarının çoğundaki gibi, geçmiş hakkında bize ne öğretildiğine baktık ve öykünün sadece yarısını duyduğumuzu fark ettik. Evrenselmiş gibi gösterilse de okuduğumuz veya duyduğumuz çalışmaların çoğu, “sanatçı erkek”, “avcı erkek”, “erkek ve çevresi” gibi tanımlarla yalnızca eril deneyimi anlatıyordu. Geçmişteki kadınların yaşamlarını incelerken, onları ilk olarak, milliyetleri, tarihi dönemleri, sosyal sınıfları, dinsel bağlantıları gibi alıştığımız sınıflandırmalara göre kolayca yerleştirdik, ama sonra “kadını ekle ve karıştır” diye hicvedilen yaklaşımın yetersizliğinin farkına vardık. Kadın konusuna yoğunlaşmak, bildiğimiz sınıflandırmaları çoğu kez altüst etti ve bizi tarihin nasıl düzenlendiğini ve yapılandırıldığını düşünmeye

itti. İşin içine kadınlar girdiğinde, Avrupa Rönesans'ı ve Aydınlanma'sı, tıpkı Antik Atina demokrasisi veya Jackson dönemi Amerikan demokrasisi gibi parıltısını yitirdi. Görece daha yeni tarih yaklaşımları, örneğin 1960'larda geliştirilen sosyal bilim tekniklerini kullanan Yeni Sosyal Tarih'in sınıf analizi vurgusunun bile, kadınların ve erkeklerin deneyimleri arasındaki farklılıkları ele alma açısından eksik olduğu fark edildi.

Tüm tarihin asıl odağı olarak görülen başlık, yani erkek de, herkesçe bilinen sınıflandırma ve değerler dizisinin altüst oluşundan nasibini aldı. Eril deneyimi evrensel kabul etmek, sadece kadınların tarihini gizlemekle kalmadı, erkek deneyiminin kendi başına analiz edilmesini de engelledi. Bireyleri tanımlamak için kullanmaya alıştığımız, "sanatçı" ve "kadın sanatçı" veya "bilim adamı" ve "bilim kadını" gibi sözcükler bizi, Michelangelo, Picasso veya Isaac Newton'ın deneyimlerinin, arka olmaları olgusuyla nasıl şekillendiğini düşünmekten alıkoyarken, Georgia O'Keeffe veya Marie Curie'nin kadın olmalarının onları nasıl etkilediğini düşünmeye zorlar. Kadın çalışmalarına aşina tarihçiler, hem kadınları hem de erkekleri etkileyen cinsiyet ayrımı sistemlerini gitgide daha fazla tartışmaya başladılar ve 1980'lerde bu sistemleri anlatmak için "toplumsal cinsiyet" terimini ortaya çıkardılar. Bu noktada "cinsiyet" terimiyle ilk olarak; fiziksel, morfolojik ve anatomik farklılıkları (ki bunlara çoğunlukla "biyolojik farklılıklar" denmektedir), "toplumsal cinsiyet" terimiyle ise; kültürün inşa ettiği, tarihin akışıyla değişen, genellikle farklılıkların istikrarsız sistemini kastederek, ikisi arasındaki farklılaşmayı belirginleştirdiler.

"Toplumsal cinsiyet" başlığı altındaki çalışmaların çoğu hâlâ kadınlar üzerine yoğunlaşmakta ve kadın tarihi çalışmaları kendi alanında yoluna devam etmektedir. Sadece birkaç kişi her iki cinsiyete de eşit ağırlıkta bakmakta veya

erkek deneyimi üzerinden yoğunlaştırdıkları çalışmalarına “erkeklerin tarihi” veya “yeni erkekler üzerine çalışmalar” demektedir. Bazı üniversite yayınevleri, “toplumsal cinsiyet ve kültür”, “toplumsal cinsiyet ve Amerikan yasaları” gibi başlığında “toplumsal cinsiyet” geçen kitap dizileri yayımlamaya başladı. Birçok alandaki bilim insanları giderek “cinsiyet” sözcüğünü bırakıp, daha kabul edilebilir bir terminoloji olarak “toplumsal cinsiyet” ifadesini benimzediler; örneğin “cinsiyet rolleri” ifadesi “toplumsal cinsiyet rolleri” haline, “cinsiyet ayrımı” ifadesi “toplumsal cinsiyet ayrımı” haline geldi. Tarihçiler, toplumsal cinsiyetin, sadece kadınlar veya aileye değil bütün tarihsel gelişmelere bakışta uygun bir sınıflandırma yöntemi olduğuna dair bu yeni ileri sürülen bakış açısına ilgi gösterdiler. Her politik, entelektüel, dini, ekonomik, sosyal ve hatta askeri değişim, kadın ve erkeğin eylemleri ve rolleri üzerinde bir etki yaratırken, diğer taraftan, bir kültürün toplumsal cinsiyet yapısı da tüm diğer yapıları ve gelişimleri etkilemiştir. İnsanların toplumsal cinsiyet anlayışları, onların yalnızca kadınlara ve erkeklere dair düşünce tarzlarını etkilemekle kalmamış, genelde toplum hakkındaki düşünce tarzlarını da şekillendirmiştir. Tarihçi Joan Scott bunu şöyle ortaya koymaktadır: “Toplumsal cinsiyet, cinsiyetler arasında algılanan farklılıklara dayalı sosyal ilişkilerin asli unsuru, güç ilişkilerini göstermenin başlıca yoludur.” Böylece, hayatın diğer alanlarındaki hiyerarşiler toplumsal cinsiyet bağlamında ifade edilirken, baskın bireyler veya gruplar için genellikle eril, onlara tabi bireyler veya gruplar için dişil terimler kullanılmıştır. Buna karşılık, toplumsal cinsiyete ilişkin açık veya sembolik fikirler, erkeklerin ve kadınların seçtiği veya seçmeye zorlandıkları hayat tarzıyla çelişse de bu fikirler insanların davranış biçimini etkiledi.

Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet

Tarihçiler ve onların öğrencileri tam da cinsiyet ve toplumsal cinsiyet arasındaki ayrımı görmeye başlamışlardı ki (bir analiz kategorisi olarak toplumsal cinsiyetin önemi gitgide daha fazla kabul görüyordu), bu ayrım tartışmalı hale geldi. Kadınlar “biyolojik olarak” daha mı barışçıl veya erkekler “biyolojik olarak” matematikte daha mı yetenekli yoksa bu tür eğilimler yetiştirilmeleriyle mi ilgili gibisinden büyük tartışmalar çıkmakla kalmadı, bazı bilim insanları eğer toplumsal cinsiyet ile biyolojik cinsiyet bu denli birbirleriyle ilişkiliyse o halde ikisi arasında çizgi çizmek anlamlı mı sorularına kafa yordular. Kuşkuuları dört ana başlıkta toplanıyordu.

Eril ile dişi arasında kesin bir çizgi çekmek isteyen gruplardan biri biyolog bilim insanlarıydı. İnsanların çoğu “eril” veya “dişi” diye sınıflandırılabilen cinsel organlarla doğmalarına rağmen bazıları için bu böyle değildir. Bazılarının cinsel organları, eskiden “hermafrodit” şimdilerde interseks diye adlandırılan biçimde belirsiz olabilir. Daha detaylı bir fiziksel muayene, bunların iç cinsel ve üreme anatomilerinin “eril” ya da “dişi” genel tanımlarına uymadığını ortaya çıkarabilir. Eskiden interseks insanlar hangi cinse daha yakınlarsa cinsiyetleri ona göre tayin edilir ve eğer durum dinsel, tıbbi veya yasal otoritelerin dikkatini çekerse tarihi kayıtlara geçirilirlerdi. 19. yüzyıldan itibaren bu şekildeki toplumsal cinsiyet tayini, bazen seçilen cinsiyete uygun olmayan uzuvların ameliyatla dönüştürülmesi veya kesilip alınmasıyla pekiştirildi. Bu gibi hallerde, “cinsiyeti” belirleyen şey cinsiyetin kendisinden ziyade “toplumsal cinsiyet” oluyordu.

Fiziksel beden belirsiz olabilmesi karşısında bilim insanları, cinsiyet farkının başka göstergelerinin de önemli olduğunu vurgulamaya başladılar. 1970’lerde kromozomlar

en gözde belirleyiciydi ve kısa sürede bilimsel ve popüler anlayışın bir parçası haline geldi. Örneğin, 1972’de Uluslararası Olimpiyat Komitesi, kadın gibi “görünmenin” yeterli olmadığına, atletlerin “dişiliklerini” bir kromozom testiyle ispatlamaları gerektiğine karar verdi; belli türlerde kromozom anormallikleri bulunan bir bireyin, doğumundan itibaren “dişi” diye tanımlansa bile ve vajinası, memeleri olup penisi bulunmasa bile, “erkek” olduğuna hükmedilecekti. Kromozomlarla ilgili sorun şu ki, kromozomlar da mükemmel biçimde iki gruba ayrılamaz ve belirsiz ara kategorileri de barındırabilir. Bu nedenle son zamanlarda cinsiyet farklılıklarının kaynağı, androjen ve testosteron gibi doğum öncesi hormonlarda araştırılmaya başlandı. Tüm bu unsurları değerlendirmek için testler geliştirildi: 2009’da Uluslararası Atletizm Federasyonu, Güney Afrikalı orta mesafe koşucusu Caster Semenya’nın dış cinsel organlarını, (ultrasonla) iç üreme organlarını, kromozomlarını ve hormonlarını muayene etti.

“Biyolojik” göstergelerin çoğunun belirsizliği ortadayken, cinsiyet farkının belirlenmesinde şaşmaz bir gösterge bulma arayışına dair bu yoğun ilgi, toplumsal cinsiyet konusundaki (kadın veya erkek “olunmalı” şeklindeki) kültürel modellerin bilimi etkilemeye devam ettiğini düşündürmektedir. Toplumsal cinsiyete ilişkin yerleşik fikirler birçok başka bilim alanını da şekillendirir; örneğin sperm ve yumurtanın birleşmesi, uzun bir süre boyunca, “dinamik, güçlü” sperm, “tüm diğerlerini yenerek” gider ve “pasif, kabule hazır” yumurtaya yapışır şeklinde anlatıldı. (Artık bu süreçte yumurtanın da aktif olduğu biliniyor.)

Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet ayrımına dair kuşku-
ların ikinci bir kaynağıysa antropoloji ve etnografyadır. Dünyadaki kültürlerin çoğu, toplumsal cinsiyete bakışta ikili sistemi benimsemişken, nadiren de olsa bazı kültürler üçüncü hatta dördüncü bir toplumsal cinsiyet geliştirmiş-

lerdir. Bazı kültürlerde toplumsal cinsiyet, kişinin üremeye olan ilişkisine göre belirlenmiş ve buralarda yetişkinler dişi ve eril diye ayrılırken, çocuklar ve yaşlılar farklı toplumsal cinsiyet sınıflarıymış gibi görülmüşlerdir; böylesi kültürlerde dil, kılık kıyafet ve davranış bakımından birbirinden ayrılmış dört ayrı toplumsal cinsiyet sınıflandırması vardır. Alaska, Amazon bölgesi, Kuzey Amerika, Avustralya, Sibiry, Orta ve Güney Asya gibi dünyanın birçok bölgesinde, başlangıçta dişi veya eril diye görülen bireyler, diğer cinsiyetin işlerini, davranışlarını ve kılık kıyafetini benimserler (veya benimserlerdi, çünkü birçok bölgede bu uygulamalar artık kalmadı). Bu bireylerden bazıları çift cinsiyetlidir, aralarında nadiren hadım edilmişlere rastlanır, ancak daha ziyade morfolojik olarak dişi veya eridirler. Bunların en bilinenleri bazı Amerikan Yerlileri arasında bulunur. Avrupalılar bunları ilk gördüklerinde eşcinsel olduklarını düşündüler ve onlara Arapçada erkek fahişe anlamına gelen “berdache” adını taktılar. Bilim insanlarının çoğu artık onlar için “iki ruhlu insan” terimini kullanmayı tercih ediyor ve cinsel faaliyetlerinden ziyade, yaptıkları işler ve dini rolleriyle diğer erkeklerden ayırt edildiğini, efemine erkek veya erkeksi kadın olarak değil, genellikle üçüncü bir cinsiyet olarak düşünüldüklerini kaydediyor. (Üçüncü tür toplumsal cinsiyet 8. Bölüm’de daha detaylı ele alınacaktır.)

Karşılaştırmalı etnografya, dünyanın bazı kültürlerinde kişinin toplumsal cinsiyetinin cinsel organlarına bağlı olmadığını, isterse yaşamı içinde bunu değiştirebileceğine işaret etmektedir. Aslında günlük yaşamda kişiye atfedilen toplumsal cinsiyet, hemen her yerde, biyolojiden ziyade kültürel normlara dayandırılmaktadır; görünmez olan yalnızca kromozomlar veya hormonlar değildir, dünyadaki kültürlerin çoğunda kılık kıyafet de cinsel organları saklamaktadır. (Tabii ki kadın ve erkeğin kılık kıyafeti çok farklı olabilir, fakat bu, kültürel anlamda zorla benimsetilen bir toplumsal

cinsiyet ayrımıdır.) Çocuklara, hormonlar ve kromozomlar hakkında herhangi bir şey öğrenmelerinden çok daha önce, küçük yaşlarından itibaren toplumsal cinsiyet normları öğretilir. Verilen bu dersler sırf dış görünüşünden ziyade, vücudun iç kimyasına dayandırıldığından, kör çocuklar bile toplumsal cinsiyetteki tipik farklılıklar konusunda kendi kültürlerinin fikirlerini benimserler.

Toplumsal cinsiyetin keyfi ve kültürel olarak üretilmiş yapısına, transseksüel ve trans bireyler de meydan okumaktadır ki bu da cinsiyet ile toplumsal cinsiyet ayrımıyla ilgili kuşkuları toparlayan üçüncü bir başlıktır. Kişilerin cinsel ve üreme organları, hatta kromozom ve hormon örnekleri, kadın veya erkek olduklarını gösterse bile, bu kişiler fikren kendilerini pekâlâ öteki olarak görebilir, öteki gibi yaşamayı ve giyinmeyi seçebilirler. Tıp dilinde buna “cinsel kimlik disfori sendromu” veya “toplumsal cinsiyet kimlik bozukluğu” denir. Toplumsal cinsiyet rahatsızlığı çeken ve maddi olanakları elverişli olanlar için 1950’lerde cinsiyet değiştirme ameliyatları yapılmaya başlandı. Cinsiyet değiştirme ameliyatları bedeni zihin ile daha uyumlu hale getirebildiği gibi, bir yandan da düşündürücü sorulara yol açtı: Bir “erkek” bu sürecin neresinde “kadın” haline gelir veya bunun tersi, bir kadın hangi noktada erkek olur? Penisin kaybıyla mı yoksa kazanılmasıyla mı? Göğüsler dolayısıyla mı? Yoksa sürecin ilk başladığı andan itibaren mi? Buna verilecek yanıtın, toplumsal cinsiyet farklılığıyla ilgili ne gibi içerimleri olabilir? 1990’larda buna benzer, hatta daha karmaşık sorular, kendilerini ne erkek, ne kadın veya hem erkek, hem kadın diye tanımlayan trans bireyler tarafından sorulmaya başlandı. Bu bireylere, “sadece kadınlara” veya “sadece erkeklere” ayrılmış alanlara girmeleri için izin verilmeli miydi? Yoksa bunlar arasında seçimi onlar mı yapmalıydı, yoksa seçenekler ikiden fazla mı olmalıydı? Kadın hakları ve gey hakları hareketindeki gibi, trans hareketinde-

ki insanlar da kendi deneyimlerini paylaştığını tespit ettikleri insanlara dair tarihsel araştırmalara giriştiler.

Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişki, cinsellik söz konusu olduğunda daha da karmaşıktır, çünkü her cinsiyetten insan (veya trans birey) diğer cinsiyete (cinsiyetlere), hemcinslerine veya herkese cinsel ilgi duyabilir. Trans hareketi politik anlamda sıklıkla (LBGT kısaltmasıyla ifade edilen) gey, lezbiyen ve biseksüel gruplarla ilişkilendirilse de hareketin içindekiler, onlar için meselenin cinsel köken değil toplumsal cinsiyet olduğuna dikkat çekerek bu bağlantıya karşı çıkarlar. (Cinsel köken konusundaki fiziksel beden ile kültürel güçler arasındaki sınırlar, toplumsal cinsiyet konusundaki kadar tartışmalıdır elbette; bazı bilim insanları “gey geni” bulmaya çalışırken bazıları tüm bu araştırmaları ahlaksız “yaşam tarzı seçimini” onaylama çabaları veya tamamen toplumun inşa ettiği bir şeye ilişkin beyhude bir arayış olarak görmektedirler.)

Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet ayrımına ilişkin kuşkuların dördüncü kaynağı, kadın tarihi çalışan tarihçiler yaratıldı. Bunlar kadınların deneyimlerinin sınıf, ırk, milliyet, etnik köken, bölge ve diğer etkenler nedeniyle farklılık ve zaman içinde çeşitlilik gösterdiğine işaret ederek, kadınlar arasındaki farklılıklara gitgide daha fazla vurgu yapmaya başladılar. Bazıları bu farklılıklara bakarak, bir bütün olarak “kadınlardan” söz etmenin mantıklı olup olmadığını sorguladı. Örneğin, eğer kadınlar, 19. yüzyılda ABD’de olduğu gibi, yuvanın nazik bekçileri olarak düşünülürse o halde erkeklerle tarlada çalışan zenci kadınlar gerçekten “kadın” mıydı ya da eğer kadın daha aşağı konumda ve mantıktan yoksun olarak düşünülürse, o halde İngiltere kraliçesi I. Elizabeth gibi zeki kraliçeler gerçekte “kadın” mıydı gibi sorular ortaya çıkar? “Kadın”, anlamı aşikâr ve zaman içinde değişmeyen bir zümre miydi, yoksa toplumsal cinsiyet farklılığının herhangi bir biyolojik (veya cinsel

köken) dayanağını tartışmak naif bir “özcülük” müydü? Bu tarihçiler, toplumsal cinsiyetin şimdi olduğu gibi geçmişin birçok evresinde de istendiğinde edinilebilecek veya değiştirilebilecek “performatif” bir rol olduğunu, bireylerin kendilerine “toplumsal cinsiyeti oluştururken”, toplumsal cinsiyet rollerine uyum gösterirken veya onlara meydan okurken bu performatif rolü üstlendiklerini belirttiler. Bu durumda, tarihi kayıtlarda yer alan tek şey toplumsal cinsiyet olduğuna göre, bir cinsiyet sınıflandırması olarak kadınları (veya bu bağlamda erkekleri) çalıştığımızı düşünmek yanıltıcı olur; o halde “kadınlar” ve “erkekler” kalıcı nesneler değil kavramsal kategorilerdir.

Toplumsal Cinsiyet Tarihi ve Kuramı

Tüm bu şüpheler, birçok tarihçinin tarihin yöntemleri ve işlevine ilişkin temel anlayışlarını değiştirdikleri bir dönemde bir araya geldi. Tarihçiler, belgelerin ve diğer tür ipuçlarının, kendilerine özgü ilgi alanları olan ve belli önyargılara sahip kişilerce üretildiğinin ve bunlar tarafından bilinçli veya bilinçsiz olarak şekillendirildiğinin uzun süredir farkındaydılar. Böylece tarihçilerin çoğu, olayları yeniden kurarken ve sebeplerini tespit etmeye çabalarırken, kaynaklar bazen anlatımın içinde kaybolursa bile, kaynakların sınırlarını akıllarının bir kenarında tutmaya çalıştılar. 1980’lerde bazı tarihçiler, tarihi kaynakların her zaman önyargılı ve yanlı bir resim ortaya koyduğunu iddia ederek, tarihte ne olduğunu veya niçin olduğunu asla tam olarak belirleyemeyeceğimizi, bunu yapmaya çalışmanın aptalca ve yanıltıcı olacağını savundular. Bunun yerine tarihçilerin yapması gereken, geçmişteki yazılı ve görsel materyallerin (ki buna genellikle “söylem” denir) çözümlenmesi, bu materyallerdeki çeşitli şeylerin “temsil” edilme yöntemi ve muhtemel anlamlarının

belirlenmesiydi. Böyle bakılınca, tarihçilerin, “gerçeği” araştırma kaygısına düşmeleri gerekmiyordu, çünkü bu, saflık boyutunda “pozitivizm” demekti. Pozitivizmin destekleyicileri, bilginin temel amacının olayı tarif etmek olduğunu savunmaktadırlar. (Pozitivizmin yandaşları da karşıtları da, 19. yüzyıl Alman tarihçi Leopold von Ranke’nin, en iyi tarihin, olayların “aslında gerçekleştiği gibi” anlatılmasıyla yazılabileceğine dair sözlerine sıkça atıf yaparlar.)

Tarihçiler arasında “söylem” üzerine yoğunlaşan ve genellikle de “dilbilimsel yönelme” veya “kültürel yönelme” olarak etiketlenen bu ilgi, en geniş anlamıyla “yapı sökümlü” veya “postyapısalcılık” denen, dilin gücüne ilişkin edebi ve dilbilimsel kuramdan ilham aldı. Bazı kuramcılar, dilin dünyayı algılayışımızı anlatmaktan çok daha güçlü olduğunu, bilginin dil aracılığıyla kuşaktan kuşağa aktarıldığını ve bilginin güç olduğunu savundular. Bilginin güçle ilişkisine ve dilin gücüne vurgu yapılması, dilin ve diğer bilgi yapılarının kadını dışladığını vurgulayan farklı birçok bilim dalındaki feministler için postyapısalcılık akımını cazip hale getirdi. Fransız düşünür Michel Foucault’nun, gücün her yönden gelebileceğine dair içgörüsü, feminist anlayış ile örtüşmektedir; feminist anlayışa göre de kadınların hayatını sınırlayan kadın düşmanlığı ve diğer baskılara birçok alanda rastlanabilir; moda dergilerinde, masallarda, işyerlerinde yapılan espriye kadar sinen açık ayrımcılıkta ve ev içi şiddette bu durum kendini göstermektedir. Bu nedenle, toplumsal cinsiyet tarihçileri “dilbilimsel yönelmenin” önde giden savunucularıydılar ve birçoğu, kadının, erkeğin, bedenin, cinsel eylemlerin ve benzer konuların, farklı türdeki söylemler içinde temsil edilişlerini çözümlediler.

Dilbilimsel/kültürel yönelme, tarih boyunca diğer alanlarda olduğu gibi, bazı tarihçilerin şiddetli tepkisini çekti, üstelik bunların arasında kadın ve toplumsal cinsiyet konularına odaklanan birçok tarihçi de vardı. Bu tarihçiler, bu

felsefenin geçmişte ve bugün, kadınların karşısına değişmez dilbilimsel yapıları koyarak, kadınların kendi dünyalarını – genellikle “eylemlilik” terimiyle ifade edilen– şekillendirme yetilerini yok saydığını iddia ettiler. Kadınlar, tam da bir tarihleri olduğunu ve “tarihin bir parçası” olduklarını öğrenirken, “tarihin” sadece bir metne dönüştürülmesi ironik değil miydi? Yoksa toplumsal cinsiyet, hatta “kadın” fikri, aslında birçok kadının geçmişte (ve hatta şimdi) deneyimlediği son derece gerçek baskıyı inkâr eden tarihsel yapılar mıydı diye sordular. Bu fikir ayrılığı bir müddet, söylem analizi taraftarlarının “toplumsal cinsiyeti” sahiplenmelerine, karşıtlarının ise “toplumsal cinsiyetten” kaçınarak “kadınlar” kavramına sarılmalarına yol açacakmış gibi göründü. Çünkü kadınların tarihi açıkça 1970’lerdeki kadın hakları hareketine dayandığından ve ayrıca bu hareket, toplumsal cinsiyet analizine nazaran daha siyasi görüldüğü için, programlar ve araştırma projeleri feminizmle olan bu bağlantıyı önemsiz göstermek niyetiyle bazen “toplumsal cinsiyet” söylemini kullanmayı tercih ettiler.

Bununla birlikte, 21. yüzyıla girerken, bu ayrımın daha az keskin olduğunu görüyoruz. Bir analiz kategorisi olarak toplumsal cinsiyeti kullanan tarihçiler sadece söyleme odaklanmakla kalmadıkları gibi, birçoğu kaynaklarını; bir yazar, bir olay, fiziki bir beden olarak kaynak olma dışındaki halleriyle de ele alıyorlar. Dilbilimsel yönelmeye başlangıçta şüpheyle yaklaşan tarihçiler örgütler, çalışma düzeni, yasal sistemler ve siyasi hareketler gibi kadın tarihine ait “geleneksel” başlıkları incelerken, edebi ve sanatsal kaynakları daha geniş ölçüde ele almanın, anlam bakımından önemini bu kuramın sağladığı içgörüyle anladılar. Bilim insanları cinsiyet ile toplumsal cinsiyet arasındaki ya da bir grup olarak kadınlar ile kavramsal bir kategori olarak “kadınlar” arasındaki ayrım üzerinde fikir birliğine varamasalar da, şimdilerde bu çalışma alanını “kadınların ve toplumsal cin-

siyetin tarihi” diye tanımlıyor, hatta bazen WGH (Women’s and Gender History) kısaltmasını bile kullanarak farklılıklarından ziyade aralarındaki bağlantıyı öne çıkarıyorlar.

Yeni kuramsal bakış açıları, yeni karmaşıklıklar eklemekle birlikte, daha fazla soruyu da beraberinde getiriyor. Bunlardan biri, 1990’ların başında, AIDS eylemlerinin yoğun olduğu dönemde geliştirilen gey ve lezbiyen çalışmalarının öğelerini, edebi ve feminist analizden çıkan diğer kavramlarla birleştiren “queer” kuramıdır. *Queer* kuramcıları, cinsel kavramların her bakımdan kültürün merkezinde yer aldığını iddia ederek, “normal” diye nitelenen her ne ise, onunla açıkça ters düşen her tür cinselliğin üzerinde daha fazla durulması için çağrı yaptılar. Normal ile anormal arasındaki çizginin her zaman toplum tarafından çizildiğini, bununla birlikte tüm cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kategorilerinin de aslında yapay ve değişken olduğunu savundular. Bazı kuramcılar, her tür kimliğin hatalı ve aynı zamanda baskıcı olduğu görüşüyle, melezliği ve performans kavramını överek, kategorilerin bulanıklaştırılması ve eğilip bükülmesi yolundaki tüm çabaları göklere çıkardılar. Bazıları ise buna şüpheyle yaklaştı: Kişi, bir grubun üyelerinin belli bir kimliği olduğunu ve bu kimliğin onları açıkça eşcinsel, kadın veya Afrikalı-Amerikan diye etiketlediğini reddediyorsa; eşcinsel, kadın ve Afrikalı-Amerikalılara karşı ayrımcılığı sonlandırmak için çalışabilir miydi? (Benzer bir tartışmaya çağdaş trans hareketinde de rastlanmaktadır. Bazı insanlar cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kökeninin, kimliğin temel unsuru olduğunu söylerken, diğerleri böyle olmadığını savunmaktadır.) Son on yıl içinde bilim insanları toplumsal cinsiyet ve cinsiyet konularıyla birlikte millet, ırk, din ve diğer başlıkları “queer” bakış açısıyla yeniden gözden geçirirken ve sorgularken büyük ölçüde *queer* kuramına başvurdular. Bu açı genişlemesi, aralarında, alanın birkaç

kurucusunun da bulunduğu bazı bilim insanlarını, her şey “queer” olduğunda *queer* kuramı çarpıcılığını kaybeder mi sorusuyla karşı karşıya getirdiye de, söz konusu kuramsal bakış açısı etkisini sürdürmektedir.

Kimlik, öznellik ve farklılığın kültürel inşası ile bağlantılı sorular, sömürgecilik-sonrası kuram ve eleştirel ırk kuramından doğdu. Sömürgecilik sonrası tarih ve kuram, başlangıçta Güney Asyalı bilim insanlarıyla ve “Maduniyet Çalışmaları” kitap serisiyle ilişkilendirildi ve modern dünya-daki sömürgeleştirme ve emperyalizm sürecinin bir parçası olarak ırk, sınıf, kültür veya dillerinden dolayı ezilen, ikinci sınıflaştırılmış insanlara odaklandı. Eleştirel ırk kuramı 1980’lerde insan hakları hareketinin genişlemesi (ve eleştirisi) ile eleştirel hukuk çalışmalarının içinden çıkan radikal bir grubun, bu çalışmalarda savundukları, birey ve meritokrasi gibi sözde tarafsız hukuk kavramlarının aslında güç ilişkilerini maskeleydiği iddialarının birleşmesiyle geliştirilmiştir. Avrupa ve ABD tarihçileri özellikle ırksal ve etnik azınlıklar gibi madun gruplarla ilgili araştırmalar yaparken her iki kuramsal ekolün içgörülerine gitgide daha fazla başvuruyor ve bunları eserlerine yansıtıyorlar. Dünya tarihçileri de, tüm kronolojik dönemlerdeki güç ilişkilerini analiz etmek için, sömürgecilik sonrası kuramcılarının geliştirdikleri fikirleri artık daha sık kullanıyorlar.

Sömürgecilik sonrası ve eleştirel ırk kuramındaki önemli bir kavram, İtalyan siyaset kuramcısı Antonio Gramsci’nin geliştirdiği hegemonya anlayışıdır. Hegemonya egemenlikten farklıdır, çünkü hegemonya, egemenlik altına alınan toplulukları, egemenlerin arzuları ve sistemleri doğrultusunda askeri ve siyasi konular kadar kültürel bakımdan da kendilerine boyun eğmeleri için ikna etmeyi içerir. Bu, genellikle, hükmedilenler arasından bazı kişilere ve gruplara özel yetkiler ve imtiyazlar bahşetmek, yeni sistemin faydalı

ve tercih edilebilir olduğu konusunda onları eğitim yoluyla veya başka türlü sosyalleştirme biçimleriyle ikna etmekle başarılıdır. Hegemonya kavramı küçük bir grup insanın çok daha büyük nüfuslar üzerindeki egemenliklerini, sürekli isyan ve protestolar olmaksızın nasıl sürdürebildiklerini çok iyi anlatmaktaysa da bazı bilim insanları hegemonyanın bu kadar vurgulanmasının zapt edilen insanların ağına düşükleri gücün gerçeklerini fark edebilme ve kendi tarihlerini şekillendirebilme yeteneklerini önemsiz gösterdiğini iddia etmektedirler. Birçok tarihçi hegemonya kavramını, yüksek mevkideki erkeklerle ilişkileri sebebiyle iktidar sahibi olmuş yüksek statülü kadınların rollerini incelemekte kullandılar. Avustralyalı sosyolog R.W. Connell hegemonya fikrini eril-lik çalışmalarına uygulamış ve erilliğin bütün kültürlerde bir şekilde hegemonik olduğunu, erkeklerin hegemonyanın yukarıda anlatılan yapısından dışlansalar bile her durumda eril imtiyazlardan yararlandıklarını belirtmiştir.

Sömürgecilik sonrası kuramı da, eleştirel ırk kuramı da, ırksal ve etnik hiyerarşilerin yanı sıra başka tür hiyerarşilerin köklerinin de toplumsal ve kültürel ilkelerin derinliklerine uzandığını, bunların sadece yasal veya siyasal değişimle düzeltilebilecek bozukluklar olmadığına işaret ederler. Bu tür hiyerarşiler, bazı grupları haklarından yoksun bırakırken bazı gruplara ayrıcalık sağlamaktadır. Bu, eleştirel beyaz ırk çalışmalarının giriş başlıklarından biri olarak analiz edilmeye başlayan bir olgudur. (Bu, tıpkı erkek çalışmalarının, kadın çalışmalarından doğması ve heteroseksüelliğin tarihi üzerine çalışmaların, gey ve lezbiyen tarihinden doğması gibidir.)

Queer kuramı, sömürgecilik sonrası çalışmaları ve tartışmalı ırk kuramı; eril deneyimini, hem içeriden hem de dışarıdan bir şekilde, kuralcılıkla ve toplumsal cinsiyet farklılıklarına yeterince ilgi göstermeyen geleneksel tarihin kurdu-

ğu kalıba girmekle eleştirilmektedir. Buna işaret eden bilim insanları, feminist çalışmaların pek çoğunun bunun tersi bir yaklaşımdan mustarip olduğuna; heteroseksüel beyaz kadının esas alındığına ve ırk, sınıf, milliyet, etnik köken veya cinsel yönelim farklılıklarına çok az ilgi gösterildiğine dikkat çekmektedirler. Bunlar, beyaz olmayan kadınların deneyimlerinin de ayırt edici özellikleriyle dikkate alınması ve tek bir farklılık eksenini (kadın/erkek, siyah/beyaz, zengin/fakir, gey/heteroseksüel gibi) üzerinden değerlendirmenin yeterli görülmemesi gerektiğini savunmaktadırlar. Bu eleştiriler 1990'larda, sömürgecilik sonrası feminizm gibi, farklılığın birden fazla çizgisini ayırt etmek için harekete geçen kuramsal bakış açılarına yol açtı. Bu tür bilimsel çalışmalar, ırk veya etnik köken ile açıkça bağlantılı konulara eğilmeseler de toplumsal cinsiyet çalışmalarında birçok alanı etkilemeye başladılar. Etkileşimin her zamankinden yoğun yaşandığı 21. yüzyıl dünyasında, farklılık ve kimlik konuları tarihçilerin tartışmasız ana başlıkları olmaya devam ettikçe, bu çapraz dölleme hali sürecektir gibi görünüyor.

Bilimsel eğilimlere dair bu tartışma, kadına odaklanmanın, toplumsal cinsiyeti bir analiz kategorisi olarak kullanmanın ve bir bilim dalı olarak tarihin, istedikleri konuyu veya yaklaşımı gönüllerince seçiveren bilim insanlarıyla birlikte ortadan kaldırılmış gibi görünmesine yol açabilir. Mevcut durumun bununla alakası yoktur. Toplumsal cinsiyet üzerine araştırma yapmak, bazı lisansüstü programlarındaki öğrencilere belki normal geliyordur ama bunun geçici bir moda olduğunu düşünen pek çok tarihçi hâlâ var. Ne var ki, onyıllar geçtikçe böylesi yargıları sürdürmek daha da zorlaşıyor. Daha düne kadar, bariz biçimde küresel veya uluslararası bakış açısıyla yazılmış dünya tarihi anlatan kitaplar, ağırlıklı olarak ekonomik ve siyasi gelişmelere odaklanırken bu gelişmelerin cinsiyetleştirilmiş

doğasını görmezden geliyorlardı. Başka tarihçiler, geçmişe dair yorumlarında “toplumsal cinsiyete” başvururken kavramın anlatmak istediği şeyleri gerçekten derinlemesine düşünmediler. Her ne kadar “sanat adamı” gibi kitap isimlerine artık şahit olunmuyorsa da, yazarların veya editörlerinin çoğu kendi yanlış genellemelerinin farkına varsalar da, kitaplar konuları bakımından hâlâ “sanatçılar” ve “kadın sanatçılar” veya “hükümdarlar” ve “kadın hükümdarlar” diye ayrılıyorlar.

Kadın ve toplumsal cinsiyet çalışmaları coğrafi ve kronolojik olarak hâlâ çok düzensiz bir dağılım gösteriyor. Örneğin, 20. yüzyıl ABD’sinde ya da erken modern İngiltere’deki kadın deneyimi üzerine yazılan veya toplumsal cinsiyeti bir analiz sınıflandırması olarak kullanan kitapların sayısı yüzlerle ifade edilirken, aynı konularda Kazakistan veya Kiribati’yi* inceleyen kitap sayısı belki de bir elin parmakları kadardır. Tabii ki bu dengesiz durum, kadın çalışmaları programlarındaki dengesiz büyümeyle, bu da aslında dünya çapındaki yükseköğrenimdeki yapıyla, yükseköğrenim kurumlarının yeni bakış açıları ve programları hayata geçirme kabiliyetleri veya istekleriyle ilintilidir. 1970’lerin sonuna doğru ABD ve Kanada’daki yüzlerce üniversite ve yüksekokul, kadın tarihi dersleri koymayı önerdi ve pek çoğu, kadın tarihi ve kadın çalışmaları için ayrı müfredatlar hazırladı. Britanya, İsrail ve Avustralya üniversiteleri kadın konulu ders ve seminerleri üniversite programlarına koymakta biraz yavaş davrandılar ve gerek Batı gerekse Doğu Avrupa üniversiteleri hâlâ yavaştan almaktalar. Japonya’da ve başka yerlerdeki kadın araştırmalarının çoğu üniversiteler dışında, yerel tarih dernekleri veya kadın gruplarınca yapılıyor ve bu nedenle çalışmalar

* Okyanusya’da bir ada ülkesi. – ç.n.

bilimsel sayılmıyor. 21. yüzyılın başlarında bazı ülkelerdeki kadınlar hâlâ, kadınların tarihini incelemenin onları ciddiyyetten uzak gösterebileceğini ve bu durumun tarihçi olarak kariyerlerine zarar verebileceğini söylemekteeler.

Herhangi bir ülkede yazılan tarih, bölge ve dünya siyasetince şekillendirilir. Toplumsal cinsiyet dışındaki konular, Latin Amerika, Doğu Avrupa ile siyasi ve ekonomik mücadelenin yoğun olduğu diğer ülkelerdeki tarihçiler için genellikle daha öncelikli görülür. Ayrıca, gelişmekte olan ülkelerdeki üniversitelerin ve araştırmacıların elindeki kaynaklar öylesine azdır ki bu zorluk tüm tarih araştırmalarını köstekleyerek herhangi bir yeni açılım fırsatını sınırlar. Böylece, Kıta Avrupa'sına ve dünyanın başka birçok yerine odaklananlar dahil, kadın tarihi ve toplumsal cinsiyet üzerine gerçekleştirilen gereğinden fazla çalışma, İngilizce konuşan tarihçilerce yapılmaktadır ve İngilizce konuşulan bölgeleri konu alan çalışmalar dünyanın geri kalanı üzerine yapılanlardan çok daha fazladır. Ancak, İngilizce konuşan bölgeler arasında da dengesizlik vardır, ABD'deki çalışmaların sayısı herhangi başka bir yerde yapılanların çok üstündedir. Buna şöyle bir örnek verilebilir: 1980'lerde ve 1990'larda toplanan dünyanın en geniş çaplı tarih konferansı, Berkshire Kadın Tarihi Konferansları'nda, bildiri sunumu başvurularının üçte ikisinin başlıkları ABD üzerineydi.

Bu dengesizliğin değişmeye yüz tuttuğuna dair işaretler yok değil; giderek daha fazla ülkede kadın ve toplumsal cinsiyet tarihini tanıtan örgütler, kadın veya toplumsal cinsiyet üzerine akademik çalışmalar yapan bölümler kuruluyor. Yine de İngilizce ile yapılan bilimsel çalışmaların avantajlı başlangıcı, dünya çapında birçok öğrencinin ve bilim insanının İngilizce okuyabilmesi, öte yandan İngilizce konuşan öğrencilerin ve bilim insanlarının İngilizce dışında herhangi başka bir şey okuyamaması gerçeğiyle birleşince, bu konu-

daki kuramsal anlayışların ve araştırma sonuçlarının amaca yönelik değiş tokuşunun büyük ölçüde tek yönlü işlediği ortaya çıkıyor.

Kitabın Yapısı

Bilim alanında İngiliz dilinin egemenliği, bu kitabın amaçları bakımından hem bir nimet hem de bir lanettir. Eldeki materyallerin çokluğu, kitabın hedeflediği okuyucu kitlesinin bilim insanları kadar öğrencilerden de oluşması nedeniyle, her bölümün sonundaki ek okumalar öneri listesinin ve web sitelerinin sadece İngilizce yazılmış kaynakları içermesi gerektiğine karar verdim. Bu eserlerin eldeki en yeni ve en iyi araştırmaları içerdiğine güvenebilirsiniz, ancak bunlar bile aslında çalışma alanında yer alan kaynakların sadece küçük bir parçasını temsil etmektedir. Bir konu başlığını tam anlamıyla keşfetmek için bu ek okumaların çok ötesine geçmeniz, birçok durumda ve bütün tarih konularında olduğu gibi, kaynak materyalleri, analizleri, diğer dillerdeki kuramsal tartışmaları da okumanız gerekir.

Böylesi dev bir konuyu, kısa bir kitaba sığdırmak zaten bir meydan okumaydı ama kadın ve toplumsal cinsiyet tarihinde kronolojik, ulusal, metodolojik ve cinsel tüm sınırların görelî ve yapay doğasının bir ana tema haline gelmesi gerçeği, bunu daha da büyük bir meydan okumaya dönüştürdü. Feminist tarihteki ana kavramlardan biri kesişimdir; daha yaygın kullanımıyla “ırk, sınıf ve toplumsal cinsiyetin kesişmesi”, sınırlardan ziyade bağlantıları öne çıkarır. Bu yüzden kitabı, coğrafi veya kronolojik bölümlere ayırmaktan ziyade, toplumsal cinsiyet ile diğer yapıların ve kurumların kendine özgü bağlantılarını öne çıkaran başlıklar altında düzenlemeye karar verdim. Her bir bölüm,

dişi veya eril olmanın anlamının, toplumun ekonomik ve dini yapıları tarafından nasıl şekillendirildiğini sorgularken bir yandan da tersini, yani toplumsal cinsiyetin, örneğin çalışma yaşamını veya dini kurumları nasıl şekillendirdiğini keşfe çıkar. Bu sunum, toplumsal cinsiyeti tek parça ve tarih dışı gösterme riskini taşısa da, bu tonu düşürmek için birçok bölüm toplumsal cinsiyet yapılarının zamanla çeşitlilik gösterdiğini vurgulayacak biçimde kronolojik dizine göre düzenlenmiştir. (Kitabın başındaki Kronolojik Dizin bu düzenlemeyi izlemenizi sağlar.)

Dünya tarihindeki temel anlayış değişikliği başka bir meydan okumayı da ortaya çıkardı: İnsanlık tarihi yazı ile değil, insansıların erken çağlardaki evrimiyle, hatta belki daha da öncesinde başlar. Örneğin, dünya tarihçisi David Christian, dünya tarihini Büyük Patlama'dan itibaren dikkate almaktadır. Bu kitap o kadar evveline inmiyor ama MÖ 2 milyon ile 9500 arasındaki Yontma Taş Devri (insanlık tarihinin en uzun dönemi) ve MÖ 9500 ile 3000 arasındaki Cilalı Taş Devri'ne ait bilgileri içeriyor. Böylece kitap, geçmişin fiziki kalıntıları üzerinde çalışan arkeologların, antropologların ve diğerlerinin çalışmaları kadar, “tarihöncesi” ile “tarih” arasındaki çizginin artık çok kesin olmadığı görüşünü benimseyen tarihçilerin çalışmalarına da dayanmaktadır. Her bir bölüm, dünya kültürlerinin birçoğundan bilgiler içererek, aralarındaki farklılık ve bağlantılara işaret ederek, kültürler arasında ve aynı kültür içindeki farklı sosyal, etnik ve ırk gruplarındaki çeşitliliklerin muhtemel sebeplerine ilişkin fikirler ileri sürmektedir. Pek tabii ki her kültürdeki her konuyu ele alamadım. Bu nedenle belli kültürleri, bilhassa önemi kanıtlanmış özel gelişmeleri ve konuları öne çıkarmak üzere seçtim. Dünya tarihçileri, kronolojik ve coğrafi ölçekteki çeşitliliğin kavrayış için önemli araçlar olduğunu vurgularlar, ben de bu anlayışı kullandım.

Bölümlerin dizilişi bir ölçüde rastgeledir ama yine de toplumsal cinsiyetin en küçük, en eski ve tartışmasız en güçlü şekillendiricisi olan aileden başlamak uygun göründü. Bu nedenle 2. Bölüm, aile topluluğu içinde oğlanlarla kızların, kadınlarla erkeklerin deneyimlerinin nasıl farklılaştığını keşfe çıkmaktadır. Antropoloji ve demografi anlayışlarını kullanarak, zaman içinde aile yapısında ve işlevindeki değişimlere dikkat çeker ve evlilik kalıplarını, ailenin boyutunu, aile ve diğer kurumları, normları ve aile yaşamındaki gelenekleri ele alır. 3. Bölüm, ekonomiy odaklanmaktadır. Toplumsal cinsiyeti şekillendiren ve onun şekillendirdiği üretim araçları, çalışma düzeni ve tüketim, mülkiyet uygulamaları gibi ekonomik yapılardaki ve bu yapıların anlamlarındaki değişimin izini sürer. 4. Bölüm, ideallere, normlara ve yasalara göz atmaktadır. Bunu, grupların bir kadın ve bir erkek olmanın anlamını nasıl tanımladıklarını, bu anlamları diğer kültürel kategorilerle nasıl bağdaştırdıklarını ve toplumsal cinsiyete dayalı ayrımları artıran ve azaltan resmi ile gayri resmi araçların nasıl geliştirildiğini inceleyerek yapar. 5. Bölüm, tek tip ama özellikle güçlü bir kurumu olan dinin, geleneksel dinlerin ve dünyanın belli başlı dinlerinin temel öğretileri ile bu öğretileri uygulamak üzere kurulan yapılar aracılığıyla, toplumsal cinsiyet kalıplarını bir yandan güçlendirirken bir yandan da nasıl sorguladığını incelemektedir. 6. Bölüm, bir diğer kurumu, siyaseti ele alır ve devlet oluşumlarının ilk örneklerinden, çağdaş siyasi manzaraya uzanarak, farklı yönetim şekillerinin toplumsal cinsiyeti nasıl şekillendirdiklerini ve aynı zamanda dinlerin toplumsal cinsiyet tarafından nasıl şekillendirildiğini keşfe çıkar. Siyasi yaşamı resmi ve gönüllü kuruluşlarla, yerel, ulusal ve uluslararası siyasi kuruluşları birlikte ele alarak tartışır; geniş bir pencereden bakar ve kadın hakları hareketinin izini sürer. 7. Bölüm, toplumsal cinsiyetin, genelde “kültür” olarak tanımlanan,

edebiyat, sanat, mimari ve müzikte nasıl bir rol oynadığını; kadının ve erkeğin eğitim, öğrenim ve kültürel üretime katılımında farklılaşan fırsatlarını sorgulayarak irdelemektedir. 8. Bölüm, ilgi odağını, kurumlardan alarak daha bireyselleştirilmiş bir konuya, cinselliğe doğru kaydırır: Cinsel cazibe ve cinsel eylemlerin nasıl görüldüğü ve şekillendirildiğinin izlerini sürerken, bunların, tarihselleştirilmiş bir beden yaratmak için toplumsal cinsiyetle nasıl etkileşime girdiklerine değinmektedir.

Tahmin edileceği gibi, toplumsal cinsiyet gibi karmaşık ve kapsamlı bir konuda, her bir bölümdeki ana temalar ve sorular genellikle diğer birçok bölümle bağlantılıdır. Tarihin biraz gerilerine gidildiğinde bu kısmen doğrudur; atıf yaptığımız kayıtların çoğunda, kurumların çoklu işlevleri vardır: Örneğin toprak sahibi Budistlerin ve Hristiyanların manastırları kültürel girişimleri desteklemiş ve bölgeleri yönetmiştir. Belli dinsel gruplara destek veren asil aileler, kendi topraklarındaki çalışma yaşamını örgütlemişler ve ailenin gücünü artırmak için çocuklarının evliliklerini kullanmışlardır. Bu birbirine bağlı olma hali, birçok kişinin toplumsal cinsiyet tarihinin hayati sorunu diye kabul ettiği toplumsal cinsiyet hiyerarşisinin kökeni olan ataerki denilen, erkeğin egemen ve kadının ona tabi olduğu yapıya bakıldığında özellikle güçlüdür. Arkasında yazılı kayıt bırakmış her kültürde erkek kadından daha fazla güce ve kaynaklara erişim imkânına sahiptir. Bu dengesizlik yasal yaptırımlar, entelektüel yapılar, dini sistemler, ekonomik imtiyazlar, sosyal kurumlar ve kültürel normlar gibi başlıklar altında, bu kitabın izleyen bölümlerinde mercek altına alınacaktır. Bu nedenle, tüm bunların toplumsal cinsiyetle ayrı ayrı bağlantısına bakmadan evvel, eril egemenliğinin kaynağı diye ortaya konulan çeşitli tanımları keşfe çıkmakta yarar var.

Ataerkinin Kökenleri

Ataerkinin kökenlerini araştırmak öncelikle biyoloji, antropoloji, psikoloji ve tarihin, ikili toplumsal cinsiyet sınıflandırmasında gözler önüne serdikleri istikrarsızlık ve belirsizliğe dair her şeyi unutmayı gerektirir. Üçüncü ve dördüncü toplumsal cinsiyetlerin, interseks ve trans bireylerin varlığına karşın, dünyadaki kültürlerin çoğunda iki temel toplumsal cinsiyet sistemi bulunur, ancak kadına ve erkeğe yüklenen anlam bakımından kültürler arasında dağlar kadar fark vardır. Bu ikili toplumsal cinsiyet sistemi genellikle beden/ruh, kamusal/özel, doğa/medeniyet, ışık/karanlık, yukarı/aşağı, dış/iç, yin/yang, sağ/sol, güneş/ay gibi diğer ikili sistemlerle ilişkilendirilir ki bu, 4. Bölüm’de daha yakından inceleyeceğimiz bir süreçtir. Örneğin, bu ikiliklerden bazıları doğal olaylardır –güneş/ay ve ışık/karanlık gibi– ama birçok kültürde bunların “Allahın işi” olduğuna inanılması, kadın/erkek ikiliğinin de doğal veya takdiri ilahi olarak görülmesine yol açar. Bu ikili sistem, ilinti kurulan diğerleriyle birlikte, genel olarak erilin, dişiye göre daha güçlü ve daha olumlu (kamusal, medeniyet, ışık, sağ, güneş vb.) konumlandığı; dişinin ise daha güçsüz ve daha olumsuz (özel, doğa, karanlık, sol, ay vb.) tarafta konumlandığı bir hiyerarşi olarak görülür.

Bu anlamdaki toplumsal cinsiyet hiyerarşisi, yoğunluk ve görünürlük bakımından çok çeşitlidir ama her değişim dönemini atlatarak varlığını sürdürmeye devam etmiştir: Fransız Devrimi, Haiti Devrimi, Bilim ve Sanayi Devrimi gibi her devrimden, savaştan, dinsel dönüşümden, teknolojik gelişimden ve kültürel çatışmadan sağ çıkmıştır. 20. yüzyıl Rusya’sı buna iyi bir örnektir: İster Çarlık, ister Komünizm, ister Sovyetler sonrası dönemde olsun, kadınlar, ücretli çalıştıkları işlerine ilaveten “ikinci vardiya” gibi ücretsiz çalıştıkları evlerinde, alışverişi ve ev işlerini yapma-

ya, çocuk bakımının çoğunu üstlenmeye devam ettiler. Bu görevler toplumun çarkının dönmesi için gerekiyordu, ancak tüm bunlar kadına, değerli görülüp takdir edilen şeyleri yapması, örneğin ileri eğitim alması veya siyasi faaliyetlere katılabilmesi için zaman bırakmıyordu. Peki, o zaman bu inanılmaz güçlü sistemin kökleri nereye uzanmaktadır?

Bu soruya muhtelif cevaplar verilebilir, birçok bilim insanı, ataerkinin köklerinin insanlık öncesi döneme uzandığı görüşünde. Dişi memeliler diğer hayvanlara kıyasla, hamilelik ve besleme için epey zaman ve enerji harcarlar, zira üreyip çoğalmaları buna bağlıdır. Erkekler ise yalnızca, dişiyi döllerler. Bu yüzden, dişinin üreme başarısı (genlerin bir sonraki kuşağa aktarılması) kısaca ifade etmek gerekirse bir nitelik, erkeğinki ise bir nicelik meselesidir. Dişiler barınma ve yiyecek sağlayacak veya yavruları büyütürken yardım edecek bir eş seçerken erkeklerden daha titizdirler. Bu bir ihtilaf yaratır ve ihtilaf bazen erkeğin cinsel zorlamasıyla çözülür: Erkek genellikle şiddet uygulayarak, bazen de dişinin var olan yavrusunu öldürerek onu cinsel ilişkiye zorlar. Dişiler bazen pes ederler, sonuçta diğer erkekleri uzaklaştırabilen bir erkek, doğum ve emzirme sırasında ona koruma da sağlayabilecektir, ama bazen de direnirler. Etkin direniş genellikle diğer dişilerle ve birkaç erkekle ittifak kurularak veya sürüdeki yüksek statüyü ele geçirip sürdürmek isteyen erkeğe destek için “kral ilan etme” oyununda rol alan belli dişilerle işbirliği yapılarak gerçekleştirilir.

Erkeğin cinsel zorlamadaki başarısı, büyük maymunlar ve genel olarak primatlar arasında farklılık gösterir. Başarı, dişilerin genellikle kendilerini korumaya yardım edebilecek bir akraba grubu yerine kendi başlarına yaşadıkları orangutanlar gibi primatlarda zirveye çıkar. En az cinsel zorlama, akraba olan erkek ve dişilerin büyük gruplar halinde bir arada yaşadıkları bonobolarda görülür. Tek başına ya da toplu yaşama eğilimi ve dişilerin eril tacizden korunmak için

akrabalarına bağımlı olması hali genellikle ortam koşullarına bağlıdır ve bazı primatlarda topluluktan topluluğa farklılık gösterir. Örneğin bazı babun gruplarında, dişi akrabalar bir arada yaşayarak birbirlerine yardım ederken, diğer bazı gruplarda akrabalarından ayrılırlar ve bu durumda erkekler dişiler üzerinde başarıyla egemenlik kurar. Ne var ki bu “doğal” değil, öğrenilmiş bir davranıştır. Bilim insanları, dişi akrabalarıyla birlikte yaşayan dişi bir babunu, dişi akrabalarıyla birlikte yaşamayan bir grubun içine bıraktıklarında kısa sürede, onu tehdit eden, ısırın en güçlü erkeğin peşinden gitmeyi öğrendiğini görmüşlerdir.

Eril cinsel zorlama, hayvanların çoğunda bireysel bir meseledir ve erkekler birbirleriyle esasen, dişiler için kavga ederek etkileşime girerler. Daha “gelişmiş” hayvan türlerinde –bunun içine şempanzeler, yunuslar hatta insanlar da girer– erkekler diğer erkeklerle karşı statü kazanmak ve daha çok dişiye ulaşabilmek için genellikle birlikte yaşadıkları akrabalarıyla ittifak kurarlar. Erkekler ittifakı, dişilere birlikte saldırmaya imkân tanırken, dişi direnişini de zora sokar. Hayvanlar âleminde, erkek ittifakları genellikle kısa ömürlüdür, çünkü kısa sürede grup içinde statü için dövüşler başlar. Yontma Taş Devri’nden itibaren erkekler, avda ve diğer insanlarla rekabette daha başarılı olmak amacıyla, erkekler arası grup içi rekabeti kontrol altında tutabilme becerisi geliştirdiler. Bunu birbirleriyle konuşarak yaptılar ve “kurallar”, “törenler” veya “kültürel normlar” dediğimiz şeyleri ortaya çıkardılar. Primatolog Barbara Smuts şöyle yorumlar: “Eğer erkek şempanzeler konuşabilselerdi, muhtemelen erkeklerin siyasi dayanışmasını ve dişiler üzerindeki hükmünü artıran, kadınların bağımsızlık ve isyan eğilimlerini zayıflatan ilkel mitler ve törenler geliştirirlerdi.”

Bazı evrim psikologlarına göre, örgütlü şiddet konusundaki erkek dayanışması, primatlar kadar insan toplumlarının da kökeninde yer alır. Bu sav, sosyobiologların

1960'lar ve 1970'lerdeki çalışmaları üzerine bina edilmiştir. Onlara göre, erkekler, tüm memelilerde olduğu gibi, milyonlarca sperm üretirken kadınlar çok daha az sayıda olgun yumurta üretirler. Erkek için üremedeki başarı mümkün olan en çok sayıda kadını hamile bırakmak ve diğer erkekleri bunu yapmaktan alıkoymak iken, kadınlar için yavrularına bakmaktır. Evrim psikologları bu çizgide mantık yürütmeye devam ederek cinsiyetler arası fiziksel ve psikolojik farklılıkların üremeye ilgili farklılıkları pekiştirdiğini iddia ettiler: Hamilelik ve emzirme, kadınları yiyecek bulma ve korunma açısından başkalarına bağımlı hale getirdi, insanlar iki ayaklarının üzerine dikilip yürümeye başlayınca, erkeklerin üst gövdelerinin daha güçlü olması, egemenlik kurmalarını, avlanmak ve savaşmak için elleriyle silah kullanmalarını sağladı. Bu da, bazılarına göre, erkeklerde şiddete, kadınlarda ise besleyip büyütmeye yatkınlık ortaya çıkardı. Bu özellikler genetik olarak sonraki kuşaklara aktarılarak “doğal” hale geldiler. İnsanda erkek şiddeti, giderek, erkekler arası hiyerarşi oluşturan kurallarla denetlenmeye başladı. Kaynakların –özellikle etin– bölüşülmesi konusunda örnekler oluşturuldu ve erkeklerin dışı cinselliğini güç kullanma dışında bir şeyle, yani kurallarla kontrol altında tutmalarının önü açıldı. Elbette kurallar, ihlal edilmeleri durumunda şiddetle kullanılarak savunulmaktaydı, ancak böylece günlük yaşamdaki şiddet miktarı azaldı ve kurallar da giderek siyasi yapılar, ekonomik sistemler ve yasalara dönüştüler. Keza bu kurallar, bugün ataerki dediğimiz şeyin çeşitli boyutlarını, sözgelimi erkeğin kadın üzerindeki egemenliğini, bazı erkeklerin diğerleri üzerindeki egemenliğini ve kaynakların eşitsiz dağılımı yarattı. Kadınların erkek şiddetine direnç göstermesi zordu, çünkü antropolog Claude Levi-Strauss'un çok önceleri “kadının değiş tokuşu” terimiyle ifade ettiği gibi, kadınlar evlenmek için kendi akraba gruplarını terk ederek kocalarının akraba-

larına katılıyorlardı (bu olay için kullanılan daha kuru ifade, patrilokasyondur).

Çok yakın geçmişte, bazı evrim bilimcileri ve antropologlar, insan evrimine dair bu öyküye her bakımdan meydan okudular. Rastgele cinsel ilişkinin, üreme bakımından daha yüksek oranda hamilelik olasılığı yarattığından hareketle, erkekler için olduğu kadar kadınlar için de avantajlı olduğunu savundular. Uzun süren Yontma Taş Devri'nde yaşamı sürdürmek için toplayıcılıktan gelen besinler, etten daha önemliydi; avlanma çoğunlukla kadın ve çocukların da erkeklere katılmasıyla birlikte hep beraber yapılıyordu. Evet, insanlar herhangi başka bir hayvandan daha biçare doğarlar ve bu yüzden yavrunun bakımı, taşınması ve beslenmesi gerçekten büyük bir iştir. Ama kadınların imdadına koşuldu. Babalar bebeği emziremeseler de –ki anne sütü avcı-toplayıcıların bebeğin sindirimine uygun olarak verebilecekleri tek besindi– başka şekilde yardım ettiler. (İnsanların koyun ve keçileri evcilleştirmeye, tahıl yetiştirmeye başlamasıyla, hayvan sütü ve tahıl ezmesi bebek maması seçeneklerine eklendi. Öte yandan 20. yüzyıla, plastiğin küçük bir bebeğin ağzına girebilecek yapay bir emzik üretecek kadar yumuşatılmasına kadar bu mamalarla bebeği beslemenin kolay bir yolu mevcut değildi.) Daha önemlisi, kadının kocasının ailesiyle yaşaması kuralı her yerde yoktu ve birçok toplulukta kadınlar, kendi annelerine ve kendi kadın akrabalarına bağımlıydılar. Antropolog Kristen Hawkes buna “büyükanne hipotezi” terimini yakıştırmıştır. Hawkes ve diğerleri, yavruların ortaklaşa bakımı açısından insan topluluklarının diğer herhangi bir primat grubunun çok ötesine geçtiğini belirtirler. İmece ile çocuk büyütme, sosyal beceriler ve uyumun gelişimine katkı yapmış ve insanlık kültürünün ilerlemesinde, örgütlü grup şiddetinden daha önemli bir rol oynamış olabilir. İnsanlarda örgütlü şiddet diğer türlerdeki benzerdir, ancak çocuk bakımının süresi

ve karmaşıklığı o kadar eşsizdir ki, diğer primatlar üzerine yapılan çalışmalar, ilk insanları anlamak için örnek olmayaabilir. Bilim insanları, primatların davranışlarının insanların toplumsal cinsiyet normlarıyla yargılanması (örneğin, “kısıkanç” erkek şempanzenin “haremine” bekçilik ettiği veya “fettan” dişi bonoboların kendilerine “vurgun” erkekleri tavlayarak yiyeceklerini almaları gibi yorumlar) konusunda uymaktadırlar.

Bu daha eşitlikçi evrimsel biyoloji, çok yeni bir araştırmaya dayanmaktadır ancak bazı bakımlardan eski bir fikri pekiştirir: Avcı-toplayıcılar (veya daha doğrusu toplayıcı avcılar) daha az hiyerarşiktiler, ataerkil düzeni yaratan tarımdır. Bu fikir ilk olarak, J.J. Bachofen’in başını çektiği, 19. yüzyılın Alman sosyal kuramcılar tarafından ileri sürüldü. Bachofen’in iddiasına göre, insan toplumu başlangıçta anaerkildi ve mutlak güç annelerdeydi; anne çocuk bağı, kültürün, dinin ve bir arada yaşamının temel kaynağıydı, ancak gitgide baba çocuk bağlantısı daha önemli görülmeğe başlandı ve (Bachofen’in görüşüne göre) daha üstün ataerkil yapılar geliştirildi. Bachofen’in ilkel anaerki konusundaki düşünceleri, anaerkillikten ataerkilliğe iki aşamalı bir süreçle geçildiğini varsayan sosyalist Friedrich Engels tarafından da kabul gördü. Anaerkil kültürlerde mallar ortaktı, ancak tarımın ve hayvancılığın yayılmasıyla erkekler mahsulün, hayvanların ve arazinin üzerinde hak iddia etmeye başladılar. Böylece özel mülkiyet kavramı gelişti. Erkekler özel mülkiyeti ele geçirir geçirmez, birçok kültürde olduğu gibi, mülkiyetin babanın soyundan gelen erkeklere bırakıldığı ataerkil miras sistemi kuruldu. Erkekler, mirası kendi vârislerine bırakmayı fazlasıyla önemsemeye başladılar ve çocuklarının meşru olduğundan emin olmak için kadınların cinsel yaşamını denetlemeye çalıştılar. Bu, çekirdek ailenin kurulmasına ve sonrasında da, Engels’in “dişi cinsiyetinin dünyadaki tarihi yenilgisi” diye tanımladığı, erkeklerin

kadınlar üzerindeki haklarının çeşitli vasıtalarla meşrulaştırıldığı devlet sisteminin geliştirilmesine yol açtı.

İnsan topluluklarının başlangıçta tanrıçaları ve kadın liderleriyle anaerkil bir düzende yaşadıkları fikri, tarihöncesi kültürler üzerine çalışan birkaç arkeolog tarafından benimsendi. Bu konuda Avrupa'daki en önde gelen isim Marija Gimbutas idi. Gimbutas, Yontma Taş ve Cilalı Taş devirlerinde, Avrupa ve Akdeniz çevresinde yaşayan insanların, eşitlikçi, barışçı ve toprağı bir ana tanrıça olarak onurlandıran kadın merkezli topluluklar olduğu tezini ileri sürdü. Bu "Eski Avrupa" MÖ 4000'den sonra fetihler ve göçlerle Rusya steplerinden gelen, Hint-Avrupa dillerini konuşan insanların eline geçti. Bu yeni halklar, savaşçı, yarı-göçebe ve ataerkildiler; sıklıkla eril tek tanrıya tapıyor ve tek bir askeri lideri takip ediyorlardı. Birçok arkeolog Gimbutas'ın fikirlerini tartışsa da, bu fikirler Merlin Stone ve Riane Eisler gibi popüler yazarlar ve alternatif maneviyat biçimleri arayışında olan gruplar arasında çok etkili oldu. Şimdilerde tanrıçayı gerçek anlamda ilahlaştıran bir sürü örgüt ve web sitesi var; müritler tarihöncesi zamanlardakilerle bağlantılı yeni ayinler ve semboller geliştiriyorlar.

Başta Cheikh Anta Diop ve Ifi Amediume olmak üzere Afrikalı bazı bilim insanları, Gimbutas'ı eleştirerek Avrupa'da anaerkine dair çok az ipucu olduğunu savunanlara katılıyorlar. Bununla birlikte anaerkinin kanıtlarını kadim Afrika'da buluyorlar. Diop, özellikle Antik Mısır'daki kraliçeliğe, Amediume ise kadın odaklı hane düzenine ve kadınların pazar ağlarına işaret etmektedir. İnsan toplumunun köken itibarıyla anaerkil olduğu fikri, Çin Halk Cumhuriyeti'nden bazı tarihçiler tarafından da benimsenmektedir. Bu tarihçiler, Çin yazı sistemlerindeki belli karakterlerin gelişimini, antik halk masallarını ve bazı arkeolojik buluntuları kanıt gösterirler. Ancak Çinli tarihçilerin çoğu bu yorumu paylaşmazlar ve kadının ikincil konu-

muna ilişkin kuvvetli delilin, ilk yazılı kaynakların bazılarında yer aldığına dikkat çekerler; bir anaerkil dönem görme arzusunu, kuvvetli delillerin varlığından ziyade, Marksist liderlerin ideolojik nedenlerle Engels'in kuramlarını kabul etmelerine bağlarlar. Amerika kıtasının erken dönemlerini inceleyen arkeologlar ve tarihçiler de, deliller yine burada da belirsiz olsa da, bazı grupların ne ölçüde anaerkil olup içgüveyi (çiftlerin evlendikten sonra kadının ailesiyle yaşaması) geleneğini benimsediklerini veya en azından toplumsal cinsiyet açısından ne ölçüde eşitlikçi olduklarını tartışmışlardır.

İlkel anaerki tartışmalarındaki temel sorun, yazılı kaynakların yokluğudur. Aslında bir anaerkinin var olduğunu iddia edenler bile, ister MÖ 3. bin yılda Mezopotamya'da ister 18. yüzyılda Kuzey Amerika'da yazının icadının ataerkini doğurduğu fikrine katılırlar. Bunun anlamı şudur: Arkeolojik buluntular, sözlü gelenek, eski geleneklerin tartışıldığı daha sonraki yazılı kayıtlar, masallar veya mitoloji gibi edebi kaynakların sunduğu ipuçları bölük pörçüktür ve yorumlanması zordur. Bu sorunlardan dolayı tarihçilerin çoğu, anaerkini tartışmaktan bütünüyle kaçınırlar. Öte yandan pek çoğu da ataerkinin kökenine ilişkin tüm tartışmalardan uzak durmayı tercih ederken, konunun gereğinden fazla siyasileştiğini, en azından ilgilendikleri zaman diliminin dışında kaldığını savunurlar. Antropologlar da, gelişmenin çok çeşitli sebeplerini ve birbirinden farklı çizgilerini göz ardı ederek herhangi bir şeyin "kökenine" odaklanmanın yaratacağı sorunlara işaret etmektedirler.

Bu tartışmaya girmekten çekinmeyen tarihçi Gerda Lerner, Engels'in mantık yürütmesini öne çıkararak, doğurganlık gücünün kullanılması amacıyla evlilik, fahişelik ve kölelik yoluyla, erkekler arasında takas edilen ilk mülkiyetin kadın olduğunu savunmaktadır. Buna göre ataerki, sosyal sınıflar gibi muhtelif hiyerarşi ve tahakküm biçimlerinin öncüsüdür. Kadınlar böylece, her şeyden önce erkeklerle

ilişkilerine göre tanımlanmaya başlamıştır. Engels gibi, Lerner da ataerkini, mülkiyet ve siyasi yapılara bağlar, ancak bununla birlikte, din ve felsefe yoluyla sembollerin ve anlamların yaratılması gibi somut olmayan meselelerin de önemine vurgu yapar. Mezopotamya dininde ve Musevilik'te kadınlar, tanrı ile doğrudan bağlantının dışında tutuldular; Yunan felsefesinde ise kategorik olarak, erkeğe göre aşağı konumda tanımlandılar. Batı kültürünün kaynağı kabul edilen Kitabı Mukaddes ve Antik Yunan (özellikle Aristoteles felsefesi), kadınların ikincil konumunu teyit etti. Ancak kalıtımsal aristokrasi, sınıf ya da ırk gibi hiyerarşiler, güçlü veya zengin erkeklerle bağlantılı kadınlara imtiyaz sağladığından, kadınlar kendilerini aslında diğer kadınlarla aynı kaderi paylaşan, erkeklerden ayrı bir grup olarak görmeyerek, genellikle kendilerini ikincil konumda tutan kurumları, entelektüel yapıları desteklediler ki bu da Gramsci'nin hegemonya düşüncesine iyi bir örnektir.

Gerda Lerner'ın düşüncelerine pek çok yönden karşı çıkıldı. Materyalist tarihçiler onun fikirler ve semboller üzerindeki vurgusuna, toplumsal cinsiyet hiyerarşisinin mülkiyete dayalı hiyerarşilerden önce geldiğine dair görüşüne itiraz ederken, bazı klasik tarihçiler onun Eski Çağ fahişeliğini ve ilk kültürlerin diğer boyutlarını yanlış yorumladığını öne sürdüler. Ne var ki, tüm bu itirazlara karşın onun ve Engels'in bazı görüşleri halen geniş kabul görmekte, sonraki araştırmalar tarafından desteklenmeye devam etmektedir. Dünyanın birçok bölgesinde, sebep-sonuç ilişkisi çok belirgin değilse de, tarımın gelişimi, kadının giderek daha fazla ikincil konuma düşmesini beraberinde getirdi. Avcı-toplayıcılar arasında et kaynaklarını erkeklerin yönetmesi, toplayıcı kadınların direnişiyle karşılandı, kadınlar üzerindeki erkek denetimine bazı sınırlamalar getirildi. Yarı-göçebe bahçe tarımı, kadınların da hareketliliğini gerektirir ki bu da erkeklerin kadınların günlük

faaliyetlerini kontrol etmeleri zorlaştırır. Yoğun tarım, özellikle saban kullanımı ise, erkeklerin kaynakları ve kadınların hareketlerini denetlemelerini kolaylaştırdı. Kadınların çalışmaları küçük bir alana yoğunlaştığından erkekler onları daha kolay yönlendirebildiler. Saban tarımı yiyecek tedarikini artırdı, ancak aynı şekilde, bu yiyeceği üretmek için gerekli kaynaklara olan gereksinimi de artırdı. Erkekler gitgide daha fazla kaynakla arazilerini sürdükçe, arazinin ve diğer malların bir sonraki nesle geçmesini sağlamak üzere miras sistemini kurdular. Ataerkil miras sisteminde mülk kendi çocuklarına intikal ettiğinden, erkekler kadının cinsel eylemlerini daha fazla gözaltında tutmaya başladılar. (Babadan intikal eden miras sisteminde erkeğin, kadının cinselliğini kontrol altında tutma arzusunun ne kadarının “biyolojik” ne kadarının kültürel olduğu hâlâ hararetle tartışılmaktadır. Daha az rastlanan anaerkil sistemlerde bir erkeğin mirasçıları, karısının çocukları değil kız kardeşinin çocuklarıdır, bu nedenle böylesine bir gözaltının, üreme için “biyolojik” bir dürtüden ziyade aile namusu ve şerefi ile ilgili kültürel normlara dayandığı açıktır.) Erkeklerin genellikle tarla sürme ve hayvan bakma gibi işleri üstlenmesi, oğlanların kızlardan daha fazla önemsenmesine yol açtı; çünkü oğlanlar genç yaşlarından itibaren bu işlerde çalışabilir ve anne-babaları yaşlanınca onların geçimlerini bu yolla sağlayabilirlerdi. Bu nedenle oğlanlar aile arazisini ve ailenin paydaş olduğu kamu arazilerini işleme hakkının doğal vârisi haline geldiler. Böylece nesiller boyunca kadınların kaynaklara erişimi azaldı ve erkek desteği olmaksızın yaşamlarını sürdürmeleri gitgide daha da zorlaştı.

MÖ 3000’den sonra Ortadoğu’da ve daha sonra Akdeniz’de, Hindistan’da, Çin’de, Orta ve Güney Amerika’da kurulan devletler, toplumsal cinsiyet ayrımını daha fazla öne çıkardılar. Bu devletler sırtlarını köle işgücünün yanı sıra topladıkları vergilere ve haraçlara dayadıkları

için hükümdarlar nüfusu azaltmamaya önem veriyorlardı. Bu devletlerin tamamı, miras yoluyla edinilen aristokrasinin hükümrânlığı altındaydılar ve aristokrasi ile halkın geri kalan çoğunluğu arasındaki ayrımı sürdürme kaygısına düştüler. Bu kaygı, cinsel ilişkileri düzenleyen yasalar, daha da önemlisi eşler arasında eşitlikten uzak bir ilişki öngören evlilik normları ve uygulamaları ile üremeyi daha fazla kontrol altında tutma girişimlerine yol açtı. Bu yasalar, erkek ittifaklarını artırmak ve erkek çatışmasını azaltmak üzere konulmuş mevcut kurallar üzerine inşa edildiler. Devletlerin çoğu, kadınların evlenirken bakire olmasını düzenleyen ve evli kadının zinasına ağır cezalar getiren yasaları kabul ettiler; ancak kocaların evlilik dışı cinsel ilişkileri zina olarak görülmedi. Böylece, “ailenin şerefi” kaygısı erkeğinkinden ziyade kadın cinselliğiyle ilişkili hale geldi; erkeklerin şerefi ise onların çalışma faaliyetleri etrafında dönüyordu; daha seçkin aileler için bu faaliyetler, genişleyen idari bürokraside yazılı kayıtların tutulması benzeri faaliyetlerdi.

Toplumsal cinsiyet ayrımlarını artıran kültürel normlar ve dini kavramlar bu ekonomik ve politik gelişmelere eşlik ederek onları destekledi. Bazı yerlerde, göksel hiyerarşiler yeryüzündekilerin yansıması şeklinde kurgulandı; tanrılar yaşamın asıl yaratıcısı olarak görülen tek bir eril tanrının buyruğu altında hiyerarşik bir düzen içindeydiler. Başka yerlerde toplumsal cinsiyet evrenin kendisine atfedildi. Bu, eril ve dişi arasındaki dengeye dayalı bir düzen ve ahenkle sürdürülen, fakat eril güçlerin daha baskın olduğu bir evrendi. İlk insan erkek olarak düşünülüyordu, daha sonra başına, kadınların ortaya çıkmasına yol açan kötü bir olay geliyordu.

Böylece, çoğu bilim insanı ataerkinin gelişimini, genelde “uygarlık” denen, her şeyi kapsayan karmaşık bir süreç olarak görür: Mülkiyet, sabanlı tarım, bürokratik devlet, yazı, aristokrasi, örgütlü dinin gelişimi ve felsefe. Birçok kişi

bunların çoğunun gelişmediği, örneğin, Güney Afrika'daki Kung (Jul'hoansi), Zaire'deki Mbuti veya Labrador'daki Innu (Montagnais-Naskapi) gibi yerlerde, kadınların ve erkeklerin yaptıkları işler farklı olmasına rağmen, bunlara eşit ölçüde değer verildiği için buradaki durumun oldukça eşitlikçi görüldüğüne (veya olageldiğine) işaret etmektedir. Bunlardan birkaçının, örneğin bürokratik devletlerin veya sabanla tarımın bulunmadığı Kuzey Amerika kültürlerinin bazıları normalden daha az ataerkidir. Yine de bu evrensel bir durum değildir, erkek egemenliğinin aşırı olduğu toplayıcı ve avcı kültürler de vardır. Kadına ciddi sistematik baskı uygulanan Antik Mezopotamya ile kadının daha fazla saygı gördüğü, siyaset ve dinde daha etkin rol aldığı Antik Mısır gibi birbiriyle yan yana gelişen uygarlıklarda, erkek egemenliğinin düzeyinde farklılıklar vardır.

Antik dünyada veya fazlasıyla izole kültürlerde, toplumsal cinsiyet yapıları epey çeşitli ve karmaşıktı, bu karmaşıklık kültürlerin birbirleriyle temas kurmalarıyla birlikte iyice arttı. Kitabın geri kalanı, bu karmaşıklığın bir kısmının çözümlenmesiyle olduğu kadar, insanların bizzat yarattığı ve yaşamlarını şekillendiren başka türden yapı ve kurumlar ile toplumsal cinsiyet arasındaki etkileşimlerle de ilgili bir gözden geçirme çabasıdır. Bu kitap kendi araştırmalarım ve diğer insanların geçmişe ışık tutan (tamamlanmamış) yazılı ve arşiv kaydı araştırmalarına dayanmaktadır. Böylesi kayıtların çoğu kadınların ikincil konuma itilişlerinin öyküsüdür. Bu da okuyucu olarak sizi öfkeli edebilir, bunaltabilir veya savunmaya geçirebilir. Böyle hissederseniz lütfen şunu aklınızdan çıkarmayın: Bu kitap, ne olabilirdi, ne olmalıydı veya gelecekte ne olmalıdır sorularını konu alan bir kitap değildir; bu konuları filozoflara, ahlakçılara, ilahiyatçılara ve sizlere bırakıyorum.

EK OKUMA ÖNERİLERİ

Toplumsal cinsiyetin, toplumca inşa edilen doğasını ele alarak başlamak için en iyi eser hâlâ Suzanne J. Kessler ve Wendy McKenna'nın *Gender: An Ethnomethodological Approach* (New York: Wiley, 1978) adlı kitabıdır. Judith Butler'ın eserleri, özellikle *Gender Trouble: Feminism and Subversion of Identity* (2. baskı, New York: Routledge, 2000), cinsiyet ve toplumsal cinsiyete dair düşüncelerin merkezinde durmaktadır ama okuması zor olabilir. Anne Fausto-Sterling'in *Sexing the Body: Gender Politics and the Construction of Sexuality* (New York: Basic Books, 2000) adlı kitabı da aynı ölçüde dikkat çekicidir. Toplumsal cinsiyet hiyerarşileri ile diğer iktidar sistemlerinin ilişkisi üzerine yapılan önemli bir çalışma, R.W. Connell'in *Gender and Power: Society, the Person and Sexual Politics* (Cambridge: Polity, 1987) adlı eseridir.

Toplumsal cinsiyet konusundaki düşüncelerin çoğu, diğer bilim dallarından pek çok feminist bilim insanı tarafından benimsenmiştir. Rosemarie Tong'un *Feminist Thoughts: More Comprehensive Introduction* (3. baskı, Boulder: Westview Press, 2008) kitabı feminist düşüncenin mükemmel bir özetidir. Uluslararası ve çeşitli ırklardan yazarların metinlerinin bir derlemesi niteliğindeki eser ise Carole McCann ve Sueng-Kyung Kim'in editörlüğündeki *Feminist Theory Reader: Local And Global Perspectives* (2. baskı, New York: Routledge, 2009) isimli çalışmadır. Birçok alandaki feminist bilimsel çalışmalar için Oxford Readings'in "Feminism" dizisine bakılabilir.

Dünyada toplumsal cinsiyetin tarihine ilişkin makalelerin belli başlı birkaç derlemesi vardır. Bunlardan Teresa A. Meade ve Merry E. Wiesner-Hanks'in editörlüğündeki *A Companion to Gender History* (Malden, MA: Blackwell,

2004) ve Bonnie G. Smith'in editörlüğündeki *Women History in Global Perspective* (3 cilt, Urbana: University of Illinois, Press 2004) sayılabilir. Feminist tarihçilerin yazılarının bir derlemesi için, Sue Morgan'ın kronolojik biçimde düzenlenmiş olan *The Feminist Reader* (New York: Routledge, 2006) kitabına bakılabilir.

Joan Scott'ın defalarca basılan makalesi ilk kez "Gender: A Useful Category of Historical Analysis", *American Historical Review* (91:5, 1986, 1053-75) dergisinde yayımlanmıştır. Son AHR Forumu'nda "Revisiting Gender: A Useful Category of Historical Analysis" başlığıyla yer alarak temel bir metin olduğunu kanıtlayan makale, toplumsal cinsiyet tarihi alanındaki altı tarihçinin makaleleri ve Scott'ın bir yanıtını içeren *American Historical Review* (113:5, 2008, 1344-1430)'da yer almıştır. Kadın ve toplumsal cinsiyet tarihinin bir alan olarak gelişimi şu kitaplarda iyice incelenmiştir: Judith Zinsser, *History and Feminism: A Glass Half Full* (New York: Twayne, 1999); Johanna Alberti, *Gender and the Historian* (New York: Longman, 2002); Laura Le Downs, *Writing Gender History* (Londra: Hodder/Arnold, 2004); *Journal of Women's History* dergisinin özel sayısında "History Practice: Gendering Trans/National Historiographies" (19:1, Bahar 2007). Judith M. Bennett'in *History Matters: Patriarchy and the Challenge of Feminism* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2006) adlı kitabı, kadın ve toplumsal cinsiyet tarihindeki son birkaç onyılın eğilimlerini gözden geçiriyor ve ataerki üzerine çalışmaların tarihsel bakış açısıyla ele alınması çağrısında bulunuyor. Kathleen Canning'in *Gender History in Practice: Historical Perspectives on Bodies, Class and Citizenship* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2006) kitabı, toplumsal cinsiyet tarihinin etkilerine göz atar. Kadınların

tarhini ve toplumsal cinsiyet tarihindeki dünya ölçeğindeki eğilimleri mükemmel biçimde inceleyen Karen Offen, Ruth Roach Pierson ve Jane Rendell'in editörlüğündeki *Writing Women's History: International Perspectives* (Bloomington: Indiana University Press, 1990) ve Leonore Davidoff, Keith McClelland ve Eleni Varikas'ın editörlüğündeki, *Gender and History: Retrospect and Prospect* (Malden, MA: Blackwell, 2000) kitaplarına bakabilirsiniz.

Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet

Cinsiyet farklılıkları üzerine son biyolojik araştırmaları ve konuya ilişkin kapsamlı tartışmaları içeren Natalie Angier'in *Woman: An Intimate Geography* (New York: Anchor, 1999) ve David C. Geary'nin *Male, Female: The Evolution of Human Sex Differences* (2. baskı, New York: American Association, 2009) kitaplarına bakabilirsiniz. Frances E. Mascia-Lees ve Nancy Johnson Black'in *Gender and Anthropology* (Long Grove. IL: Waveland Press, 1999) adlı kitabı antropolojik yaklaşımların az ve öz bir değerlendirmesi niteliğindedir. Gilbert Herdt'in editörlüğündeki *Third Sex, Third Gender: Beyond Sexual Dimorphism in Culture and History* (New York: Zone Books, 1994) adlı kitap ve Sabrina Petra Ramet'in editörlüğündeki *Gender Reversals and Gender Cultures: Anthropological and Historical Perspectives* (Londra: Routledge, 1996) adlı kitap, toplumsal cinsiyet geçişlerini, karışımalarını, cinsiyet değiştirmelerin geçmişini ve bugünü anlatır. Joanne Meyerowitz'in *How Sex Changed: A History of Transsexuality in the United States* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2004) kitabı, transseksüel insanların cinsiyet, toplumsal cinsiyet ve cinsellik hakkındaki düşüncelere son elli yılda nasıl meydan okuduklarını araştırmaktadır.

Toplumsal Cinsiyet Tarihi ve Kuramı

Analitik bir kategori olarak “kadınların” değerine ilişkin şüpheler en güçlü biçimde Denise Riley’in “*Am I That Name?*”, *Feminism and the Category of “Women” in History* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1988) kitabında ele alındıysa da daha öncesinde Joan Scott’ın *Gender and the Politics of History* (New York: Columbia University Press, 1988) adlı eseriyle ilişkilendirilmekteydi.

Queer kuramına iyi bir başlangıç için, Riki Wilchens’in bir eylemci olarak deneyimlerini kattığı *Queer Theory, Gender Theory: An Instant Primer* (New York: Alyson Books, 2004) veya daha bilimsel olan Annamarie Jagose’nın *Queer Theory: An Introduction* (New York: New York University Press, 1996) kitapları önerilebilir. Feminizm ve *queer* kuramı üzerine denemeler için Elizabeth Weed ve Naomi Schor’un editörlüğünü yaptığı *Feminism Meets Queer Theory*’ye (Bloomington: Indiana University Press, 1997) ve tarihe odaklanan bir eser için Scott Bravman’ın *Queer Fictions of the Past: History, Culture and Difference* (New York: Cambridge University Press, 1997) adlı kitaplarına bakılabilir. *Queer* kuramının mevcut durumunun analizi için Thomas Piontek’in *Queering Gay and Lesbian Studies* (Urbana: University of Illinois Press, 2006) kitabına ve *The GLQ Forum*’daki “Thinking Sex/Thinking Gender” (10:2, 2004, 211-213) isimli makaleye bakabilirsiniz.

Eleştirel ırk kuramıyla ilgili olarak, Kimberley Crenshaw ile bir grup meslektaşının birlikte editörlüğünü yaptığı *Critical Race Theory: The Key Writings That Formed the Movement* (New York: New Press, 1995) kitabına bakılabilir. Eleştirel beyaz ırk çalışmaları alanında Ruth Frankenberg’in *White Women, Race Matters: The Social Construction of Whiteness* (Minneapolis: University of

Minnesota Press, 1993) adlı eserine bakınız. Robert J.C. Young'ın *Postcolonialism: An Historical Introduction* (Oxford: Blackwell, 2001) ve Ania Loomba'nın *Colonialism/Postcolonialism* (2. baskı, Londra: Routledge, 2005) kitaplarının her ikisi de sömürgecilik sonrası kuramının temel fikirlerinin araştırılmasına iyi bir giriş sağlar. Joseph V. Femia'nın *Gramsci's Political Thoughts: Hegemony, Consciousness and the Revolutionary Process* (Oxford: Clarendon Press, 1981) adlı kitabı Antonio Gramsci'nin hegemonya kavramına güvenilir bir giriştir.

Muhtelif derlemelerde defalarca yayımlanmış iki makale, tarihte toplumsal cinsiyet ve ırk arasındaki bağlantıları anlamak için özellikle faydalıdır: İlki, Tessie Liu'nun *Women International Forum* dergisi 14 (1991), s. 265-76'daki "Teaching the Differences Among Women from a Historical Perspective: Rethinking Race and Gender as Social Categories" makalesi; ikincisi ise, Evelyn Brooks Higginbotham'ın *Sings* dergisinde basılan "African-American Women's History and the Metalanguage of Race" makalesidir. "Eleştirel Irk Feminizmi"ne en iyi giriş, editörlüğünü Adrien Katherine Wing'in yaptığı *Critical Race Feminism: A Reader* (New York: New York University Press, 1997) ve *Global Critical Race Feminism: An International Reader* (New York: New York University Press 2000) adlı kitaplardır. Toplumsal cinsiyet ve sömürgecilik sonrası kuramını bir araya getiren muhtelif eserler şunlardır: Trin T. Minh-ha, *Woman, Native, Other: Writing Postcoloniality and Feminism* (Bloomington: Indiana University Press, 1989); Anne McClintock, Aamir Mufti ve Ella Shoalt editörlüğündeki *Dangerous Liaisons: Gender, Nation and Post-colonial Perspectives* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1997); John C. Hawley editörlüğündeki *Postcolonial and Queer Theories: Intersections and Essays* (Westport, CT: Greenwood, 2001); Chandra Talpade Mohanty, *Feminism*

without Borders: Decolonizing Theory, Practicing Solidarity (Durham, NC: Duke University Press, 2003).

Ataerkinin Kökenleri

İnsan evriminin klasik sosyobiyolojik hikâyesi, Edward O. Wilson'ın, *On Human Nature* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978) kitabında anlatılır. Sarah Bluffer Hrdy'nin birçok kitabı, bunların arasından *The Woman That Never Evolved* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1999) ve *Mothers and Others: The Evolutionary Origins of Human Understanding* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2009) kitapları tıpkı Kristen Hawkes ve Richard R. Paine'in *The Evolution of Human Life History* (Sante Fe, NM: School of American Research Press, 2006) adlı kitabındaki gibi, evrim üzerine daha eşitlikçi yeni bakış açıları sunar. Barbara Smuts'ın makaleleri ve kitapları da ilkel toplum üzerine büyüleyici hikâyeler anlatır. Metin içindeki alıntı onun *Human Nature* dergisinin 6:1 (1995) sayısındaki "The Evolutionary Origins of Patriarchy" adlı makalesindendir.

İlkel anaerkini ele alan daha erken dönem yazarları için, Johann J. Bachofen'in, *Myth, Religion and Mother Rights: Selected Writings of J. J. Bachofen* kitabının Ralph Mannheim (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1967) çevirisine ve editörlüğünü Eleanor Leacock'ın yaptığı Friedrich Engels'in *The Origin of the Family, Private Property and the State* (New York: International Publishers, 1972) adlı esere bakınız. Marija Gimbutas yirminin üzerinde kitap yazmıştır, bunlardan çoğu onun anaerkillik ve tanrıça üzerine fikirlerini içerir; çığır açan eseri *The Civilization of the Goddess: The World of Old Europe*'tur (San Francisco: Harper San Francisco, 1991). Bu eser, Merlin Stone'nun *When God Was a Woman* (New York:

Dial Press, 1976) ve Riane Eisler'in *The Chalice and the Blade: Our History, Our Future* (San Francisco: Harper and Row, 1988) adlı eserlerinin esin kaynağıdır. Lucy Goodison ve Christine Morris, editörlüğünü yaptıkları *Ancient Goddesses* (Madison: University of Wisconsin Press, 1999) kitaplarıyla onu eleştirmişlerdir. Afrika'daki anaerkillik için Chiekh Anta Diop'un birçok eserine ama bilhassa *Cultural Unity of Black Afrika: The Domains of Matriarchy and Patriarchy in Classical Antiquity* (Londra: Karnak House, 1989) kitabına ve Ifi Amedume'nin özellikle *Re-inventing Africa: Matriarchy, Religion, and Culture* (Londra: Zed Books, 1997) kitaplarına bakınız.

Gerda Lerner'in *The Creation of Patriarchy* (New York: Oxford University Press, 1986) kitabı ataerkinin bir tarihçi tarafından tartışıldığı, hâlâ en önemli eserdir. Antropologların ve arkeologların yürüttüğü birçok çalışma, meseleyi anlamamıza katkıda bulunmaktadır; bunlar Joan M. Gero ve Margaret W. Conkey'in *Engendering Archaeology* (Oxford: Blackwell, 1991) ve Sarah Milledge Nelson'in *Gender in Archaeology: Analyzing Power and Prestige* (2. baskı, Walnut Creek, CA: AltaMira, 2004) kitaplarında tartışılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

Aile

Antropologların ve tarihçilerin açıkça ortaya koyduğu gibi, “ailenin” yapısı, fonksiyonu ve hatta tanımı, kültürden kültüre olduğu kadar, her bir kültür içindeki farklı sosyal gruplar arasında da muazzam ölçüde farklılıklar gösterir. Bazı yerlerde İngilizcedeki “aile” kavramına tam olarak denk gelecek bir karşılık yoktur (veya yoktu); daha önemli bir birliktelik; akraba olsun olmasın birlikte yaşayan ve çoğunlukla birlikte çalışan insanları anlatan “hanehalkıdır.” Bazı yerlerde “aile”, birbiriyle akraba olmayan köleleri ve hizmetçileri de ailenin parçası sayan bir kavramdı. Bazı gruplarda ise en önemli birim; bir erkek, bir kadın ve onların çocuklarından oluşan çekirdek aile iken, başka gruplar için en önemli şey geniş akraba ağıydı. Bazı gruplarda aile öncelikle üreme birimi iken, diğerlerinde üretim birimiydi. Bazı gruplar çokeşli, bazıları tekeşliydi. Kimi gruplar arasında, evli çiftler kocanın ailesiyle (baba evinde) ya da kadının ailesiyle (içgüveyi) yaşadılar. Bazı yerlerde, evlat edinme veya vaftiz ebeveynliği akrabalığa benzer bağlar (gönül bağı akrabalığı veya ahretlik diye adlandırılan) yaratırken, bazı yerlerde kan bağı veya evlilik bağı önemsendi. Kimi kültürlerde eş seçimini ebeveynler veya ailenin tamamı yaparken,

kimi kültürlerde insanlar eşlerini kendileri seçtiler. Bazı gruplarda kadın evlenirken kocasına veya onun ailesine mal veya para (drahoma, çeyiz) getirdi, kimi grupta ise erkek kadının ailesine mal veya para (başlık) verdi. Bazen evlilik, toplumun belli katmanları için yasaklandı, bazı gruplarda ise hemen herkes evliydi. Bazı gruplarda boşanma kolay, diğerlerinde imkânsızdı. Kimi gruplarda evlilik öncesi cinsellik kabul edildi, hatta beklenen bir şeydi; kimi gruplarda ise şiddetle cezalandırıldı. Bazı kültürlerde en büyük oğul mirasa sahip olurken (ekberiyet hakkı), bazılarında miras tüm çocuklar, en azından oğullar arasında paylaşıldı (ortaklaşa miras). Kimi gruplarda evlilik erken, diğerlerinde geçti. Bazı yerlerde insanlar kendi grupları içinden (endogami, iç evlilik), bazılarında grup dışından (dış evlilik) evlendiler. Bazı gruplarda eşler aynı yaşta iken, bazılarında çok farklı yaşıydılar. Bazı kültürlerde çocuk sayısını sınırlamak için doğum kontrolü, kürtaj veya yeni doğan bebeklerin öldürülmesi kabul edilebilirken, diğerlerinde bunlar kesinlikle yasaklanmıştı. Bazı gruplar arasında ölüm, ailede parçalanma yaratırken, diğerlerinde ölmüş atalar hanenin bir parçasıydı, onlara saygı ve itibar gösterilirdi. Tüm bu değişkenler birbiriyle etkileşime girerek, iç dinamikler veya diğer kültürlerle temaslar nedeniyle zaman içinde değişti.

Tüm bu çeşitliliğe rağmen, ailenin tarihteki yerini inceleyen bazı genellemeler yapabiliriz. Kalıplar ve yapılar her toplulukta olağanüstü düzeyde çeşitlilik gösterse de, eşler arasında, ebeveynlerle, çocuklarla ve diğer akrabalarla düzgün ilişkiler kurulmasına dair yasal düzenlemeler, dini buyruklar, yasaklar, eğitim veya diğer vasıtalarla pekiştirilen birtakım düşünceler vardı. Birçok kişi bu beklentilere uyduğu için, bir önceki paragrafta bahsedilen konular hakkında genelleme yapabiliyoruz. İnsanların belli kalıplara uyma eğilimi sayesinde evlilik yaşı ortalaması, çocuk yapma sıklığı ve ortalaması, dul kadın ve erkeklerin yeniden evlenme

oranı, miras kalıpları, boşanma oranları gibi sayısal veri ölçümleriyle oluşturulan şema ve grafiklerle ailenin tarihsel bir portresi çizilebiliyor.

Sayısal veri kaynakları, aile yaşamı deneyiminin toplum tarafından cinsiyetleştirilmiş olduğunu açıkça göstermektedir. İlk evlilik yaşı, dul kaldıktan veya boşandıktan sonra yeniden evlenme oranları ve mirastan alınacak pay, çokeşlilik (poligami), erkeklerin çok kadınlı alması (polijni), kadınların çok kocalı olma (poliandri) olasılığı, tıpkı yaşam beklentisi gibi kadınlar ve erkekler için farklıydı. Baba tarafıyla kurulan akraba ilişkileri, genellikle anne tarafıyla kurulan ilişkilerden daha önemliydi. Miras, çocuklar arasında bölüştürülebilirdi, fakat miras tek evlada kalacaksa, bu neredeyse her zaman erkek evlat oluyordu. Bazı kültürlerde, örneğin Ortadoğu'daki Bedevi kültüründe, ancak bir oğlun doğumu aileyi bağımsız ve gerçek bir aile kılıyordu. Aile yaşamı hakkındaki günlükler, mektuplar ve mahkeme kayıtları gibi sayısal olmayan kaynaklar, aile içinde bile kız ile oğlanların, kadın ile erkeklerin deneyimlerinin farklı olduğunu gösterir. Çocuklar, dışının ve erilin anlamını ilk önce aile içindeki büyüklerinden öğrenmeye başlarlar (öğrenmeye de devam ederler) ve toplumsal cinsiyet farklılıklarıyla ilgili ilk deneyimlerini de genellikle aile içinde yaşarlar. Ayrıca, toplumsal cinsiyet, kabul gören standart aile yaşamı ile bağını koparmanın sonuçlarını da şekillendirmiştir; bu sonuçlar sosyal dışlanma, yasaları çiğneme, psikiyatrik danışma, hapse girme veya ölüm bile olabilirdi.

Aile içindeki toplumsal cinsiyet farklılıkları, kitabın sonraki bölümlerinde ele alınacak diğer alanlardaki toplumsal cinsiyet farklılıklarının etkisiyle daha da artmıştır. Kültürlerin çoğunda tüm bu farklılıklar, kadınların deneyimlerini erkeklerinkinden daha fazla aile yaşamına bağlamaya yaramıştır. Bu yüzden, erkeklerin eylemleri ve başarıları anlatılırken onların evlilik durumları veya

çocuklarının olup olmadığı söylenmez. Oysa kadınlar söz konusuysa genellikle medeni durumlarından da bahsedilir. Örneğin, Jean-Jacques Rousseau'nun evlilik dışı birkaç çocuğu olduğu ve hepsini evlat edindiği biyografilerinin pek azında anlatılırken, İngiltere kraliçesi I. Elizabeth'in veya Amerikan kadın hakları savunucusu Susan B. Anthony'nin evlenmemiş ve çocuksuz olduğunu yazmayan hiçbir biyografi yoktur. Bununla birlikte, aile yapıları ve aile ilişkilerinin, evlilikle ilgili göreneklerin, kalıpların ve normların ve nihayet, aile yaşantısı geleneğinin erkeklerin üzerinde muazzam etkisi vardı. Bunları göz ardı etmek, tarihi eksik okumak demektir. Çünkü aile, toplumsal örgütlenmenin en eski biçimi ve çocukların karşılaştıkları ilk toplumsal örgütlenmedir. Toplumsal cinsiyete dair aile içinde öğrenilenlerin değiştirilmesi her iki cinsiyet için de çok zordur.

Antik Mısır ve Mezopotamya (MÖ 4000-MÖ 600)

Ataerkinin kökenlerine ilişkin açıklamaların tartışıldığı 1. Bölüm'de, toplumsal cinsiyet ayrımlarının ilk defa tarihöncesi aile yaşamında, yani yazının icadından önce ortaya çıkışı anlatılmaktadır. Örneğin, Babil kralı Hammurabi Kanunları (MÖ 1792-1750) benzeri ilk yazılı yasalarda, evlilik ve aile yaşamı konusunda birçok hüküm vardır; bu hükümlerde Babilli seçkin kesimin, cinsiyetler arası ilişkilerin ve ev idaresinin düzenli münasip biçimde yürütülmesinden ne anladıkları görülmektedir. Yasanın bir maddesine göre, "kadın bir işe girmek niyetiyle ayrılmaya karar verir ve böylece evini ihmal edip kocasını aşıyorsa", o koca, drahomasını iade etmeksizin karısını boşayabilir ve "kadın bir başka erkekle yatarken yakalanırsa, kocası onu boğabilir." (Yasa, evli erkeğin karısı dışında birisiyle cinsel ilişkiye girmesi halinde bir cezadan söz etmemektedir.)

Antik Mezopotamya’da ve Antik Mısır’da evlilik çoğunlukla tekeşliydi ama eğer erkeğin ekonomik durumu iyiye ve özellikle ilk karısından çocuğu olmamışsa, birden fazla eş edinebilirdi ki genellikle öyle de olmuştur. Antik Mısır’ın Yeni Krallık Dönemi (MÖ 1570-1075) hükümdarları ve aşağı yukarı aynı dönem Mezopotamya’daki hükümdarlar birçok eşin ve cariyenin bulunduğu haremleriyle anılırlar, ancak tarihçiler bu uygulamanın ne zaman başladığından veya sonraki yorumcuların düşündüğü kadar kapsamlı olup olmadığından emin değiller. Kraliyet mezarlarına gömülen birçok kadın, kralın cariyeleri mi yoksa kraliçenin hizmetçileri miydi? Hükümdarlar ve çok varlıklılar için durum ne olursa olsun, evliliklerin çoğu tekeşliydi, öncelikle üremeye ve ailenin ekonomik ve sosyal refahının sağlanmasına önem verilirdi. Boşanma mümkün ama zordu.

Antik dünyada evlilik sadece iki bireyin değil iki ailenin de ilişkisi demekti. Bu nedenle eş seçimi, genç insanların kararına bırakılmayacak kadar önemli bir meseleydi. Evlilikler sıklıkla, olası eş adaylarını belirleyen ve aralarından uygun olanı seçen ebeveynlerce ayarlanırdı. Yine de, görücü usulü evlilikler eşler arası sevgiyi veya aşkı göz ardı etmemiştir. Vergi listeleri, ölüm kayıtları ve kanunnameler gibi en sık rastlanan antik uygarlık kayıtları arasında bazı erotik aşk şiirleri de bulunmuştur. Bunlar, evliliğin başlangıcında yazılan bir çeşit uvertür müydü, yoksa evlilik dışı birine mi yazılmıştı bilmemize imkân yok, ama Yeni Krallık Dönemi’nde Mısır’da kocaların mezar yazıtlarında karılarından sevgiyle bahsettiklerini ve çiftlerin kol kola resmedildiklerini biliyoruz.

Erkeğin ve kadının evlilikteki eşitsiz konumu düşünüldüğünde, eşlerin yan yana resmedilmesi tuhaf görünür, ancak bu, Antik Çağ’daki evliliklerin iki yönünün görsel anlatımı olarak da düşünülebilir. Bu yönlerden biri, uygulamadaki durumdur, yani kadınlar belki de aile içindeki kararların

alınmasında ve ev idaresinde, yasaların işaret ettiğinden daha fazla söz sahibiydiler. Yasalar her zaman gerçek durumdan ziyade, yasa koyucuların yaratmayı umut ettikleri ideal durumu betimler. Antik Mezopotamya'dakinden çok daha fazla kısıtlandıkları yakın geçmişteki toplumlara baktığımızda, kadınların aslında, yasaların emrettiği kısıtlamalara karşı geldiklerini, bunları yıkmaya çalıştıklarını veya umursamadıklarını biliyoruz. Bu bilginin ışığında Antik Çağ'daki evliliğin ikinci bir yönünü şöyle görebiliriz: Ortadoğu'nun daha sonraki toplumlarında kadınların namusu, onların toplumdan bütünüyle tecridi anlamına gelirken, Antik Mezopotamya ve Antik Mısır'da böyle bir şey yoktu. Erkek vâris tercih edilmesine rağmen, yüksek ölüm oranları genellikle kadınları tek mirasçı konumuna getirmekteydi; ailenin iyiliği ve soyun devamı için kadınlara da bazı yasal hakların verilmesi gerekiyordu. Böylece kadınlar, yasal kayıtlara nadiren geçebilmişse de, kendi mallarını kısmen kendileri yönettiler, mahkemelerde dava açabilen bağımsız tüzel kişilikler haline geldiler, başkalarının borçlarına kefil olabildiler ve kamu hizmetlerinde çalışabildiler. Kocaların, karılarına ait malların tüm idaresini her koşulda ellerinde tutmaları beklenmezdi. Muhtemelen daha seçkin veya zengin bir aileden geldikleri durumlarda kadınlar, daha güçlü erkek kardeşleri veya akrabaları varsa, mallarını oğullarına bırakmayı vasiyet edebilir ve onlar adına hareket edebilirdi. Kadınlar Mısır'da daha özgürdüler; diğer taraftan Asurlar (Mezopotamya'yı fetheden birçok imparatorluktan biri) saygın kadınların kamusal alanda peçe takmasını öngörüyordu ve onları mülk edinmekten men etmişti.

Bir kadının kimliğinin kocasının kimliğine bağlı oluşu, tam tersi duruma göre daha sıkı olduğundan, kocanın ölümü genellikle kadının konumunda büyük değişiklikler yaratırdı. Kadın "dul" kalırdı; birçok antik dilde bu kelimenin erkek için kullanılacak bir dengi yoktu ve birçok

modern dilde olduğu gibi İngilizcede de dul erkek sözcüğü (*widower*), dul kadın anlamına gelen (*widow*) sözcükten türetilmiştir ve bu yolla türetilmiş birkaç sözcükten biridir. Dul olduğunda kadın, arazi alım satımı yaparken, borç altına girerken ve dini kuruluşlara bağış yaparken yasal olarak daha aktif hale geliyordu. Bir dulun hareketleri makbuldü, çünkü o, genellikle çocuklarının koruyucusu ve ailenin maddi varlığının yöneticisiydi. Ancak dul kadına, doğrudan bir erkek kontrolü altında olmadığı için her zaman biraz şüpheyile bakılırdı.

Çin, Hindistan ve Akdeniz'in Klasik Kültürleri (MÖ 600-MS 500)

İlkçağ uygarlıklarında ortaya çıkan, aile yaşamındaki toplumsal cinsiyet kalıplarının pek çoğu Avrasya'daki klasik kültürlerle taşınmıştır. Ne var ki, toplumsal cinsiyet ayrımlarını kesin kalıplara döken yazılı kanunların yayılması, dinin ve felsefi sistemlerin gelişimi bu kalıpları daha da katılaştırmıştır (bunlar 4. ve 5. bölümlerde tartışılacaktır). Aile genelde toplumun temel taşı olarak görülürdü ve siyasi mevkilere gelme hakkı genellikle aile reisi erkeklere mahsus-tu. Mezopotamya ve Mısır'da olduğu gibi insanların çoğu evliydi, ancak bazı yerlerde belli evlilikler, örneğin köleler arasındakiler, köle ile özgür birinin evliliği veya farklı sosyal sınıflar arası evlilikler yasaklanmıştı. Bu gibi durumlarda genellikle, cinsel ilişkiyi meşru göstermek için ya cariyelik ya da bir Romalının bir köle ile *contubernia* tabir edilen “evliliği” gibi muhtelif yasal kurumlar tesis edildi. Bu tür birlik-teliklerde toplumsal cinsiyet belirleyiciydi, çünkü yüksek konumdaki bir kadının düşük konumdaki bir erkekle cinsel ilişkiye girmesine izin veren yasal bir dayanak yoktu. Tam tersi, böylesi ilişkilerin sonu ölüm cezasına kadar gidebilirdi.

Hanehalkının boyutu genellikle sosyal konuma bağlıydı, daha zengin hanelerin daha çok akrabası, hizmetçisi ve kölesi vardı; bazı bölgelerde geniş aileler büyük malikânelerde yaşarken, geri kalan hanelerin çoğunda çekirdek aileler yaşamaktaydı. Hanenin boyutu veya yapısı ne olursa olsun, içinde yaşayan herkes, buna yetişkin evlatlar ve hizmetçiler de dahil, evin reisi erkeğin hükmü altındaydı. Evin reisi öldüğünde, dul eşi bağımsız hareket edemez, ya en büyük oğlunun ya da kayınbiraderinin hükmü altına girerdi. Bazı kültürlerde, özellikle de dul kadının oğlu yoksa kayınbiraderiyle evlenmesi beklenirdi ve buna mecburi evlilik denirdi. Kadının yeni kocasından doğan erkek çocukları, yasal yünden ölen ilk kocasındanmış gibi kabul edilirdi.

Düğün, aile yaşamının en önemli olayıydı; müstakbel eşler aileler tarafından veya çöpçatanlarca özenle seçilir, ailenin kaynaklarının çoğu genellikle düğün töreni ve yeni bir ev kurmak için harcanırdı. Özellikle zenginler arasındaki evlilik anlaşmaları aileler arasında sözleşmeye bağlanırdı. Bu uygulama dünyanın her yanında yüzyıllarca sürdüğü gibi, birçok bölgede hâlâ devam etmektedir. Klasik dünyada çeşitli boşanma olanakları vardı, bununla birlikte birçok kültürde boşanmak neredeyse imkânsızdı. Bu yüzden eş seçimi çoğunlukla akrabalara, astrologlara veya geleceği tahmin eden diğer tür insanlara danışılarak özenle yapılırdı. Düğünler kismetli ve hayırlı günlere denk getirilir, her çift için özel olarak tespit edilirdi.

Klasik dönemde evliliği çevreleyen dini törenler, özellikle zenginler için, gitgide daha karmaşık hale gelmiştir. Örneğin, Çin'de Han Hanedanlığı sırasında (MÖ 202-MS 220) evliliklerin kurulmasında birtakım âdetlere uyulurdu. Bunlardan en önemlisi, söz kesme sırasında damattan ve damadın ailesinden, geline ve gelinin ailesine hediyeler verilmesiydi. Bu âdet zenginler için gösterişli bir şekilde harcama yapma fırsatı iken, yoksullar için bazen neredeyse bir yıkım

haline gelirdi. Gelinin ailesi buna genellikle çeyiz yaparak karşılık verir, bu bazen söz kesme hediyeleri ve gelen paralarla alınan eşyalardan oluşurdu. Bu parayı gelin için değil de ailenin finansal gereksinimi için kullanmak onursuzluk addedilirdi, çünkü bu, gelini satılmış gibi gösterirdi. Söz kesme hediyesi veya çeyizsiz bir evlenme de onursuz görülürdü ve bu durumda kadın bir eş olmaktan ziyade cariye olarak nitelenirdi. Tüm hediyeler takas edildikten sonra gelin alınır, damadın baba evine götürülür, orada kocasına olduğu kadar onun yakınlarına itaat etmesi ve atalarını onurlandırması beklenirdi. Konfüçyüs öğretisine göre üst sınıf erkekler, yaşamları boyunca atalarını ve kabilelerini onurlandırmak için belli dini törenleri yerine getirmek ve bu törenlerin sürebilmesi için de oğullar edinmek zorundaydılar. Erkeklerin isimleri resmi aile kütüğüne kaydedilir, kadınlar ise ancak oğlan doğurduklarında kocalarının aile kütüğüne kaydedilirdi; oğlu olmayan kadınlar, kocalarının metreslerinden veya kölelerinden olan bir oğlu evlat edinmeyi beceremezlerse, aile belleğinden silinirlerdi. Kadınlar dul kalsalar bile kocalarının ailelerine aidiyetlerini sürdürürlerdi; eğer dul kadının kendi ailesi onun yeniden evlenmesini isterse, kızlarını merhum kocanın ailesinden geri almak için fidye ödemek zorundaydı ve böyle bu durumda ilk kocasından doğurduğu çocuklar merhum babanın ailesiyle kalırlardı.

Hindistan'da aile yaşamının yanı sıra çok çocuklu olmanın da önemli olması nedeniyle tüm erkeklerin ve kadınların evlenmesi beklenirdi. Özellikle kadınlar çok genç yaşta evlenir, dullar ve oğlu olmayan kadınlar düğün eğlencelerinden dışlanırdı. Eş seçimini ebeveynler, akrabalar veya profesyonel çöpçatanlar yapardı ve özellikle eşcinsel birliktelikler dahil olmak üzere, üremeyi engelleyici her şeye kötü gözle bakılırdı. Evin ocak başının büyük bir sembolik önemi vardı; karı ve koca ateşin önünde düzen-

li biçimde birbirlerine hediyeler sunarlardı. Çocuklara, özellikle erkek çocuklara çok şefkat gösterilir ve bunlar ebeveynleriyle, özellikle anneleriyle yakın bağlar geliştirirlerdi. Bu anneler dul kaldıklarında yaşamlarını genellikle en büyük oğlun evinde gelin-kaynana çatışması yaratarak sürdürürlerdi; klasik Hindistan öykülerindeki insafsız ve kızgın kaynana figürü, genç kadınların gerçek hayatta ne kadar acımasız muamele gördüklerinin bir yansımasıdır. (Akdeniz’de ve Avrupa’nın geri kalanında, dul anneler genellikle evli oğullarıyla beraber yaşamazlardı. Bu yüzden öykülerdeki cadaloz yaşlı kadınlar kaynanalardan ziyade üvey annelerdi.)

Klasik çağlarda Akdeniz’deki aile yaşamı, Çin ve Hindistan’dakilerden daha pratik ve seküler amaçlar doğrultusunda şekillenmişti; evlilik ve aile yapıları, ataerkil ve baba ocağında yaşamayı öngören yaygın evlilik modellerinden ve aile yapılarından gözle görülür biçimde farklıydı. Bunun en belirgin örneğini, tüm faaliyetlerin askeri amaçla yapıldığı Antik Yunan şehir devleti Sparta’da görürüz. 7 yaşına gelen Sparta yurttaşı erkek çocuklar evlerinden çıkıp 30’lu yaşlarına kadar askeri kamplarda yaşitlarıyla ve diğer erkeklerle yaşarlar, yetiştirilirlerdi. 18 yaşına geldiklerinde aşağı yukarı kendi yaşlarındaki kadınlarla evlenirler, ama karılarını ancak kamptan gizlice kaçarak görebilirlerdi. Askeri disiplin sertti, zaten “Spartalı” deyiminin kökeni bu sertliğe dayanır, ancak bu ciddiyet, Atina gibi dış düşmanlarla savaşmak ve sayıca Sparta yurttaşlarından çok daha fazla sayıda olan köleler ile özgür olmayan çiftçilere hükmetmek için gerekli görülürdü.

Bu askeri atmosferde kadın yurttaşlar epeyce özgürdüler. Tüm klasik kültürlerdeki gibi çocuk doğurmaya önem atfedilirdi, ama Sparta hükümdarlığı anne sağlığını, sağlıklı ve güçlü çocukların doğması açısından önemli görür, kadınları spor yapmaya ve iyi beslenmeye teşvik ederdi. Erkekler

yaşamlarının büyük bölümünü askerlikte geçirdiklerinden, özgür kadın yurttaşlar mülk edinerek ev idaresini üstelenirler, fiziksel anlamda kısıtlanmaz veya toplumsal yaşamdan ayrı tutulmazlardı. Evlilik genellikle, çiftin çocuk yapabileceğinden emin olmak için bir deneme evliliği süreciyle başlardı, ancak çocukları olmazsa boşanma ve yeniden evlenme gibi süreçler normal karşılanırdı. Üremeye önem verilmesine rağmen Hindistan'ın aksine, eşcinsellik geniş kabul görür ve özellikle askeri çıkarlar açısından bir gereklilik gibi düşünülür, erkeklerin, sevgililerini ve yoldaşlarını savunmak için daha ateşli savaşacaklarına inanılırdı.

Sparta'nın sıra dışı toplumsal cinsiyet yapıları yine de arkasında çok iz bırakmadı. Antik Yunan'da kültürel, politik ve entelektüel anlamda baskın olan şehir devleti Atina'ydı. Atina yurttaşı kadınların yaşamı, komşuları Sparta'daki kadınlarınkinden ziyade, Çin ve Hindistan'daki hemcinslerinininkine benziyordu. Atina demokrasisi yurttaş olanlarla olmayanlar arasında keskin bir ayrım gözetmekteydi. Yurttaşlık, çocuğun doğumdan sonraki onuncu günde yapılan sembolik bir törenle babadan oğula geçirdi. Törende baba, oğlunu evin döşemesine koyar ve ona bir isim verirdi, bu tören oğlun meşruiyetinin işaretiydi. Atinalı erkekler için oğullarının kendilerinden olduklarını bilmeleri önemliydi; bu amaçla kadınlar evlerin özel bölümlerine gitgide daha fazla kapatıldılar. İnsan içine çıkmalarına, sadece dini festivallere ve cenazelere katılmak ya da bir ihtimal tiyatroya gitmek üzere izin verildi. (Bu konu tarihçiler arasında tartışmalıdır.) Hindistan'daki gibi kocalar genellikle karılarından on yaş veya daha yaşlıydılar ama mutlaka daha eğitimiydiler, çünkü Atina'daki resmi veya gayri resmi eğitim kurumları sadece erkekler içindi. Erkeklerin çoğu evliydi, ancak evli olmamak bir erkeğin siyasi yaşamını engellemezdi, çünkü siyaset birçok Atinalı tarafından insan yaşamının merkezi olarak görülmekteydi.

Diğer birçok klasik toplumun aksine Atinalılar, aileden ziyade erkek bireyi toplumsal düzenin temeli olarak gördüler ve genç bir erkek ile onu kültürel ve siyasi olgunluk içinde yetiştiren yaşlı erkek arasındaki ilişkiyi temel aldılar. (Böylesi ilişkiler 8. Bölüm’de daha detaylı biçimde ele alınacaktır.)

Antik Roma’daki aile yaşamı normları, Sparta ve Atina’dakilerden çok farklıydı. Antik Roma’da aile kelimesi (*famiglia*) aslında köleler ve hizmetçiler dahil, bir evde erkeğin egemenliği altında yaşayan herkesi ifade ederdi. Böylece efendilerin köleleri üzerinde kurduğu iktidara benzer biçimde, babalar çocukları, kocalar karıları üzerinde büyük bir güç sahibiydiler. Bir biçimde çelişik görünse de, aynı Romalılar örnek bir evliliği, karı-kocanın birbirlerine sadık kaldığı, etkinlikleri, mülkiyeti ve aynı ilgi alanlarını paylaştıkları bir beraberlik olarak tanımladılar. Bu kavramlar MS 1. yüzyıldaki bir ailenin mezar taşında şöyle ifade edilmiştir: “Hicesius’un oğlu Pythion, bu sade anıtı, karısı Epicudes’in kızı Eicydilla ve kendisi için dikti. Evlendiklerinde kendisi 18, karısı 15 yaşındaydı. 50 yıl hiç ayrılmadan, insanların arasında mutlu yaşadılar ve ölümler dünyasında kutsandılar.” Eğer bir evlilik mükemmel denecek kadar iyi gitmiyorsa, Geç Cumhuriyet döneminde (MÖ 1. yüzyılda) karı veya kocanın adım atmasıyla boşanma mümkündü. Romalılar, annenin rolünü idealleştirmişlerdi, çünkü çocukların eğitiminde kadının önemini görür ve kadınları eğitmeye değer bulurlardı.

Klasik kültürlerde felsefi ve dini öğretilerin etkisi, sıradan insanlardan ziyade elitler üzerinde baskındı, bu etkiyle elit kadınların giderek evlerinde tecrit edilmesi, Çin, Hindistan ve İslam dünyasının büyük bir bölümünde klasik dönem sonrasında da sürdü. Klasik dönemde de, sonrasında da, aslında dünya kültürlerinin çoğundaki insanların büyük çoğunluğu, günlerini yiyecek temin etmekle geçiren

köylülerden oluşmaktaydı. Bu insanların neredeyse tamamı evliydi, bunun nedeni ne Konfüçyüs prensipleri, ne Hindu öğretileri, ne de İslam'ın şartlarıydı; evli çiftler ve bunların çocukları tarımsal üretimin ana unsurlarıydılar; üreme sadece dini bir görev değil, aynı zamanda ekonomik bir gereklilikti. Bazı tarihçiler köylü kadınların, yüksek sınıftan kadınlara göre daha az kısıtlandıklarını ya da hiç değilse yaşayışlarının, zengin kadınlara nazaran aileden erkeklerinkine daha çok benzediğini tahmin etmektedirler. Bu ailelerde yoksulluğun ve zorlu çalışma şartlarının yarattığı eşit düzeyde bir sefalet vardı. Bir köylü kadının, bunu olumlu karşılayıp karşılamadığını, kendi yaşamını daha kısıtlanmış olsa da, aristokrat bir kadıninkiyile takas etmeyi isteyip istemeyeceğini söylemek zor, çünkü 19. yüzyıla gelinceye kadar köylü kadınların veya erkeklerin aileleri hakkındaki düşüncelerine ilişkin fikir edinebileceğimiz neredeyse hiçbir kaynak yok.

Bu nedenle, burada klasik kültürler için çizilen aile örnekleri sınıfsaldır. Çin ve Hindistan'ın dev nüfusları içindeki belli küçük gruplar çok farklı modeller izlemişlerdir. Örneğin, Kuzeybatı Hindistan'daki Khasi ve Güneybatı Çin'deki Musuo halklarında kadınlar evin reisi ve işletmelerin sahibiydiler, soyadlarını ve mülklerini kızlarına miras bırakabilirlerdi. Bu grupları Hindistan'ın ve Çin'in geri kalanıyla daha benzer hale getirmek yönündeki baskılara rağmen, söz konusu anaerkil uygulamalar günümüze kadar devam etmiştir. Khasi iş kadını Lakyntieth Lyndoh, 1996'daki hicivli yorumuna bakılırsa, baskılardan pek etkilenmemişe benziyor: "Tüm dünyada kadınlar haklarını genişletmek için feryat ederken, uzun mücadelelerle kazanılmış bağımsızlığımızdan vazgeçmek için neden acele edelim?"

**Modern Dönem Öncesinde Afrika,
Amerika Kıtaları ve Güneydoğu Asya
(MÖ 600-MS 1600)**

Köylülerin aile yaşamına ilişkin yazılı kaynakların azlığı, modern dönem öncesinde Afrika, Amerika kıtaları, Güneydoğu Asya ve Pasifik'teki aileleri anlamamızı etkilemektedir. Tarihçiler ve antropologlar; akrabalık bağlarını, evlilik kalıplarını, yaşama ilişkin düzenlemeleri ve aile yapısının diğer yönlerini incelemek için yazılı tarih ve gelenekleri, daha sonraki yazılı kayıtları, Afrika'ya giden Müslüman tacirler veya Amerika ve Pasifik adalarındaki Hıristiyan misyonerler gibi dışarıdan gelenlerin raporlarını, bireylerle yapılan doğrudan görüşmeleri, arkeolojik buluntuları ve aile ile akrabalığa dair sözcüklerin dilbilimsel analizlerini kullanırlar. Tüm bunlar geçmişteki aileler hakkında ipuçları verir, ancak bilim insanları bu kaynakların sınırlılığı konusunda bizi şöyle uyarırlar: Dışarıdan gelen insanlar kendi önyargılarını getirmişlerdir, arkeolojik kalıntıların yorumlanması zordur ve yazılı tarih (tarihin tümünde olduğu gibi) belli bir bakış açısını temsil eder. "Geleneksel" diye ifade edilen bir şey, belki de epey yenidir, çünkü aile kalıpları durağan değildir. Coğrafi olarak birbirlerine oldukça yakın yaşayan gruplar, birbirlerinden bir hayli farklı olabilirler. Khasi ve Musuo kabileleri, Çin ve Hindistan'da yaşamlarını sürdürüp bugüne ulaşabilmişlerse, güçlü bir yazılı geleneği olmayan bölgelerdeki grupların çok farklı aile yapıları ve âdetleri geliştirmeleri hiç de sürpriz değildir.

Yine de bu geniş bölgelerdeki kültürlerin çoğunda birkaç kalıp görülür. "Aile" tanımı genellikle epey geniş bir akraba topluluğunu kapsıyordu ve bu hısım-akraba kimin ne zaman evleneceğine, kimin ne kadar süreyle okula gönderileceğine, kimin toprakla, kimin diğer ekonomik kaynaklarla uğraşacağına, kimin ilişkisinin yasaklanacağına veya ceza-

landırılacağına varıncaya kadar, aile içi veya diğer konularda söz sahibiydi. Bu kararlara, konuyla doğrudan bağlantılı her aile mensubunun sözünün dikkate alındığı aile içi bir müzakere ve tartışma süreci neticesinde varılırdı. Ailenin yaşlı üyelerinin fikirlerinin gençlere göre, önce doğanın fikirlerinin sonra doğana göre, erkeğin fikirlerinin kadına göre daha büyük ağırlığı vardı. Bu iki hiyerarşi, yaş ve toplumsal cinsiyet, eldeki soruna bağlı olarak karmaşık biçimlerde birbirlerini etkilemiştir. Yaşlı kadınlar belli konularda bazen genç erkeklere hükmederlerdi. Bazı kültürlerde yaşlı kadın çöpçatanlık yapar, evlilikleri önerir veya ayarlardı.

Dünyanın geri kalanında olduğu gibi bu bölgelerde de zenginlik, aile yaşamını şekillendiren bir diğer hiyerarşiydi. Bazı bölgelerde evliliklerin çoğu tekeşliydi ancak tekeşliliğin kural olarak benimsendiği bölgelerde bile zengin ve güçlü erkekler ya fazla kadınla evlendiler ya birden fazla metres edindiler ya da *resource polygyny* diye adlandırılan bir modelle, ilk evlenilen kadına ilaveten cariyeler aldılar. Eyaletlerin ve köylerin yöneticileri, bir statü göstergesi olarak, çok sayıda eş, cariyeye, köle ve bağlı konumdaki muhtelif kadın alırlardı. İslamiyet'in Afrika ve Güneydoğu Asya'da yayılması bu modeli destekledi. İslamiyet kurallarına göre çocukların yasal konumları annenin değil babanın konumuna bağlıydı; özgür bir adamın evinde doğan tüm çocuklar o adamın çocukları olarak kabul görür ve özgür olurlardı. Bir kölenin veya cariyenin çocuğu olarak doğanlar, yasal eşin çocuklarına göre daha aşağı konumda olmakla birlikte, yine de özgürdüler. Daha sonra ortaya çıkan Atlantik köle ticareti de Afrika'daki çekeşli evliliği destekledi, çünkü Yeni Dünya'ya götürülen milyonlarca insanın üçte ikisi erkekti.

Güçlü erkekler, hem ittifak kurmanın ve ittifakları pekiştirmenin bir yolu hem de fethin bir simgesi olarak evliliklere başvurdular. Örneğin, İnka ve Aztek liderleri fethettikleri kabilelerin reislerinin kızlarıyla evlendiler, 17.

yüzyılda Virginia'daki Algonkian dilini konuşan kabilenin reisi Powhatan, iktidarı altındaki diğer gruplar üzerindeki gücünü pekiştirmek için onların köylerinden kadınlarla evlendi ve kendisine bir çocuk doğuran kadınları köylerine geri gönderdi.

Çokkarılı evliliklerde yaşam düzenleri çeşit çeşitti. Afrika'nın büyük kısmında aileler grup evlerden oluşan yerleşkelerde yaşadılar; her kadın eşin kendi evi, kendi sığırı, tarlası ve mülkü vardı; nitekim Avrupa'da standart hale gelen, evlenen kadının malının doğrudan kocasına geçmesi durumu Afrika'nın çoğu yerinde kabul görme-mişti. Kadınların toplumdan tecrit edildiği, kapalı kapılar arkasında tutulduğu dünyanın bazı yerlerinde, karıların hepsi aynı ev içinde inşa edilmiş *harems* (yasak bölge) veya *zenana* denilen özel bir bölümde yaşarlardı. (Kadınların tecridi üzerine daha detaylı tartışmalar için 4. ve 5. bölümlere bakınız.)

Afrika, Amerika ve Pasifik'teki birçok kültürde soy, annenin sülalesinden devam ederdi ve bir erkeğin vârisleri kendi çocukları değil, kız kardeşinin çocuklarıydı ki buna anasoyu (matrilineal) denir. Bu, kadınların ekonomik veya yasal anlamda özerk olduğu anlamına gelmiyordu, sadece kocalarına değil erkek kardeşlerine de tabiydiler. Öte yandan erkek kardeşler de onlara tabiydi, çünkü bu kültürlerin birçoğunda, erkeklerin evlenirken karısının ailesine çeyiz getirmesini öngören evlenme sistemleri vardı. Bir erkek genellikle, kız kardeşi evlenirken eniştesinin çeyiz olarak getirdiği para, arazi ve malı, kendi çeyizi olarak kullanırdı; bu nedenle kendi evliliği kız kardeşinin evliliğine bağlıydı. Müstakbel damat, düğünden önce veya deneme evliliği süresince müstakbel kayınpederi için çalışarak "gelin hizmeti" yapardı. Anasoylu miras sistemi, kardeşler arası ilişkinin ömür boyu sürmesini teşvik ederdi, çünkü kadınlar kocalarıyla bir anlaşmazlığa düştüklerinde yaşamlarını

sürdürebilmek için kendi ailelerine bel bağlarlardı. Bu, erkeğin evlenerek karısının kabilesinin yanına taşınması ve akraba kadınlarının hep bir arada yaşamasını öngören içgüveyi âdetini benimsemiş Kuzey Amerika'nın doğusundaki gruplarda yaşamın alışılmış bir gerçeğiydi. Bu yüzden anne tarafından hısımlarla ilişki, baba tarafıyla olan ilişkilerden, hatta kişinin eşiyle olan ilişkisinden daha önemliydi ve çocuklar dayılarına büyük saygı gösterirlerdi. Anasoyu ve içgüveyi sistemleri, erkekleri diğer gruplardakilere göre nispeten daha yumuşak başlı yapıyordu, çünkü karılarına ait mülklerin yönetimi üzerinde hak iddia edemiyorlardı.

Anasoyu miras sistemi ve çeyiz getirme uygulaması bazı aile bağlarını pekiştirmekle beraber gerginlikler de yarattı. "Gelin hizmeti" dargınlıklara yol açabiliyordu. Karılarının ailesinin nüfuzuna başkaldıran erkekler, oğullarının dayılarına bağlılıklarını bir ölçüde azaltmak için uzak yerlerden eş seçmeyi tercih ettiler. Babalar ve oğulları arasındaki çatışma çokeşli evliliklerde ve drahoma konusunda ortaya çıktı; aileler kaynaklarını bir oğlunu evlendirmek için mi, yoksa babaya yeni bir kadın daha almak için mi harcayacaklarına karar vermek zorundaydılar. Bazı bilim insanları, genellikle bekâr erkeklerin geçirmesi gereken erkeklığe giriş törenlerinin insafsızlığının, genetiğe işleyen bu çatışmadan kaynaklandığını düşünürler; ancak bu tür törenlerden geçenler evlenip tam yetişkin erkekler arasına katılabilirlerdi.

Afrika ve Amerika'daki bazı gruplarda çift taraflı veraset söz konusuydu. Örneğin, And Dağları bölgesinde yaşayan birçok insan topluluğunda veraset her iki cinsiyet için de düşünülmüştür; kız çocukları anne tarafından, erkek çocukları baba tarafından toprak, su ve hayvan gibi kaynaklara veraset yoluyla erişebiliyorlardı. Nijerya'daki Yako kabilesi gibi çift taraflı verasetin geçerliği olduğu diğer bazı gruplarda ise miras sadece erkeğe geçiyordu ama erkek hem babasının hem de dayısının vârisiydi.

Bu kültürlerin çoğunda boşanma veya ayrılmanın bazı çeşitleri vardı ve bunun için eşlerden herhangi birinin adım atması mümkündü. Kuzey Amerika'daki içgüveyi âdetini benimsemiş topluluklarda erkek boşanmak istediğinde karısıyla yaşadığı evi terk etmesi yeterliydi, eğer kadın ayrılmak isterse kocasının eşyalarını evin dışına koyarak kocanın gitmesini istediğini belli ederdi; her iki durumda da çocuklar anneleri ve onun ailesiyle kalırdı. Ne var ki bazı topluluklarda çocuk doğduğu için ya da erkeğin getirdiği başlık parasının iadesi gibi karmaşık maddi sorunlar ortaya çıkabileceğinden boşanma pek hoş karşılanmazdı.

Görece kolay boşanma, Güneydoğu Asya ve Pasifik'in bazı bölgelerinde ortaya çıkan geçici evlilik sistemlerinin işleyişinin ana unsuruydu. Bu kültürlerde insanlara, onlara yaşam veren ebeveynine ve aileye karşı büyük bir borç ve minnet duymaları öğretilirdi. Buna Vietnam dilinde *on*, Filipinler'in bir bölgesinde konuşulan Tagalog dilinde *hiya* denirdi. Bu borçluluk kavramı, aile sınırlarını aşarak genellikle "borç köleliği" diye adlandırılan bir başkasına bağlılık veya hizmet yemini ile kendilerini veya aile üyelerini karmaşık bir bağlılık ağına sürüklemeye varacak kadar geniş ekonomik ve siyasi alanlara taşıdı. Armağan vermek de birisini borçlu kılmak için önemliydi; ittifaklar kurmak, müstakbel düşmanları yatıştırmak ve yabancılarla ilişki kurmanın ve onları minnet borcu altına sokmanın bir yoluydu. Bu armağanlar arasında genellikle kadınlar yer alırdı, çünkü kadınları takas etmek yabancıları akrabaya dönüştürmenin en iyi yöntemi olarak görülürdü. Bu ittifaklar çoğunlukla bir evlenme töreni ve eşler arasındaki sadakat yemini ile pekiştirildi ama pek dillendirilme de, bu evliliklerin geçici olduğu baştan kabul edilirdi. Eğer eşler birbiriyle anlaşamazsa, erkek bir başka yerden gelmişse ve ülkesine dönerse, tıpkı yerli eşlerin anlaşmazlığı veya erkeğin bir yıldan fazla ortarlarda görünmemesi halinde evliliğin sona ermesi gibi, bu tür

evlilikler de sona ererdi. Bu tip geçici evliliklerden iki taraf da kazançlı çıkardı; erkek cinsel gereksinimleri için bir eş ve bir ev arkadaşı edinir, kadın ve ailesi ise dışarıdan gelenlerle bağlantı kurarak ve bir borcu ödeyerek itibar kazanırdı. Borç kavramı, evlilik kalıplarında da başka değişimlere yol açtı; damatların “gelin hizmeti” adı altında, sıklıkla müstakbel kayınpederleri için çalışarak yükümlülüklerini yerine getirdikleri kabul edilirdi.

Ortaçağ ve Erken Modern Dönemde Avrupa ve Akdeniz (MS 500-1600)

Avrupa’daki aile yaşamı, Roma İmparatorluğu’ndan Kristof Kolomb’a kadar geçen zaman içinde büyük ölçüde Hristiyan Kilisesi tarafından şekillendirildi. Erken dönem Hristiyan düşünürlerin aileye bakışları düşmancaydı ve bekâret tercih edilen bir varoluş biçimiydi. Kadınların ve erkeklerin kendilerini Tanrı’ya hizmete adadıkları ve hemcinslerin bir araya geldiği cemaatler, aile yaşamına alternatif olarak Avrupa’nın birçok yerinde ortaya çıktı. Bazı bölgelerde bu cemaatler, dullara olduğu kadar hiç evlenmemiş ve evlenmeyi ya da yeniden evlenmeyi istemeyen –bu kararı ailesi vermiş olsa bile– kadınlara da güvenli ve namuslu bir konum sağladı.

Birçok insanın ne zaman, kiminle evleneceğine veya evlenip evlenmeyeceğine ailesi karar verse de, Hristiyan Kilisesi eşlerin rızasını evliliğin esası olarak resmen ilan etti. Gerçekten de 16. yüzyıla kadar eşlerin rızası bir evlilik için gerekli tek koşuldu. 12. yüzyılda birçok kilise önderi evliliği kutsal bir ayin, tıpkı vaftiz gibi Tanrı’nın inayetini görünür kılan bir tören olarak görüyordu. Bu kutsanmış törensel doğası gereği evlilik gitgide çözülmez bir bağa dönüştü ve evlilik dışı cinsel ilişkiler yasadışı görülmeğe başladı.

Böylece Hristiyan Avrupa, çokeşliliği, boşanmayı ve evlilik dışı her türlü cinsel ilişki biçimini yasakladı, cariyelik veya evlilik öncesi yaşanan cinsellik zina olarak adlandırıldı. Kadınların evlenirken drahoma getirmeleri beklenirdi ki bu, birkaç parça ev eşyası olabileceği gibi, aristokrasi söz konusu olduğunda bir eyalet de olabilirdi. Eşlerden birinin ölümü halinde, kadın veya erkek, kalan eşin evlenmesi kabul görürdü ama erkeklerin yeniden evlenmesi kadınlardan, kırsalda ise kenttekenden daha çabuk gerçekleşirdi. Evlilik ve aile yaşamının başka birçok yönüne ilişkin davaların çoğu kilise mahkemelerinde görülmekteydi. Tüm bunlar kilise kanunu denilen ve gitgide daha da detaylandırılan bir yasal sistem altında düzenlenmişti. Evlilik idealleri bazı durumlarda göz ardı edildi. Gücü yeten kişiler bitirmek istedikleri evliliklerinin feshine karar vermesi için kilise mahkemelerini ikna edebiliyorlardı. (Fesih, en başından itibaren evliliğin geçerli olmadığı kararı iken; boşanma, geçerli bir evliliğin sonlandırılması anlamındaydı.) Papazlar ve diğer kilise önderleri de dahil olmak üzere erkekler, cariyeler ve metresler edindiler; genç insanlar evlilik öncesi cinsel ilişki yaşadılar ve istemedikleri evliliklere zorlandılar. Her ne olursa olsun, bu idealler ve bu idealleri uygulamak için oluşturulan kurumlar, kadın ve erkeğin aile anlayışını ve aile içindeki yerini şekillendiren önemli unsurlardı.

Hristiyanlık, ortaçağ Avrupa'sındaki aile yapısının iskeletini kurmuştu, fakat yine de bölgesel farklılıklar vardı. Doğu Avrupa'da, Ortodoks Hristiyan kiliseleri zina, istismar, terk, iktidarsızlık ve kısırlık nedeniyle boşanmalara ve her iki eşin de yeniden evlenmesine (kerhen de olsa) gitgide daha kolay izin vermeye başladı. Eşlerin rızasının yanı sıra, özellikle evlilik yaşının genellikle çok erken olması nedeniyle (kızlarda 12-13, erkeklerde 16-18) ebeveynlerin de izni aranırdı. Çiftler sıklıkla eşlerden birinin, çoğunlukla kocanın ailesiyle birlikte yaşadılar ve güçlü duygusal bağlar eşler

arasında değil, Çin ve Hindistan görüldüğü gibi, sıklıkla analar ile oğullar arasındaydı.

15. yüzyılda Osmanlı Türkleri, Bizans İmparatorluğu'nu yendikten sonra Doğu Avrupa'nın büyük bir kısmı, sınırları Kuzey Afrika'dan Karadeniz'e ve İran Körfezi'ne uzanan uçsuz bucaksız Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olarak Müslümanların yönetimi altına girdi. Hristiyanlarla Müslümanların açık evliliğine izin verilmesi de taraflardan biri (genellikle kadın) dinini değiştirirse evlilik kabul görüyordu. Hem Müslümanlar hem de Hristiyanlar evlilik ve diğer aile meselelerinde Müslüman mahkemelerine başvurdular; bu mahkemeler, çevrelerindeki toplumsal değişimlere hem şekil hem de yanıt vermekteydi. Müslüman bölgelerinde yaşayan Yahudilerin aile yaşamı Yahudi yasaları ve gelenekleriyle düzenlense bile onlar da Müslüman aile mahkemelerinde yargılandılar. Yahudi evlilikleri, Avrupa'nın ve Akdeniz'in büyük kısmında, Doğu Avrupa'daki Hristiyan evliliklerine benziyordu. Ebeveynlerin önemli rolü vardı ve eşlerin ikisi de gençti. Yahudi yazarlar eşler arasındaki arkadaşlığa ve sevgiye vurgu yapmakla birlikte ideal evliliği, yazgısı cennette yazılmış bir evlilik olarak tanımlıyorlardı. Musevilik'te boşanmaya izin vardı; böyle durumlarda çiftlerin açık bir şekilde birbirleri için yazılmadığı düşünülerek boşanma haklı görülürdü.

Ortaçağda, Batı Avrupa'daki Hristiyanlar arasında oldukça farklı iki aile yapısı ortaya çıktı. Doğu Avrupa'da olduğu gibi hem güneyde hem de dünyanın geri kalanında evlilikler ergenler arasındaydı ve çiftler iki tarafın ebeveynlerinden biriyle uzun süre yaşarlardı. Bununla birlikte, yirmilerinin, otuzlarının sonuna gelmiş bir erkek ile ona göre çok daha genç bir kadının yaptığı ve birkaç kuşağın bir evde yaşadığı evlilikler de söz konusuydu, (demografikler buna "bileşik" hane yapısı derler). Tarihçiler, sadece Kuzeybatı Avrupa'da modern çağ öncesinde görülen ve

dünyada benzeri olmayan bir evlilik modelini tespit ettiler. Bu modelde çiftler, cinsel olgunluğa eriştikten epey sonra, yirmili yaşlarının ortasına veya sonuna kadar bekleyerek doğrudan bağımsız bir ev düzeni kurmaktaydılar (demograflar bunu “çekirdek, bağımsız hane yapısı” diye adlandıırırlar). İlk evliliklerde muhtemelen kocalar karılarından 2-3 yaş daha büyüktüler ve bu yeni hanehalkı içinde genellikle hizmetçiler olurdu ama çekirdek aileye dahil olmayan birden fazla kişinin aileye dahil olması nadiren de olsa görülürdü.

Tarihçiler, Kuzeybatı Avrupa’da böylesine farklı bir aile yapısının neden geliştirildiği sorusunun yanıtından emin değiller. Nedenlerinden ziyade sonuçlarının izini sürmek daha kolay görünüyor. Bu sonuçlar arasında, toplamda daha az çocuk sahibi olmak anlamına gelmese de, kadınların daha az sayıda hamilelik yaşamaları, başka evlerde uzun süre hizmetçilik veya işçilik yapmanın sonucunda para biriktirme, beceriler edinme yeni evlilerin sahip olduğu görece ekonomik özgürlük ve hiç evlenmemiş insanların sayısındaki artış sayılabilir. Bu evlenme modelinin en olağandışı sonuçları kadınların geç sayılabilecek yaşta evlenmeleri, bu sayede bir yetişkin olarak evliliğe başlamaları ve ev idaresi görevini hemen üstlenmeleridir. Diğer bir sonuç ise, hiç evlenmeyen insanların sayısının belirgin biçimde yüksek oluşudur. Demograflar, 15. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar, Kuzeybatı Avrupa nüfusunun yüzde 10-15’inin hiç evlenmemiş olduğunu tahmin etmekte. Bazı yerlerde bu oran yüzde 25’e ulaşmaktaydı. Gecikmiş evlilikler ve hiç evlenmemiş nüfusun çokluğu, nüfus artışında dikkat çekici bir husustur. Bu durum evlilikle kurulan aileyi, toplumun temeli olarak görmeye devam eden çağın dini ve siyasi liderlerini endişelendiriyordu. Özellikle 16. yüzyılda, din reformcuları herkesi evlenmeye teşvik etti (Katolik reformcular, sadece dini cemaatlerde yaşayanları bunun dışında tuttular) ve

siyasi liderler evlenmemiş insanların yalnız yaşamalarını yasaklayan yasalar çıkardılar.

Sömürge Dünyası (1500-1900)

1500'li yıllardan çok önce şekillenen aile kurumu, Avrupalıların yeni ülkeler keşfetmeleri ve oralarda sömürge-ler kurmalarıyla birlikte dünyanın pek çok yerinde kökten değişikliğe uğradı. Avrupalılar beraberlerinde sadece kendi dini, siyasi ve ekonomik yapılarını getirmekle kalmadılar, kusursuz aile yaşamına ilişkin fikirlerini ve bu fikirleri uygulamak üzere tasarlanmış kurumlarını da getirdiler. Hristiyanlık sömürge ülkelerinde, Avrupa'da olduğu gibi aile yaşamı için resmi bir yapı ortaya koydu; çokeşlilik kaldırıldı, boşanma zorlaştırıldı, evlilik öncesi cinsel ilişki yasaklandı, aile meselelerini çözmek üzere kilise mahkemeleri kuruldu. Mevcut ailelerin, bu ailelerdeki kadınların ve erkeklerin rolleri iki etken tarafından şekillendirildi. İlk etken, Avrupalıların getirdikleri ve çoğunlukla ülkeye girmiş sömürge kuvvetlerinden daha hızlı ilerleyen mikroplardı. Bazı yerlerde hastalıklar, yerli toplulukları tümüyle yok etti ve her yerde evlilik ve aile yaşamı modellerini altüst etti. İkinci etken, akrabalık şekillerinin, cilt rengi ve yüz özellikleriyle birbirlerinden ayrılan ve daha sonra "ırk" olarak anlaşılmaya başlanacak devasa insan kategorilerini içerecek biçimde genişlemesiydi.

İrk kavramının kökeninde, özellikle "kan" kavramına ilişkin düşünceler yatmaktaydı. "Kan" birçok kültürde aile, sülale ve toplumsal farklılıkları kavramsallaştırma biçimiydi ve "asil kan" taşıyanlara halktan insanlarla evlenmeleri yasaklanarak, kanlarının asaletini sürdürme kaygısı aşılanırdı. Bu, en yaygın biçimde Avrupa'da görüldü ama dünya-

nın başka yerlerinde de üstün kan düşüncesi vardı; örneğin, Endonezya'nın bazı yerlerinde asiller "beyaz kanlı" diye tanımlanır ve benzer kanı taşıyanlarla evlenebilirlerdi. Kan ayrıca ulusal sınırları belirlemek için de kullanıldı. Örneğin, "Fransız kanı" taşıyanlar "Alman kanı", "İngiliz kanı" veya "İspanyol kanı" taşıyanlardan ayrıldı. Dini inançlar da kanla kavramsallaştırıldı; insanlar önce Yahudi, Müslüman veya Hristiyan kanı taşıyanlar, sonrasında da Reformcu, Protestan veya Katolik kanı taşıyanlar diye ayrıldılar. Bunun en çarpıcı ifadesi, modern dönem öncesi İspanya'da görülür: "Safkan", ataları arasından hiç Yahudi veya Müslüman olmamak demekti ve bir saplantı haline gelmişti. Bu duruma dünyanın başka yerlerinde de rastlandı. Çocuklarına bakacak sütanne arayan Avrupalı babalar, kadını kendi mezhebinden seçmeye özen gösterirlerdi, çünkü eğer baba Katolik ise kadının Protestan kanı, çocuğu sapkın düşüncelerle etkileyecek biçimde Protestan sütününe dönüşebilirdi. Dini bakımdan karma bir evlilikten olan çocuklara genellikle çok güvenilmezdi, çünkü hangi kanının üstün geleceği bilinmezdi. Yahudiler, İspanya'daki ve İspanya İmparatorluğu'ndaki Yahudi dönmeler veya İrlanda'daki Katolik Kelt İrlandalılar için olduğu gibi, bazı durumlarda dini ve etnik farklılıklar arasında bağ kurulur, bu sebeple dini gelenekler barbarlığın ve bayağılığın bir işareti olarak görülürdü.

Farklılıkların doğal olarak kandan kaynaklandığını söylemek, bu farklılıkları sanki Tanrı yaratıyormuş gibi gösteriyordu ama bu konuda insanlar genellikle çelişen düşünceler içindeydiler. Örneğin, yanlış sütanne seçimi konusunda uyarıda bulunan aynı din reformcuları, bir yandan da insanların din değiştirmeleri için çalışıyor ve din değiştirmenin bir kadının sütünü değiştirip değiştirmeyeceği üzerine kafa yormuyorlardı. Halktan farklı oldukları gerekçesiyle asillere imtiyazlar sağlayan hükümdarlar, diğer taraftan da kendilerine general ve resmi devlet görevlileri olarak

hizmet eden halktan ama yetenekli insanlara asalet unvanı vermeye devam ediyorlardı. Sömürgeler üzerinde otorite sahibi olan Fransız kraliyet subayları, bir yandan “Fransız kanının” üstünlüğünden bahsederken, diğer yandan yerli halkın asimile edilerek “Fransızlaşmasını” savunuyorlardı. Sömürge bölgelerindeki Katolik yetkililer, belli manastırlara “safkan” beyaz veya yerli kadınların girişine izin veriyorlar, böylece melezleri dışlıyorlardı ama öte yandan bir beyazın “safkan” bir yerli ile evlenmesindense, bir melez veya açık tenli bir insanla evlenmesine izin vermeye daha kolay rıza gösteriyorlardı. Yine de bu çelişkiler, insanların ırk, toplum veya dine dayalı hiyerarşilere dair inançlarında bir yumuşama yaratmamıştır.

Başlangıçta din de, Avrupa dışındaki sömürge bölgelerinde bir farklılık göstergesiydi; buralarda Hristiyanlığın yayılışı, fetihlerin ve köleleştirmenin haklı bir gerekçesi olarak kullanıldı. Bununla birlikte yerli halk Hristiyanlığı kabul ettikçe, değişimin bir aracı olması bakımından daha az kullanışlı hale geldi ve ten rengi daha fazla önem kazandı. Örneğin, 1662’de cinsel münasebetlerle ilgili Virginia yasaları, “Hristiyan” ile “zenci” arasında ayrım getirir ama 1691’de bunu “beyaz” erkekler ve kadınlar ile “zenci, melez veya Kızılderili” diye detaylandırır. Virginia’da “beyaz” terimi ilk olarak 1661’de İngiliz Batı Hint Adaları’ndaki* nüfus sayımında kullanıldı ve sonrasında bu kullanım tüm İngiliz sömürgelerine yayıldı. Renge ilişkin diğer tabirler daha sonra ortaya çıktı ve 18. yüzyılda Avrupalı doğabilimciler, insanlar arasındaki farklılıkları açıklayacak, “ırk” kavramına dayalı tek bir sistem geliştirmenin peşine düştüler. İlkın, “ırkları” geldikleri kıtaya göre (Amerikalı, Avrupalı, Asyalı, Afrikalı gibi) ayırdılar, daha sonra farklı coğrafi bölgelere göre ayırma giriştiler. (“Caucasian/Kaukasier” terimi ilk kez

* Jamaika, Barbados, Trinidad, Grenada, Antigua, St. Lucia ve Bahama adaları – ç.n.

Alman anatomi uzmanı ve doğabilimci Johann Friedrich Blumenbach [1752-1840] tarafından, Avrupalı ve Batı Asyalı açık tenli insanları tanımlamak için kullanıldı, çünkü Blumenbach bu insanların kökeninin Rusya-Gürcistan sınırında yükselen Kafkas Dağları'ndan geldiğini düşünüyordu. Blumenbach ayrıca, bunların ilk ve en çekici insanlar oldukları yargısına, yaşayan insanlara bakarak değil, çok sayıda kafatası incelemesi sonucunda varmıştır.)

Kan ve ırk kavramlarının ve bulaşıcı hastalıkların yayılmasının etkisi, Yeni Dünya'daki İspanyol ve Portekiz sömürgelerinde açıkça görülebilir. Tarihçiler, Avrupa'dan büyük ölçekli göçlerin olduğu ve Afrika'dan muazzam sayıda kölenin getirildiği dönemde yerli halkın nüfustaki azalmanın çarpıcı boyutlara ulaştığını, örneğin 16. yüzyılda Orta Amerika'nın yerli nüfusunun yüzde 90 oranında azaldığını tahmin etmektedirler. Esasen, İspanyol ve Portekiz krallıkları tüm bu grupları birbirinden ayrı tutmayı ummuştu ama Avrupalı ve Afrikalı kadınların azlığı bunu imkânsız kıldı ve soylar arası çapraz cinsel ilişkiler kuruldu. Bu ilişkiler sonucunda Kızılderili veya İspanyol gibi mevcut kategorilere girmeyen çocuklar doğdu. Sömürge yönetimlerinin buna yanıtı ise daha karmaşık bir sınıflandırma sistemi yaratmak oldu. Melez soydan gelenlere *casta* adını verdiler. 18. yüzyılda Latin Amerika nüfusunun dörtte biri melez soydan geliyordu ve bu oran kentlerde çok daha yüksekti.

İspanyol ve Portekiz yetkililer Katolik Kilisesi ile birlikte kırk kadar farklı *casta* tanımladılar. Bu tanımlar teoride, doğum yeri, coğrafi köken ve kişinin anne-babasının konumuna göre herkese özel bir isim takılmasına dayanıyordu. Çeşitli *casta*'lar ve onlar arasındaki ilişkiler, yazılı anlaşmalarla düzenlendi. 18. yüzyıldaki farklı *casta*'lardan ebeveynler ve bunların çocuklarının yer aldığı sahneler resmedildi: *Kızılderili+İspanyol=Mestizo*; *Kızılderili+Zenci=Lobo*; *Chamiza+Camбуza=Chino* vb. (Kitabın kapağındaki resim

bu tip bir tablodur.) Bu *casta*’lardan bazılarına hayali isimler takılmış, bazıları da *coyote* veya *lobo* (kurt) gibi hayvan isimlerinden türetilmiştir. *Casta* sistemi, İberya’daki “safkan” kavramına dayanır. Bu anlayışa göre Müslüman ve Yahudilik’ten Hıristiyanlığa dönenler lekelenmiş kabul edilirdi, çünkü dini tabiiyetin kanda taşındığına inanılıyordu. Latin Amerika sömürgelerinde yerli ve Afrikalılar, Avrupalılara göre daha aşağı seviyedeydiler çünkü kanları o kadar saf görülüyordu. 1763’ten sonra Fransız Karayipleri’nde kabul edilen yeni bir yasayla, atalarının tahmini kökenine göre kişilerin çeşitli sınıflandırmalara tabi tutulduğu benzer bir sistem kuruldu.

Yine de düzgün bir *casta* sistemi kurmak ve mevcut insanları onun içine yerleştirmek, bunun kuramını yapmak kadar basit değildi, çünkü çizimler ve risaleler gerçeğin yansıtılmasından ziyade, karmaşık ve akışkan bir sisteme düzen getirme girişimiydi. Uygulamada bir kişinin yer aldığı kategori büyük ölçüde nasıl görüldüğüne göre belirlenirdi, daha açık tenli melezler aynı anne-babadan doğmuş kardeşler bile olsalar, daha koyu tenlilerden üstün tutulurlardı. Birçok tarihçi, İspanya ve Portekiz’in, Karayipler dahil (ki daha sonra Fransız Karayipleri de ona katıldı) Amerika’daki sömürgelerindeki toplumsal yapının büyük ölçüde ten rengine, yüz hatlarına ve saç yapısına dayandığına işaret ederek “Pigmentokrazi” terimini türetti. O dönemdeki insanlar, kişinin rengiyle, onun şerefi, doğruluğu ve ailesini, bir şekilde ilintili görmekteydiler. Bu yüzden kişinin *calidad* [nitelik, kalite] denilen sosyal statüsü, ahlaki olduğu kadar fiziksel yargıları da içeriyordu, ancak gerçek yaşamda karma evlilikler arttıkça insanlar bir kasttan diğerine kolayca geçebildiler.

Statü belirlemede kullanılan ahlaki, fiziksel ve sınıfsal yargılardaki bu kırılınan denge, zaman içinde sıkça değişime uğradı. Birinin evlenmesi veya mirasa konması, bir

manastıra, rahipliğe veya üniversiteye girmesi o kişinin atalarının safkanlığına resmen karar verilmesine bağlı olduğundan, insanlar sadece bir üst gruba geçmek için değil, toplum içinde ayrıcalık elde etmek için de sosyal statülerini resmi kayıtlarda “beyazlaştırma” arayışına giriştiler. Birçok bölgede varlık ve statü sahibi aileler, etnik görünüşlerine ve soylarına bakmadan, Avrupa kökenli addedilmek için lisanslar satın aldılar. İspanyol Amerika’sının sınırlarındaki bölgelerde veya siyasal ve sosyal geçiş dönemlerinde aileler, çocuklarının vaftiz kayıtlarına, töreni yöneten rahibin, çocuğun mevcut görüntüsüne dair gözlemlerini hiçe sayarak “İspanyol” veya “Kastilyalı” yazdırırlardı. Ayrıca insanlar kendilerini tanımlarken veya başkaları tarafından tanımlanırken, yaşamlarının farklı noktalarında farklı kategorilere ait olduklarını iddia edebiliyorlardı bilim insanları buna beyaza doğru “ırksal sürüklenme” adını verdiler. Böylece hiyerarşi, kuşaklar boyunca gitgide daha karmaşık ve tartışmalı bir hal aldı.

Onursal beyazlık unvanının bahşedilmesi ve insanların kastlarının belirlenmesindeki zorluk, şüphesiz tüm bu sistemin ne kadar öznel olduğunu göstermektedir, ancak tüm bunlar Latin Amerika’daki aile yaşamını ve toplumsal cinsiyet kalıplarını belirleyen temel unsurlardı. Avrupalı beyaz elitler arasında yükselen asil kan ve beyazlığı koruma endişeleri, uzak kuzen olarak tanımlanan daha yaşlı kadınların eş olarak alınmasıyla geniş aile-içi evlenme âdetleri yarattı. Güney Avrupa örneğinde bu tip evlilikler genellikle daha yaşlı erkeklerle daha genç kadınlar arasındaydı; bu durum kadınların potansiyel eş sayısını sınırladı ve pek çoğu asla evlenmedi. Örneğin, Portekiz sömürgesi Bahia’da 17. yüzyılda önde gelen ailelerin kızlarından sadece yüzde 14’ü evlenebilmişti. Kırsaldaki yerli halk da, büyük oranda kendi çevrelerinden eşlerle evleniyordu; tıpkı beyaz elit kesimde olduğu gibi bunlarda da geniş ailenin eş seçimi üzerinde

denetim çabası hep vardı. Kölelerin, birçok melezin ve her türden yoksul insanın evlilik kararlarına, aile ve mülk kaygıları bulaşmadı. Bunlar komşuları ve arkadaşlarınca istikrarlı görülen uzun süreli birliktelikler kurdular ve çoğunlukla evlenmeye bile gerek duymadılar.

Latin Amerika'da evlilik dışı doğumların sayısı, Avrupa'nın çoğu yeriyle kıyaslandığında (evlilik dışı doğum konusunda Avrupa'daki en yüksek orana İspanya sahip olmasına rağmen) dikkat çekici ölçüde yüksekti. 1640'tan 1700'e kadar olan dönemde New Mexico'daki beyaz kadınların yaptığı doğumların üçte biri evlilik dışıydı, aynı dönemde doğum yapan melez kadınlarda ise bu oran üçte ikiydi. Hem İspanya hem de Portekiz yasaları, gay-rimeşruluğun çeşitlerine göre çocuklar arasında ayrımlar yapıyordu. Örneğin ebeveynleri evlenebilecekken evlenmeyen çocuklar; zina ilişkisi sonucu doğan veya ebeveynleri evlenemeyecek durumdaki –rahipler gibi– çocuklara göre daha fazla miras hakkına sahiptiler. Hristiyan normlarına rağmen Latin Amerika'daki aileler bu nedenlerle çok çeşitliydi: Elit erkekler evlenir, ancak hane içindeki kölelerinden ve hizmetçilerinden sıklıkla çocuk sahibi olurlardı; yoksul ama özgür insanlar evlenmez, fakat sabit çekirdek bir aile kurarak yaşayabilirlerdi; kölelerin beraberliği genellikle geçiciydi, doğan çocuklar anneleriyle kalırlar veya annelerinin sahiplerinin malı haline gelirlerdi.

Aile yaşamını şekillendiren bu çeşitlilik, karmaşık biçimde birbiriyle kesişen ırk hiyerarşileri ve toplumsal cinsiyet kavramlarıyla birlikte sömürge dünyasının başka yerlerinde de vardı. Kuzey Amerika, Afrika ve Asya'daki Fransız ve İngiliz sömürgelerinin yer aldığı bazı bölgelerde, Avrupalılar ile yerli halkın evliliği, Latin Amerika'dakine göre daha seyrek ve birçok yerde kanunen yasaklanmıştı. 1691'deki Virginia yasasına göre "İngiliz veya başka beyaz kadın ve erkeğin", "zenci, melez ya da Kızılderili kadın ve erkekle"

evliliği yasaklanmıştı. Böylesi yasalar genellikle toplumsal cinsiyet vurgusu taşııyordu, nitekim yasa koyucuları en fazla endişelendiren şey, Virginia yasasının giriş kısmında, “zenciler, melezler ve Kızılderililerin, İngiliz veya diğer beyaz kadınlarla evliliği” ve sonucunda ortaya çıkan “iğrenç karışım ve gayrimeşru mesele” ifadesiyle anlatılmaktaydı. Bunun gibi yasalar 1700 ile 1750 arasında tüm güney eyaletlerinde, Pensilvanya’da ve Massachusetts’de yürürlüğe girdi; 1967’de ABD Yüksek Mahkemesi tarafından lağvedilse de sonraki onyıllarda bazı eyaletlerin yasalarında kalmaya devam etti. Bunlara benzer “ırkların karışması” yasalarının en sonuncusu 2000 yılında Alabama’da, eyalet çapında yapılan bir referandum sonucu seçmenler tarafından lağvedildi. *Casta*’lar arası hiyerarşiden farklı olarak, Kuzey Amerika’daki İngiliz sömürgelerinde ve daha sonra ABD’de, tek damla bile olsa “siyah kanın” birisini siyah yapmaya yettiği ikici bir ırkçı sistem geliştirildi.

Hiyerarşik olsun ikici olsun, ırkçı sistemler sadece bir fikir veya söylem meselesi değildi. Melez bir çocuk doğuran bekâr beyaz bir kadın, evlilik bağı dışında beyaz bir çocuğa hamile kalan başka bir kadına nazaran daha insafsız muamele görürdü. Beyaz olmayan kadınların evlilik dışı hamilelikleri, özellikle bunlar köle veya başka türden bağımlı bir konumunda iseler, ileride çocukları da işçi olacağından, ya görmezden gelinir ya da teşvik edilirdi; erkeklerin beyaz olmayan bir kadından edindiği melez çocuklarına babalık etmesi hoş karşılanır, hatta beklenirdi. Kuzey Amerika’daki İngiliz sömürgelerinde ve daha sonra ABD’de, siyah bir erkeğin beyaz bir kadına tecavüzünün cezası hadım edilmektir. Yerli erkeklerle evlenen Avrupalı kadınlar “Avrupalı” olarak yasal statülerini birçok eyalette yitirirken, yerlilerle evlenen erkekler statü kaybına uğramazlardı. (Benzer bir eşitsizlik 20. yüzyılda bile birçok ülkede vatandaşlık yasalarının bir maddesi haline geldi; bugün bile

bazı ülkelerde bir yabancıyla evlenen kadın kendi vatandaşlık hakkını yitirirken aynı durumdaki bir erkek için bu söz konusu değil.) Bazı kategorilerin, özellikle de kolaylıkla değişebilenlerin, toplum tarafından yapılandırılmış doğasını fark etmemiz kolay olabilir. İnsan türlerini inceleyen biyologlar ve antropologlar gibi bilim insanlarının da çoğu “ırk” kavramının tamamen toplum tarafından yapılandırıldığı görüşündedirler ve bu kavramı kullanmaktan kaçınırlar, çünkü hiçbir bilimsel anlamı yoktur. Ancak, sömürge ülkelerindeki insanlar her nasılsa, esnek yapılarına rağmen ırk, milliyet ve bir ölçüye kadar sınıfsal ve dinsel sınırları gerçekmiş gibi algıladılar; bunların, “tanrısal” ve “dünyevi” veya “doğal” ve “yapay” arasındakiler gibi kesin sınırlar olduğuna inandılar.

Elbette, 19. yüzyılın ortalarına kadar Kuzey Amerika’ya gelen Afrika kökenli insanların çoğu köleydi ve köleler arası evlilik sadece New England’da yasaldı. Kuzey Amerika sömürgelerinde, çocuğun konumunun babasına bağlı olduğu normal İngiliz teamülleri tersyüz edilerek çıkartılan yasalarda, İslami yasaların aksine, köle kadınların çocuklarının da köle olacağı ilan edildi. Beyaz erkeklerin melez çocuklarına babalık etmesi yasalar tarafından tanınmıyordu. Tıpkı Avrupalı erkeklerin evlerindeki hizmetçilerden veya kölelerden edindikleri çocuklarına babalık ederken yaptıkları gibi, beyaz erkekler de köle kadınlardan edindikleri çocuklarıyla ara sıra bir araya gelirlerdi ve bunlar kibar çevrelerde öyle uluorta konuşulmazdı. Genellikle, babalar bu konuda pek çaba göstermezlerdi ama efendiler ve köleler arasında cinsel ilişkiler kuşaklar boyu yaygın biçimde sürdü, öyle ki 19. yüzyılda Kuzey Amerika köle nüfusunun büyük kısmı melezlerden oluşuyordu.

Latin Amerika gibi Kuzey Amerika’da da 18. ve 19. yüzyıllarda ortaya çıkan aile yapıları, sınıf ve ırka dayalıydı. Özellikle kuzeydeki beyaz aileler, Kuzeybatı Avrupa’nın geç

evlilik ve yüksek oranda hiç evlenmeme modelini izleme eğilimindeyken, siyahi aileler daha esnek ve genellikle anaerkindi. Devletin, Kızılderilileri anayurtlarından sürüp kamplarda yaşamaya zorlama politikası, büyük kabilelerin mümkün olan her yerde kültürlerini koruma gayretlerine rağmen, yerli toplumun aile düzenleri de dahil olmak üzere diğer tüm yaşantılarını altüst etti.

Afrika ve Asya'daki Avrupa sömürgeleri, Amerika kıtasındakilerden daha sonra kuruldu ve Avrupa sömürge yönetimi, hüküm sürdüğü yerlerin çoğunda mevcut aile yaşamını ciddi ölçüde bozmadı; dini idealler ve mevcut gelenekler aileyi şekillendirmeye devam etti. Avrupalı erkekler yerli kadınlarla cinsel ilişkilere girdiler ancak bunları evlilik olarak görmediler (yine de yerel kültürde bunlar geçici evlilikler olarak kabul edilmiş olabilir). Sömürgelere daha fazla beyaz kadın yerleştikçe, ırklar arası ilişkiler daha az yaygın hale geldi, çünkü sömürgelerdeki Avrupalı gruplar melez çocuklar ve "ırkın korunarak sürdürülmesi" dedikleri şey konusunda endişelenir olmuşlardı.

19. ve 20. yüzyıllarda sömürge bölgelerindeki madencilik ve ihracata yönelik tarımın gelişimi, birçok erkeğin aylıklı bir işte çalışmak için yıllarca ailelerinden ayrı kalmasına yol açtı. Kadınlar köylerinde kalıp hem çiftçiliği sürdürdüler, hem çocukları büyüttüler, hem de yaşlılara baktılar. Böylece hammadde üretilen bölgelerdeki ücretli işlerin ortaya çıkışı, tıpkı köle düzenindeki gibi, anneler ve çocuklar arasındaki ilişkinin eşler arasındaki ilişkiden daha yakın olduğu anaerkil aile modellerine yol açtı. Mirasın anadan veya iki taraftan da geldiği Afrika'nın bazı bölgelerinde, ücretli işçi göçleri meydana geldi, ancak sömürge otoriteleri bu sistemleri anlayamadılar. Mülkiyet konusunda karar verirken kendi ataerkil sistemlerini dayattılar. Erkeklerin uzakta oluşu, arazilerin kamulaştırılması ve anaerkil ile ataerkil veraset sistemleri arasındaki çelişkilerin

giderilmesi konularında Avrupalıların işlerini kolaylaştırdı. Bu durum, aile yapısı ve güç ilişkileri açısından kuram ile uygulama arasında keskin çelişkilere yol açtı, çünkü ailenin yasal reisi erkekti ama ailenin günlük geçiminden esasen kadın sorumluydu. Böylece kadınlar, bazı bilim insanlarının “ikili ataerki” diye adlandırdığı, bir yandan sömürge resmi otoritelerinin, bir yandan da ailelerindeki erkeklerin hükmü altına girdiler, ancak bazıları buna direndi. Örneğin, Kenya’daki Gusiiland sömürgesindeki birçok kadın, köylerdeki evlerini terk ederek şehre göçtüler veya başlık parası ve anaerki veraseti öngören geleneksel evlilik modelini yerel mahkemelerde savundular.

Sanayileşme ve Sanayileşme Sonrası Dünya (1800-2010)

Aile konusunda kuram ile uygulama arasındaki çelişki, sadece 19. yüzyıldaki sömürgelerde değil, genellikle “metropol” denen sömürgeci ülkeler ile birlikte diğer Avrupa ve Avrupa kökenli ülkelerde de görüldü. 3. Bölüm’de daha detaylı biçimde ele alacağımız üzere, sanayileşmenin yükselişiyle ortaya çıkan yeni çalışma biçimleri, aile yaşamı üzerinde gözle görülür etkiler yarattı. Genç kadınların daha yumuşak başlı, daha düşük ücretle çalışmaya razı ve seri üretim yapan makinelerde sürekli aynı işi yapmaya daha yatkın oldukları düşünüldüğünden, fabrikalar açılırken genellikle ilk işe alınacaklar arasındaydılar. Fabrika işçiliğinin genç kadınları anne-baba evinden koparmasıyla birlikte kadınlar para kazanmaya başlayınca, hane içindeki ataerki otorite giderek zayıfladı. Politikacılar ve sosyal yorumcular bunun yararları üzerine tartıştılar. Fabrika sahiplerine işçileri için yatakhaneler kurmalarını, kadınların boş zamanlarındaki etkinliklerini ve sosyalleşme alışkanlıklarını sınırlayarak bir

nevi baba gibi hareket etmelerini önerdiler. Daha da ileri giderek, kadınların mümkün olduğunca kendilerinin (ve ailelerinin) namusuna hâlel getirmeyecek şekilde, yakınları dışındaki erkeklerle temasta olmayacakları ayrı atölyelerde veya evlerinde çalışmalarını, aşırı bağımsız olmamaları için ücretlerinin düşük tutulmasını tavsiye ettiler. Genç kadınlar, maaşlarının bir kısmını veya tamamını ailelerine vermeye, evli kadınlar ise evlerinin dışındaki işlerden uzak durmaya ve yuvalarını, sanayileşmenin ve iş âleminin “acımasız dünyasında sığınılacak bir liman” haline getirmeye teşvik edildiler. (Bu tavsiye, 19. yüzyılın ortalarına kadar Avrupa ülkelerindeki evli kadınların gelirlerinin yasal olarak kocalarına ait olması ile ilgili düzenlemeyle desteklendi.)

19. yüzyılda ortaya çıkan sosyal reformcular ve işçi örgütlerinin erkeklerin ücretlerine ilişkin farklı bir hedefi vardı ama o da bir yanıyla aile yaşamıyla bağlantılıydı: Evli erkeklere ailelerini geçindirebilecek kadar yüksek ücret verilerek karılarının evdeki görevlerine yoğunlaşmasını sağlamak amacıyla, giderek artan bir şekilde “aile ücreti” kavramını savunmaya başladılar. Hem orta sınıfın hem işçi sınıfının erkek liderleri, ev ve aile yaşamının “özel” dünyası ile iş ve politikanın “kamusal” dünyası arasındaki derin ayrıma vurgu yaptılar. Avrupalılar ve Amerikalılar, sömürgeleştirdikleri toplumları, kadınlarını eve kapatmayı talep etmekle eleştirirken, kendi ülkelerinde kadınlar için evcimenliği daha güçlü biçimde idealize ettiler. Bu ideal, çocukların önemini ve anne-çocuk bağına da kapsıyordu. Başka bir aile türü Avrupalılar tarafından geri kalmış veya barbar olarak görüldü. (4. Bölüm’de buna daha yakından bakacağız.)

Sanayileşmenin getirdiği ekonomik gerçekler başka ironik çelişkiler de yarattı. Avrupalı veya Avrupa kökenli toplumlar, çocuklara daha fazla önem atfettiler (bazı tarihçiler bunu “çocukluğun keşfi” olarak adlandırdılar), ama bir

yandan da gitgide daha fazla sayıda ve daha küçük yaştaki beyaz çocuk fabrikalarda ve madenlerde, plantasyon köleliğinin yaygın olduğu yerlerdeki siyah çocuklar ise tarlalarda ve ev işlerinde çalıştırıldı. Çoğunlukla erkeklerin gelirleri aileyi geçindirmeye yetmezdi, kadınların bulabileceği işlerdeki ücretler çok düşüktü ve işçi sınıfından ailelerin yaşamlarını sürdürebilmeleri için çocukların çalışması gerekiyordu.

Çocuklar bu aileler için yine de yükü, çalışabilecekleri yaşa gelmeden önceki uzun yıllarda doyurulmaları gerekiyordu; böylece doğum kontrol gereksinimi artmaya başladı. Ne var ki, aileyi mahrem bir liman olarak tanımlayan aynı liderler, doğum kontrolünü son derece kamusal bir mesele olarak gördüler ve ABD'deki Comstock Yasası gibi yasalarla, doğum kontrol gereçlerinin dağıtımını yasakladılar. Özellikle, İngiltere'de Marie Stopes ve ABD'de Margaret Sanger gibi, çalışan ve alt sınıf kadınlar arasında doğum kontrol bilgilerini yaygınlaştıran kadınları tutukladılar. Dini otoriteler de konu üzerinde görüş bildirdiler; örneğin Papa IX. Pius 1869'da, o zamana kadarki genel kanının aksine fetüsün, bebeğin seyrimesinden önce (seyrime, bebeğin anne karnında ilk hareket etmesi, ilk yaşam belirtisi, genellikle hamileliğin üçüncü veya dördüncü ayında görülür), rahme ilk düştüğünde de ruhu olduğunu ilan etti. Döllenmeden sonraki her doğum kontrol metodu, kürtaj olarak addedilecekti, halbuki o zamana kadar bu tür yöntemler, daha az günah sayılmaktaydı.

20. yüzyılda aile yaşamına burnunu sokan devletler çok daha ileri gittiler, bunların en uç örnekleri totaliter rejimlerde görüldü. 1930'ların Almanya, İtalya ve Japonya'sında doğum kontrol yasaklandı ve kalabalık aileler arzulanan gruplar arasındaysalar ödüllendirildiler; arzu edilmez sayılanlar ise ya kısırlaştırıldı ya da idam edildi. ("Arzu edilmeyenlerin" kısırlaştırılması ABD'de de 1930'lardan en azın-

dan 1970'lere kadar devam etti.) Bu üç ülkede de, babaların hükmettiği, karıların ve çocukların itaat ettiği, ideal sayılan aile tanımının yapıldığı propaganda kampanyaları düzenlendi. II. Dünya Savaşı sonrası Sovyetler Birliği'nde devlet, doğum kontrol olanaklarına erişimi kısıtlayarak nüfus artışını teşvik etti. Daha fazla nüfusa sahip olma arzusu geçtikten sonra bile doğum kontrol hapları yaygınlaşmadı, bu yüzden birçok kadın için kürtaj, standart bir doğum kontrol aracı haline geldi ve Sovyetler sonrasındaki dönemde de bu uygulama devam etti.

20. yüzyılda devletlerin çoğu, 19. yüzyılın sonlarına doğru başlayan nüfus patlamasını teşvik etmek bir yana, nüfusu sınırlama arayışına girdiler. (1850'lerde dünya nüfusu 1,2 milyardı, 2008'de 6,7 milyara dayandı.) Bu artış büyük ölçüde çocuk ölüm oranlarını gözle görülür biçimde düşüren aşılardaki tıbbi gelişmelerin sonucuydu; örneğin, 1900 yılında Arap dünyasında doğan dört çocuktan sadece biri 50 yaşına kadar yaşayabiliyordu, 2000 yılında bu oran dörtte üçe çıktı. Hindistan, Porto Riko ve başka yerlerde devlet ya kısırlaştırmanın yaygınlaşmasını teşvik etti ya da buna göz yumdu. Çin'de birden fazla çocuk sahibi olan aileler, para cezası ve hak mahrumiyeti ile cezalandırıldı. Sıkı nüfus politikaları getiren devletler, toplumsal cinsiyet farklılıklarını en aza indirmeye çabalasa da, oğlanlara kızlardan daha fazla değer verilmekteydi. Bu da bazı ülkelerde kız bebeklerin öldürülmesine, kız hamileliklerinin kürtajla sonlandırılmasına, oğlan bebeklerin ise daha iyi bakım ve beslenme olanaklarıyla büyütülmesine yol açmıştır. 20. yüzyılın sonunda Çin'de devlet kampanyalarıyla bu uygulamalar sonlandırılmaya çalışıldı ve gözlemciler, seçici kürtaj politikası kızları daha nadir kıldığından, gelecekte kız çocuklarının daha çok tercih edileceğini öne sürmekte.

20. yüzyılın başlarında, tek çocuk politikası Çin'de öylesine etkindi ki, yetkililer nüfusun yaşlanmasından endi-

şelendiler ve bazı bölgelerdeki köylülere, etnik azınlıklara ve hiç çocuğu olmayan çiftlere teşvikler verdiler. Tek çocuk politikası yüzünden, çocuksuz çiftlerin sayısı şimdilerde epeyce fazla ama ikinci çocuğun masrafları ve tek çocuk politikasına hâlâ devam eden resmi destek yüzünden, çok az çift ikinci bir çocuk sahibi olmaya sıcak bakıyor.

Çin dışında başka yerlerde, aile nüfusunu sınırlamak üzere 20. yüzyılda yürütülen hükümet kampanyalarının etkileri farklı olmuştur. Kültürel ve siyasi değişimler daha etkiliydi. 1960'larda Avrupa, Kuzey Amerika, Japonya ve Avustralya'da doğum kontrolü kültürel anlamda kabul gördü, daha güvenilir ve daha yaygın hale geldi ve aileler küçüldü. Bu ülkelerde 1980'lerde üreme kontrolü üzerine yapılan tartışmalar büyük ölçüde doğum kontrolü üzerine değil, daha ziyade kürtaj ve rahim içi dölleme, taşıyıcı annelik ve genetik testler gibi tıbbi destekli üreme tekniklerine ilişkin ahlaki konular etrafında döndü. Devletin sosyal yardım sistemlerinin yaygınlaşması da ailelerin küçülmesine yol açtı, çünkü artık insanlar yaşlılıklarında çocuklarının yardımına muhtaç değillerdi.

Devletin baskıcı önlemleri, dünyanın gelişmekte olan birçok bölgesinde dini örgütlerin ve kadın örgütlerinin güçlü direnişiyle karşılaştı. Yüzyılın sonuna doğru yardım kuruluşları, doğum oranını düşürmenin daha etkin bir yönteminin, kız çocukların ve kadınların temel ve teknik eğitim düzeyinin yükseltilmesi ve aynı zamanda kadınların ekonomik bağımsızlıklarını elde etmeleri için dikiş makinesi, çiftlik hayvanları ve hatta cep telefonu alabilmelerine olanak sağlayacak küçük krediler verilmesi olduğuna kanaat getirdiler. 20. yüzyılın büyük bölümünde, dünyanın bazı yerlerindeki geleneksel ve sömürge yönetimleri, kadınların esas rolünün ev işleriyle ilgilenmek olduğuna inandıklarından, hem düşük doğum oranlarına hem de kızların eğitim hakkına karşı çıktılar. Yine de yüzyılın sonunda, doğurganlık

oranı dünya ölçeğinde düşmüştü: 1950'lerde kadın başına 4,97 olan doğurganlık, 2000 yılında 2,80'e geriledi; kısırlaştırma, doğum kontrolünün en sıradan yöntemi haline geldi.

Doğurganlık oranları, 21. yüzyılın başlarında da düşmeye devam etti ve 2008'de, dünya ölçeğinde doğurganlık 2,61'e geriledi. En düşük doğurganlık 1,08 ile Singapur'da, en yüksek doğurganlık oranı 7,4 ile Mali'de gerçekleşti. Doğu ve Batı Avrupa'daki birçok ülkede, Rusya, Japonya, Güney Kore ve daha birçok başka ülkede doğurganlık oranı nüfusu koruyacak düzeyin altındadır, buna rağmen pek azında nüfus düşüşü başlamıştır. (Göç ve nüfus devinimi, yani nüfusun büyük kısmının doğurganlık yaşında olması hali, birçok ülkenin doğurganlık oranındaki düşüşü dengeledi.) Fransa ve diğer bazı ülkeler, çalışan ebeveynlere para yardımı yapılması ve çocuk bakımı için daha iyi koşullar sağlanması gibi politikaları benimseyerek çiftlerin daha fazla çocuk sahibi olmasını desteklemektedir. Ancak bunların etkisinin küçük olduğuna dair bazı işaretler vardır; özellikle dünya nüfusunun çoğunluğunun yaşadığı kentlerde artan hayat pahalılığı, kadınların ücretli işgücüne katılımı ve küçük ailelerin toplumda daha fazla kabul görmesi, düşük doğurganlığın devam edeceğinin açık göstergesidir.

20. yüzyılda dünyanın birçok yerindeki ailelerde doğurganlık, başlangıçta daha evvelki zamanlara göre daha yüksekti, ancak sonraları doğurganlık düşmekle kalmadı, aynı zamanda ailelerin yapısı da değişip çeşitlendi. Afrika ve Karayipler gibi dünyanın birçok yerindeki erkek hareketliliği, hem kadınlar hem de erkekler için iyi işlerin bulunmaması, insanların ya ileri yaşlara kadar ya da hiç evlenmemelerine yol açtı. 19. yüzyılda ortaya çıkan anaerkil aile düzeni kalıbı, ABD'deki Afrikalı-Amerikan ailelerde de devam etti. II. Dünya Savaşı sonrası Japonya'da çok farklı ekonomik koşullar altında ortaya çıkan benzer yaşam kalıbı, bazı bakımlardan daha eski zamanlardaki

Japon âdetlerine bağlandı. Japon şirketleri çok uzun saatler çalışacakları ve mesai sonrası hep birlikte –bazen geyşaların eşliğinde– sosyalleşecekleri beklentisiyle eril çalışanları tercih ettiler; kadınların çocuk doğuruncaya kadar çalışması ve sonra kendilerini çocuklarına adanması umuldu. Böylece, sömürge maden ocaklarında ve tarım alanlarında çalışan birçok erkek gibi, Japon erkekleri de karılarını seyrek gördüler ve çocukların büyütülmesinde az rol üstlendiler, ancak yine de erkekler evlenmeye devam etti; çünkü evlilik Japon kültürünün temel özelliklerinden biri olarak kaldı ve Japon şirketlerinin beklentisi de bu yöndeydi.

Afrika'nın birçok yerinde de çokeşli evlenme kalıpları devam etti. 1980'lerde Batı Afrika'daki kadınların yarısının en az bir kuması vardı. Bununla birlikte Hristiyanlık gibi kültürel etkiler ve ekonomik değişimler nedeniyle kentteki evlilikler gitgide tekeşliliğe dönüşmektedir. Ulaşım olanaklarındaki artış, akrabalık ilişkilerini ve hiyerarşik bağları zayıflattı, yaşlı erkeklerin genç erkekler ve kadınlar üzerindeki otoritelerini eskiye nazaran zayıflattı. Bu durum, eş veya iş seçimi gibi konularda daha büyük özgürlük sağladı ama aynı zamanda bireyleri, özellikle yaşlı insanları ve her yaştan kadını daha savunmasız hale getirdi. Çünkü bu insanlar, kendilerine ekonomik ve duygusal anlamda destek olacak hısım akrabadan yoksun kaldılar. Böylesi bir savunmasızlık, özellikle kuraklık ve diğer çevre krizleri, içsavaş ve etnik çatışma dönemlerinde ortaya çıktı. Bunların hepsi kıtlıkların sıklaşmasına katkıda bulundu ve kıt kaynakların aile üyeleri arasında nasıl dağıtılacağına karar vermeyi zorlaştırdı.

Japonya, Çin ve Arap dünyasında insanların yüzde 95'i yaşamlarının bir noktasında evlenmeye devam ettiler, ancak 20. yüzyılda, dünyanın diğer bölgelerindeki evlenme oranlarında çarpıcı bir düşüş görüldü. Batı Avrupa'da ve ABD'de çiftler beraber yaşadılar fakat evlenmediler; 1995'te

Almanya’da evlenmeden beraber yaşayan insanların sayısı 1972’dekinin on katıydı. Gelişmiş ülkelerde boşanma oranı epey arttı; ABD’de 2000’lerdeki boşanma oranı 1920’lerdekini üç katıydı ve her iki evlilikten biri boşanmayla sonuçlanıyordu. Boşanma başka yerlerde, örneğin Arap dünyasında da sıradanlaştı ve 2000’lerde her dört evlilikten biri boşanmayla sonuçlandı.

Boşandıktan sonra yeniden evlenmenin dünyanın birçok yerinde toplumsal olarak kabul görmesi, birçok ailenin farklı birkaç akrabalık ilişkisi bulunan çocukları içermesi anlamına geliyordu. Böylece eşin ölümü ve yeniden evlilikle ortaya çıkan “karışık” aile kalıbının erken örneklerine geri dönüldü. Büyükanne ve büyükbabaların, gey, lezbiyen ve transseksüel çiftlerin, evlat edinen ailelerin, tek ebeveynli ailelerin ve evlenmemiş veya evlenmeye hiç niyeti olmayan çiftlerin büyüttüğü çocukların bulunduğu haneler de bu çeşitliliğe eklendi. Dünyanın bazı yerlerinde, aile nedir, akra-ba kimdir tanımlarına ilişkin yüzlerce yıllık yerleşmiş eski sınırlandırmalara meydan okuyan farklı ırklar ve dinlerden bireyler arası evlilikler gitgide normal hale geldi. Aile biçimlerindeki bu çeşitlilik bazı gözlemciler tarafından toplumsal bir sorun olarak görüldü ve görülmeye devam ediyor, bununla birlikte 21. yüzyılda bu durum yaygınlaşmaya da devam etmektedir.

Bu bölümde gördüğümüz üzere, ailenin yapısı ve işlevi her zaman çeşitlilik gösterse de, daha büyük göçlerle ve daha iyi iletişim olanaklarıyla bu çeşitlilik geçmiştekine kıyasla şimdilerde daha geniş çapta, daha yakından bilinir ve yaşanır hale gelmiştir. Aile ve akrabalık, artık sadece genetik bağ meselesi değildir, onun yerine kültürel olarak belirlenerek bireyler ve gruplarca anlamlandırılır. Toplumsal cinsiyet farklılıklarının tarih boyunca aile yaşamının kilit önemdeki bir parçası olduğu ve bu durumun cinsiyet farklılıklarını (çalışma ortamı veya oy kabini gibi yaşamın başka

alanlarında geçerli olanlara kıyasla) değişime daha dirençli hale getirdiği, bu bölümde açıkça ortaya konulmaktadır. Söz konusu farklılıklar bu yolla, çarpıcı ekonomik veya politik devrimleri atlattı ve varlıklarını sürdürüyor. Örneğin, Rusya’da kadın, komünizm öncesinde ve sırasında bütün ev işlerini yaptığı gibi sonrasında da buna devam etti. Afrika’nın çoğu yerinde, sömürge öncesinde, sırasında ve sonrasında evlilikler, hısım-akraba yapısı içinde şekillendi. Aileyi de içine alan toplumsal cinsiyet kalıpları bazen göründükleri kadar değişmez değildir, ancak bunları hepimiz erken yaşlarda öğrendiğimiz için sarsılmaları çok zordur.

EK OKUMA ÖNERİLERİ

Aile, tarih için olduğu kadar sosyoloji, antropoloji ve psikoloji için de fazlasıyla ilgi çekici bir konudur. Çağdaş aile yaşamının tüm yönleri üzerine sayısız bilimsel çalışma vardır ve bunların çoğu toplumsal cinsiyet konularına özel önem verirler. Ailenin tarihi üzerine çalışmalara mükemmel bir giriş yapmak için André Burguière’in editörlüğündeki *A History of the Family*, c. 1: *Distant Worlds, Ancient Worlds and A History of Family*, c. 2: *The Impact of Modernity* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1996); tarih odaklı genel değerlendirmeler için James Casey’in *The History of the Family* (Londra: Blackwell, 1989); Roderick Phillips’in *Putting Asunder: A History of Divorce in Western Society* (Cambridge: Cambridge University Press, 1988); Robina Quale’nin *Families in Context: A World History of Population* (New York: Greenwood, 1992) ve *A History of Marriage Systems* (New York: Greenwood, 1988); Rosemary Radford Ruether’in *Christianity and the Making of Modern Family* (Boston: Beacon Press, 2001); Miriam Koktvedgaard Zeiten’in *Polygamy: A Cross-*

Cultural Analysis (New York: Berg, 2008); Robert Jütte'nin *Contraception: A History* (Malden (MA: Polity, 2008, çeviren, Vicky Russell) eserlerine bakınız. En yeni araştırmalar, 1976'da yayına başlayan *Journal of Family History* dergisinde bulunabilir.

Birçok farklı kültürden ve dönemlerden aile yaşamına ilişkin meseleleri bir araya getiren bir yığın derleme eser vardır: Mary Jo Maynes'in editörlüğünde *Gender, Kinship, Power: A Comparative and Interdisciplinary History* (New York: Routledge, 1996) adlı eseri; babalık tarihini üzerine, *Journal of Family History* dergisinin özel sayısı (24:3, 1999); annelik üzerine *Women's History Review* dergisinin (8:2, 1999) özel sayısında yayımlanan "Revisiting Motherhood: New Histories of the Public and Private" adlı makale; Richard Wall, Tamara K. Hareven ve Josef Ehmer'in editörlüğünde *Family History Revisited: Comparative Perspectives* (Newark: University of Delaware Press, 2001).

Antik Yunan'da aile ve toplumsal cinsiyet analizi için Nancy Demand'ın *Birth, Death, and Motherhood in Classical Greece* (Baltimore, MD: John Hopkins University Press, 1994) isimli eseri ve Sarah Pomeroy'un, *Families in Classical and Hellenistic Greece: Representations and Realities* (Oxford: Clarendon Press, 1997) adlı kitabı. Beryl Rawson, Antik Roma'daki ailelere ilişkin üç kitabın editörlüğünü yaptı, en sonuncusu *The Roman Family in Italy: Status, Sentiment, Space* (Oxford: Clarendon Press, 1997) isimli eserdir.

İngilizce ile yapılan bilimsel çalışmalarda, Avrupalı aileler dünyanın diğer yerlerindeki ailelerden çok daha fazla ilgi topladı. Bunlar genel makale ve araştırmalarda da böyledir. Richard Wall, Jean Roben ve Peter Laslett'in editörlüğündeki *Family Forms in Historic Europe* (Cambridge: Cambridge University Press, 1983); Linda Pollock'un

Forgotten Children: Parent-Child Relations from 1500 to 1900 (Cambridge: Cambridge University Press, 1983); Michael Mitterauer ve Reinhold Seider'in *The European Family, Patriarchy to Partnership from the Middle Ages to the Present* (Chicago: University of Chicago Press, 1983); Richard M. Smith editörlüğünde *Land, Kinship, and Life-Cycle* (Cambridge: Cambridge University Press, 1984); Hans Medick ve David Sabean editörlüğünde *Interest and Emotion: Essays on Study of Family and Kinship* (Cambridge: Cambridge University Press, 1984); Wally Secombe'un *A Millennium of Family Change: Feudalism to Capitalism in Northwestern Europe* (Londra: Verso, 1992); David Herlihy'nin *Women, Family and Society in Medieval Europe* (Providence, RI: Berghahn Books, 1995); Jack Goody'nin *The European Family: An Historico-Anthropological Essay* (Oxford: Blackwell, 2000); David Warren Sabean, Simon Teusher ve Jon Mathieu'nun editörlüğünde, *Kinship in Europe: Approaches to Long-Term Development (1300-1900)* (New York: Berghahn Books, 2007) sayılabilir. Tek bir ülkeye odaklanan önemli çalışmalardan bazıları Christiane Klapisch-Zuber'in *Women, Family, and Ritual in Renaissance Italy* (Chicago: University of Chicago Press, 1985); Sherring Marshall'ın *The Dutch Gentry, 1500-1650: Family, Faith and Fortune* (New York: Greenwood, 1987); Joel Harrington'ın *Reordering Marriage and Society in Reformation Germany* (Cambridge: Cambridge University Press, 1995); Margaret Hunt'ın, *The Middling Sort: Commerce, Gender and the Family in England, 1680-1780* (Berkeley: University of California Press, 1996); Martha C. Howell'in *The Marriage Exchange: Property, Social Place, and Gender in the Cities of the Low Countries, 1300-1500* (Chicago: University of Chicago Press, 1998); Jashua Cole'un *The Power of Large Numbers: Population, Politics and Gender in Nineteenth-Century*

France (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2000); Helen Berry ve Elizabeth Foyster'in editörlüğünde *The Family in Early Modern England* (New York: Cambridge University Press, 2007) eserlerine bakılabilir. Doğu Avrupa'ya odaklanan az sayıdaki çalışmadan ikisi, Eve Levin'in *Sex and Society in the World of the Orthodox Slavs, 900-1700* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1989) ve Christine Worobec'in *Peasant Russia: Family and Community in the Post-Emancipation Period* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1991) eserleridir.

İrk konusunda değişen fikirlere güvenilir bir giriş için iki kaynak, Ivan Hannaford'un *Race: The History of an Idea in the West* (Baltimore, MD: John Hopkins University Press, 1996) ve Brian Niro'nun *Race* (New York: Palgrave Macmillan, 2003) eserleridir. Avrupalıların kolonilerinde ırkın yapılandırılmasına eğilen çalışmalar arasında, Magnus Mörner'in *Race Mixture in the History of Latin America* (Boston: Little, Brown, 1967); Anne McClintock'in *Imperial Leather: Race, Gender and Sexuality in the Colonial Contest* (Londra: Routledge, 1995); Elise Lemire'in "Miscegenation": *Making Race in America* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2002); Nancy Shoemaker'in *A Strange Likeness: Becoming Red and White in Eighteenth-Century North America* (Oxford: Oxford University Press, 2004); Maria Eena Martinez'in *Genealogical Fictions: Limpieza de Sangre, Religion, and Gender in Colonial Mexico* (Stanford, CA: Stanford University Press, 2008) kitapları sayılabilir.

Latin Amerika ve Karayipler'deki ailelere ilişkin çalışmalar arasından Patricia Seed'in *To Love, Honor, and Obey in Colonial Mexico: Conflicts over Marriage Choice, 1574-1821* (Stanford, CA: Stanford University Press, 1988); Asunción Lavrin'in editörlüğünde *Sexuality and Marriage in Colonial Latin America* (Lincoln: University of Nebraska

Press, 1989); Christine Barrow'un *Family in the Caribbean: Themes and Perspectives* (New York: Markus Weiner, 2000); Ondina E. Gonzalez ve Bianca Premo'nun editörlüğünde *Raising an Empire: Children in Early Modern Iberia and Colonial Latin America* (Albuque: University of New Mexico Press, 2007) eserleri sayılabilir.

Çin'deki aile ve evlilik yaşamına ilişkin olarak Kay Ann Johnson'ın *Women, the Family, and Peasant Revolution in China* (Chicago: University of Chicago Press, 1983); Lloyd Eastman'ın *Family Fields, and Ancestors: Constancy and Change in China's Social and Economic History 1550-1949* (New York: Oxford University Press, 1988); Rubie S. Watson ve Patricia Buckley Ebrey'in *Marriage and Inequality in Chinese Society* (Berkeley: University of California Press, 1991); Patricia Buckley Ebrey'nin, *The Inner Quarters: Marriage and Inequality in Chinese Society* (Berkeley: University of California Press, 1991) ve *The Inner Quarters: Marriage and the Lives of Chinese Women in the Sung Period* (Berkeley: University of California Press, 1993) eserleri sayılabilir. Asya ve Pasifik ülkelerinin geri kalanı için Margaret Jolly ve Martha Macintyre'in *Family and Gender in the Pacific: Domestic Contradictions and Colonial Impact* (Cambridge: Cambridge University Press, 1989); Gloria Goodwin Raheja ve Ann Grodzins Gold'un *Listen to the Heron's Words: Reimagining Gender and Kinship in North India* (Berkeley: University of California Press, 1994); Laurel Kendall'ın *Getting Married in Korea: Of Gender, Morality, and Modernity* (Berkeley: University of California Press, 1996); Harald Fuess'in *Divorce in Japan: Family, Gender, and the State, 1600-2000* (Stanford, CA: Stanford University Press, 2004) eserlerine bakılabilir.

Afrika için Sarah Le Vine'in *Mothers and Wives: Gussii Women of East Africa* (Chicago: University of Chicago Press, 1979); Caroline Bledsoe'nun *Women and Marriage*

in *Kpelle Society* (Stanford, CA: Stanford University Press, 1980); Kristin Mann'ın *Marrying Well: Marriage, Status and Social Change among the Educated Elite in Colonial Lagos* (Cambridge: Cambridge University Press, 1995); Ifi Amudiume'nin, *Male Daughters, Female Husbands: Gender and Sex in African Society* (Londra: Zed Books, 1987); Barbara M. Cooper'ın *Marriage in Maradi: Gender and Culture in a Hausa Society in Niger, 1900-1989* (Portsmouth, NH: Heinemann, 1997); Jean Davidson'ın *Gender, Lineage, and Ethnicity in Southern Africa* (Boulder, CO: Westview Press, 1997); Lisa Cliggett'ın *Grains from Grass: Aging, Gender, and Famine in Rural Africa* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2005); Brett Lindsay Shadle'ın "Girl Cases": *Marriage and Colonialism in Gusiiland, Kenya, 1890-1970* (Portsmouth, NH: Heinemann, 2006) adlı eserlerine bakınız.

Ortadoğu ve Osmanlı İmparatorluğu için Elizabeth Warneck Fornea'nın editörlüğündeki *Women and the Family in Middle East: New Voices of Change* (Austin: University of Texas Press, 1985); Alan Duben ve Cem Behar'ın *Istanbul Households: Marriage, Family, and Fertility, 1880-1940* (Cambridge: Cambridge University Press, 1991); Margaret Meriwether'ın *The Kin Who Count: Family and Society in Ottoman Aleppo* (Austin: University of Texas Press, 1999); Beshara Doumani'nin editörlüğündeki *Family History in the Middle East: Household, Property and Gender* (Albany: State University of New York Press, 2003); Iris Agmon'ın *Family and Court: Legal Culture and Modernity in Late Ottoman Palestine* (Syracuse, NY: Syracuse University Press, 2006) adlı eserlerine bakılabilir.

ABD'de aile tarihi çok iyi çalışılmaktadır. Joseph M. Hawes ve Elizabeth I. Nybakken'ın editörlüğünde *American Families: A Research Guide and Historical Handbook* (New York: Greenwood, 1991) isimli kitapta detaylı bir

bibliyografya vardır. Son zamanlarda yapılan birçok çalışmadan birkaçı: Steven Mintz ve Susan Kellogg, *Domestic Revolutions: A Social History of American Family Life* (New York: Free Press, 1988); Carole Shammas, *A History of Household, Government in America* (Charlottesville: University of Virginia Press, 2002); Joseph M. Howes ve Elizabeth I. Nybakken'in editörlüğünde *Family and Society in American History* (Urbana: University of Illinois Press, 2001).

Dünya genelinde 20. ve 21. yüzyıllara odaklanan çalışmalar için Rae Lesser Blumberg'in editörlüğündeki *Gender, Family and Economy: The Triple Overlap* (Newbury Park, CA: Sage, 1991); Esther Chow ve Cathrine Berheide'nin *Women, the Family and Policy: A Global Perspective* (Albany: State University of New York Press, 1994); Jennifer Cole ve Deborah Lynn Durham'in editörlüğünde *Generations and Globalization: Youth Age, and Family in the New World Economy* (Bloomington: Indiana University Press 2007) isimli eserler sayılabilir. Daniel Bertaux ve Paul Thompson'un *Between Generations: Family Models, Myths, and Memories* (Oxford: Oxford University Press, 1993) ve John R. Gillis'in *World of Their Own Making Myth, Ritual and Quest for Family Values* (New York: Basic Books, 1996) adlı eserleri, aile tarihine ilişkin çağdaş (ve bir yığın mitolojik) fikirlerin keşfine girişerek, söyleşileri ve sözlü tarih kaynaklarını mükemmel biçimde kullanmışlardır. 20. ve 21. yüzyıllarda özel olarak doğum kontrolü ve üremeye ilişkin araştırmalara dayalı çalışmalar için Janet Smith'in *Humanae Vitae: A Generation Later* (Washington: Catholic University of California Press, 1995); Gita Sen, Adrienne Germain ve Lincoln Chan'in editörlüğündeki *Population Policies Reconsidered: Health, Empowerment and Rights* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1994); Gabe T. Wang'ın *China's Population: Problems,*

Merry E. Wiesner-Hanks

Thoughts and Policies (Aldershot: Ashgate, 1999); Matthew James Connelly'nin *Fatal Misconception: The Struggle to Control World Population* (Cambridge, MA: Belknap Press, 2008) isimli eserlerine bakılabilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Ekonomik Yaşam

Ekonomik meseleler ile yaşamın diğer alanları arasına sınırlar çizmek zor, hatta bazı durumlarda yapay olabilir. 2. Bölüm’de gördüğümüz gibi, dünyanın birçok kültüründe üretimin ve ticaretin, ekimin ve hasadın, farklı türdeki eşyaları birlikte üretme, kullanma ve satmanın gerçekleştirildiği en temel birimdi aile ya da hanehalkı (ve halen öyledir); toprak sahipliği ve idaresi, tıpkı zenginliğin diğer biçimleri gibi, bir aile yatırımıydı. Dünya kültürlerinin büyük çoğunluğunda, aileler tüketimin temel birimleridir; malların ve hizmetlerin büyük kısmı, tek kişi için değil tüm hanehalkı için satın alınmaktadır. Sonraki bölümlerde inceleyeceğimiz gibi, ekonomik yaşam aynı zamanda, dini, politik ve eğitsel kurumlara da bağlıydı. Dini kurumlar genellikle geniş topraklara sahip olmakla birlikte önemli miktarda mal ve hizmet tüketiyorlardı. Kişinin veya ailenin ekonomik durumu, şimdi bizim işgücü diye tanımlayacağımız emeğine değil, genellikle kraliyetin veya asillerin teveccühüne erişime bağlıydı. Her yerde değilse bile kültürlerin çoğunda eğitim, bireyin ve ailesinin ekonomik refahını yükseltmesi için tasarlanmıştı.

Ekonomik konular üzerine yapılan son bilimsel araştırmalar, yaşamın diğer alanlarıyla olan bu bağlantılara

vurgu yapmakta ve “ekonominin” nasıl tanımlandığına dikkat çekmektedir. Ekonomi üzerine yapılan geleneksel araştırmalar öncelikle üretime, hatta en geniş bakış açısıyla, ekonomik yaşamın öğeleri olarak tanımlanan emek, ticaret, mülkiyet ve tüketim gibi dört faaliyet alanına odaklanmıştır. Bunlar, devletin gelir, gümrük, varlık ve alım satım vergisine tabi tuttuğu alanlardır. Daha yeni araştırmalar, bu geniş bakış açısının bile, muazzam düzeyde ekonomik etki yaratan birçok faaliyeti gözden kaçırdığını ileri sürmektedir. Daha kesin ve kapsayıcı bir ekonomik yaşam analizi, üretim faaliyetleri kadar yeniden üretimi de içermelidir; en basit anlamıyla yeniden üretim sadece çocuk doğurmak değildir; hanehalkının bakımı, beslenmesi, onların üretim ve ticaret içinde rol almasını sağlayan faaliyetlerdir. Bu, özellikle sanayileşme öncesi ve sanayileşmiş toplumlar için doğrudur. Buralarda ailenin geçimi veya pazar için üretimi evde yapılırdı ve tüm aile üyeleri hem üretim hem de yeniden üretim için çalışırdı.

“Ekonomik” olanın bu genişletilmiş tanımının bir kısmı, ekonomik kavramların cinsiyetleştirilmiş olduğunu açıkça ortaya koyan feminist analizden kaynaklanmaktadır. Birçok kültürde erkeklerin çalışmaları “iş” olarak, kadınların çalışmaları ise “destek”, “yardım” veya “ev işleri” şeklinde tanımlanmıştır. Hanehalkının beslenmesi ve bakımı gibi genellikle kadınlar tarafından yapılan bazı işler hiçbir zaman “işten” sayılmamış, oysa bu işler hanehalkı dışında birine para ödenerek yaptırıldığında “iş” sayılmıştır. Bu yüzden, kadınların faaliyetleri, gayri safi yurtiçi üretimi gibi çeşitli istatistiksel ölçümler içinde yer almamış, halen de almamaktadır ve kadınların ekonomik gelişime katkıları görülmemektedir. Kadınların faaliyetleri iş olarak dikkate alındığında bile, aynı zamanı harcasalar da, aynı beceri ve gayreti göstetseler de, normalde erkekler tarafından yapılan işler kadar değerli görülmemiştir. Böylece ekonomik yaşam

büyük ölçüde toplumsal cinsiyet kavramlarıyla şekillenmiş, dünya kültürlerinin çoğunda erkeklerin işleri (ki sadece onların yaptıkları şey “iş” olarak düşünülür) ile kadınların işleri arasına keskin çizgiler konulmuştur. Bazı toplumlarda bu ayrımlar öylesine güçlüdür ki, morfolojik olarak erkek olup normalde kadınlara atfedilmiş işleri yapan erkekler üçüncü cinsiyet olarak addedilmişlerdir; bunu 8. Bölüm’de daha detaylı bir şekilde analiz edeceğiz. İş konusundaki toplumsal cinsiyet ayrımlarına, ekonominin diğer katmanlarındaki toplumsal cinsiyet ayrımları eşlik etti, çünkü kadınlar pek nadiren ailelerindeki veya sosyal gruplarındaki erkeklerle denk miktarda toprağa, nakde veya diğer zenginlik türlerine erişebildiler. Düşük ücret uygulamasıyla kadınların mal ve hizmetleri satın alma kabiliyetleri iyice azaldı.

İşbölümü ve ekonominin diğer alanlarındaki toplumsal cinsiyet hiyerarşileri, dünyanın ilk medeniyetlerinin çoğunda vardı ve bunlar dünyanın geçirdiği büyük değişimleri atlatarak varlıklarını sürdürdüler. Yeni tür işlerin, ilk olarak kim tarafından –erkek mi kadın mı– yapıldığına bakılarak değerlendirilmesi ya da ücretlendirilmesi eğilimi görüldü. Bu durum dünyanın bazı yerlerinde son birkaç onyıldır değişmeye yüz tuttu ama ekonomi, diğer alanlara öylesine sıkı sıkıya bağlantılıdır ki, ekonomik yapılardaki değişimlerin ve bu yapıların anlamlarının toplumsal cinsiyeti şekillendirmeye ve toplumsal cinsiyetçe şekillendirilmeye devam edeceği açıktır.

Yiyecek Toplayıcı, Bahçeci ve Çoban Toplamlar (MÖ 20.000-MS 1800)

İlk insan kültürleri sıkça “avcı ve toplayıcı” kültürler olarak etiketlenir; ancak son arkeolojik ve antropolojik araştırmalar, tarihteki ve günümüzdeki avcı-toplayıcıların

asında av etinden ziyade topladıkları yiyeceklerle yaşadıklarını göstermektedir. (Yiyecek toplama olanaklarının çok kısıtlı olduğu kutup kültürlerinde bu pek geçerli değildir.) Bu sonuca, günümüzdeki avcı-toplayıcı kabileler gözlemle-nerek ulaşılabilir. Tarihteki avcı-toplayıcıların ne kadar hay-vansal veya bitkisel gıda tükettiği ise taş aletlerdeki aşınma-nın mikroskopik analiziyle (ki buna mikro aşınma analizi denir), insansıların ve insan kemiklerinin kimyasal analiziyle (buna kararlı izotop analizi denir), fosilleşmiş insan dışkı-larındaki besin kalıntılarının analiziyle, pişirilmiş çığ besin kalıntılarının ve son olarak kemiklerin analiziyle değerkendirilebilir. Bu tip analizler, avcı-toplayıcıların ağırlıklı olarak bitkiyle beslendiklerini, hayvansal proteinleri ise doğrudan avlamaktan ziyade topladıkları yiyeceklerden veya ölmüş böceklerden, kabuklu deniz hayvanlarından, tuzaklara yakalanmış küçük hayvanlardan ve diğer yırtıcı hayvanların öldürdüğü hayvan leşlerinden edindiklerini göstermektedir. Böylece ilk insan toplulukları için daha kesin biçimde “top-layıcı-avcı” veya bilim insanlarının şimdilerde tercih ettikleri “yiyecek toplayıcılar” terimi kullanılabilir.

Avcılığın önemi yeniden incelenirken, aynı zamanda ilk insanın gelişimine dair zaman tablosunda da bir düzeltme yapıldı. Eskiden, insanın et için avlanma gereksiniminin, onun iki ayak üzerine kalkmasında ve alet edevat yapma-sında itici bir güç olduğu, avcının uçsuz bucaksız ovalardaki büyük av hayvanlarını görebilmek için ayağa kalktığı ve sonra bu hayvanları öldürmek için taşların ucunu sivrilttiği savunuluyordu. Şimdi ise iki ayak üzerinde durmanın, alet edevat yapımından yaklaşık iki milyon yıl öncesine tarihlendiği kabul ediliyor. Uçları sivriltilmiş ince taşlarla birlikte bulunan küremsi parçalardan yapılmış ilk aletler ise muhtemelen öğütme, kırma veya bitkilerin başka biçimlerde işlenmesinde kullanılıyordu. Sivriltilmiş, yontulmuş bu tür taşlar da illaki mızrak ucu değildi; sebzeleri doğramak, meyveleri

soymak, deniz kabuklarını kırmak veya deriyi işlemek gibi çok çeşitli işler için kullanılmış da olabilirler. Önceleri avcılığa daha fazla vurgu yapılmasının sebebi, hayvan öldürmeye ve tüketmeye yarayan taş ve kemik kalıntılarının, bitkilerin tüketiminde kullanılanların kalıntılarına nazaran günümüze daha iyi ulaşmasıdır. Ancak günümüzde yapılan daha detaylı analizler artık bize daha dengeli bir resim sunmaktadır. İlk insanın başarısının en önemli unsuru, onun esnekliği ve uyum yeteneğiydi; toplayıcılığa ve avcılığa verilen önem, muhtemelen çevresel etmenlere ve grubun kararlarına bağlı olarak yıldan yıla değişiyordu.

Koşullara uyum sağlamaya yapılan bu vurgu, birçok arkeolog ve ilkçağ tarihçisini, ilk insan kültürünün gelişiminde kadınların, “avcı erkek” modelinde bize anlatılandan daha etkin rol oynamış olabilecekleri üzerinde düşünmeye sevk etti. Eğer avcılık iki ayak üzerinde durmak için bir itici güç değilse, o halde iki ayak üzerinde durmaya iten neydi? Yiyecekleri paylaşabilmek için veya diğer primatlardaki gibi, yavrularının tutunmalarını kolaylaştıran kürklerini dökmüş insansı ve insan annelerin, bebeklerini taşıma gereksinimleri olabilir mi? İlk “alet” dünyanın tüm kültürlerinde rastlanan, yavruları taşımak için kullanılan bir çeşit “taşıma askısı” olabilir mi? Dişi ilk insanlar, hasat ve yiyecek üretmeye yarayan ilk aletleri geliştirmiş olabilirler mi? Çünkü dişiler bu işlere erkeklerden daha yatkındılar. Bu durum, tıpkı dişi şempanzelerin kanatlı karıncaları avlamaya veya yemişlerin kabuklarını kırmaya daha yatkın olması gibi düşünülebilir mi? Bu tip sorular “avcı erkek/toplayıcı kadın” ikilemesine ilişkin daha geniş bir sorgulamanın yolunu açtı; örneğin Filipinler’in Agta bölgesinde kadınların sürek avına çıkmaları ve sayısız başka tür avlara katılmaları gibi, dünya kültürlerinin bazılarında kadınlar, hayvan sürülerinin uçuruma sürülmesi, ağla sokulması veya üzerlerine ağlar atılması gibi farklı avlanma türlerine katılmaktalar. Yiyecek toplayıcısı

toplumların çoğunda işbölümü cinsiyete ve yaşa göre yapılır; çocuklar ve yaşlı insanlar, yetişkin kadın veya erkeklerle göre farklı görevler üstlenirler. Ancak bu evrensel değildir ve Yontma Taş Devri'nden kalan aletler, bunların kimler tarafından kullanıldığına dair açık kanıt sunmamaktadır. Kadınların avlandığı kültürlerde, kadınlar ava çocuklarını sırtlarına bağlayarak çıkarlar veya onları ailenin diğer üyelerine bırakırlar. O halde erkeklerin avlanmasının temelinde biyolojik gereklilikten ziyade kültürel normlar yatmaktadır.

İlk alet kullanımına ve tarihöncesi işbölümüne ilişkin sorulara yanıt vermek zordur, çünkü yanıtları temellendirecek kaynaklar yetersiz olduğu kadar yoruma da açıktır. Doğrudan kanıtlar çok sınırlı ve farklı yorumlara açık olduğundan, bilim insanları tarihöncesi çağlarda toplumsal cinsiyete göre işbölümü hakkında soru sorarken bir dizi başka kaynağa başvururlar: Primatlarla kıyaslama, dünya üzerinde kalan son birkaç yiyecek toplayıcısı toplulukların gözlemlenmesi, yiyecek toplayıcı toplumlara dair misyonerlerin ve etnografların son birkaç yüzyılda yazdığı raporlar, aynı bölgelerde yüzyıllardır yaşamaya devam eden kültürlerin yazılı kaynakları gibi kaynaklardır bunlar.

Yiyecek toplayıcı kültürlerde cinsiyete göre işbölümü katı veya tek tip olmamasına rağmen, birçoğunda bitkilerin mahsullerini toplama işinden öncelikle kadınların sorumlu olduğu anlaşılmaktadır. Bu yüzden yabani tahıl hasat etmektense, toprağa tohum ekmeyi ilk defa kadınlar gerçekleştirmiş olabilir. İlk ekiciler, daha verimli ürün almak için ettikleri tohumları, uygun yeri ve zamanı seçmeyi gözlemleyerek öğrenmeye başladılar. İlk ekimler kazmaya ve çapalamaya yarayan sopaları kullananlar tarafından yapıldı. Bu tarımı daha sonraki sabanlı tarımdan ayırmak için sıklıkla bahçe tarımı terimi kullanılır. Bazı yerlerde daha etkin kullanabilmek için kazma sopaları taşlarla ağırlaştırıldı; ne var ki ilk arkeologlar bunları savaş sopalarının öldürücü

bir parçası olarak düşünmüşlerdir. İnsan eliyle ilk tohum ekimi Yakındoğu'da (MÖ 8500'lerde), az bir zaman sonra da Çin'de (MÖ 7500'lerde), epeyce sonra Orta Amerika'da (MÖ 3500'lerde), And Dağları'nda (MÖ 3500'lerde) ve Kuzey Amerika'nın doğusunda (MÖ 2500'lerde) yapıldı. Islah edilmiş tohumlar buralardan dünyanın geri kalanına yayıldı ama yine de Batı Afrika, Doğu Afrika ve Yeni Gine'dekiler kendi başlarına tohum ıslahı yapmış olabilirler. Aşağı yukarı aynı zaman diliminde dünyanın çeşitli yerlerinde belli başlı bazı hayvan türleri, doğal olarak bulundukları bölgelerde evcilleştirildi ve daha sonra, tohumlar gibi, dünyanın başka yerlerine götürüldüler. Köpekler ilk evcilleştirilen hayvanlardı, ardından koyunlar, keçiler ve sığırlar; daha sonra suaygırları, atlar, lamalar ve kümes hayvanları evcilleştirildiler.

Tarlalar küçük olduğu için genellikle bahçe tarımı kolaylıkla avcılık ve toplayıcılıkla bütünleştirilebilirdi; Kuzey Amerika'da olduğu gibi birçok kültürde yiyecek toplayıcı/bahçeciler binlerce yıl boyunca, tarım mevsimlerinde düzenli biçimde ana kamplarına geri döndüler. Bu tür kültürlerde ve Afrika'daki birçok bahçeci toplulukta kadınların ettikleri tohumlar üzerindeki hâkimiyetlerini, bu tohumları grup üyeleriyle paylaşarak veya hediye ederek ellerinde tuttukları görülmektedir. Kadınlar, hasadını yaptıkları tohumların saklanması ve nakledilmesi için deri çanta, tahtadan oyulmuş tekne, sepet ve çömlek gibi araç gereçler geliştirdiler.

Dünyanın bazı yerlerinde bahçe tarımı ve hayvanların evcilleştirilmesi, insan gruplarının bir bölgede az çok sürekli yerleşmelerine olanak sağladı. Kadınlar artık küçük çocuklarını her daim yanlarında taşımak zorunda değillerdi ve çiftçilik, özellikle ezilmiş tahıllar, bebeklerin yiyebileceği kadar yumuşak besin sağlıyordu. Böylece kadınlar, çocuklarını daha erken yaşlarda memeden kesebildiler. (Küçük çocukların, birçok yiyecek toplayıcının temel besinlerini

yemesi veya sindirmesi zordur. Bu kültürlerdeki kadınlar çocuklarını üç veya dört yaşına kadar emzirirler. Emzirme, çocuğu beslemenin tek yolu olduğunda, anne sütü kadının yumurtlamasını baskıladığından başka bir doğum kontrol yöntemine gerek kalmadan doğumlar arasındaki süre daha da uzar.) Böylece çocuklar daha kısa aralıklarla doğmuş, bebek ölümlerinin bir nebze azalmasıyla nüfus artışı görülmüş olabilir. Bunun böyle işlediğinden, yani doğum oranındaki artışın mı yoksa ölüm oranlarındaki düşüşün mü en önemli etken olduğundan tam emin olamasak da, Yakındoğu'da tohum eken köylerin epey hızlı büyümeye başladığını biliyoruz. Yine de yiyecek toplayıcı kültürlerdeki kadar, ilk bahçe tarımı toplumlarında da toplumsal cinsiyete göre işbölümünün nasıl olduğunu belirlemek zordur. Bilim insanlarının çoğu, tek bir işbölümü kalıbı ile anlatılamayacak kadar çok çeşitliliğe ve uyum yeteneğine vurgu yapmaktadırlar.

Toprak ve iklimin tohum ekmeyi zorlaştırdığı yerlerde hayvanların evcilleştirilmesi yiyecek temininin birincil yöntemi haline geldi; insanlar evcilleştirilmiş koyun, keçi, sığır, rengineyiği veya diğer otçul hayvan sürülerini yetiştirmeye başladılar ve buna hayvancılık dendi. Hayvancılık bazı bölgelerde yerleşik düzende yapabiliyordu ve bahçe tarımıyla kolaylıkla birleştirilebilirken, diğer bazı yerlerde yeterli ot bulabilmek için sürülerin mevsimden mevsime uzak mesafelere sürülmeleri gerekiyordu. Böylece hayvancılık yapanlar konargöçer hale geldiler. Doğu ve Güney Afrika'daki birçok topluluk hayvancılıkla geçindi; erkekler yüksek statüde görülen hayvanları yani sığırları güderken, kadınlar keçi gibi küçükbaş hayvanları güdüyorlardı. Sığır genellikle erkeğin evlenirken kadının ailesine hediye edeceği bir nevi başlık parası işlevi görüyordu. Böylece babalar ve ailenin yaşlı erkekleri sığırlar üzerindeki kontrollerini elden bırakmayarak genç erkeklerin evlilikleri üzerindeki kontrollerini

sürdürmüşlerdir. (Ücretli işçiliğin çıkışı, bu kontrol sistemini altüst etti, zira böylece genç erkekler başlık için sığır satın alabiliyor veya başlığı farklı biçimlerde sunabiliyorlardı.)

Evcilleştirilecek büyükbaş hayvanın bulunmadığı (veya lama gibi çift sürmenin öğretilemediği hayvanların bulunduğu) dünyanın bazı yerlerinde, tohumlama binlerce yıl boyunca çapa ve kazma yerine geçen sopalarla yapıldığı için tohumdan bitki yetiştirme temelde kadın işi olarak kaldı. Batı Afrika ve Güney Amerika'daki kadınlar, kökler ve yumru köklü bitkiler yetiştirip onları işlediler; Kuzey Amerika ve Orta Amerika'daki kadınlar mısır, fasulye ve kabak yetiştirdiler. Bu yüzden, bu bölgelerdeki arazilerin veya bu arazilerin belli bölümlerinde ekip biçme haklarının zaman zaman kadınlara miras kalması ya da erkek çocuklarının dayıları vasıtasıyla bu arazilerin mirasçısı olmaları da aynı şekilde anasoyu miras sistemi diye adlandırılır. Bu şekildeki işbölümü ve miras sistemleri, bahçe tarımı yapanlarla teması olan veya buraları işgal ettikten sonra kendi işbölümlerini dayatmaya çalışan kültürler tarafından genellikle yanlış anlaşılmıştır. Örneğin, Kuzey Amerika'da ve Afrika'da, Avrupalılar erkekleri asıl tarımsal üretici zannettiklerinden, yerli erkekleri daha iyi çiftçiler haline getirmek için çeşitli planlar geliştirdiler; aynı zamanda, genellikle babasoyundan miras yasalarını yürürlüğe soktular. Böylesi planlar, erkekleri çiftçiliğe pek ikna edemediyse de bazı yerlerdeki seçkin erkekler babasoyundan miras sistemini memnuniyetle kabul ettiler.

Tarım Topluları (MÖ 7000-MS 1800)

Dünya üzerinde, yiyecek toplayıcılığı ve bahçe tarımı yapan toplumlardaki toplumsal cinsiyete göre işbölümü, toplumsal cinsiyet ayrımının diğer kaynakları olan aile

yapılanması, din ve diğer kültürel uygulamalarla karmaşık biçimde ilintilidir. Bu nedenle bu tür toplumlarda kadının ikincil konumunun düzeyinde büyük farklılıklar vardır. Dünyanın en eşitlikçi kültürlerinden bazıları yiyecek toplayan veya bahçe tarımı yapan toplumlarken, aynı durumdaki bazı topluluklarda kadının ikincil konumu en üst düzeydedir. Bu çeşitlilik, ilk defa Ortadoğu'da MÖ 4000'lerde ortaya çıkan sabanla tarıma geçmiş toplumlarda daha az görülür. 1. Bölüm'de kısaca değinildiği üzere, sabanla çift sürmek evrensel olarak erkek işiydi; kadının çift sürmesi sadece acil durumlarda veya tarım sezonunun büyük kısmında erkeklerin balıkçılık için uzun süre denize açıldıkları İspanya, Portekiz, Norveç gibi deniz kıyısı ülkelerde görülürdü. Çift sürmenin ilk betimlemeleri Mezopotamya'nın silindiri mühürlerinde bulunur. Burada değişmez biçimde erkekler sığırlar ve sabanlarla görülür. Aynı dönemde sığırlar, etlerinden ziyade çift sürmek ve arabalara koşulmak, koyunlar ise yünleri için yetiştirilmeye başladı. İp eğirmek ve bez dokumak öncelikle kadın işi haline geldi; Mısır Eski Krallık hiyeroglifinde dokuma terimi, aslında, elinde mekik tutarak oturan bir kadın ile sembolize edilir ve Konfüçyüs'ün bir ahlak deyişi şöyledir: "Erkek çift sürer, kadın dokur."

Bu düzenleme, her bir cinsiyetin yapılması zorunlu işlerden bir kısmını yaptığı düşünüldüğünde bazı taraflarıyla tamamlayıcı görünse de, aslında sabanla tarım toplumsal cinsiyet hiyerarşisini artıran etmenlerden biriydi. Erkeklerin sabanla çift sürme sorumluluğu, ailenin vârisi olmalarının ve toplumun ortak malı olan arazilerde çiftçilik haklarını ellerinde tutmalarının önünü açtı. Sabanlı tarım, eldeki yiyecek miktarını artırdı, ancak artan ürünün yiyeceğe dönüştürülmesi ve stoklanması zorunluluğu saklama küpleri, saklama kapları, tahta veya metal alet edevat gibi birçok eşyanın ve hayvan sayısının artmasına yol açtı. Arazi ve saban sahibi aileler ile bunlardan yoksun olanlar arasındaki

ekonomik uçurum derinleştii, sosyal farklılıklar arttı. Mülk sahipliğı ve mülkün kontrolü (ve genellikle onu işleyenlerin kontrolü), politik ve dini elitlerin güçlerinin dayanağı haline geldi; bu elitler kaynakların nasıl edinileceğı, nasıl yönetileceğı ve dağıtılacağına dair daha karmaşık yasalar ve teahmüller geliştirdiler. Elitler, toprağın kontrolünü sürdürmek için kendilerini farklı kılan şeyleri, örneğın bir ilahi varlıkla veya savaş kahramanlığıyla bağlantılarını öne çıkardılar ve kendileri ile diğerleri arasındaki farklılıkları sürdürmek için cinsel ilişkilerini düzenleyerek, genellikle miras yoluyla edinilen aristokrasiyi kurdular.

Cinselliğın kontrolünün izlerini 8. Bölüm’de ekonomik yaşam bağlamında daha detaylı biçimde süreceğiz. Tarım toplumlarındaki sosyal farklılıkları düzenleyen yasalar ve kalıplar genellikle elit kadınların hane veya erkek gözetiminin dışına çıkmadan yapacakları işlerde çalışmalarını öngörüyordu. Elit olmayan kadınlar da, yemek pişirme, dokuma, çocuk ve yaşlı bakımı, küçükbaş hayvanların bakımı gibi ev içinde ve yakınında yapılabilecek işlerde çalışmaya eğilimliydiler. Örneğın, MÖ 3. yüzyılda Hint imparatoru Ashoka, yoksul kadınlara, evlerinde iplik eğirmeleri ve dokumacılık yapmaları için para vererek arka çıktı; aralarından en itibarlı olanları, dokumalarını tanyeri ağarmadan saraya getirirlerdi, böylece kimse onları görmezdi. Ayrıca, saray muhafızlarının bu kadınların yüzlerine bakmaları yasaklanmıştı. Kadının tecridine ilişkin idealler, esas işi cinsellik olan kadınlara karşı tutumları da şekillendirmiştir; yüksek sınıf fahişeler, müzik veya diğer becerileri kazanabilecekleri özel evlerde yaşarken, düşük konumdaki kadınlar cinselliklerini sokaklarda sattılar.

Kadınların yaptıkları işler genellikle erkeklerin yaptıkları işler kadar değerli bulunmadı ve kaynaklara erişimlerine pek imkân sağlanmadı; pahalı araç ve gereçleri veya malzemeleri satın almaya maddi güçleri yetmediğinden, kadınla-

rın yapabileceği işler buna göre şekillendi. İplik eğirmek tam anlamıyla bir kadın işi haline geldi çünkü gereken aletler veya malzeme basit ve ucuzdu, ayrıca kolayca başlanıp bırakılabilecek bir işti; bununla birlikte çocuklarla ilgilenme veya yemek yapma gibi işlerle birleştirilebilirdi. İngiltere’de ailenin kadın kısmı “öreke” diye adlandırıldı, aslında çıkırıkların icadından evvel keten veya yün eğirme sopalarına öreke denirdi. Azteklerde kadınlar, pamuk ve ot lifleri kadar kuştüyünü de eğirirlerdi; doğum törenlerinde kızlara iğ verilirken oğlanlara dört ok ve kalkan veriliyordu, tüm bunlar yetişkin olduklarında Aztek devletinin hizmetinde yapacakları faaliyetleri simgelemekteydi.

Üretimdeki toplumsal cinsiyet ayrımları, tarım toplumlarının ticaretinde de kendini gösterdi. Ticaret, ticari mallara erişimi ve seyahat edebilmeyi gerektirir ki bunların ikisi de sadece erkekler için mümkündü. Evin reisi olan erkek, ailesinin kadın üyelerinin, her iki cinsiyetten hizmetçilerinin ve kölelerinin ürettiği veya hasadını yaptığı ürünler üzerinde söz sahibiydi. Hem bu yüzden hem de kadının seyahat edebilmesi edep, adap, saygınlık anlayışı ve kültürel kalıplar nedeniyle genellikle kısıtlandığından, tarım toplumların çoğunda ağırlıklı olarak erkekler tacirlik yaptılar. Bu durum, uzak yerlere değerli madenler, baharatlar, parfümler, amber ve mücevherler gönderen veya alan tacirler ya da değeri düşük olup da büyük miktarlarda alınıp satılan malların, örneğin tahıl, tomruk ve madenlerin ticaretini yapanlar için bilhassa geçerliydi. Bazı kültürlerde kadınlar gıda ve diğer temel ihtiyaç mallarının küçük çaplı perakende ticaretini yapabildilerse de, başka yerlerde bu işleri de erkekler yönettiler.

Bu gibi durumlar yine de dünyanın her yerinde aynı değildi. Batı Afrika’da ve Güneydoğu Asya’da kadınlar, bez gibi temel ihtiyaç ürünleri yanında, biber, karabiber, altın ve fildişi gibi lüks ürünlerin bölgesel hatta uluslara-

rası ticaretini yüzyıllar boyunca yürüten önemli tacirlerdi. 17. yüzyılda Batı Afrika'nın Senegambia bölgesinde, yerel Crioulo dilinde *nharas* adı verilen, Fransa'da *signares* denilen kadın tacirler, birçok hizmetçi ve kölenin çalıştığı büyük malikânelere ve geniş ticaret ağlarına sahiptiler. Bunlar çoğu zaman, Avrupa'da âdet olduğu üzere drahoma almak şöyle dursun, gelinin akrabalarına başlık parası veren Avrupalı tacirlerle evlenirlerdi. Ticarete ve tacirlere karşı tutumlar tarım toplumlarında büyük farklılıklar gösterirdi; bazı kültürlerde ticaret yaşamını bu yolla kazanan bireyler çok saygı görürken, bazılarında en hafif ifadeyle “kötü ama ne yazık ki gerekli” görülüyordu.

Önemli ölçüde ticaretin yapıldığı kültürlerde bile zenginliğin en önemli göstergesi toprağa ve bu toprağı işleyen insanlara sahip olmaktı. Bu durum, tarımın başladığı ilk çağlardan 19. yüzyıla kadar dünyanın çoğu yerinde bu şekilde devam etti, hatta hâlâ dünyanın birçok yerinde bugüne kadar böyle gelmiştir. Gördüğümüz üzere, sabanlı tarım yapılan kültürlerdeki miras sisteminde erkekler, kadınlara göre daha imtiyazlıydılar ve bu nedenle ekonomik yaşamın bu yönünde de üstünlükleri devam etti. Eğer erkek evlat yoksa mirasçı listesinde sıra erkek kardeşlere, yeğenlere, dedelere veya diğer erkek akrabalara geliyordu. Başka kültürlerde, uzak akrabalarsa yakın akrabalar önceleniyor, mirasın kadınlara kalması anlamına gelse de bu uygulamadan kaçınılmıyordu. Bu durumlarda mirası aile içinde tutma dürtüsü, artık “aile” her ne şekilde tanımlanıyorsa, kadınların miras edinmesi ve mal sahibi olması ile bazı durumlarda hatırı sayılır miktarlarda varlığı yönetebilmeleri sonucunu doğuruyordu. (Bu elbette bugün de devam etmektedir; “en varlıklı yüz kişi” listelerinde genellikle birkaç kadın yer alır, bunların çoğu ya hükümdar olan ya da kendilerine miras kalmış kadınlardır.) Birçok durumda kadınlar sadece, bir nesilden ötekine veya evlilik yoluyla bir aileden ötekine

varlığın aktarılmasını sağlayan bir köprü gibiydiler, ancak başka bazı durumlarda kadınlar daha etkindi ve mal mülk alıp satabiliyorlardı. Toplumsal cinsiyet hiyerarşisi böylece daha karmaşık biçimlerde zenginlik hiyerarşisiyle kesişti ve birçok kültürde, yaş ve evlilik konumları da bunda rol oynadı. Avrupa ve Afrika'daki birçok kültürde, örneğin evlenmemiş erkek evlatlar yetişkin olsalar bile babalarının hükmü altındayken, dul kadınlar kendi malları üzerinde büyük ölçüde söz sahibiydiler.

Tarım toplumlarında zenginlik aslında kişinin kendi emeğine değil, denetimi altındaki toprağın ve insanların yarattığı kazanca dayandığından, çalışmaktan ziyade boşta gezmek bir statü göstergesiydi. 16. ve 17. yüzyıllarda Fransa'daki gibi, aristokratların doğrudan iş dünyasındaki faaliyetleri bazı hallerde açıkça yasaklanabiliyordu. Fransa'daki asillerin, kira gelirleri veya topraklarının gelirleriyle yaşamaları öngörülüyordu, yoksa yararlandıkları vergi muafiyeti imtiyazını kaybederlerdi. Başka kültürlerde, ekonomik verimliliği olan işler, belli bazı entelektüel işlere, örneğin kutsal metinlerin incelenmesi gibi işlere kıyasla daha önemsiz görülürdü. Avrupa'da Yahudiler veya Hindistan'ın üst sınıfından Hindu erkekler, kendilerini ibadete ve dini metinler incelemeye vakfetmeleriyle övülürlerdi. Elbette bilim insanları da beslenmek zorundaydı, ancak ailesi onları geçindirecek kadar zengin olan üst sınıf Hindu erkekler için sorun yoktu; birçok Yahudi erkek için de öyleydi, bazıların karıları çalışır, onlara ve ailelerine bakardı. Bunun sonucunda, modern dönem öncesi Avrupa'daki Yahudi kadınlar, Hristiyan komşularına kıyasla ekonomik anlamda genellikle daha bağımsızdılar, ancak yine de bu kadınların faaliyetleri ilim ve irfan sahibi kocalarınıninki kadar değerli görülmezdi.

Yiyecek toplayıcılığı, bahçe tarımı, hayvancılık ve çiftçilik tüm dünya tarihi boyunca insanların çoğu için temel ekono-

mik faaliyetler olarak kaldı; şehirlerde yaşayan insan sayısı çok yakın geçmişte, ancak 2008’de dünya nüfusunun yarısına ulaştı. Günümüzde çok ücra yerlerde birkaç toplayıcı grup yaşamaktadır. Bahçe tarımı ve hayvancılıkla geçinenlerin sayısı bundan biraz daha fazladır, ancak tam yüzyıl önce bunların sayıları çok daha fazlaydı. O zamanlar dünya nüfusunun ezici çoğunluğu hâlâ sadece sabanlı tarımla geçiniyordu. Nüfusun çoğunu ırgat çiftçilerin, küçük tacirlerin, zanaatçıların ve din adamlarının oluşturduğu ve aristokrasi tarafından yönetilen erken tarım toplumları binlerce yıl boyunca varlığını sürdürdü, toplumsal cinsiyet işbölümü de buna uygun biçimde düzenlendi. Sonraki ekonomik değişimlere bakarken bu tür toplulukları akılda tutmak gerekir, çünkü ekonomik gelişmelerin birçok insanın hayatını ne kadar yavaş değiştirdiğini unutmak kolaydır. Ayrıca, daha sonraki çarpıcı ekonomik değişimlerin, çok uzun zamandır yerinde sayan toplumsal cinsiyet ayrımları üzerine kurulduğunu hatırlamak da önemlidir.

Kölelik (MÖ 7000-MS 1900)

Kölelik, yazılı kayıtların öncesine tarihlendiği gibi, tarih boyunca dünya kültürlerinin standart bir özelliği olarak kalmıştır; birçok toplumda köleler nüfusun önemli, hatta bazen büyük bir kısmını oluşturmuşlardır. Köleler arasında, savaş ve baskınlarda esir düşenler, kaçırılanlar, borçlarından dolayı köleleştirilenler, ailesi tarafından satılanlar veya aşırı yoksulluk yüzünden kendini satanlar vardır. Bazı yerlerde köleler yakın bölgelerden gelirken, bazı yerlerde uzak mesafeler arasında organize köle ticareti yapılıyordu. Kölelerin yaptıkları işler çeşit çeşitti; öncelikle Amerika’nın şeker ve pamuk plantasyonlarındaki gibi, ihracata yönelik büyük çaplı tarımsal üretimde çalıştırıldılarsa da çoğunluk-

la özgür insanların çalıştıkları her tür işte onlarla birlikte çalıştılar: Küçük tarlalarda çiftçilik, ev işleri, ticari mal üretimi, maaş karşılığı çalışma, çocuk bakımı ve buna benzer işler yaptılar. Bizans ve Osmanlı İmparatorluğu gibi bazı toplumlarda, erkek köleler orduda generallik, kâhyalık veya devlet memurluğu gibi konumlara gelerek iktidar ve güç sahibi oldular. Köleler aynı zamanda gösterişçi bir tüketim ögesi işlevi de gördüler. 1. yüzyıl Roma'sında, 17. yüzyıl Batavya'sında (günümüz Java'sında) veya 17. yüzyıl Mombasa'sı gibi statüye önem veren şehirlerde köleler bir kişinin zenginliğinin göstergesiyken, uzaklardan getirilmiş köleler, kişinin egzotik lüks malları almaya maddi gücünün yettiğine işaret etmekteydi. Örneğin, Rönesans İtalya'sının zengin malikânelerinde Doğu Avrupa'dan veya Afrika'dan gelen bir veya iki köle bulunurdu ve bunlar tablolarla, ülke dışından getirtilen halılar, inciler ve mücevheratla birlikte sahiplerinin yanında resmedilirdi.

Toplumsal cinsiyet davranış kalıpları kölelere genellikle uygulanmazdı. Örneğin kadınların tecrit edildiği dünyanın bazı yerlerinde, köle kadınlar toplum içinde çalışırdı; eve su taşınması gibi işleri köle kadınların yapması, köle olmayan kadınların evde oturmasını sağlardı. Amerika'nın güneyindeki plantasyon köleliğinde kadın köleler erkek kölelerle birlikte tarlalarda çalışır ve "kadınların" naif ve narin olduklarına dair genel kabulünün dışında görülürlerdi. Köle kadınların tarım işçiliği, yine de her zaman toplumsal cinsiyet kalıpları dışında kaldıkları anlamına gelmiyordu. Sahraaltı Afrika'daki yiyeceğin büyük kısmını kadınlar ürettiyordu ve bu durum köle kadınları satılamayacak kadar değerli hale getirdi; bu yüzden Yeni Dünya'ya satılan kölelerin üçte ikisini erkek köleler oluşturmuş, kadınlar çiftlik işçiliği (ve karılık) etmeleri için Afrika'da alıkonmuştur. Okyanus ötesi köle ticareti giderek kadınların gıda üretimindeki payını yükseltti ve Afrika'nın kendi içindeki

köle ticaretini artırdı. Afrika ve Latin Amerika’da, muhtelif ticari ürünlerin elde edilmesi ve üretimindeki değişiklikler nedeniyle değişen işçilik taleplerinin karşılanması için özgür kadınlar ve erkekler, kölelikten çıkanlar ve bazen kendileri de halen köle olanlar, köle tacirliğine soyundular.

Kölelik elbette sadece işgücünün organize edildiği değil, aynı zamanda işgücünün yeniden üretilebildiği bir sistemdi. Bazı köle sistemlerinde üreme köle sahiplerinin derdi değildi, çünkü köleler öldüğünde yenileri satın alınırdı. Örneğin, Brezilya’da, Afrikalı kölelerin sadece üçte biri kadındı ve özellikle şeker plantasyonlarındaki koşullar zalimceydi; köle ölümleri, doğumlara kıyasla çok fazlaydı, bu yüzden yüksek oranda köle ithalatı devam etti. Kuzey Amerika’daki köle nüfusunun artışında “doğal çoğalma” köle ithalatından daha çok önem kazandı, nitekim Yeni Dünya’ya köle yapılmak üzere Afrika’dan alınan milyonlarca insanın sadece yüzde 5’i Kuzey Amerika’ya gitmişti. Afrika’da, Müslüman dünyada ve Güneydoğu Asya’da köleleştirilen kadınların çoğu ikinci karı, cariye veya hizmetçi olarak ev yaşamına eklemlendiler. Her ne kadar İslami yasalar çocukların, babalarının yasal konumundan yararlanmalarını ve bu çocukların özgür olmalarını emretse de, köle kadınlar çalışarak ve çocuk doğurarak kocalarının/sahiplerinin gücünü ve zenginliğini artırdılar. Görüldüğü üzere, yasaların tarif ettiği şekliyle, çocukların “kölelik halinin” anneden geçtiği Amerika’nın köle topluluklarındaki durum bundan farklıydı. Babanın kim olduğuna bakılmaması, hamile kalma olasılığını ve dolayısıyla tarımsal işgücünü artırdı. Rüştüne erişebilen çocukların sayısı büyük ölçüde farklılık gösterse de, çocuk doğurmak köle kadınların yaşamlarının ana faaliyeti olmaya devam edecekti. Karayipler, Kuzey Amerika ve Afrika’dan elde edilen kanıtlar, köle kadınların bazen doğurganlıklarını azaltmak ve düşük yapmalarını sağlamak için bitkileri ve başka ürünleri kullanarak doğum kontrol girişimlerinde bulunduklarını göstermektedir.

19. yüzyılda kölelik dünyanın birçok bölgesinde resmen yasaklandı; kalan çoğu yerde de 20. yüzyılda yasaklandı, ancak köleliğin yerini, genellikle yoksul bireyleri ve aileleri istismar eden ortakçılık, senetle kölelik, borç karşılığı kölelik gibi ekonomik ve yasal olarak bağlayıcı başka kirli sistemler aldı. Köleliğin yasaklanmasıyla birlikte kadın köleler, kâğıt üzerinde özgür ikinci karılar, cariyeler veya hizmetçiler haline geldiler; buna rağmen serbestçe hareket edemediler, korkunç koşullardan kaçamadılar. İnsan hakları örgütleri, yasaklanmasından çok sonra, köleliğin fiilen devam ettiğini, belki bugün hâlâ rastlanabileceğini bildirmektedir. 20 milyondan fazla çocuğun ve yetişkinin, köleliğin değişik biçimlerinde evlerde, fabrikalarda, şeker kamışı tarlalarında, askeri birliklerde ve başka yerlerde tutulduğu tahmin edilmektedir. Bunlar arasındaki en geniş kategori, yıllık yarım milyon vakayı bulduğu tahmin edilen, kadın ile kızların yasadışı seks köleliği ticaretidir ve küresel suç faaliyetleri sıralamasında yasadışı uyuşturucu ticaretinden sonra ikinci sırada gelmektedir. İnternet ağı, cep telefonları ve para aklama gibi modern teknoloji ve iş süreçleri, bu tür işleri, “modern” tüfeklerin ve nakliye şirketlerinin plantasyon ekonomilerindeki köleliği kolaylaştırdığı gibi kolaylaştırmaktadır.

Kapitalizm ve Sanayileşme (1500-2000)

Plantasyon ekonomileri, erken modern çağda gelişen kapitalist ekonomik sistemin bir parçasıydı. Ekonomi tarihçileri, uzun bir zaman dilimindeki çok çeşitli gelişmeleri tarif etmek ve açıklamak üzere “kapitalizmin yükselişi” tabirinin kullanılmasıyla sık sık dalga geçerler; neresinden baktığınız fark etmez; kapitalizmin, bariz biçimde insan faktöründen

bağımsız, bir nevi mayalı ekmek hamuru gibi her daim kabardığı görülür. Bu genleşme bir bakıma, kapitalizmin esnekliğinden kaynaklanır. Bu esneklik de özel mülkiyet edinme, mal ve hizmetlerin üretilmesi ile temini (ekonomistlerin “üretim vasıtaları” diye adlandırdıkları şey), ücretli işçilik, bankalar benzeri gelişmiş mali kuruluşlar ile büyük ve karmaşık ekonomik örgütlenme biçimleriyle ilişkilidir. Bunların hepsi tarım toplumlarında bir dereceye kadar mevcuttu. Ancak zenginliğin ilk kaynağı olan toprak ağalığının yerini, 15. yüzyılda başlayan ve 18. yüzyıl boyunca da devam eden kapitalist iş yatırımlarından elde edilen gelirin aldığı Avrupa’da bu kuruluşlar gitgide daha da önem kazandı. Kapitalizm ilk olarak, sıklıkla “merkantilist kapitalizm” diye anılan, uzun mesafeli ticaretle ve daha sonra üretimle gelişti. Kapitalist üretim önce hane içinde kuruldu, ancak işçiler zaman içinde fabrika denilen daha büyük birimlerde bir araya geldiler. 18. yüzyıla gelindiğinde bu fabrikalar ve makineler kömür veya su gibi yeni enerji kaynaklarını kullanmaya başladılar ki buna da “endüstriyel kapitalizm” veya sanayileşme dendi.

Kapitalizm ve sanayileşme Avrupa’da gelişirken, Avrupalılar fethetmek ve yerleşmek için Amerika’ya, Asya’ya, Avustralya’ya ve Afrika’ya gidiyorlardı. Bu olaylar dizisi, yani önce kapitalizm ve sömürgecilik, sonra sanayileşme ve emperyalizm aslında birbirleriyle yakından ilişkiliydi. (Elbette din ve siyaset gibi daha birçok etmen Avrupa sömürgeciliği ve emperyalizmi üzerinde rol oynadı; bunları 5. ve 6. bölümlerde daha detaylı biçimde tartışacağız.) Kapitalist tacirler, sömürgeleştirme için itici güç ile donanım sağladılar ve birçok sömürge, hem ticari mallar için hammadde kaynağı hem de piyasa olarak kuruldu. Şeker ve kahve gibi tüketim ürünleri uluslararası tacirlerin elindeydi. Bunlar aynı zamanda bu malları üretmek için öncelikle Afrika’dan çok sayıda köle satın aldılar, sonra da bu köle-

leri nakledip sattılar. Şeker ve kahve plantasyonları, tek bir çeşit ürünü mümkün olduğunca büyük miktarlarda pazarlamak üzere üretim yapan fabrikalar gibiydi. Kapitalist üretim ilkin dokumayla başladı; yün ve keten Avrupa'dan geliyordu, ancak 19. yüzyılda sömürgelerde (veya ABD gibi eski sömürgelerde) üretilmeye başlanan pamuk en önemli hammaddeydi. Avrupa'nın pamuklu dokumaları, tropikal plantasyonlardaki kölelerin ve tarım işçilerinin giydirilmesi için dünyanın her tarafına sevk edildi ve bu, ticaretten gelir elde edenlere dünyanın her yerinden tüketim ürünleri satın alma olanağı tanıdı.

Avrupa kapitalizmi, kendi toplumsal cinsiyet kalıplarıyla birlikte, ortaçağda gelişen tarım sistemlerinin dışına taşı. Ortaçağ boyunca, Avrupa'nın birçok yerinde haneler üretimin temel birimi haline geldi; bazı sosyal tarihçiler bu sürece "emeğin aileleşmesi" derler. En temel çalışma ünitelerini, evli çiftler ve çalışma yaşına gelen çocukları oluşturuyordu. Güney ve Doğu Avrupa'nın bazı yerlerinde geniş aileler bir arada yaşarken, Orta ve Kuzey Avrupa'da çiftler evlendiklerinde genellikle ayrı hane kurarak üretim alanını aynı zamanda yaşam alanı haline getiriyorlardı. Kentlerdeki hanelerde genellikle aile üyesi olmayan hizmetçi, kalfa, usta vb. kişiler de yer alırdı ama aslında Avrupa'nın birçok yerinde hanehalkı, evli bir çift ve çocuklarından oluşurdu.

13. ve 14. yüzyıllarda bazı ürünlerin kentli üreticileri üretimi örgütlemek ve düzenli hale getirmek için birçok şehirde esnaf loncaları kurmaya başladılar ve ürün imalatını çoğunlukla kurallara bağladılar. Bu kurallar, yetiştirme eğitimlerini, kalite ve fiyatı, çalışma saatlerini, çalışma alanlarının boyutlarını ve benzeri konuları belirliyordu. Sadece kadınlara özgü loncalar Köln, Paris ve Rouen gibi çok özel ekonomilere sahip şehirlerde vardı ama loncalar genelde erkek örgütleriydi ve erkeklerin yaşam döngüsünü izliyordu. Ergenliğe giren erkek çırak olur, dört ila on yıl arasında

ustalığa erişir, bir dizi ustadan ders almak için oradan oraya gider, sonra kentine döner, yerleşir, evlenir, kendi dükkânını açar ve aynı zanaatta tam zamanlı olarak ölünceye veya artık çalışamayacak kadar yaşlanıncaya kadar çalışırdı. Bu süreç, kişinin seyahat edebilecek özgürlüğünün olması (ki bu, kadınlar için erkeklere nazaran daha zordu), erkeğin ona yardımcı olacak bir kadınla evlenmesi ve bu kadının hamilelik, doğum veya çocuk büyütme gibi durumlarda erkeğin işine asla engel olmaması gerektiği varsayımı üzerine kurulmuştu. Tüm bu aşamalar arasındaki geçişler, törenlerle görünür kılını, ustalığa erişen kişinin loncaya resmi kaydı yapılır ve loncanın yönetiminde yerini alırdı. Kurulan iş, hanehalkının elbirliğiyle sürdürülürdü ancak resmiyette hane reisi olarak erkek muhatap alınırdı. 15. yüzyılın sonlarına doğru ustalar, ustabaşlarının gücünden rahatsızlık duymaya başladılar ve grup kimliği ile sadakatini pekiştirici abartılı merasimlerle kendi loncalarını kurmaya giriştiler. Kadınlar loncalara ilkin ustabaşına yakınlıklarını kullanarak girdiler; bunlar ustabaşının karısı, kızları veya hizmetçileriydi. Kadınların emekleri resmen dikkate alınmadığından kadınlar ayrıca örgütlenmediler. 16. yüzyıla gelindiğinde ustalar, kadınların bu gayri resmi hizmetlerinden bile rahatsızlık duydular ve en şerefli işyerlerinin sadece erkeklerin çalıştığı yerler olduğunu gitgide daha fazla vurgulamaya başladılar.

Tüm bu etmenler kapitalizmin gelişimini şekillendirdi. Kadınlar, yeni yeni ortaya çıkan anonim şirketlere ve diğer kapitalist girişimlere tek tük yatırımlar yaptılarsa da, ticari kapitalizmin ilk zamanlarındaki tacirler ve simsarlar, aynen kapitalist üretim biçimlerine yatırım yapmaya başlayanlar gibi, çoğunlukla erkekti. Kentli yatırımcılar genellikle tüm hanehalkını kiralar, fakat ödemeyi sadece aile reisi erkeğe yaparlardı; örneğin madencilikte erkekler her bir cevher sepeti başına ücret alırdı. Ancak, bu cevherin kırılması ve

yılanması işlerini emekleri için ayrı bir ücret almasalar da kadınların, kız kardeşlerin ve çocukların yapması beklenirdi. Bez dokumak için kiralanan hanelerde erkekler dokuma yaparken, kadınlar ve çocuklar da ipliği eğirirlerdi ama yatırımcı bitmiş işe para verirdi. Ücretler doğrudan bireylere ödenmeye başladığında, kadınların ve erkeklerin emeğinin değeri ve bütünsel ekonomik birim olarak hanehalkına ilişkin fikirler, hem ücretleri hem de emeği kiralama uygulamalarını şekillendirdi; imalat işlerindeki kadın ücretleri, benzer işlerdeki erkeklerin aldığı ücretlerin yarısı veya üçte ikisiydi ki bu bazen işverenlerin kadınları tercih etmesi demekti. Aynı işi yapan evli kadınların ücretleri de çıkardıkları işin kalitesine göre değil, evli kadınların kendilerini geçindirecek bir kocaları olduğu ve dolayısıyla daha azla yetinebilecekleri düşüncesi üzerine kurulu bir ücret anlayışı nedeniyle, dullarinkine göre daha düşüktü.

Kapitalist üretim birçok loncanın tekeline meydan okudu ve Avrupa'da yavaş yavaş daha fazla mal loncaların dışında üretilmeye başlandı, ancak çalışma düzenine dair loncalarda geliştirilen fikirler kapitalizme taşındı. En şerefli meslekler, ya içinde pek az kadının yer aldığı ya da hiç kadın barındırmayan mesleklerdi; kadınların evlerinde yaptıkları yoğun emek ve zaman alıcı işler, işten sayılmadı. Ücretli çalışmamak orta sınıfa mensup olmanın bir simgesi gibi görüldü, bu yüzden kadınlar bazen yaptıkları işleri gizlediler. Örneğin, evine pansiyoner kabul etme veya "ev kâhyalığı" diye tanımlanan işler yapıldı. Ev kâhyalığı, daha incelikli ve uluslararası bir iş haline geldi ve üretimin sanayileşmesi Avrupa'daki veya sömürgelerdeki Avrupalı evlere gittikçe artan miktarda tüketim ürünü alınmasını sağladı. İnsanlar, öncesine kıyasla daha fazla giysi, masa örtüsü ve yatak takımları satın aldılar. Artık varlıklı evlerde muazzam bir yeni ürün yelpazesi bulunuyordu: Saatler, enfiye kutuları, şemsiyeler, yelpazeler, tablolar, ipekler ve Asya'dan

gelen ince pamuklular, tüylü şapkalar, perdeler, çay masaları, aynalar ve yazı masaları. En çarpıcısı da Avrupalıların çok farklı yiyecek ve içecekleri tüketmeye başlamalarıdır: Kahvehanelerde veya evlerde hazırlanan kahve, çay ve sıcak çikolata, rom, yeni tür meyveler ve sebzeler. Şeker tüketimi olağanüstü arttı; 1650’de İngiltere’de kişi başına tüketim yıllık yaklaşık 1 kilo iken 1800’de 11 kiloyu geçti. Bu yeni tüketim kültürü, kadınların ve erkeklerin sosyalleşmesinde yeni fırsatlar yarattı. Erkekler kahvehanelerde bir araya gelirken, kadınlar, arkadaşlarının veya yakınlarının evlerinde bir çaydanlık etrafında toplandılar. Tüketim mallarındaki artış, mevcut iş türlerini de şekillendirdi. Küçük kasabalarda bile yeni dükkânlar açıldı, bu da erkeklere loncaların kontrolü dışında çalışma fırsatı sundu. Zengin malikânelerde pirinç eşyaları parlatmak ve camları silmek için daha fazla sayıda ve çoğunlukla kadın hizmetçi istihdam edildi. Ev hizmetleri 19. yüzyılda Batı Avrupa’da ve 20. yüzyılda Latin Amerika’da kadınlar için en sıradan ücretli çalışma biçimiydi.

Ticari kapitalizm ve tüketim mallarına olan talep, Avrupa dışındaki yerli toplumların toplumsal cinsiyete göre işbölümünü de etkiledi. Örneğin 17. yüzyılda, Kuzey Amerika’nın doğusundaki yerli ticaret ağında tüfek, rom, kumaş, çaydanlık, un, dikiş iğnesi ve çay gibi hem kadınlara hem de erkeklere hitap eden malları getiren Avrupalıların tamamı erkekti. Avrupalılar aslında erkeklerin avladığı veya yakaladığı hayvanların giyim eşyalarında kullanılan kürkleriyle ilgiliydiler. Bu da, erkeklerin faaliyetlerinin, ithal malların kaynağı gibi görülüp daha fazla itibar görmesi anlamına geliyordu. Oysa eskiden erkeklerin avlanması ve kadınların bağ bahçe işiyle uğraşması daha eşit ölçüde değerli görülürdü. Ortadoğu’da, kendi aileleri için dokuma yapan kadınların temel rolleri, çok miktarda ithal edilen Avrupa dokumalarıyla altüst oldu; Avrupalıların ince ipek

dokuma ve halı gibi özel tekstil ürünlerine olan talepleri, kadınlar kadar erkeklerin de fabrikalarda istihdam edilme-lerini sağladı. Sömürge bölgelerinde, yerli kadınlar beyaz-ların malikânelerinde hizmetçi olarak istihdam edildiler ve böylece sömürgeci ailelerle içli dışlı oldular. Bazen bu zorla oluyordu; örneğin Avustralya'da Aborjin kızlar devlet tarafından yakalanıp beyazların evlerine hizmetçi olarak yerleştirilirdi.

Sanayileşmenin gelişimi, genellikle ekonomi tarihindeki büyük kırılma noktalarından biri olarak görülür. Aslında “devrim” tanımına giren birkaç ekonomik gelişmeden biri-dir ama toplumsal cinsiyet düzenlemeleri açısından yine de Avrupa ve Kuzey Amerika'nın sanayiye dayalı ekonomileri daha evvelki kalıplar üzerine inşa edilmiştir. Çalışma ala-nının evden koparılması, evli kadının fabrikada çalışmak ile aile içi sorumluluklarını bağdaştırmasını zorlaştırmış, fabrikada çalışmak ise erkeklerin, evlenmemiş daha genç kadınların ve çocukların işi haline gelmiştir. Fabrikalar açılırken, özellikle bez dokumada öncelikle genç kadınlar istihdam edilirdi, çünkü onların emeği daha az değerli görülür, dolayısıyla daha ucuza çalıştırılırlardı. Yaşça büyük kız evlatların çoğunluğu ve erkek evlatların bazıları, aile-lerinden ayrı yaşıyor olsalar bile maaşlarının bir kısmını küçülmüş ev ekonomisini ayakta tutmak için ebeveynlerine verirlerdi. İşyerlerindeki şeflik kadroları daha yaşlı erkeklere verilir ve evvelden babalardan beklendiği üzere, çalışanları-nın ahlaki tutumlarına ve boş zamanlarda ne yaptıklarına göz kulak olmaları beklenirdi. Ağır işkollarında, örneğin çelik ve makine üretiminde çalışanların neredeyse tamamı erkekti; bu sayede işler, hem fabrikalar içinde hem de işkol-ları arasında toplumsal cinsiyet açısından ayrıştırılmıştır. Toplumsal cinsiyete göre yapılan bu ayrışmaya, bazı alan-lardaki ırk ve milliyete göre ayrışma da eklendi. Örneğin 1880'lerde Kuzey Carolina'daki tütün sanayiinde siyah

erkekler tütün balyalarını taşıdı, siyah kadınlar tütün yapraklarının saplarını kopardı; beyaz kadınlar sigara yapan makineleri kullandı, beyaz erkekler ise makinelerin tamirini yaptı ve işin tamamını yönetti.

Dünyanın geri kalanındaki endüstriyel kalkınma, Avrupa ve Kuzey Amerika'dan daha sonra gerçekleşti: Latin Amerika'nın büyük bölümde ve Asya'nın bazı yerlerinde 19. yüzyılı ve 20. yüzyılın başlarını, geri kalan yerlerde ise II. Dünya Savaşı sonrasını buldu. Başka yerlerdeki sanayileşme bazı bakımlardan Avrupa örneğini izledi; kadınlara ve çocuklara daha düşük ücret verildi ve yönetim kademeleri erkeklere tahsis edildi, bununla birlikte yerel koşullar ve gelenekler de bunun şekillenmesinde rol oynadı. Örneğin, Japonya'da hem işçi örgütleri hem de siyasi liderler, kadınların fabrikalarda çalışmasına karşı çıkarak onları "iyi eşliğe, dirayetli anneliğe" teşvik etseler de düşük ücretle çalışmaları, kadın işçileri fabrika sahipleri için daha cazip hale getiriyordu. 1909 yılında fabrikada çalışanların yüzde 62'si kadındı ve bunların çoğunluğu ipek üretiminde çalışmaktaydı. Bu kadınların bazıları aileleri tarafından fabrika sahiplerine satılmışlardı. Onların ürettikleri kumaşlar ve elbiselerden gelen döviz, Japonya'da çelik ve otomobil gibi ağır sanayinin kurulmasını mümkün hale getirdi. 20. yüzyılın başlarında, Kolombiya'nın Medellin kentinde birbiri ardına açılan tekstil atölyelerinin ilk işgücünü genç kadınlar oluşturdu, ancak fabrika sahipleri gitgide erkek çalışanları daha fazla kayırdılar. Kadın çalışanlara çok katı disiplin kuralları dayattılar ve fabrikada çalışmanın kadınlar için "uygunsuz" görülmesi adına, toplumun, kadının iffetli veya iffetsiz davranışları konusundaki algısını değiştirdiler. 1960'larda neredeyse tüm fabrika işçileri erkekti ve fabrika sahipleri Kolombiya'yı Katolik inancın ve yüksek ahlaki standartların kalesine dönüştürmelerinden dolayı saygı görmeyi umdular. Kadınların sanayide çalışmasındaki benzer

bir düşüş, neredeyse aynı zamanlarda Şili'nin kentlerinde görüldü ve yine, ahlak ve modernliğe dair endişelere bağlandı; burada da kadınlar evlerinde ama çok daha düşük ücretlerle çalışmaya devam ettiler.

Nerede ve ne zaman ortaya çıkarsa çıksın, sanayileşme, çoğunlukla geleneksel olarak erkeklerin yaptığı bazı tekdüze işlerin, makinelerin yardımıyla daha az beceri gerektirir hale gelmesine, bu işlerin yeniden tanımlanarak, statüsü ve ücreti düşürülerek kadınlara verilmesine yol açmıştır; buna verilebilecek en belirgin örnekler sekreterlik, dokumacılık ve ayakkabı yapımıdır. "Beceri" tanımı, tıpkı "iş" tanımı gibi sıklıkla toplumsal cinsiyetleştirilmiştir. Kadınlar, sakar veya "beceriksiz" olarak yaftalanarak cam kesimi gibi belli işlerden dışlanmışlardır. Gelgelelim, cam kesmekten daha yüksek beceri ve odaklanma gerektiren dantel örmeyi aynı kadınlar başarmıştır.

Bir işe makine eklenmesi o işi sıklıkla kadınların değil erkeklerin işi haline getirdiyse de, toplumsal cinsiyetle "beceri" arasındaki bu bağlantı aslında sanayileşme öncesi dönemde başlamıştı. Örneğin, Avrupa'nın bazı yerlerinde 15. ve 16. yüzyıllarda bira imalatı ve trikotaj işi erkek egemenliğindeki işlere dönüştürüldü. Trikotaj makineleri ve yeni bira yapma yöntemleri ilk çıktığında, erkekler, makinelerin çok karmaşık olduğunu ve kadınların asla kullanamayacaklarını iddia ettiler; oysaki makineler sadece bira mayalanma sürecini ve örgü örmeyi hızlandırarak kâr etme imkânını artırmıştı. Kadınlar öncelikle kendi ailelerinin tüketimi için kurulan küçük çaplı bira imalathanelerine ve örgü makinelerine mahkûm edildiler. Toplumsal cinsiyet ile "beceri" kavramları arasındaki ilişki, sanayi devrimi sonrası ekonomide de devam etti. 20. yüzyılın başlarında, daktilo kullanma toplumsal cinsiyet ayrımında dışlaştırılırken, bilgisayarla çalışmak eril olarak cinsiyetleştirildi; böylece ücret ve statü artışını da beraberinde

getirdi. İşlerin klavye üzerinden yeniden toplumsal cinsiyetleştirilmesi, bilgisayarların, matematik ve makine gibi eril olarak görülen, kızların eğitim almak için pek teşvik görmedikleri dallarla bağdaştırılmasıyla doruğa ulaştı; bilgisayar dergilerindeki reklamlarda kadınlar çoğunlukla, bilgisayar kullanmanın ne kadar kolay olduğunu vurgulamak için resmedildiler.

Sanayileşmenin ilk dönemlerinde çalışma koşulları genellikle korkunçtu; günde 12 saat, tehlikeli makine ve kimyasallarla çalışma epey yaygındı. Böylesi koşullar işçileri daha az çalışma saati, daha iyi ücret ve çalışma koşulları için emek örgütleri kurmaya yöneltti. Emek örgütleri, kendi toplumsal cinsiyet politikaları bakımından çeşit çeşitti. Büyük Britanya ve ABD gibi bazı ülkelerde işçi sendikaları, önceleri eski zanaat loncalarındaki gibi zanaata göre örgütlendiler ve genellikle kadın emeğine, zanaat onurunu kırıncı veya ucuzlatıcı gözüyle bakarak muhalefet ettiler. Evli erkek işçilere ailelerini geçindirebilecek kadar yüksek ücret verilerek karılarının evdeki görevlerine yoğunlaşması ve ev dışında çalışmaması için ortaya atılan “aile ücreti” kavramını savundular. Neyse ki bu aile ücreti sadece bir ideal olarak kaldı, çünkü işçi sınıfının kadınları, ailelerini geçindirebilmek için ne iş buldularsa çalıştılar. 19. yüzyılın sonlarında dikiş makinesinin icadından sonra çok düşük ücretlere parça başı iş yaptılar, buna “az ücretli iş” adı verildi. Evlerinde veya kalabalık *sweat shop* denilen, emeklerinin sömürüldüğü atölyelerde berbat koşullarda çalıştılar.

Kıta Avrupa’sında ve Latin Amerika’da işçi örgütleri genellikle işkollarına paralel olarak örgütlendiler; aynı zamanda sosyalist ve diğer sol kanat siyasi partilerle yakın temas içindeydiler. Bu durum, özellikle sosyalist gruplarda, kadınların sendikaya kabulünü bir nebze de olsa kolaylaştırdı; tıpkı Almanya ve Arjantin’deki sendikaların, kadınların daha fazla siyasi ve yasal haklar kazanmasının sözcülü-

günü yapmaya başlamaları gibi. Yine de genelde örgütler kadınlara karşı ikircikli tutumlarını sürdürdüler; bazen kadınların sendikalara girişini teşvik ederken, çoğunlukla kadınların çalışmasına muhalefet ettiler ve kadın sorunlarını önemsizleştirdiler. Kadınların örgütlenmesi erkeklerinkinden daha zordu, çünkü aldıkları ücretler sendika aidatlarını karşılayamayacak kadar düşüktü; aile içindeki sorumlulukları onları sendika toplantılarına katılmaktan alıkoyuyordu ve kadınlar da toplumdaki genel kanı doğrultusunda, yaptıkları işlerini geçici ve eril otoriteye meydan okuyamayacak kadar zayıf konumda görüyorlardı. Kadınların işgücüne katılım oranlarına bakıldığında, sendika üyelik oranları çok düşük kaldı ama üye olmasalar bile grevlerde, gösterilerde, daha iyi koşullar için yapılan protestolarda erkeklerle omuz omuzaydılar. Bununla birlikte, bazı ülkelerde ayrı kadın sendikaları kuruldu; örneğin 1900'de Meksika ve Porto Riko'da kurulan tütün, kahve ve tekstil endüstrisinde faaliyet gösteren kadın sendikaları, tanınma ve toplu pazarlık hakkı talepleriyle ortaya çıktılar. Sendika taleplerinin, siyasi erkin kadın sağlığına ilişkin ataerkil yaklaşımıyla birleşmesi, kadınların fabrikalardaki çalışma saatlerinin sınırlandırılmasının ve diğer koruyucu tedbirlerin alınmasını sağlayan yasaların önünü açtı. Erkeklerin çalışma saatleri benzer biçimde sınırlandırılmadığından, bu yasalar emekçiler olarak kadınların cazibesini azalttı, fakat tüm bunlar sonuçta, daha geneli kapsayan koruyucu yasaların dayanağı haline geldi.

Sanayileşme inişli çıkışlı bir süreçti. Dünyanın bazı bölgelerinde tarım 20. yüzyıla kadar temel geçim kaynağı ve birincil ekonomik faaliyet olmaya devam etti ama yine de sanayileşmemiş bölgelerdeki toplumsal cinsiyet yapıları da, sanayi ve uluslararası ticaret tarafından şekillendirildi. Örneğin, uluslararası ticaret ağı, 18. yüzyıldan itibaren fildişi ve boynuz gibi erkek avcılarının pazara getirdiği mal-

larla kimi Doğu Afrika toplumlarının yaşamını şekillendirmeye başladı, çünkü erkekler bu sayede daha fazla kadın, köle ve sığır alabiliyorlardı. Bu alanlarda, Batı Afrika'ya kıyasla daha az kadın tacir bulunuyordu, oysa tarımın ana üreticileri olmaları yüzünden kadınların yaşamı bu ticaretten etkileniyordu ve Yeni Dünya ile ticaret, mısır, manyok ve yerfıstığı gibi yeni tohumların bölgeye girişini sağlamıştı. Bu tohumların bazıları, özellikle (kökünden bir tür nişasta çıkarılan) manyok, kadınların iş yükünü artırdı, çünkü yenilebilir nişasta yapmak için köklerin pişirilmesi ve dövülmesi gerekiyordu ki bu süreç bazen günlerce sürüyordu. Manyok, Batı Afrika'ya da bu dönemde sokularak, iş yükünü paylaşacak daha fazla kadını bir araya getirecek çokeşliliği ve köle besleyen ev düzenini sürdürmeyi teşvik etti. 19. yüzyılda Afrika'nın pek çok yerinde ihracat için ticari tarım ve madencilik başladı ve her iki sektörde de kadından fazla erkek istihdam edildi. Erkekler, kakao tarlalarında, elmas madenlerinde çalışmak veya yeni demiryolları inşa etmek için yıllarca dönmek üzere köylerinden ayrıldılar; arkalarında bıraktıkları kadınlar ise bahçe veya tarla tarımıyla geçinmeyi sürdürdüler. Bu örnek Latin Amerika'nın birçok yerinde aynen tekrarlandı. Erkekler ücretli iş aramak için büyük tarım işletmelerine, şehirlere, kentlere ve diğer ülkelere göç etti; kadınları, çocuklara ve yaşlılara bakmak, ailenin ücretsiz tarım işçiliğini yapmak üzere arkalarında bıraktılar. 20. yüzyıl Latin Amerika'sındaki tarım reformu hareketleri, toprak sahipliğinin yaygınlaştırılmasını amaçlıyordu, ancak ilk sendika hareketlerinde olduğu gibi, daha adil yeni ekonominin temelinde de, hane reisi erkek vardır, vurgusunu yaptılar. Erkekler, karılarına saygı göstermeye teşvik edildiler ama kadınların tek başlarına toprak sahibi olmaları temel hedef değildi.

Ticari Şirketler, Devlet ve Hizmet Ekonomisi (1900-2010)

20. yüzyılda, her yerde aynı olmasa da, dünyanın birçok yerinde toplumsal cinsiyete dayalı işbölümünde olağanüstü değişimler görüldü. Dünyada ilk önce sanayileşen ve fabrikalar açılırken öncelikle genç kadınları istihdam eden İngiltere, ABD ve Japonya gibi ülkelerin tersine, 20. yüzyılda dünyanın geri kalanında tarım, madencilik ve sanayi, emeğin ücretlendirilmesiyle birlikte ilk olarak oğlanlara ve erkeklerle istihdam sağlandı. Erkekler, çoğunlukla geçimlik tarım yaparak, ailenin karnını doyurma sorumluluğunu kadınlara yüklediler ve büyük tarım işletmelerinde çalışmak üzere yollara düştüler. En iyi araziler, ihraç ürünlerini yetiştirmek için ayrıldığından kadınlar gitgide daha da çoraklaşan arazilerde artan nüfuslarını besleme sıkıntısıyla yüz yüze geldiler. Bu sorun en şiddetli haliyle Afrika'da yaşanıyordu; bunu daha da alevlendiren ise, yukarıda da anlatıldığı gibi, sömürgeci devletlerin ve uluslararası kalkınma ajanslarının, Batı dünyasının uygulamaları doğrultusunda erkekleri tarımsal üretimin temeli olarak görmeleriydi. Bu anlayışla, erkeklerle yeni çiftçilik metotlarını veya her zaman kadınların yaptığı ürün işleme usullerini öğreterek tarımı “modernize” etmenin peşine düştüler. 1980’lerde kadınlara yönelik küçük ölçekli sulama sistemlerinin kurulması, hayvancılık tekniklerindeki gelişmeler, kredi kooperatifleri ve mikrokredi programları gibi daha küçük çaplı projelerle odak birazcık da olsa kadınlara doğru kaymaya başladı.

Son birkaç onyılda, geç sanayileşen ülkelerde işgücünün dağılımı değişmeye başladı. 1980’lerdeki en kârlı işkolları, ağır sanayiden ziyade elektronik, giyim, kimya ve tekstildi. Uluslararası şirketler kadınları ve bazı bölgelerde çocukları istihdam etmeyi tercih ettiler, çünkü bunlar daha az ücret-

le çalıştıkları gibi başkaldırma olasılıkları da daha düşük görölüyordu. 1990'larda, dünya pazarlarına üretim yapan, genellikle "serbest ticaret bölgesi" veya "ihracat bölgesi" isimli, devletin özel vergi ve diğer yasal vergilerden muaf tuttuğu alanlarda kurulan fabrikalardaki işçilerin yüzde 80'i kadındı. Özellikle Doğu, Güneydoğu ve Güney Asya'da genç kadınların iş bulmak için büyük şehirlere göç etme olasılıkları erkeklere kıyasla daha fazlaydı; aynı şekilde geçinmek için kendilerine çok az para ayırarak kazançlarının çoğunu ailelerine gönderme oranları da erkeklere göre daha yüksekti. Ücretleri o kadar düşüktü ki, kadınlar fahişeliğe yöneliyor veya büyük şehirlerde iyi bir iş vaadi ile doğrudan kendi köylerinde fuhuş yaptırılıyorlardı. Uluslararası fuhuş sektörü, 20. yüzyılın sonlarına doğru genellikle "serbest ticaret bölgelerinde" veya fahişeliğin hoş karşılandığı diğer bölgelerde olağanüstü biçimde büyüdü ve bunu organize edenlere büyük kârlar getirdi.

20. yüzyılda kadınların ücretli işgücüne katılım hareketinin en yavaş geliştiği yerler Ortadoğu'nun Müslüman ülkeleriydi; buralarda yüzyılın sonunda kadınların toplam işgücüne katılımı yüzde 2 ile yüzde 10 gibi düşük bir seviyede seyretti. (Bu kadınların çoğu çok iyi eğitim almış, öğretmen, sağlık sektörü çalışanları ve cinsiyete göre ayrılmış ortamlarda diğer kadınlara yardımcı olmak üzere yetiştirilmiş kadınlardı.) Ortadoğu dışındaki Müslüman ülkelerde, örneğin Malezya'daki genç kadınlar iki sistem arasına sıkıştırıldılar; ailelerinin hayatta kalması için fabrikalarda çalışmak zorundaydılar ama aynı zamanda İslamiyet'in kurallarına karşı çıkmakla eleştirildiler.

Üretimin örgütlenmesindeki bu değişimler büyük ölçüde çokuluslu şirketlerin kararlarının sonuçlarıydı, ancak 20. yüzyılda toplumsal cinsiyet ve çalışma yaşamı arasındaki bağlantılar, daha önce hiç olmadığı kadar büyük oranda devlet politikalarıyla belirlendi. I. ve II. Dünya savaşları

sırasında Avrupa ve Kuzey Amerika'daki hükümetlerin yürüttüğü propaganda kampanyalarının yanında, çocuk bakım merkezlerinin açılması, dolgun ücret ve diğer sosyal hakların bir araya gelmesi, kadınları, savaşa giden erkeklerin yerini almak üzere ücretli işgücüne katılmaya teşvik etti. I. Dünya Savaşı'ndan sonra birçok ülkede kadınlara verilen oy hakkı, bir bakıma kadınların hemşire ve harp levazım işçisi olarak çalışmalarına karşılık bir teşekkür mahiyetindeydi. Savaşlar bittiğinde erkeklerin askerlikten terhis edilmesi, kadınların işten atılmalarına veya işlerinden feragat etmeleri yönünde teşvik edilmelerine yol açıtıysa da, savaşlardaki dev kayıplar yüzünden savaş öncesinin alışılmış kalıplarına geri dönülmesi artık imkânsızdı. Savaş zamanına has olan toplu yemek yerleri ve çocuk bakım merkezleri gibi olanaklar genellikle son buldu; ancak Avrupa ülkelerinde, kadınların ücretli işgücü içindeki toplam yüzdesinde esaslı bir düşüş görülmedi.

1920'ler ve 1930'lar, Japonya'da ve Avrupa'nın birçok ülkesinde, otoriter diktatörlüğün yükselişinin yaşandığı yıllardı. Bu dönemde kadınların "doğal" annelik ve karılık rolleri, anneliği yücelten ve kadın istihdamını sınırlayan hükümet politikalarına dönüştürüldü. Özellikle 1930'ların buhran yıllarında, gerek diktatörlüklerde gerekse demokrasilerde, çalışan kadınların, mevcut işleri erkeklerin elinden aldığı açıkça söylenmeye başlandı ve çalışmanın esasen erkek işi olduğu propagandası coşkulu kampanyalarla göklere çıkarıldı. ABD'de, İngiltere'de ve başka yerlerde kadınlar evlendiklerinde işten kovulabiliyorlardı. Bu söyleme rağmen, büyüyen sanayi sektörünün ve özellikle 1930'larda ve 1940'larda savaş seferberliğine girişen birçok ülkenin, sürekli artan sayıda işçiye ihtiyacı vardı. Stalinist Rusya ile Faşist İtalya'daki bekâr ve evli kadınların işgücü içindeki sayısı istikrarlı biçimde artarken, Nazi Almanyası işçi gereksinimi, kadınları çalışmaya teşvik etmek yerine,

işgal ettiği ülkelerdeki işgücünü (çoğunlukla erkekleri) zorla çalıştırarak karşılamaya karar verdi.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra sanayileşmiş ülkelerin çoğunda, işçiler ve aileleri için işsizlik sigortası, ücretli doğum izni ve devlet destekli sağlık sigortası gibi “refah devletin” gelişimi terimiyle özetlenen sosyal destek programları geliştirildi veya genişletildi. Gelişmekte olan bazı ülkeler de bu tür sosyal programları benimsedilerse de, 1980’ler ve 1990’larda bunların çoğunda kesintiye gittiler, çünkü Dünya Bankası ve diğer finans örgütleri onlardan dış borç yükümlülüklerini azaltmalarını ve daha yüksek ekonomik büyüme oranlarını yakalamak üzere ekonomilerini yeniden yapılandırmalarını istedi. (Her ne kadar en ateşli savunucuları arasında Ronald Reagan ve Margaret Thatcher gibi muhafazakâr liderler yer alsa da, serbest ticareti kayıran, devletin ekonomi yönetiminden elini çekmesini amaçlayan bu önlemler genellikle ekonomi dilinde “neoliberal” diye adlandırılır.) Bu tip önlemler genellikle erkeklere, kadınlara oranla daha fazla fırsat yaratmıştır; sosyal programlardan geri adım atılmasından ötürü kadınların işsiz kalmaları veya istemedikleri işlere girme olasılıklarının artmasını, dünya çapındaki ekonomistler ve politika yapıcılar “yoksulluğun feminizasyonu” diye adlandırmışlardır.

20. yüzyılda toplumsal cinsiyete göre işbölümünü şirketlerin, ulusal hükümetlerin ve uluslararası ekonomi kuruluşlarının politikalarının yanı sıra, genellikle “sanayi sonrası” denen ve yeni tür bir ekonomi yaratmaya başlayan iletişim teknolojileri ve iş dünyası uygulamalarındaki değişimler şekillendirdi. Sanayi sonrası ekonomide hizmetler, satışlar ve bilgi transferi, üretimden daha önemli rol oynadı; fabrikadan ziyade büro daha gözde çalışma alanı haline geldi ve “beyaz yakalılar” denen daha resmi görünümlü çalışanlar, “mavi yakalılar” konumuna geçtiler. Yüzyılın ilk yarısında sekreterlik, posta memurluğu, banka gişe memurluğu,

telgraf ve telefon operatörlüğü, müşterilere hizmet sunmaları veya şeflerine yardım etmeleri için büyük mağaza memurluğu gibi yeni tür işler yaratılmıştı. Bunlar, özellikle genç kadınlar için uygun görülmeğe başlandı; kadınlar bu tür yerlerde yetenekleri kadar görünüşleri ve nazik tavırlarına bakılarak da işe alındılar. Eğer evliyseler, evlenmeyi planlıyorlarsa veya çok yaşlanmışlarsa işten atıldılar; oysa aynı konumdaki erkekler için bunların hiçbirisi söz konusu değildi. 1970'lere kadar ABD'de "kadınca" hizmet işlerinde, yaşa ve medeni duruma bağlı açık ayrımcılık devam etti, bazı ülkelerde halen devam etmektedir. Havayolu hosteslerinin durumu bu konudaki en bilindik örnektir. Erkek yöneticiler ve satış elemanları, rekabet ve takım çalışması açısından öne çıkarılarak kurumsal kültürün beyni, kadınlar ise yüreği olarak görüldü; müdürlüğe yükselen kadınlar genellikle personel veya halkla ilişkiler bölümlerinde uzmanlaştılar.

1970'lerde sanayileşmiş ülkelerdeki kadın istihdamının artışı genellikle, (pembe yakalılık tabir edilen) büro işçiliği, perakende satış, çocuk bakımı, kuaförlük ve temizlik gibi düşük ücretli işlerde yoğunlaştı; böylece kadınların ortalama tam zamanlı kazançları erkeklerinkinin aşağı yukarı üçte ikisi oranında kaldı. İsveç, 20. yüzyılın sonlarında ücretler bakımından en eşitlikçi sanayileşmiş ülkeydi, buna rağmen 1985'te kadınların ücretleri erkeklerin ücretlerinin yüzde 90'ı kadardı; Japonya ise en eşitsiziydi, kadınların ücretleri erkeklerinkinin yüzde 43'ü kadardı. Hizmet ekonomisindeki büyüme, aynı zamanda, özellikle Filipinler veya Sri Lanka gibi yoksul ülkelerdeki az eğitilmiş kadınların (ve çocukların) Avrupa, Kuzey Amerika veya petrol zengini Ortadoğu ülkelerine çocuk bakıcısı, hizmetçi, evde hasta bakıcısı veya temizlikçi olarak göç etmelerine yol açtı.

Sanayi sonrası işgücü, sanayi ekonomisi kadar merkezîyetçi değildi; bilgisayar ve iletişim teknolojileri birçok

elemana, büyük fabrikalar yerine evlerinde veya küçük atölyelerde çalışma olanağı sundu. Önceki yüzyıllardaki ev içi üretimde olduğu gibi, bu tip işler çoğunlukla saate göre değil parça başı ücretlendirilmektedir. Bu bir yandan daha fazla esneklik sağlarken öte yandan daha fazla istismara yol açmaktadır. Çünkü işçinin günlük çalışma saatinin sınırı yoktur ve sağlık yardımı gibi sosyal haklardan yoksundur. Çalışırken bir yandan da çocuklarına bakabildikleri ve yemek yapabildikleri için kadınlar evde çalışmayı tercih etmektedirler; kadınların toplumdan tecrit edildiği yerlerde böylesi işler, dinsel veya kültürel kalıpları zorlamadan yapılabilmektedir. Evinde, filizlenen bilgi teknolojileri endüstrisinde “internet üzerinden çalışan” kadınların pek azı yüksek eğitilmiş ve yüksek ücretlidir. Ne var ki evde veya emeğin sömürüldüğü atölyelerde yapılan işlerin çoğu, sıradan bilgi işleme ve bilgisayarla görülen diğer büro işleri, dantel veya eldiven örme, ayakkabı yapımı gibi daha geleneksel işlerdir; bilgisayar gibi dikiş makinesi de işlerin birey merkezli olmasının etkin bir aracıdır.

Evde çalışma, ister dikiş makinesiyle ister bilgisayarla olsun, resmi istatistiklere (bazen girse de) genellikle pek dahil edilmez ve ekonomistlerin “gayri resmi”, “kayıt dışı” veya “gri piyasa” ekonomisi diye adlandırdıkları rakamlara dönüşür. Gri piyasa işlemleri (bu isim, onu yasadışı kara-borsa işlemlerinden ayırmak için kullanılmaktadır) küçük çaplı mal ve hizmetlerin genellikle işportada satılması veya küçük çaplı krediler demektir. Vergiden kaçmak için bilerek kayıt altına alınmaz, böylelikle resmi istatistiklere girmez ama yine de bu insanların yaşamlarını sürdürebilmeleri için tek yoldur. Böylesi “kayıt dışı” çalışma biçimi, birçok gelişmekte olan ülkenin ve hatta bazı Avrupa ekonomilerinin önemli bir bölümünü oluşturur; örneğin İtalya’ya ilişkin değerlendirmeler, II. Dünya Savaşı’ndan bu yana mal ve hizmetlerin kayıt dışı takasının, muhtemelen resmi ekonomiye

eşit seyrettiğini ortaya koymaktadır. Seks de dahil birçok alandaki küçük çaplı mal ve hizmet satışlarının oluşturduğu gayri resmi ekonomi yüzyıllardır kadınların hâkimiyetindedir. Bazı alanlarda bu tip işler kadınlara düzgün bir gelir sağlar, ancak çoğunlukla sadece kendilerini ve ailelerini zar zor geçindirirler. Gördüğümüz gibi bu işler, özellikle seks ticareti, esasen bir köle işidir. 2000 tarihli CIA raporunda, her yıl Tayland, Meksika, Rusya gibi ülkelerden tahminen 50 bin kadının sahte evrakla ABD'ye getirildiği, fahişe veya hizmetçi olarak çalışmaya zorlandığı ve bunların kayıtlara geçmediği belirtilmiştir. Tıpkı aile toprağındaki ücretsiz işçilik gibi asla hesaba katılmayan veya ücret ödenmeyen bu işgücü, çalışma durumunun gerçek fotoğrafını ortaya koyabilmek için, bilerek kayda sokulmayan işgücüne ilave edilmelidir; örneğin 1990'larda Müslüman ülkelerde kadınlar, işgücünün yüzde 10'undan daha azını oluştururken, aslında ücretsiz tarım işgücünün yüzde 50 ile yüzde 75'ini oluşturdukları tahmin edilmektedir.

20. ve 21. yüzyıllardaki cinsiyete dayalı işbölümünü değerlendirirken, hane içi ücretsiz çalışmanın da hesaba katılması gerekir. Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi kadınların hane dışında, tam zamanlı işgücünün yarısından fazlasını oluşturduğu yerlerde bile, kadınlar hane içindeki işlerin hemen hepsini yapmaya devam ettiler. Sovyetler Birliği'nde ve komünist Doğu Avrupa'da, gıda maddelerinin ve sabun gibi temel ihtiyaç malzemelerinin kıtlığı nedeniyle kadınlar her gün (ücretli işlerinden sonra) saatlerce kuyrukta beklemek zorundaydılar. Bu "ikinci vardiya" nedeniyle kadınlar, Komünist Parti'nin toplantılarına katılacak veya işlerinde terfi edebilmek için fazladan çalışacak vakit bulamıyorlardı; 1970'lerde, Sovyetler Birliği'ndeki kadınlar, işgücünün yüzde 50'sini oluşturmalarına rağmen müdürlerin veya yöneticilerin sadece yüzde 0,5'i kadındı. Bu durum, Doğu Avrupa'da 1989'da komünizm yıkıldığında da değişmedi,

sadece daha fazla kadın kuyruklarda zaman harcamak zorundaydı, çünkü işsiz kalma olasılıkları erkeklerden daha fazlaydı. Temel tüketim ürünlerine erişim, Batı Avrupa’da çok daha kısa zaman gerektirdiğinden bu “ikinci vardiya” daha az külfetliydi ama buralarda da bu işler benzer biçimde cinsiyetleştirilmişti; hatta nispeten daha eşitlikçi İsveç’te bile, ev dışında tam zamanlı çalışan kadınlar, ev işlerinin yapılmasında erkeklere kıyasla iki kat fazla zaman harcıyorlardı, eğer çocukları varsa bu süre daha da uzuyordu. Bu durum 1970’lerde bazı Avrupalı feministlerin “ev işi ücreti” kavramını dile getirmelerine yol açarken, bu görüşe karşı çıkanlar bunun toplumsal cinsiyete dayalı adaletsiz işbölümünü pekiştireceğini savundular.

Ekonomik yaşamın çalışma ile sınırlı olmadığını ve daha fazlasını kapsadığı gerçeğini kabul etmemize rağmen, bu bölüm, toplumsal cinsiyet ve ekonomi üzerine yapılan araştırmaların büyük çoğunluğunda olduğu gibi, öncelikle çalışma üzerine odaklanmıştır. Bunun sebebi, çalışmanın en evrensel ekonomik faaliyet veya en fazla anlam yüklenen faaliyet olması olabilir. Gördüğümüz gibi, toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü çeşitli ve değişken olmasına rağmen her zaman geçerlidir; İngiliz köylüleri 14. yüzyılda, insanlığın başlangıcında servete veya sınıfa dayalı toplumsal farklılıkların olmadığını anlatmak isterken bile toplumsal cinsiyet farklılıklarını ortaya koyan ezgileri seslendirdiler: “Âdem toprağı işliyor, Havva ip eğiriyor, o halde efendi kim?” Piyasa ekonomisinin eski Sovyet Bloğu’na ve Çin’e girişinin, gelişmekte olan ülkelerdeki devlet güdümlü yeniden yapılanmanın, üretim ile hizmetlerin ve emeğin küreselleşmesi gibi güncel ekonomi akımlarının, toplumsal cinsiyete dayalı işbölümünü ve zenginliğe erişimi gelecekte nasıl şekillendireceğini şimdiden öngörmek zor. Sendika üyeliği oranları 20. yüzyılın ortalarından bu yana gözle görülür biçimde düştü, ancak Latin Amerika’daki muz işçilerinininki gibi bazı sendi-

kalarda kadınlar, önemli emek örgütleyicisi olarak erkeklerin yanında yerlerini alarak sendika faaliyetleri kapsamında toplumsal cinsiyet eşitliği meselelerini ortaya koydular. 20. yüzyılın sonlarında yoksulluk gitgide kadınları daha büyük oranda kapsayan bir şey haline geldi fakat yüksek ücretli profesyonel ve idari kadrolar dahil, eskiden erkek işi olarak görülen işlerde çalışan kadınların sayısı da arttı ve kadınların ortalama kazançlarının erkeklerinkine oranı yükseldi. (2008’de ABD’de kadınlar, erkeklerin kazandıkları her bir dolara karşılık 77 sent kazanıyorlardı, bu 1972’de 58 sentti.) İlâveten, işlerin gitgide daha fazla küreselleşmesi ve anormal genişleme ve daralma döngüleri, erkeklerin birçok alandaki işlerini “dişileştirdi” yani artık uzun süreli sözleşmelerle bağlı değiller veya bu işler onlara pek de iş güvencesi sağlamıyor. Bunların ve diğer değişimlerin karşılıklı etkileşimleri, toplumsal cinsiyete dayalı işbölümünü zaman içinde ortadan kaldıracak mı, yoksa dünya genelinde çok sayıda insan üzerindeki etkisini azaltacak mı, yaşayıp göreceğiz.

EK OKUMA ÖNERİLERİ

Toplumsal cinsiyetin ekonomik yaşamdaki rolüne ilişkin incelemeler, ilkin kadınların çalışması üzerine yapılan araştırmalar temel alınarak kavramsallaştırıldı ve bu odak sonraki çoğu araştırmada devam etti. Çok kısa süre öncesine kadar erkek emeği üzerine yapılan araştırmalar, araştırma konularını özellikle erkekler olarak tanımlamadı veya bir analiz aracı olarak toplumsal cinsiyeti kullanmadı; bu yüzden bu tip çalışmalara burada yer vermedik. Kuramsal dayanak oluşturma bakımından, 1970’lerde başlayan Marksist analizin feminist eleştirisi, özellikle toplumsal cinsiyet ile sınıf hiyerarşileri arasındaki ilişkileri ekonomi alanında keşfetmesi bakımından bilhassa önemlidir.

Örneğin, Heide Hartmann'ın *Capital and Class* dergisi, 8 (1979), 1-33'teki "The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism: Towards A More Progressive Union" adlı makalesine; *Signs* dergisi, 6 (1981) 366-94'teki "The Family as the Locus of Gender, Class and Political Struggle: The Example of Housework"e; Joan Kelly'nin kendi kitabı, *Women, History and Theory* (Chicago: University of Chicago Press, 1984), s. 51-64 arasında yer alan "The Doubler Vision of Feminist Theory" makalesine bakılabilir. Bu konuları daha yakın zamanlarda ele alanlar kitaplar arasında şunlar sayılabilir: Leonore Davidoff, *Worlds Between: Historical Perspectives on Gender and Class* (New York: Routledge, 1995); Mary Murray, *The Law of the Father: Patriarchy in the Transition from Feudalism to Capitalism* (Londra: Routledge, 1995); Laura, L. Frader ve Sonya O. Rose, *Gender and Class in Modern Europe* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1996); Elizabeth Prügl, *The Global Construction of Gender: Home-Based Work in the Political Economy of the Twentieth Century* (New York: Colombia University Press, 1999); Marilyn Waring, *Counting for Nothing: What Men Value and What Women Are Worth* (2. baskı Toronto: University of Toronto Press, 2000); Johanna Brenner, *Women and the Politics of Class* (New York: Monthly Review Press, 2000).

Yiyecek toplayıcılığı, tarım ve hayvancılık yapan toplumlar üzerine Janet D. Spector'ın *What This Aul Means: Feminist Archaeology at a Wahpeton Dakota Vilege* (St Paul: Minnesota Historical Society Press, 1994); Caroline Brettel ve Carolyn Sargent'in editörlüğündeki *Gender in Cross-Cultural Perspective* (3. baskı, Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall, 2000); Dorothy L. Hodgson'un editörlüğündeki *Rethinking Pastoralism in Africa: Gender, Culture and the Myth of the Patriarchal Pastoralist* (Atina: Ohio University Press, 2000); Jane Peterson'ın *Sexual*

Revolutions: Gender and Labor at the Dawn of Agriculture (Walnut Creek, CA: AltaMira, 2002) adlı kitaplarına bakılabilir.

Kölelik konusunda, Leslie A. Schwalm'ın *A Hard Fight for We: Women's Transition from Slavery to Freedom in South Carolina* (Champaign: University of Illinois Press, 1997); Claire Robertson ve Martin A Klein'in editörlüğündeki *Women and Slavery in Africa* (2. baskı, Portsmouth, NH: Heinemann 1997); Mieko Nishida'nın, *Slavery and Identity: Ethnicity, Gender and Race in Salvador, Brazil, 1808-1888* (Bloomington: Indiana University Press, 2003); Stephanie M.H. Camp'ın, *Closer to Freedom: Enslaved Women and Everyday Resistance in the Plantation South* (Chapel Hill: University of South Carolina Press, 2004); Jennifer Morgan'ın, *Laboring Women: Reproduction and Gender in New World Slavery* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2004); Pamela Scully ve Diana Paton'ın editörlüğünde *Gender and Slave Emancipation in Atlantic World* (Durham, NC: Duke University Press, 2005) adlı eserlerine bakılabilir.

Bu kitapta ele alınan diğer birçok konuda olduğu gibi, kadın emeği konusunda Avrupa'da ve ABD'de yapılan bilimsel araştırmalar, dünyanın geri kalanında yapılanlardan fazladır. Avrupa'ya genel bakış için şu eserlere bakılabilir: Barbara Hanawalt'ın editörlüğündeki *Women and Work in Preindustrial Europe* (Bloomington: Indiana University Press, 1982); Louse A. Tilly ve Joan W. Scott'ın *Women, Work and Family* (2. baskı, New York: Methuen, 1987); David Herliny, *Opera Muliebria: Women and Work in Medieval Europe* (New York: McGraw Hill, 1990); Pat Hudson ve W.R. Lee'in editörlüğünde hazırlanan *Women's Work and the Family Economy in Historical Perspective* (Manchester: Manchester University Press, 1990); Daryl Hafer'ın editörlüğünde hazırlanan *European Women and*

Preindustrial Craft (Bloomington: Indiana University Press, 1995); Deborah Valenze, *The First Industrial Women* (New York: Oxford University Press, 1995); Deborah Valenze, *A History of European Women's Work: 1700 to the Present* (Londra: Routledge, 1998). ABD üzerine yazılanlar için, Rosalyn Baxandall ve Linda Gordon'ın editörlüğündeki *America's Working Women: A Documentary History, 1600 to the Present* (2. baskı, New York: Norton, 1999); Sharlene Hesse-Biber ve Gregg Carter'ın *Working Women in America: Split Dreams* (New York: Oxford University Press, 2000) adlı kitaplarına bakılabilir. Avrupa ve ABD'deki emek hareketinin toplumsal cinsiyet politikaları merkezli analizi için, Phillip S. Foner, *Women and American Labor Movement: From Colonial Times to the Eve of World War I* (New York: Free Press, 1979); Mary Davis, *Comrade or Brother: A History of the British Labour Movement, 1789-1951* (Londra: Pluto Press, 1993); Ulla Wikander, Alice Kessler-Harris ve Jane Lewis'in editörlüğündeki *Protecting Women: Labor Legislation in Europe, the United States and Australia* (Urbana: University of Illinois Press, 1995); Kathleen Canning, *Languages of Labor and Gender: Female Factory Work in Germany, 1850-1914* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1996); Anna Clark, *The Struggle for the Breeches: Gender and the Making of the British Working Class* (Berkeley: University of California Press, 1996); Ileen A. DeVault, *United Apart: Gender and the Rise of Craft Unionism* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2004); Alice Kessler-Harris, *Gendering Labor History* (Urbana: University of Illinois Press, 2007) sayılabilir.

Toplumsal cinsiyet ve çalışma yaşamı sorunları, özellikle modern dönemde Doğu Asya'da da detaylı biçimde çalışılmıştır. Çin için Emily Nonig'in *Sisters and Strangers: Women in the Shanghai Cotton Mills, 1919-1949* (Stanford, CA: Stanford University Press, 1986); Tamara Jacke'in

Women's Work in Rural China: Change and Continuity in an Era of Reform (Cambridge: Cambridge University Press, 1997); Francesca Bray'in, *Technologies and Gender: Fabrics of Power in Late Imperial China* (Berkeley: University of California Press, 1997); Bryna Goodman ve Wendy Larson'ın editörlüğünde hazırlanan *Gender in Motion: Divisions of Labor and Cultural Change in Late Imperial and Modern China* (Lanham, MD: Rowman and Littlefield, 2005) eserlerine bakılabilir. Japonya için, E. Patricia Tsurumi'nin *Factory Girls: Women in the Thread Mills of Meiji Japan* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1990); Janet Hunter'ın editörlüğünde hazırlanan *Japanese Women Working* (Londra: Routledge, 1993); Mary C. Brinton'ın *Women and the Economic Miracle: Gender and Work in Postwar Japan* (Berkeley: University of California Press, 1993); Hitomi Tonomura, Anne Walthall ve Wakita Haruko'nun editörlüğünde hazırlanan *Women and Class in Japanese History* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1998) adlı kitapları sayılabilir. Kore için, Seung Kyung Kim'in *Class Struggle or Family Struggle? The Lives of Women Factory Workers in South Korea* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997) adlı eserlerine bakınız.

Güney ve Güneydoğu Asya için, Ursula Sharma'nın *Women, Work and Property in North-West India* (Londra: Tavistock, 1986); Aihwa Ong'un *Spirits of Resistance and Capitalist Discipline: Factory Women in Malaysia* (Albany: State University of New York Press, 1987); E.U. Eviota'nın *The Political Economy of Gender: Women and the Sexual Division of Labor in the Philippines* (Londra: Zed Books, 1992); Diane L. Wolf'un *Factory Daughters: Gender, Household Dynamics, and Rural Industrialization in Java* (Berkeley: University of California Press, 1992); Samita Sen'in *Women and Labour in Late Colonial India: The Bengal Jute Industry* (Cambridge: Cambridge University

Press, 1999) adlı eserlerine bakılabilir.

Latin Amerika için, Florence E. Babb'ın *Between Field and Cooking Pot: The Political Economy of Marketwomen in Peru* (Austin: University of Texas Press, 1989); Joel Wolfe'un *Working Women, Working Men: Sao Paulo and the Rise of Brazil's Industrial Working Class: 1900-1955* (Durham, NC: Duke University Press, 1993); Ann Zulawski'nin *They Eat from Their Labor: Work and Social Change in Colonial Bolivia* (Pittsburgh: Pittsburgh University Press, 1995); Daniel James ve John D. French'in editörlüğündeki *The Gendered Worlds of Latin American Women Workers: From Household and Factory to the Union Hall and Ballot Box* (Durham, NC: Duke University Press, 1997); Ann Farnworth-Alvear'in *Dulcinea in the Factory: Myths, Morals, Men and Women in Columbia's Industrial Experiment, 1905-1960* (Durham, NC: Duke University Press, 2000); Elizabeth Quay Hutchison'ın *Labors Appropriate to Their Sex, Labor, and Politics in Urban Chile, 1900-1930* (Durham, NC: Duke University Press, 2001); Heide Tinsman'ın *Partners in Conflict: The Politics of Gender, Sexuality and Labor in Chilean Agrarian Reform, 1950-1973* (Durham, NC: Duke University Press, 2002); Jane E. Mangan'ın *Trading Roles: Gender, Ethnicity, and the Urban Economy in Colonial Potosi* (Durham, NC: Duke University, 1005); Dana Frank'ın *Bananeras: Women Transforming the Banana Unions of Latin America* (Cambridge, MA: South End Press, 2005); Elizabeth Dore'un, *Myths of Modernity: Peonage and Patriarchy in Nicaragua* (Durnham, NC: Duke University Press, 2006) adlı eserlerine bakılabilir.

Afrika için, Edna Bay'ın editörlüğünde hazırlanan *Women and Work in Africa* (Boulder CO: Westview Press, 1982); Jane L. Parpart ve Sharon Stichter'in editörlüğünde hazırlanan *Patriarchy and Class: African Women in the*

Home and the Workforce (Boulder, CO: Westview Press 1988); Jane L. Parpart ve Gloria A. Nikoi'nin editörlüğünde hazırlanan *Women and Development in Africa: Comparative Perspectives* (Lanham, MD: University Press of America 1989); Claire Robertson'ın, *Sharing the Same Bowl: A Socioeconomic History of Women and Class in Accra, Ghana* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1990) adlı eserlerine; *Sign* dergisinin 16:4 (1991) sayılı özel baskısında yer alan "Women, Family, State, and Economy in Africa" makalesine; Iris Berger'in, *Threads of Solidarity: Women in South African Industry, 1900-1980* (Blommington: Indiana University Press, 1992); Kathleen Sheldon'ın editörlüğünde hazırlanan *Courthyards, Markets, City Streets: Urban Women in Africa* (Boulder, CO: Westview Press, 1996); Lisa Lindsay'ın *Working with Gender: Wage Labor and Social Change in Southwestern Nigeria* (Portsmouth, NH: Heinemann, 2003); George E. Brooks'un, *Eurafricans in Western Africa: Commerce, Social Status, Gender and Religious Observance from the Sixteenth to Eighteenth Century* (Athens: Ohio University Press, 2003); Grace Bantebya Kyomuhendo ve Marjorie Keniston McIntosh'un *Women, Work and Domestic Virtue in Uganda, 1900-2003* (Oxford: James Currey, 2006) adlı kitaplarına bakılabilir.

Çalışma dışında ekonomik yaşamın çeşitli alanları üzerine çok daha az araştırma vardır, ancak mülk edinme ve kredi gibi konuların toplumsal cinsiyetle nasıl kesiştiği üzerine epeyce bilimsel çalışma birikmeye başladı. Bunlar için, Vanesa Maher'in *Women and Property in Morocco: Their Changing Relation to the Process of Stratification in the Middle East* (Cambridge: Cambridge University Press 1974); William C. Jordan'ın, *Women and Credit in Pre-industrial and Developing Societies* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1993); Bina Agarwal'ın *A Field of One's*

Own: Gender and Land Rights in South Asia (Cambridge: Cambridge University Press, 1994); Amy Louise Erickson'ın *Women and Property in Early Modern England* (Londra: Routledge, 1995); Jill Liddington'un *Female Fortune: Land, Gender and Authority* (Londra: Pandora, 1996); Kathryn Bernhardt'ın *Women and Property in China, 960-1949* (Stanford, CA: Stanford University Press, 1999); Marie Eileen Francois'ın *A Culture of Everyday Credit: Housekeeping, Pawnbroking, and Governance in Mexico City, 1750-1920* (Lincoln: University of Nebraska, 2006); Anne Laurence, Josephine Maltby ve Janette Rutterford'un editörlüğünde hazırlanan *Women and their Money, 1700-1950: Essay on Women and Finance* (New York: Taylor and Francis, 2008) adlı eserlere bakılabilir.

Birçok tarihçi son zamanlarda dikkatlerini tüketime yönelttiler ve bu konuda cinsiyetleştirilmiş analizler sunmaktalar: Carole Shammas, *The Pre-industrial Consumer in England and America* (Oxford: Clarendon Press, 1990); John Brewer ve Roy Porter'ın editörlüğünde hazırlanan *Consumption and the World of Goods* (Londra: Routledge, 1993); Timothy Burke'ün *Lifebuoy Men, Lux Women: Consumption, Commodification and Cleanliness in Modern Zimbabwe* (Durnham, NC: Duke University Press, 1996); Victoria de Grazia'nın editörlüğünde hazırlanan *The Sex of Things: Gender and Consumption in Historical Perspective* (Berkeley: University of California Press, 1996); Susan B. Hanley'nin *Everyday Things in Premodern Japan: The Hidden Legacy of Material Culture* (Berkeley: University of California Press, 1997); Suzanne Brenner'ın *The Domestication of Desire: Women, Wealth and Modernity in Java* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1998); Marcia Pointon'un *Strategies for Showing: Women, Possession and Representation in English Visual Culture 1665-1800* (Oxford: Oxford University Press,

1998); Roger Horowitz ve Arwen Mohun'ın editörlüğünde hazırlanan, *His and Hers: Gender, Consumption and Technology* (Charlottesville: University Press of Virginia, 1998); Reli Shechter'in editörlüğüyle yayımlanan *Transitions in Domestic Consumption and Family Life in Modern Middle East: Housewives in Motion* (New York: Palgrave, 2003); Jennifer M. Jones'un *Sexing la Mode: Gender, Fashion and Commercial Culture in Old Regime France* (New York: Berg, 2004) adlı eserleri sayılabilir.

II. Dünya Savaşı sonrası ekonomideki toplumsal cinsiyet üzerine yapılan bilimsel çalışmaların pek çoğu kadınlar ve gelişme etrafındaki konulara odaklandı; detaylı bir kaynakça için, Parvin Ghorayshi'nin *Women and Work in Developing Countries: An Annotated Bibliography*'e (Westport, CT: Greenwood Press, 1994) bakınız. Birkaç iyi genel çalışma ve makale derlemesi için Joan Smith ve Immanuel Wallerstein'in *Creating and Transforming Households in the World Economy* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992); Jonet Momsen ve Vivian Kinnaird'in editörlüğünde *Gender and Development in Africa, Asia and Latin America* (Londra: Routledge, 1993); Nahid Aslanbeigui ve arkadaşlarının editörlüğünde hazırlanan *Women in the Age of Economic Transformation: Gender Impact of Reform in Post-socialist and Developing Countries* (Londra: Routledge, 1994); Gloria T. Emeagwali'un editörlüğüyle yayımlanan *Women Pay the Price: Structural Adjustment in Africa and the Caribbean* (Trenton, NJ: Africa World Press, 1994); Noleen Heyzer ve arkadaşlarının editörlüğünde hazırlanan *The Trade in Domestic Workers: Causes, Mechanisms and Consequences of International Migration* (Londra: Zed Books, 1994); *Journal of Women's History* dergisinin 11:4 (2000) özel sayısında çıkan "Marginalizing Economies: Work, Poverty, and Policy" adlı makale; Esther Ngan-ling Chow'un editörlüğüyle yayımlanan *Transforming Gender*

and Development in East Asia (New York: Routledge, 2002); Maxine Molyneux ve Shahra Razavi'in editörlüğüyle yayımlanan *Liberalism and Its Discontents: Gender Justice, Development, and Rights* (New York: Oxford University Press, 2002); Marianne H. Marchand ve Jane L. Parpart'ın editörlüğünde hazırlanan *Feminism/Postmodernism/Development* (New York: Routledge, 2003); Tine Davids ve Francien Van Driel'in editörlüğünde çıkan *The Gender Question in Globalization: Changing Perspectives and Practices* (Burlington, VT: Asgate, 2005) sayılabilir. Bir başka kilit soru ise göçün toplumsal cinsiyetleştirilmesidir. Bunun için bakınız: Grace Chang, *Disposable Domestic: Immigrant Women Workers in the Global Economy* (Cambridge, MA: South End Press, 2000); editörlüğünü Pamela Sharpe'in yaptığı *Women, Gender, and Labour Migration: Historical and Global Perspectives* (New York: Routledge, 2001).

Çok daha uzun bir okuma öneri listesini, özgün kaynaklara erişim bağlantılarıyla birlikte www.wiley.com/go/wiesnerhanks web sitesinde bulabilirsiniz.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Fikirler, İdealler, Normlar ve Yasalar

Bu bölümde ele alınan konular, toplumsal cinsiyeti incelerken araştırılması birçok bakımdan en kolay olanlardır – en azından yazılı kayıtları olan kültürleri incelerken bu böyledir. Mezopotamya, Mısır, Çin ya da başka bir yerde olsun, eldeki en eski yazılı kayıtlar, ya kocaların ve karıların birbirlerine nasıl davranacaklarını detaylıca anlatan dini literatüre aittir ya da kadınlar ile erkekler, tanrılar ile tanrıçalar arasındaki münasip ilişkileri tarif eden hikâye ve mitlerden oluşur. Kadınların ve erkeklerin doğasına dair dinin, tıbbın ya da felsefenin diline yerleşen ve aralarındaki farklılıkların sebeplerine değinen daha biçimsel değerlendirmeler ve yorumlar, ancak biraz daha geç dönemlerde görülmektedir. Erken dönemlere ait görsel kaynaklar da idealler ve normlara ilişkin detaylı ipuçları verir. Örneğin betimlenen bireyler, sıradan kadın ve erkeklerden ziyade genellikle idealleştirilen kahramanlar, tanrılar ve tanrıçalardır. Kadınların tarihine ilişkin yapılan ilk çalışmaların çoğu, eldeki malzemenin görece bolluğu nedeniyle kadınlar hakkındaki düşüncelere veya kadınlarla ilgili yasalara odaklanır, çünkü dünyanın erken kültürlerinden bazılarında yazılı tarihi kayıtların bize sunduğu ancak bu kadardır. Örneğin, kabaca MÖ 1750

yılına tarihlenen Babil kralı Hammurabi'nin kanunları, evlenme ve boşanmayı düzenleyen birçok madde içermektedir. Ne var ki, bunların hangi ölçüde veya hangi kapsamda uygulandığını bilmemize imkân yok ve bilindiği gibi yasalar koşullara ve duruma göre uygulanır.

Toplumsal cinsiyete dair düşünsel inşalar ve bunlardan kaynaklanan resmi yasalar, bu kitapta ele alınan emek, siyaset, eğitim, din, cinsellik ve hatta aile gibi başka her şeyin hem temelini oluşturur hem de bunlardan doğar, çünkü toplumsal cinsiyet tarihinin temel içgörülerinden biri de, toplumsal cinsiyet kavramlarının yaşamın diğer alanlarıyla nasıl iç içe örüldükleridir. Bunun izini, halihazırda aile ve emek bağlamında gördük, daha sonraki bölümlerdeki din ve siyaset bağlamı gibi diğer alanlara da odaklanacağız. Dolayısıyla, bölümler arası çok fazla örtüşmeden kaçınmak için, bu bölümü farklı biçimde tasarladık. Burada, zaman içindeki değişimi ve kültürel farklılıkları öne çıkarmak yerine, birtakım kültürlerdeki belli bazı anahtar kavramların nasıl ortaya çıktığını ve bu kavramların kadınların ve erkeklerin yaşamlarını düzenleyen gayri resmi normların yanı sıra daha resmi yasaları nasıl şekillendirdiğini keşfe çıkacağız. Bu, söz konusu kavramların her yerde aynı olduğu veya zaman içinde değişmediği anlamına gelmez; ancak, birtakım farklı kaynaklardan çıkan belli bazı fikirlerin birçok kültürde özellikle etkili olduğunu gösterir.

Toplumsal cinsiyeti birçok yönden şekillendiren fikirlerin, normların ve yasaların, yaşam deneyimleriyle aynı olmadığını akılda tutmak önemlidir. Bu deneyimler insanların dünyayı nasıl algıladığını, umutlarını ya da bu umutlara erişmek için gösterdikleri çabaları temsil eder. Bazı tarihçiler bu alanlarda bocalarlar, hatta bu, sadece toplumsal cinsiyetin ele alınmasında değil, diğer tarih tartışmalarında da ortaya çıkar. Örneğin vergi toplama yasaları bazen sıradan bir gelir akışı gibi okunmuştur veya loncalar ve sendikalara

dair yasal düzenlemeler sıradan çalışma alanlarıymış gibi anlatılmıştır. Özellikle toplumsal cinsiyet konusunda kural koyan kaynakların yanlış yorumlanması çok kolaydır. Çünkü böylesi kaynaklarda yazarlar genellikle “kadınlar ...dır”, “evlilik ...dır”, “babalar ...dır” diye başlayan cümle-cikler kullanarak, ideali tarif ettiklerinin farkına varmaksızın, nesnel gerçeklikten söz ettiklerini düşünmüş olabilirler. Özellikle etki yaratmış kanaat ve düşünceler de artık olduğu gibi kabul edilmemeye, sadece dinsel hakikatler veya bilimsel olgular olarak dikkate alınmaya başlandı. İdealler, özellikle kadınlara ilişkin olanlar, daha ziyade tarihi kişilerin betimlemeleri olarak görüldü ve yasalar, bu altın çağı yeniden yaratma gayretiyle yapıldı. Örneğin, Çinli filozof Liu Hsiang MÖ 1. yüzyılda yazdığı biyografilerinde ideal kadınların kişilik özelliklerini çizdi, daha sonra bunlar sosyal ve yasal kısıtlamaların temeli haline geldi.

Hem kural koyan kayıtların hem de diğer düşünsel kayıtların, nüfusun küçük bir kısmının fikirlerini yansıttığını ve birçok kültürde elit erkeklerin fikirlerinin ağırlık kazandığını akıldan çıkarmamak gerekir. Onların fikirlerine önem atfediliyordu, çünkü onlar toplumu inşa eden resmi yasaları ve kurumları oluşturuyorlardı; ama yine de herkesin güçlüler veya seçkinlerle aynı fikirleri paylaştığını söylemek zordur. Bazı tarihçiler kadınların (ve bazı hallerde diğer madun grupların) birçok toplumda ayrı bir değerler sistemi kurduğunu, sözlü olarak aktarılıp paylaşılan özel bir kadın kültürü olduğunu ileri sürerler. Bu kültür yoluyla, özellikle doğum kontrol yöntemleri veya yaygın kadın hastalıklarının iyileştirilmesi gibi önemli konularda fikirlerini paylaşmışlardır. Gizli kadın kültürü kavramı, bunu, ataerkil olmayan dini gelenek arayışıyla bağlantılandıran birçok çağdaş kadına çok çekici gelmektedir. Bu dilin sözelliğe dayanan gizli doğası, onun varlığının kanıtlanmasını olduğu kadar bütünüyle reddedilmesini de imkânsız hale getirmektedir.

Dünyanın birçok kültürüne mensup kadınlardan veya elit olmayan erkeklerden günümüze ulaşan birkaç kaynak, münferit konumları nedeniyle elit erkeklerden kalanlar kadar bile temsil özelliği taşımayabilir. Örneğin Platon ve Aristoteles'in kadınların doğası üzerine düşüncelerini karşılaştırabilir, erkek siyasi liderlerin koyduğu Atina yasaları ve kurallarının içeriğinde bu düşüncelere rastlayabiliriz, ancak Antik Yunan kadınlarının düşüncelerine dair elimizde Sappho'dan birkaç şiir ve başka kadın şairlerden ise daha da az şiir fragmanı kalmıştır. Bunlar da, çok daha az bilgi sahibi olduğumuz Atina'nın dışındaki bölgelerden gelmektedir ki bu şiirlerin hangi bağlamlarda yazıldığını anlamamız, Atinalıların eserleriyle karşılaştığımızda daha zordur; zaten Atinalı kadınlardan kalan hiçbir eser yoktur. Bu sebeple, Sappho birkaç yüzyıllık dönem için tüm Yunan kadınlarının temsilcisi haline gelir.

Herhangi bir kültürün toplumsal cinsiyet kavramlarını öğrenmek için kurgu eserlere yöneldiğimizde, yoruma açık olma sorunu bir kez daha karşımıza çıkar. Son birkaç yüzyıla kadar "tarih" diye kaydedilenlerin çoğu, hükümdarların ve savaşların hikâyeleriydi; toplumsal cinsiyetle ilgili bilgiler bazen bu anlatımların içine gizlenir, ancak asla detaya girilmezdi. Aynı kültürler, erkeklerle kadınlar arasındaki ilişkileri anlatan büyüleyici kaynaklar bıraktılar ama bu hayali öyküler genellikle önce dilden dile dolaştı, farklı versiyonları tekrar tekrar nakledildi ve ancak zaman içinde yazıya geçirildi. Tüm bunlar bir kültürün değerleri hakkında büyük ölçüde bilgi verse de verdikleri mesajlar karmaşık ve belirsiz olabilir, çünkü bunlar ders vermek ve eğlendirmek için tasarlanmıştır; bu yüzden de onu yaratan toplumun değerlerini pekiştirebilir veya aşındırabilir. Örneğin, Arap öykü derlemesi *Binbir Gece Masalları*'nda kadınlar peçelidir ve kocalarına sadık kalmayan kadınlar her zaman cezalandırılır. Ancak ana karakter Şehrazat, çok eğitilmiş bir

kadındır ve hükümdar kocasına birbiri ardına 1001 gece süren büyülu masallar anlatarak ölümden kurtulur ve bu yolla kocasının kadınlar hakkındaki olumsuz düşüncelerini de değiştirir. Bazı bilim insanları bunu, Arap kadınlarının tüm kısıtlamalara rağmen gerçekten güçlü ve bağımsız olabilecekleri şeklinde okurken, diğerleri Şehrazat'ın gerçek kadınların bir örneği değil, insanları eğlendirmek için uydurulmuş cüretkâr bir masal kahramanı olduğunu vurgular. Bu tür görüş ayrılıkları, bazı tarihçileri kurgu eserleri tarihsel bir kaynak olmaktan tamamen çıkarmaya sevk etmektedir, ancak bunların içerdiği bilgiler genellikle resmi tarih kayıtlarında veya başka yerlerde bulunabilir cinsten değildir. Birçok bilim insanı, özellikle her tür kaynağın nadir bulunduğu modern dönem öncesi toplumları inceleyenler, bunları dikkatle kullanırlar.

Her kültürde kadınlara ve erkeklere dair sahip olunan fikirler, sadece toplumsal cinsiyete odaklanan eserlerde, evlilik ve benzeri kadın/erkek ilişkilerini düzenleyen yasalarda veya kadınların ve erkeklerin edebi tasvirlerinde ifade edilmekle kalmaz elbette; o kültürün ürettiği neredeyse her şeyde görülür. Toplumsal cinsiyete ilişkin fikirler insanların zihinlerine öylesine yerleşmiştir ki, doğrudan konuyla ilgili ancak küçük yorumlarda bulunurlar, fakat bu fikirleri nerede edindiklerinin ayırında bile değillerdir. Toplumsal cinsiyete dair fikirlerin gayri resmi normlar ve gelenekler haline gelmesi ve sonradan resmi kurallara ve yasalara girmesi süreci, dünyanın her tarafında farklı işlemiştir. Yazının icadı birçok kültürde toplumsal cinsiyet yapılarını daha da katılaştırdı, kadınlar ve erkekler arasındaki farklılıklar daha da arttı, ancak bazı sözlü gelenekler de fazlasıyla acımasız ve eşitsizdi. Bu bölümü okurken, insan toplulukları arasındaki öne çıkardığım bu farklılıklarla birlikte, topluluklar içindeki farklılıkları da aklınızın bir köşesinde tutun, çünkü buradaki genellemelerin her birine, dünyanın başka bir yerinden karşıt bir örnek her zaman çıkacaktır.

Daha evvelden yapılan toptancı anlatımlara karşı çıkmak ve her yazarın veya düşünürün özel bakış açısını, sosyal altyapısını ve entelektüel bağlamını önemle belirtmek amacıyla son birkaç onyıdır kadın çalışmaları ile toplumsal cinsiyet bilimi arasındaki fark kuvvetle vurgulanmaktadır. Bu bölüm bir bakıma bu eğilime karşı yol almaktadır, ancak dünya tarihi alanında, zaman ile uzamda kıyaslama yapmak değerli bir araçtır ve benzerliklere, paralelliklere ve sürekliliklere dikkati çekmek önemlidir. Bu bölüm, bunların ortaya çıktığı beş alana göz atacaktır: Çoğu zaman erillik ve dişilik veya erkeklik ve kadınlık diye adlandırılan, kadın ve erkeğin asli rolleri ve doğası; eril/dişi ikiliğinin yanı sıra doğa/kültür, kamusal/özel, iç/dış, düzenli/düzensiz, akılcı/tutkulu gibi ikilikler; annelik ve babalık ile ilgili kalıplar ve yasalar; eril egemenliği ve dişi itaati buyuran fikirler ve yasalar; toplumsal cinsiyet eşitliğini öne çıkaran fikirler ve yasalar.

Kadınların ve Erkeklerin Doğası ile Roller

Kadın tarihi üzerine araştırmalar başlayıncaya kadar, tarih çalışmaları çoğunlukla erkekleri konu almaktaydı. Tarihi kayıtları oluşturan şeyler, erkeklerin eylemleri ve düşünceleriydi. Dolayısıyla, bir grup olarak erkeklere ilişkin fikirleri keşfetmenin, kadınlara dair olanları keşfetmekten daha kolay olduğu düşünülebilir, ancak durum aslında tam tersidir. Eğitimli erkekler, yani çok yakın zamana kadar tarih kaynaklarını yazanlar kadınları, üzerinde kolayca beyanlarda bulunabilecekleri ve genellemeler yapabilecekleri farklılaşmamış bir grup olarak gördüler. Tarihin kaydedilmeye başlanmasından beri bu yazarlar, kadınları erkeklerden farklı kılan şeyin ne olduğunu tespit etme çabasının yanı sıra ideal kadın davranışının ve görüntüsünün norm-

larını belirlemeye çalıştılar. Öte yandan, dikkatlerini kendi hemcinslerine çevirdiklerinde, erkeklerin de yaş, zenginlik, eğitim, sosyal statü, yetenek gibi farklılıklarla ve diğer özellikleriyle, tek bir sınıflandırmaya sokulamayacak kadar bölünmüş olduğunu gördüler. 20. yüzyılın Fransız feminist kuramcılarının ortaya koyduğu gibi, erkekler kadınları grup olarak “öteki” yani kendi analizleri için bir nesne olarak görürken, kendilerini “asıl” olarak gördüler ve bütün cinsiyeti kapsayacak genellemeler onlara göre ya olanaksız ya da gereksizdi.

Erkekler arasındaki farklılıklar genellikle toplumların yanı sıra sosyal veya ekonomik grupların kavramsallaştırılmasını da sağladı. Örneğin ortaçağ Avrupa’sında toplum üç gruba bölünmüş olarak düşünülürdü: Savaşanlar (asiller), dua edenler (ruhban sınıfı) ve çalışanlar (köylüler). Kadın bir şekilde tüm gruplara dahildi. Gerçi teknik olarak kadınlar ruhban sınıfına üye değillerdi ve genellikle savaşmazlardı, dolayısıyla bu kavramsallaştırmaya uymadıkları için nadiren bu üçlü sosyal düzene ilişkin tartışmalara dahil edildiler. Bunun yerine, kadınlar üzerine düşünülürken, erkeklerle ilişkilerine dayanan birbirinden farklı üçlü bir yapı kullanıldı: bakire, karı, dul. Kadınlar daha sonra ortaya çıkan çalışan sınıf ile orta sınıf arasındaki Marksist ayrıma da pek uymadılar; birçok Avrupa ülkesindeki evli kadınlar kendilerine ait hiçbir mülk edinemediler, bu yüzden Marksist kuramda önemle üzerinde durulan, “üretim araçlarının doğrudan kontrolünü” ellerinde bulundurmuyorlardı. Erkekler arasındaki ayrımlar, sosyal veya ekonomik kuram çalışmalarıyla sınırlı değildi; etkinlikler, törenler ve uygulamalara sıkça yansıtıldı veya bunlarla pekiştirildi. Örneğin, erken modern çağdaki Avrupa kentlerinde, hükümdarın gelişi veya kutsal bir gün, kentin erkeklerinin siyasi konumlarına veya iştigal konularına göre gruplanarak yürüdükleri geçit töreniyle kutlanabilirdi. Kadınlar ise,

eğer yürüyeceklerse, genellikle ayrı bir grup halinde değil, kortejin sonuna eklenerek yürürlerdi.

Hem statü hem de sosyal farklılıkların üstesinden gelmenin yollarını arayanlar da farklı erkek gruplarını bir araya getirme yollarını tartıştılar. Thomas Jefferson, Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nde bunu "tüm erkekler eşit yaratılmıştır" şeklinde ifade ederken, toplumun tamamını kapsamak isteyen 17. yüzyıl İngiliz yazarları, okuyucularını "tüm erkekler ve her iki cinsiyet" ("*all men and both sexes*") diye tarif etmişlerdir. (Jefferson'ın kendi metinlerinden ve sonraki cümlecikteki "tüm erkekler" ifadesinden, tıpkı Jefferson'ın başka yerlerdeki yazılarından ve eylemlerinden de anlaşılacağı üzere, 17. ve 18. yüzyıl siyasi kuramında bunun kadınları kapsamadığı ve Jefferson'ın kadınları kastetmediği açıktır.)

Çok yakın zamana kadar erkekler üzerine yapılan tartışmaların çoğu, başka farklılıklara karşı hassas iseler de, toplumsal cinsiyeti görmezden gelmişlerdir. Örneğin, 19. yüzyılda Avrupa ve Kuzey Amerika'daki kadınlar anlatılırken, sanki erkeklerin cinsiyeti yokmuş gibi, genel bir tanımlıkla "*the sex*" (cinsiyet) ifadesi kullanılmıştır. Bir grubun işaretli veya varsayılan olarak algılanması haline (örneğin toplumsal cinsiyetteki gibi, "kadın doktor" örneğindeki gibi aksi belirtilmedikçe sözü edilen mutlaka erkektir), tali kabul edilen diğer grupları inceleyen bilim insanları da dikkat çekmişlerdir. Irk söz konusuysa beyazlık işaretlenmemiş kategoridir ve bir birey veya bir grup üzerine yapılan tartışmalarda, siyahlığa göre beyazlık tartışmasına çok daha az rastlanır. (Bu nedenle "yazarlar" ve "siyah yazarlar" vardır.) Bilim insanları, bu eğilimlerle birlikte erkeklere odaklanma eğilimindeki emek tarihine de bakarak şu işleme yaptılar: "Kadınlar daha fazla toplumsal cinsiyete, siyahlar daha fazla ırka, erkekler ise daha fazla sınıfa sahiptirler." Kadınların tarihi üzerine yapılan çalışmalar gelişirken,

toplumsal cinsiyet açısından “yansız” olduğu iddiasıyla “erkek” sözcüğünü kullanan yazarlara rağmen, *Women in Western Philosophy* türündeki kitaplar toplumsal cinsiyeti analiz etmişlerdir ama *Man in Western Philosophy* gibi kitaplarda genellikle buna rastlanmaz.

Son birkaç onyıda bu durum çarpıcı biçimde değişmiştir. Toplumsal cinsiyetli varlıklar olarak erkekler üzerine tarih, edebiyat, psikoloji, sosyoloji, din ve diğer birçok akademik alanda yapılan çalışmalarda patlama gözlenmektedir. Erkekleri farklılaşmış gören yerleşik gelenek yüzünden ve günümüz toplumsal cinsiyet biliminde deneyim farklılığına böylesi güçlü bir vurgu yapıldığından, bilimsel çalışmalarda genellikle tekil “erillik” yerine çoğul “eriller” terimi kullanılmaktadır. Bu çalışmalarda erkeklerin sadece kadınlarla olan ilişkilerinde değil, diğer erkeklerle olan ilişkilerinde de erilliği inşa ettiklerine vurgu yapılmaktadır. Ancak bu erkek gruplarının kendi erilliklerini şekillendirme yetileri, ait oldukları ırk, sınıf ve diğer güç yapılarındaki konumlarına bağlı olarak çeşitlilik gösterir. Örneğin, Modern Gana’da liderlik yapmış erkekler, erillik kavramlarını, bir yandan yerel topluluklarının standartlarına göre, diğer yandan misyonerlik ve sömürge otoritelerin fikirlerine göre geliştirmişlerdir. Erillik üzerine yapılan yeni bilimsel araştırmalar, erkeklerin de toplumsal cinsiyetleri olduğunu hatırlatması bakımından yenilikçi, farklılık üzerine vurgu yapmaları bakımından gelenekçidir. Erilliğin tam karşısı olmasına rağmen “dişilik”, bilimsel çalışmalar anlamında pek rağbet görmemiştir. Bunun nedeni belki de dişiliğin hâlâ daha kısıtlayıcı ve erillğe göre çeşitliliğe daha az açık görülmesidir. “Erillik ve dişilik” çerçevesiyle düzenlenen bilimsel konferanslar ve yapılan yayınlar, bunun bir şekilde değişmekte olduğunun işaretidir.

Erkeklerle dair fikirler üzerine yapılan çalışmalar ancak yakın geçmişte “erkek çalışmaları” diye adlandırıldı, oysa

geçmişte toplumsal cinsiyet bağlamından kopuk biçimde “man” (erkek) ibaresiyle veya basitçe “entelektüel tarih” veya “felsefe” çalışmaları diye etiketlenirdi. Yine de erkek deneyiminin kural belirleyici olması gerçeği, kadınların görülme biçimini çarpıtmıştır. Batılı gelenekteki bilimsel ve tıbbi eserlerde, bu eğilimin özellikle Yunan düşünürlerinden çıkıp, önce Hristiyan Avrupa’ya oradan da İslam dünyasına geçtiğini açıkça görmek mümkündür. Yunan filozoflar ve bilim insanları, toplumsal cinsiyet farklılıklarının nedenleri ile birlikte her cinsiyetin kavramsal ve üreme bağlamındaki rolü konusunda kendi aralarında bölündüler. Bu bölünme yüzyıllar boyunca devam etti ve onların düşünceleri güvenilir kabul edildi. Genellikle Aristoteles ve takipçileri, kadınların meni veya onunla kıyaslanabilecek bir şey üretmediklerini ve bu yüzden ceninin biçimine, zekâsına veya ruhunu hiçbir şey katmadıklarını; kadınların âdet kanlarının sadece ceninin oluşmasını sağlayan bir maddeyi barındırdığını savundular. Galen ve takipçileri, kadınların da meni ürettikleri, bunun erkeğinkinden daha soğuk ve daha durağan olduğu, dolayısıyla hâlâ babanın daha önemli ebeveyn olduğu inancındaydılar. Erkeğin daha üstün olduğu, ısıнын vücuttaki en önemli güç ve toplumsal cinsiyet farklılığının kaynağı olduğu konusunda hepsi birleştiler; onlara göre kadınlardaki ısı yoksunluğu âdet kanamalarının nedeniydi (erkekler gereksiz kanı vücutlarında “yakıp yok ediyorlardı”) ve kadınlar bu sayede kel kalmıyorlardı (oysa erkekler saçlarını içten “yakıp yok ediyorlardı”). Aristotelesçiler, insan anatomisi ve fizyolojisini tek bir ölçek üzerinden değerlendirme eğilimindeydiler; kadınları, vücut ısılarının yetersizliği yüzünden, daha mükemmel olan erkeğin yaptığı gibi cinsel organlarını dışarı çıkaracak kadar güçleri olmayan, kusurlu veya dejenere eriller olarak tanımladılar. Tarihçi Thomas Laqueur bunu “tek cinsiyet modeli” diye isimlendirmiş ve 16. yüzyıl gibi geç bir zamanda, Andreas

Vesalius'un anatomik çizimlerindeki dişi cinsel organlarını tersyüz edilmiş eril cinsel organlar olarak betimlediğine dikkat çekmiştir. Bu bakış açısına göre, dişiler, gebe kalma veya hamilelik sırasında bir şeylerin ters gitmesi sonucu oluşur ve nadiren de olsa yaşamın ileriki aşamalarında zorlu egzersizler ya da olağandışı sıcaklıkla bir şekilde erkek haline gelebilirler; erkekler asla dişiye dönüşmez, çünkü Aristoteles'e göre, doğa her zaman mükemmele ulaşmak için çabalar. Kadınlar ve erkekler bir sürekliliğin iki ucunda yer aldıklarından, bazı kadınlar bazı erkeklerden daha "erkeksi" olabilirler ve erkeklerden beklenebilecek otorite veya özdenetim gibi nitelikler gösterebilirlerdi. Benzer düşünceler, daha dini bir çerçevede olmak üzere Hindistan'da ortaya çıktı. Vedik literatürde, tüm ceninlerin, kötü ruhlar bazılarını dişiye dönüştürünceye kadar aslında erkek olduğu düşüncesi gelişti. Hamileliğin üçüncü ayında erkek-üretim törenleri yapılmaya başlandı (halen yapıldığı oluyor).

Galen'in Avrupa ve İslam dünyasındaki takipçilerinin, kadınların da erkekler gibi meni ürettiklerine dair düşünceleri, tarihçilerin "iki cinsiyet" diye adlandırdıkları, kadınların ve erkeklerin kendi cinsiyetleri bağlamında eşit biçimde mükemmel, birbirinden ayrı fakat birbirini tamamlayıcı kabul edildikleri modelin bir parçası haline geldi. Kuzey Amerikalı birkaç yerli kabiledaki gibi, dünyanın bazı yerlerindeki cinsiyetlerin birbirini tamamlayıcılığına yapılan vurgu, hayli eşitlikçi ekonomik ve sosyal düzenlemelere yol açtı. Benzer biçimde, Kolomb öncesi Kolombiya'daki Mayaların, toplumsal cinsiyetin birbirini tamamlayıcılığına dair düşünceleri, güç ve imtiyazların hem anadan hem de babadan çift taraflı intikalinin önünü açmış gibi görünmektedir. Avrupa'daki bu Galenci model 1600'den sonra daha da yaygınlaşırken, her nedense bu düşünce, toplumsal cinsiyet farklılıklarının, insanın biyolojik, entelektüel ve ahlaki deneyimlerinin her boyutuna sindiği görüşüne yol açtı. Bu, bilim

insanları ve hekimlerin, insanlar arasındaki farklılıkların nedenlerini keşfe çıkmalarıyla aynı zamana denk geldi ve elbette, deneylerin ve ölçümlerin sonuçlarını şekillendirdi. Erkeklerin beyinlerinin dişilerinkinden daha büyük, kemiklerinin daha güçlü olduğu keşfedildi. Dişilerin beyinlerinin aslında vücutlarına oranla daha büyük olduğuna işaret edildiğinde ise dişilerin beyinlerinin daha çocuksu olduğuna karar verildi, çünkü çocukların beyinleri de vücutlarına oranla hep daha büyüktür. 19. yüzyılda ortaya çıkan psikoloji ve antropoloji gibi yeni bilim dalları, toplumsal cinsiyet ayrımlarını tanımlamak ve tartışmak için profesyonellere ve kamu görevlilerine yeni bir dil sundular. Bunlar, kadınlarla erkekler arasındaki toplumsal cinsiyet farklılıklarının, toplumsal rolleri veya uhrevi bir düzen içindeki yerlerinden kaynaklandığını düşünen kendilerinden önceki düşüncülerden farklı olarak, bu farklılıklarının bedenle bağlantılı olduğunu daha açık biçimde ortaya koydular.

Avrupa ülkeleri sömürge imparatorlukları yaratırken, toplumsal cinsiyet farklılıklarının bedenle bağlantılı olduğu düşüncesi, ırksal farklılıklar düşüncesiyle iç içe geçti; beyaz kadınların, büyük olasılıkla, olumlu görülen, kendini Tanrı'ya adama, saflık gibi dişil nitelikleri taşıdıkları kabul edilirken, beyaz olmayan kadınların (özellikle siyahların) itaatsizlik ve şehvet gibi olumsuz dişil nitelikler taşıdıkları görüşü benimsendi. Bu bakış açısıyla, beyaz erkekler, cinsiyetleri ve ırkları nedeniyle daha akıllıyken, beyaz olmayan erkeklerin öfke veya deli cesareti gibi olumsuz veya karanlık eril özellikler göstermeleri çok olasıydı. Ne var ki toplumsal cinsiyet ve ırksal hiyerarşiler, bir de üstüne sınıfsal hiyerarşiler arasındaki ilişkiler eklendiğinde endişe verici hale geldi. Avrupalıların çoğu için, hiyerarşinin en tepesinde –beyaz adam– ve en dibinde kimin olduğu –beyaz olmayan kadın– belliydi, ancak ortası biraz belirsizdi. İrksal hiyerarşileri alt etmek, toplumsal cinsiyet hiyerarşilerinin üstesinden

gelmekten daha kolay mıydı? Örneğin, bir kadının veya beyaz olmayan bir erkeğin “erkek gibi” olması mümkün müydü? Kraliçe Elizabeth örneğindeki gibi, kadının sosyal sınıfı onun sosyal rolünü belirleyen toplumsal cinsiyetine ağır basıyorsa, Shakespeare’in Othello’su gibi bir erkeğin toplumsal cinsiyeti, ırkına ağır basabilir miydi?

18. yüzyılda böylesi sorulara yanıt bulmak ve etnik ile ırksal farklılıkların yanında toplumsal cinsiyet farklılıklarını da tespit etmek için tıbbi ve bilimsel ölçümlere başvuruldu. Çeşitli grupların daha küçük beyinlere sahip olduğu ve daha aşağı seviyede oldukları “ispatlandı.” “Sosyolojinin babası” diye anılan Emile Durkheim, ırk ve toplumsal cinsiyet ölçümleri arasındaki bağlantıyı, “Parisli bir erkeğin ortalama kafatası, bilinen en büyük kafatasları arasında yer alırken, Parisli bir kadının kafatası, en küçükler arasında yer alır hatta Çinli bir kadınınkinden küçük, Yeni Kaledonyalı bir kadınınkinden biraz büyüktür” açıklamasıyla kurmuştur. Durkheim’ın görüşüne göre, böylesi tezatlı bir kafatası yapısı en büyük toplumsal cinsiyet ayrımını ortaya koyduğu için Fransız üstünlüğünün bir işaretidir. Toplumsal cinsiyet, ırk ve sınıfsal farklılıklara ilişkin tartışmalar 20. yüzyılda da ciddi biçimde devam etti; eşitsizlik ve eşitlik gibi kavramlar bilimsel dile yerleşti ve beden bunun kanıtı olarak kullanıldı.

Bilim, kadınların ve erkeklerin doğası tartışmalarını nesnel ve reddedilemez göstermek için çağlar boyunca kullanıldı; fakat toplumsal cinsiyete ilişkin temel fikirlerin siyasetten etkilendiği açıktır. Örneğin, Japonya’da, Tokugawa döneminde (1603-1867) ve öncesindeki içsavaşlar nedeniyle –bu içsavaşlar “savaşçı töresi” oluşturduğundan– lideri için canını vermek, üst sınıftakiler için ideal konumuna yerleşti. Bu siyasi bağlantılar, kullanılan sözcüklere varıncaya kadar her şeyi şekillendirebilir. Örneğin Çin’de, 20. yüzyılda (hatta belki şimdi bile), kadınlar için kullanılan sözcüklerin siyasi imaları ve amaçları vardı. Çin İmparatorluğu’nda en sık

kullanılan sözcük *funü*, aslında “dişi aile üyesi” demekti ve kadınları kendi akraba gruplarıyla ilişkilendirirdi. 1920’lerde Çin orta sınıf entelektüelleri, *nuxing* kelimesini, ailesiyle daha az bağlantılı, cinselliği ve ticari yanı daha ön planda olan “modern” kadın tipi için kullandılar. Orta sınıf değerlerini reddeden komünistler *funü*’ye geri döndüler ama bu tabiri, kadını ailesiyle değil devletle bağlantılı olacak biçimde yeniden yorumladılar. Mao sonrası dönemde bazı yazarlar, devletle kadın arasındaki ortaklığı önemsiz göstermek için *nuxing*’e geri döndüler. Diğer bazı yazarlar ise, kadının hem aileyle hem de devletle bağlantısını önemsizleştiren bir sosyal bilim terimi olan *nuren* kelimesini benimsediler. Dolayısıyla, Çin’de dişi bireyler için siyasi ve sosyal çağrışımları olmayan bir kelime yoktur.

Diğer bazı kültürlerde ve dillerde, daha az çarpıcı olsa da, birçok bilim insanı benzer durumlara parmak basmıştır; insanlar “kadın” veya “kadınlar” sözcüğünü kategorik tanımlarda ve “kadınlar ...dır” şeklindeki genellemelerde kullandıkları gibi çok nadiren de olsa gerçekten tüm kadınları düşünerek konuşurlar. Bilim insanları, kölelik karşıtı eski bir köle olan Afrikalı-Amerikan Sojourner Truth’un (1797-1883), bir kadın hakları kurultayında, kadınların oy kullanmak için çok zayıf oldukları düşüncesine yanıt verirken, ömrü boyunca ağır fiziksel işleri yüklendiğine işaret ederek, “Ben kadın değil miyim?” sözlerine sık sık atıfta bulunurlar. Tarihçi Nell Irvin Painter, Truth’un kadın haklarını ve köleliğin kaldırılmasını savunmak üzere birçok konuşma yaptığını, birçok broşür yayımladığını, ancak bu cümlelerin, kurultaya başkanlık eden kadın tarafından daha sonradan ona atfedildiğini ortaya koymuştur. Bu cümlecik, sınıf ve hatta “kadın” kelimesinin toplumsal olarak yapılandırıldığını ve güç ilişkilerine bağlandığını öne çıkarması açısından o kadar etkilidir ki söylenmiş olsa da olmasa da kullanılmasının önüne geçmek zor görünmektedir.

“Erkek” ve hatta “kişi” kelimeleri, özellikle resmi yasal belgelerde kullanıldıklarında, benzer biçimde değişkenlik gösterir. 16. yüzyıl Avrupa’sındaki hukukçular, cinayete ilişkin yasaların kadınlara ve erkeklere eşit biçimde uygulanıp uygulanamayacağı üzerinde tartıştılar. Hatta işi “kati surette söylemek gerekirse, kadın, insan değildir” demeye kadar vardırıdılar. 19. yüzyılda, daha geniş erkek gruplarına oy hakkı tanıyan yasalara ilk defa “eril” kelimesi eklenmeye başlandı, çünkü kadınlar, o zamanki yasalarda geçen “kişi” sözcüğünün kadınları da kapsayacak biçimde yorumlamaya ve yasada öngörülen miktarda mal varlığına sahip olduklarını göstererek oy vermeye kalkıştılar.

İkili Sistemler

Her ne kadar bizler “kadın” ve “erkek” kategorilerinin tarihi ve toplumsal doğasını kabul etmiş ve toplumsal cinsiyeti giderek bölümlere ayrılmamış, kesintisiz düz bir çizgi olarak görsek de, dünyadaki kültürlerin çoğunda kadın/erkek, ikili temel yapı olarak kabul edilir ve 1. Bölüm’de kısaca değinildiği üzere, bu yapı diğer ikili yapıların kavramsallaştırılmasıyla bağlantılıdır. Bazı dil ve sosyoloji kuramcıları, toplumsal cinsiyet kavramına muhalefet etmenin, aslında her şeyi ikili karşıtlıklara ayırma konusundaki yaygın eğilimin kökenini oluşturduğunu iddia ederler ve bu muhalefet biçimini çok sayıda kültürde görüldüğü için doğal karşılarlar. “Eril” ve “dişi” kategorilerinin her ikisinin de eşit ölçüde önemli görülmesi halinde, bu kavramsallaştırmalar tamamlayıcı niteliktedir; diğer durumlarda ise kategoriler açıkça hiyerarşiktir, çünkü “eril” kategoriler her zaman “dişi” kategorilerden daha üst konumda değerlendirilir. Bazı durumlarda kategoriler kendi asimetrisi içinde çeşitlilik gösterebilir, belli bazı “eril” kategoriler, “dişi” kate-

gorilerden daha önemli olabildiği gibi, bazı kategoriler eşit görülebilir. Kùltürler kendi ikiliklerinin keskinliği açısından çeşitlilik gösterirler; bazen kategoriler keskin biçimde ayrılmıştır ve bazen de geçişlilik gösterirler. Bazı bilim insanları, Batılı ikili sistemlerin, Batılı olmayan kùltürlere kıyasla daha keskin ikilikler barındırdığını düşünürken, antropologlar, (aşiret de denilen) akraba topluluğuna dayanan keskin toplumsal ikilikleri işaret ederler ki bu durum, Güney Amerika ve Okyanusya yerlileri arasında da yaygındır. Farklılıkların dayatılması bakımından da kùltürler çeşitlilik gösterirler, bazı bölgelerde eril/dişi ayrımları epeyce gevşektir; bazılarında ise hem kadınların hem de erkeklerin diğer cinsiyete ayrılmış alanlarda bulunmaları bile ağır cezalara, hatta ölüm cezasına çarptırılmalarına yol açabilir. İnsanların, özellikle kadınların, kendi yaşam döngüleri içinde bile, belli zümrelerle ilişkileri çeşitlilik gösterebilir: Menopoza giren kadınlar, kavramsal kategorilere eklemlenerek, çalışırken ya da belli törensel aktiviteleri yerine getirirken “eril” olarak, çok yaşlı insanlar ise bağımlı olma açısından genellikle “dişi” olarak görülürdü.

Toplumsal cinsiyetle bağdaştırılan ikiliklerden biri de, hane ve hanenin dışındaki dünyadır. Bu, farklı yerlerde farklı şekilde tarif edilir: Çin’de iç ve dış (*nei/wai*) arasında, Antik Yunan’da kamusal ve hane içi arasında, Papua Yeni Gine’nin Bun halkında ise içsel ve dışsal arasında bir yarıma vardır. Bu bölünme, en çok kamu ve özel arasında yapılır ve kadınların tarihine dair en eski çalışmaların pek çoğu, birçok kùltürde erkeklerin iş, siyaset ve kùltürün kamusal dünyası ile bağdaştırılırken, kadınların ev ve ailenin özel dünyasıyla bağdaştırıldığını keşfetmiştir. Bu çalışmalar, kamu ile özel arasındaki ayrımın ne ölçüde farklılıklar gösterdiğinin izini sürmüş; hane içi ile siyaset dünyasının daha az ayrıştığı yerleri, toplumsal cinsiyet eşitliğinin daha fazla görüldüğü zamanları, örneğin ortaçağın başlarında

Avrupa'yı ve sömürge dönemindeki Kuzey Amerika'yı; bunların daha fazla ayrıştığı, daha fazla hiyerarşinin görüldüğü noktaları, örneğin Çin'de Song Hanedanlığı dönemini veya 19. yüzyılın ABD'sini gözlemlemiştir.

Feminist siyaset kuramı ve hareketi, kamusal ile özeline hiçbir zaman gerçekten birbirinden ayrılmadığını ("kişisel olan siyasidir" sloganında gizlenen bir fikir) sıkça iddia etmiştir. Tarihçiler ise çok yakın zamanda bu alanların birbirine farklı yollarla bağlandığını keşfetmişlerdir. Tarihçiler ayrıca, erkeklerin genellikle kamu alanı ile bağdaştırıldığı ve kamusal yaşamın her alanında etkin bir katılımcı olarak görülmelerine dair bilindik idealin, aslında bazı hallerde böyle işlemediğine işaret ederler. Klasik Hindistan'da ve Yahudilik tarihinin büyük bölümünde erkekler için ideal olan, çoğunlukla zihinsel çalışma ve kendini tanrıya adanma uğruna dünyevi şeylerden feragat etmektir. Yahudilik'te bu ideal, çoğunlukla kadınların aileyi geçindirmek için "kamusal" çalışma alanında ve ticaretle epey etkin olmaları anlamına geliyordu, oysa ilim irfan ile uğraşan erkeklerin geçimlerini karılarından ve kızlarından ziyade alt kasttaki erkeklerden temin ettikleri Klasik Hindistan'da durum böyle değildi.

Bir başka karşıtlık ise doğa/kültür ikilisidir. Çok etkili bir denemesinde, antropolog Sherry Ortner şunu sormaktadır: "Dişinin karşısındaki eril, doğa karşısındaki kültür gibi midir?" Ortner, kadınların beden yapısının, toplumsal rollerinin ve ruhlarının, erkeklerinkine kıyasla doğaya daha yakın görüldüğü, farklı coğrafi bölgelerden birçok örneği bir araya getirir; bu örneklerde kadınlar doğa ile kültür arasında, doğal ürünleri gıdaya ve ev tekstiline dönüştürmekten ve "vahşi" çocukları toplumun üyesi haline getirmenin ilk safhalarından sorumlu birer aracı olarak görülmektedirler. Kadın ile doğa arasındaki bağlantı, bilim tarihçileri tarafından da keşfedildi ve bunlar doğanın dışı olarak tanımlan-

masına, doğanın keşfinin veya doğada bilimsel araştırma yürütmenin genellikle eril cinsel fetih veya egemenlik diye tanımlanmasına dikkat çektiler. Çıplak kadın çizimleri, Avrupa'nın önde gelen bilim insanlarından Isaac Newton'ın eserlerinde görüldüğü gibi bazen açıkça "doğa gizlerini ortaya çıkarıyor" şeklinden etiketlendi.

Kamu/özel ikili karşıtlığının bir diğer türü kadın/doğa ve erkek/kültür arasında da mevcuttur. Buna, efsanevi Amerikan Batısı'nda "kültürlü" kadınların "doğal" erkekleri okullara ve kiliseye sokarak ehlileştirmesi veya Nazi Almanyası'nda kadınların kültür ve ahlakın hamileri olarak övülmeleri örnek gösterilebilir. Bilhassa cinsiyetleştirilmeyen doğa/kültür ayrımları da mevcuttur; birçok Batı Afrika topluluğunda (özellikle cinsel ilişki ve gömülme gibi insana dair tüm faaliyetlerde) insanla ilişkilendirilen ekili araziler ve işlenmemiş çalılıklar arasındaki keskin zıtlık buna örnek olarak gösterilebilir. Ortner'ın kendisi de, kendi kavramsallaştırmalarını bir ölçüde değiştirmiştir ama yine de, insan unsuru (kültür) ile insan unsurunun dışındaki dünyada (doğada) devam eden süreçler arasındaki zıtlığın, tüm toplumların temel sorunsalı olduğunu ve bunların çoğunda bu karşıtlığın konuşulması için toplumsal cinsiyetin "güçlü bir dil" sağladığını iddia etmeye devam etmektedir.

Doğa/kültür ikili karşıtlığı, sıklıkla düzen/düzensizlik karşıtlığı ile ilişkilendirilir. Aslında bunların karşıtlıkları farklı olabilir, çünkü doğa bazen düzeni bazen de düzensizliği temsil eder. Bu bağlantının kendisi bile cinsiyetleştirilmiştir: Konfüçyüs'ün kozmik düzen anlayışındaki gibi, doğa kendi içinde bir düzen olarak kavramsallaştırıldığında genellikle eril olanın üstünlüğüyle, düzensiz ve kaprisli görüldüğünde ise kadınlarla ilişkilendirilir. Düzen/düzensizlik karşıtlığı bazen akılcı ile duygusal veya tutkulu arasındaki zıtlıklar gibi psikoloji terimleriyle ifade edilir; genellikle erkekler akılcılığı, kadınlar duygusallığı temsil

eder. Yukarıda değinildiği gibi, bu ikili toplumsal cinsiyet karşıtlığı, akıl yürütmeyi sıklıkla tek tip erkekle sınırlayan, sınıf ve ırksal hiyerarşilerle tanımlansa da, belli tip erkeklerin tıpkı kadınlar gibi doğaya daha yakın ve daha az akılcı olduğu görülür.

Kadınlarla erkekleri bölen ikiliklerin yanı sıra, her bir cinsiyet grubu içinde, toplumsal cinsiyete dair düşünceleri şekillendiren ve bu düşüncelerden kaynaklanan kalıpları ve yasaları yaratan ikili sınıflandırmalar mevcuttur. Bunlardan birisi, saflık ve kirlenmişliktir. Birçok kültürde kadınlar, âdet görme dönemlerinde ve doğumdan sonra kirlenmiş veya lekelenmiş addedilirler. Birçok tabu veya mevcut yasa, bu dönemler içinde kadınların faaliyetlerini veya başkalarıyla temasını sınırlandırır. Kadınlar âdet dönemlerinde ve doğum yapacakları sırada bazen tecrit edilir veya özel yerlere gönderilir, bu dönemlerin ardından toplum içine dönmek için dinsel törenlerden geçerlerdi. Âdet dönemi ve doğum tabuları genellikle kadınların olumsuz tarafı addedilir ve kadınlar sadece vücudun doğal süreçlerinin sonuçları yüzünden kirli veya tehlikeli biçimde güçlü görülürler. Tüm bunları, eğitilmiş veya seçkin erkekler bile böyle görebilmektedir; ancak tarihçiler ve antropologlar, kadınların böylesi dinsel törenlerden genellikle kendilerine dair anlamlar çıkardıklarını keşfettiler. Âdet görürken konuldukları kulübelere bir nevi kadın derneği gibi gördüler ve doğum yaptıktan sonra arınma törenlerini, erkeklerin böylesi törenleri (buna Hristiyan bölgelerde genellikle *churching* denir) kaldırma-ya çabalamalarına rağmen kendileri talep ettiler. Çağımız kadınları ise ilk âdet görme, menopoz gibi vücutlarındaki belli değişimleri kutlamak için eski toplumlarda bunların önemli yaşamsal değişimlerin olumlu işareti sayıldığı iddiasıyla yeni ritüeller icat ettiler.

Öte yandan erkeklerin de saf ve kirli sayıldıkları dönemler oluyordu; bunlar erkeklerin belli faaliyetleri, özellikle

de dinsel olanları icra edebilme kabiliyetlerini şekillendiriyordu. Kirlilik genellikle vücut sıvılarının boşaltılması veya cinsel faaliyet ile ilişkilendirildi; ancak bazı dini geleneklerde, kadınla her türlü temas, dini bütün er kişinin kirlenmesi için yeterliydi.

Saflık ve kirlenmişlik, üzerinde en fazla çalışılmış kültürel ikili karşıtlıkla yakından ilintilidir: şeref ve şerefsizlik veya şeref ve utanç. Şeref büyük ölçüde toplumsal cinsiyetleştirilmiş bir vasıftır; erkeğin şerefi genellikle bazı tür hareketlerle, dışının şerefi ise hareketsizlikle değerlendirilirdi. Erkekler, ailelerini korumak, fiziksel kahramanlık göstermek, otorite kullanmak ve cesaret göstermekle şerefini yüceltirken; kadınlar sadece iffetlerini korudukları sürece şerefli kabul edilirdi. Böylece kadınlar namuslu veya namussuz görülmelelerine göre “bakire” ve “fahişe” diye iki gruba ayrılıyordu, oysa erkeklerin şerefi daha değişkendi. Şeref genellikle, birinin ailesi ve kabile üyeleri arasında paylaşılırdı; birinin bir hareketi diğerlerine de yansır ve teşmil olurdu. Bazı toplumlarda namusunu, şerefini yitirmenin veya birini şerefsiz diye haksız yere itham etmenin yasal cezaları vardı. Hatta şeref sıklıkla topluluk önünde yapılan törenlerle teyit edilir veya tartışılırdı; gerdek gecesinin sabahında kanlı çarşafın sallanması (bu bazı bölgelerde hâlâ devam etmektedir) veya aldatıldığından şüphelenilen kocaya çürük yiyecek atmak bu tür uygulamalardandır. Şeref konusu üzerine çalışan tarihçilerin tüm kalıplar için vurguladığı tek şey ideal ile gerçeği karıştırmamak gerektiğidir. Kadın namusunu saplantı haline getirmiş görünen kültürlerde bile bazen kadının şerefini yitirdikten sonra bunu yeniden nasıl kazanabileceğinin yolları gösterilir. Örneğin erken modern dönemde İspanya’da, evlilik dışı hamile kalan kadınlar, uğradıkları zarardan ötürü çocuğun babasını mahkemeye verir, aldıkları tazminat da onlara drahoma olur, evlenmelerine izin verilirdi.

Saflık ve namusun yanı sıra, fiziksel çekicilik de toplumsal cinsiyet fikirlerinin ve normlarının şekillendirdiği ve aynı zamanda onları şekillendiren bir başka ikili karşıtlık kategorisidir. Bir kadını veya erkeği neyin çekici kıldığı, elbette hem kültürler hem de bir kültürün içindeki alt gruplar arasında değişkenlik gösterir. Bazı insanlar güzelliğin öznelliğini, aslında “bakanın gözlerinde” olduğunu ve genel anlamda tartışılmayacağını iddia ederler. Bu iddia, insanların kendilerine ve başkalarına karşı daha çekici görünmek veya güzelliğin egemen standartlarına kendilerini uydurmak için tarih boyunca kat ettikleri hatırı sayılır mesafe ile çatışacak gibi durmaktadır. Kozmetik ürünler dünyanın erken toplumlarının çoğunda yaygındı ve güzelliği veya cinsel çekiciliği artırdığı düşünülen ürünler çok uzak mesafelerden getirilir, alınıp satılırdı, çünkü bu işte yüksek kâr vardı. Kozmetik ürünler, yakın geçmişte ortaya çıkan estetik ameliyatlara gelişti; modern dünyada ameliyatlara da kozmetik mamuller de erkeklerden ziyade kadınlarla ilişkilendirilse de, bu durum değişmektedir. Özellikle kadınlar için saflık, namus ve güzellik çeşitli biçimlerde birbirine bağlıydı. Örneğin, İtalya’da modern zamanların başlarında, kadın sığınma evlerinin yöneticileri, bu evlere çekici kadınları kabul ediyorlardı, çünkü onların bakışıyla çirkin kadınların namusunu yitirmekten korkmasına gerek yoktu, dolayısıyla korunmayı hak etmiyorlardı.

Annelik ve Babalık

Kavramsal ve yasal bir kategori olarak kadınlar hakkında bilgi edinmek, erkekler hakkında bilgi edinmekten daha kolay olduğu gibi, anneler hakkında bilgi edinmek de babalara kıyasla daha kolaydır. Birçok psikoloji kuramcısı, kişinin annesiyle ilişkisini ilk psikolojik gelişimindeki ana

etken olarak görürken, bazılarına göre bu ilişki kültürel özgüllüğe sahip olmayan kalıtsal bir ilişkidir. Bu görüş ister kabul edilsin, ister edilmesin, kadının anne olabileceği gerçeği, şüphesiz, kadınların faaliyetlerini ve davranışlarını düzenleyen yasaları ve kalıpları şekillendirmiştir; buna genellikle “cinsiyete göre çifte standart” denmektedir ama daha açık biçimde “ebeveyn çifte standardı” da denebilir. (Birçok hanedeki ebeveynliğe ilişkin gerçeklerin tanımlanmasında da kullanılabilecek bir ifadedir.)

Annelik olasılığı, kadın üzerinde kısıtlamalara neden olsa da, annelik büyük bir güç kaynağı olagelmıştır; bir kadın için sadece bir eş olmaktan daha kuvvetli ve olumlu bir roldür. Hinduizm, Konfüçyüsçülük ve İslamiyet dahil, dünyadaki birçok dini gelenekte analar ile oğullar arasındaki güçlü ilişkiler ideal olarak görülür. Jamaika, Solomon Adaları ve Japonya gibi birbirine hiç benzemeyen toplumlardaki çağdaş insanlarla yapılan söyleşiler, insanların annelerini yaşamlarının merkezi olarak gördüklerini, oysa babaların umursamaz ve mesafeli algılandığını ortaya koymuştur. Bununla birlikte annelerin rolü ile ilişkilendirilen güç, aynı zamanda rahatsız edicidir. Yasal kaynaklarda, bir kadının kendi çocuklarıyla ilişkilerini içeren davalarda bile genellikle “falancanın annesi” demek yerine “filancanın karısı” şeklinde ifadeler geçer, böylece kadının başkaları üzerinde gücü yerine, açıkça bağımlı olduğu bir ilişki vurgulanır. Dünyanın birçok yerindeki öyküler veya masallar kötü anneler etrafında döner; gerçi anneleri doğrudan eleştirmek pek kabul görmediğinden, kötü kişi genellikle üvey anne veya kaynanadır. Bu masallar bazen gerçek yaşamda kadınlara yapılan muameleyi etkiler. Örneğin, erken modern dönem Avrupa’nın cadı mahkemelerinde, cadılar genellikle, çocuklarını büyüten değil öldüren veya yaralayan kötü anneler olarak tanımlanmıştır.

20. yüzyılda, Nazi Almanyası ve Avrupa'nın diğer faşist rejimleri, annelik üzerine kavram karmaşası yaratmanın ve ayrıca anneliği sembolik anlamda kullanma ve kendi amaçları doğrultusunda yönlendirmenin en mükemmel örneklerini sergilediler. Nazi Almanyası, kendini "baba vatan" olarak göklere çıkardı; Nazi liderleri ise kendilerini hiper-erkeksi gösteren görüntüleri kullandılar. Çok çocuklu aile kurulmasını teşvik hareketi, kadınlara bir yetki veriyor-muş gibi görünmemek için anneleri değil babaları muhatap aldı. "Annelik" kuramsal anlamda övüldü ve kabul gören ırktan çok çocuklu kadınlara madalyalar takıldı, ancak kocaların karıları üzerindeki gücü bazı yasal değişikliklerle artırıldı. İtalya ve İspanya'daki otoriter iktidarlar da, annelik veya babalık ikramiyeleri gibi çok çocukluluğu teşvik eden uygulamaları hayata geçirdiler ve kadınları sadece annelik bağlamında tanımlayan yaygın ve detaylı propagandalar geliştirdiler. Bu teşvik tedbirlerinin doğum ve kadın istihdamı oranları üzerindeki gerçek etkisi yine de sınırlı kaldı. 1940'lara gelindiğinde bu rejimler, seferberlik hareketi kapsamında kadınların işgücüne gerek duyunca ağız değiştirdiler.

Annelik üzerine söylem ile gerçek arasındakine benzer bir kopukluğa birçok başka yerde rastlanabilir. 19. yüzyıl İngiltere'sinde genellikle anneliğe ve evcimenliğe vurgunun yüksek bir seviyeye ulaştığı düşünülür, oysa meseleye daha yakından bakıldığında, bu idealin sadece orta sınıftan kadınlarla sınırlı kaldığı ortaya çıkar. İki milyon dadının olduğu bir memlekette, yüksek sınıftan pek az kadın kendi çocuklarına gerçekten annelik yapmıştır (yapmaları da beklenmiyordu zaten) ve alt veya çalışan sınıftan pek az kadın çocuk bakımına ayırabilecek boş zaman bulabilmiştir. Sömürge dönemlerinde ve son zamanlardaki Latin Amerika'da kadınlar, İsa Peygamber'in annesi Bakire Meryem'den esinlenilerek türetilen ve *marianismo* diye

adlandırılan tecrit, tevazu ve kendini aileye adama idealine özendirildiler, fakat bunlar, yoksulluk nedeniyle kadınların çoğu için olanaksızdı. Stalin zamanının Sovyetler Birliği'ndeki resmi propaganda, "anneliği" vatani bir görev olarak yüceltti ve "yurttaşlık" için bir metafor olarak gördü. Ancak bunun yanında kadınlardan tam zamanlı işlerde de çalışmaları bekleniyordu ve daha evvelden anneliğin yükünü hafifleten kurumlara, örneğin halka açık mutfaklara, devlet artık destek vermiyordu.

Annelik söylemi, çok çeşitli biçimlerde kullanıldı. En sık biçimde, muhafazakâr Japon yazarların "iyi eşler, akıllı anneler" öğüdü, kadınları çalışma alanının dışında tutmak ve ailelerine yoğunlaşmaya teşvik etmek için kullanıldı. 19. yüzyıl reformcuları eğitimin kadınları daha iyi anneler haline getireceğini vurgulamakla birlikte, kadınların toplumsal rolünün genişlemesini savunmak için de anneliği sıkça kullandılar. Annelere oy hakkı verilmesinin, onlara ailelerine ve çocuklarına refah sağlamanın yolunu açacağını ve evlerini temizledikleri gibi aynı şekilde siyasetteki çürümüşlüğü de temizleyeceklerini iddia ettiler. 1960'lardan itibaren Latin Amerika'daki kadınlar, oğullarının ve kocalarının çeşitli askeri dikta yönetimleri tarafından kaçırılması ve öldürülmesini mitinglerle protesto ettiler; bunlardan en ünlüsü, Arjantin'deki Plaza de Mayo Anneleri idi. Bunlar, "kayıp" yakınlarının adını işledikleri beyaz başörtüleriyle ve duvara çizdikleri silüetleriyle her hafta bir araya geldiler.

Babalık ise siyasetin ve gücün hem gerçek hem de sembolik icrasıyla ilişkilendirildi. Birçok dilde "baba" ve "lider" sözcüklerinin kökeni bağlantılıdır; kurumların ve yapıların eril kurucuları sıklıkla "baba" diye anılır (Kilise Babaları, Kurucu Babalar gibi). Hanedanlar, krallar, imparatorlar ve çarlar, halklarının babası olmakla övünür, kendi iktidar-

larını kurma ve sürdürme girişimlerinde babacan bir dil kullanırlardı. Bunlar, başkaları üzerindeki tahakkümlerini maskelemek için akrabalık ideolojisini benimser ve bu tür bir dilin saygı ve itaat uyandıracağını ümit ederlerdi. Ne var ki babacan söylem, liderlerin iyi bir babadan beklendiği gibi davranmadıkları eleştirisi için de kullanıldı ve aslında devrim diline yerleşti. Fransız Devrimi'ne uzanan dönemde Fransız kralları, halkına gereği gibi bakmayan kötü babalar olarak eleştirildiler. Son Fransız kralı XVI. Louis'nin, ekmek için feryat eden aç insanlara, "o halde pasta yesinler" dediği rivayet edilen (ki muhtemelen uydurmadır) ve tebaasının sorunlarına karşı duyarsız olan kötü anne modeli karısı kraliçe Marie Antoinette'in etkisinde fazlaca kaldığı düşünülmüştü.

Bir erkeğin yaşamının dönemlerinin kavramsallaştırılmasında çoğunlukla babalık, annelik kadar kesin bir kırılma noktası değildi ama birçok toplumda gerçekten fark yaratıyordu. Bazı Müslüman toplumlarda bir yetişkin erkek, ilk oğlu doğduğunda genellikle "Ebu" ile başlayan ve koruyucusu, babası anlamına gelen yeni bir isim kazanırdı (halen de öyledir) ve artık kendi ilk adını kullanmazdı. Dünyanın bazı yerlerinde erkekler, karıları hamileyken veya doğuruyorken bazı olağan faaliyetlerine kısıtlama getirdikleri veya *cowade* denilen âdetteki gibi, örneğin, özel giyim veya ayinlerle karısının hamileliğini taklit ederdi. Birçok kültürde, gruplar ve kurumlardaki yetkili mevkiler baba olmuş erkeklere tahsis edildi. Babalık hem onların gücünü gösteriyordu hem de gelecek için yatırım demekti. Babalık, toplumun bireylerden ziyade ailelerin ve hanelerin bileşiminden oluştuğu düşüncesinin kabul gördüğü yerlerde özellikle güçlü bir rol oynadı, çünkü hane reisi yetişkin erkek, hem en küçük siyasi birimin başındaydı hem de bu birimi dış dünyada temsil ediyordu.

Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Yaratın İdeolojiler, Normlar ve Yasalar

1. Bölüm’de anlatıldığı, gördüğünüz ve bu kitabın sonraki çağrılarının her bölümünde göreceğiniz gibi, tarihi kayıtlar, eril egemenlik, dışı bağımlılık veya diğer tür toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin çağrılarının sayısız örnekleriyle doludur. Dini kaynaklar kadını itaatkâr olmaya zorlamış ve ilahi planı toplumsal cinsiyet eşitsizliği üzerine kurulu olarak tanımlamıştır. Tıbbi ve felsefi eserler, kadınların fiziksel, zihinsel ve ahlaki açıdan erkeklere göre daha zayıf olduklarına, erkeğin rehberliğine ve korumasına açıkça gereksinim duyduklarına işaret etmiştir. Kuşaktan kuşağa sözlü olarak aktarılan popüler merasim ve normlar, genellikle kadınların eylem veya hareket kabiliyetini kısıtlayan, buna uymayanları eleştiren veya cezalandıran keskin toplumsal cinsiyet sınırları inşa ettiler. Yazılı kalıpların ve yasaların çoğunda toplumsal cinsiyet eşitsizliği öylesine çarpıcıdır ki, kadın tarihinin ilk eserleri, kadınların bu tip kısıtlamaları nasıl aştıklarına, devirdiklerine veya yok saydıklarına yer vererek, okuyucuları, kadınların durumunun yasalarda görüldüğü kadar korkunç olmadığına inandırmaya çabalar.

Bugün için aşırı uçta görülen âdet ve normların pek çoğu kadınların hareketine kısıtlama getiriyordu. Bunlardan, Çinlilerin ayak bağlama uygulaması dikkatleri en çok çeken uygulama olmuştur. MS 1000 yılı civarında, imparatorluk sarayındaki eğlendiriciler arasında başlayan bu uygulama, 1200’lerde Çin’in kuzeyindeki üst ve orta sınıf arasında kök saldı. Bir kızın ayaklarını bağlamak için ayak parmakları aşağıya doğru bastırılır, topuğunun altına kadar bükülür ve zamanla kemikleri kırılırdı; bu genellikle çocuk 6 yaşındayken başlardı ve arzulanan küçük, sivri uçlu “altın nilüfer” şeklini sürdürmesi için bir kadının ayakları yaşamı boyunca

bağlı kalmak zorundaydı. Ayak bağlamanın nedenlerine ilişkin açıklamalar geniş detaylar içerir: Küçük ayakları ve salınarak yürüyüşü erotikleştiren erkek şairler ve edipler arasındaki fanteziler ve bunun geçmişe özlemle ilişkilendirilmesi; Song Hanedanlığı döneminde Çin’de erkeklik idealinin savaşıdan âlimliğe doğru değişiminin sonucunda ideal kadının evde daha fazla oturma ve görgülü olma zorunluluğu; ekonomik ve sosyal anlamda yükseldiklerini kanıtlamaya hevesli ailelerde, kadın emeğinin aile için gerçekten önemli ve gerekli olduğunu saklama arzusu; Çinlilerin bağlı ayaklarla, gelişmiş üreme kapasitesi ve daha güçlü çocuklar arasında bağlantı kuran cinsellik düşünceleri. Dorothy Ko, yakın geçmişte, hiçbir açıklamanın yeterli olmayacağını ve geçen 1000 yıllık tarihte, ayak bağlama sebeplerinin değiştiğini ve bunların kadınlar ve erkekler için farklı olduğunu vurgulamaktadır. Ko ayrıca, kadınların bunun sadece kurbanı olmadıklarına işaret etmiştir; kadınlar, kendini feda etme ve disiplinin önemini içeren Konfüçyüs düşünce sistemini ve bağlı ayaklarla şöhret, evcimenlik, güzellik ve özsaygı arasındaki bağı içselleştirmişlerdi. Bu nedenle genellikle kızlarının ayaklarını bağlayanlar kendi anneleriydi, bu bir nevi dişiliğe geçiş töreniydi ve kadınlar, yüksek statüyü simgeleyen üzeri nakışlı zarif pabuçlar yapmak için birlikte çalışırlardı. Ayak bağlama geleneği, toplumsal değerlerin böylesine merkezinde yer alması nedeniyle Kuzey Çin’de kökleşti; bazı aileler, devlet görevlilerinin ve misyonerlerin çabalarına rağmen 1930’lara kadar kızlarının ayaklarını bağladılar. Nihayet komünist lider Mao Zedong bu uygulamaya son verdi. Çin’deki ayak bağlama âdeti diğer Doğu Asya toplumlarında kabul görmedi ama Çin’den ithal Konfüçyüs düşünce sistemi, sonraları bazı yerlerde kadınların ölmüş büyüklerine anma töreni düzenleme yetkisini, Kore ve Vietnam’da ise aile arazisini miras yoluyla edinme haklarını kısıtladı.

Ayak bağlama, tıpkı başka birçok büyük kültürdeki uygulamalar gibi, kadınları fiziksel olarak evlerine bağlayarak onları toplumun gözünden uzak tuttu. Birçok bölgede kadınlar yasa veya geleneklerle; ya Antik Atina'da *gynaeceum*, Osmanlı İmparatorluğu'nda *harem* denen evin özel bölümlerinde ya da peçeye sokularak tecrit edildiler. Peçe konusundaki ilk kayıtlar Yakındoğu'da MÖ 3000'lere uzanmaktadır. Antik Akad dilinde peçe ile kapıyı kapatmanın aynı anlama geldiği tespit edilerek, bu uygulamanın evin bir bölümünde tecrit edilme ile bağlantısı anlaşılmıştır. Kadınların tecridi her toplumda genellikle elitleri ilgilendirir veya en azından onlardan başlamıştır, çünkü kültürlerin büyük çoğunluğu, işgücünün yarısını kaybetmeyi göze alamadıklarından, köle veya köylü kadınlar genellikle tecrit edilmemiştir ve onların faaliyetleri elit kadınların kapatılmasını mümkün hale getirmiştir. Tecrit bazen toplumsal cinsiyetten ziyade bir statü meselesiydi. Örneğin, Osmanlı İmparatorluğu'nda elit erkekler nadiren evlerinden dışarı çıkarlar, işlerini yardımcıları aracılığıyla yürütür, eğitimlerini özel hocalardan alırlardı. Osmanlı toplumunun tepesindeki sultan, sarayından hemen hiç çıkmaz ve kendisiyle işi olan herkesi oraya çağırırdı. (Bu “kamu” ile “özel” arasındaki karmaşık etkileşimin bir başka örneğidir.)

Bazı kültürlerin çok elit erkekleri ve erkeklerin de peçe taktığı Kuzey Afrika'nın Tuaregleri gibi dünyada sadece bir veya iki grubu hariç tutarsak, kadın ve erkek arasındaki görsel ve fiziksel teması kısıtlama girişimleri, kadınların toplumdan tecrit edilmesi sonucunu doğurmuştur. 5. ve 6. bölümlerde göreceğimiz gibi, dünyanın bazı bölgelerindeki kadınlar, peçe takmanın anlamına dair kendi yorum ve anlayışlarını geliştirmişlerdir. Peçeyi bir kısıtlamadan ziyade kendilerini güçlendiren bir unsur ve kültürel veya ulusal kimliklerini göstermenin bir aracı olarak görürler. Bu, kadınların ve erkeklerin doğalarına ilişkin bir düşün-

ceye dayanan uygulamaların, toplumsal ve siyasi bağlam değiştiğinde yeniden yorumlanabileceğine veya çeşitli kişi ve gruplarca farklı anlaşılabileceğine dair iyi bir örnektir.

Toplumdan tecridin veya peçe takmanın görülmediği birçok kültürde kadınların bağımlı konumlarını gösteren davranış kalıpları geliştirilmiştir. Hindistan'ın bazı yerlerindeki kadınların bir erkekle konuşurken saygılı bir duruş sergilemeleri, Japonya'da ise topluluk içinde bir erkekle göz teması kurmamak için bakışlarını yere çevirmeleri beklenir. Kısıtlayıcı kalıplar genellikle "gelenek" denilerek haklı gösterilmeye çalışılır ama aslında bunlar yakın zamanda üretilmiş olabilirler. Örneğin, Hindistan'da, İngiliz devleti üst kast Brahmanların âdetlerini Hint yasalarına koyarak yaygınlaştırmıştır. Buna göre alt kasttan evli kadınların hareket kabiliyetlerine ve özgürlüklerine, öncesine göre daha fazla kısıtlama gelmiştir. 1898 tarihli Japon medeni hukuku, kadınların medeni haklarını keskin biçimde kısıtladı, kadınların tüzel kişiliğini reddetti ve mirasın erkek tarafına intikalini buyurdu; bu ise önceki âdetlerden tamamen kopmak demekti. Bugün Japonya'da kadınlar genellikle bir saygı biçimi olarak yumuşak sesle konuşurlar ve buna "kadın dili" denir. Bunun eski bir gelenek olduğunu iddia edilir, fakat aslında 20. yüzyılın başlarında medeni hukukun yürürlüğe girdiği dönemde icat edilmiştir.

Kadınların yasal statüsünün tanınmaması, dünyadaki birçok yazılı yasanın ortak özelliğidir ve bu yasalarda bazen kadınlar bir tür mülk addedilirler. Kültürlerin çoğunda, 19. ve 20. yüzyıllara (veya günümüze) kadar, evlilik açık biçimde kocanın otoritesi ve karının itaati üzerine kurulurdu. Bu ilişki, kadının kocasına itaat edeceğine dair yemin ettiği veya vücudunun el, ayak veya kafa gibi bir parçasının kocasının ayağı altına veya ellerinin arasına koyduğu evlilik törenleriyle kutsanır veya sembolize edilirdi. Avrupa ve Kuzey Amerika yasalarında evlilik ilişkisi bir *coverture* yani

kocanın kesin otoritesi ve kadının tüzel kişi olarak görülmediği sürekli bir ilişki olarak tanımlanırdı. Bu ilişki 19. yüzyılda birçok ülkede yasalarla değişmeye başladı; örneğin evli kadınlara kendi gelirlerini kendileri yönetme izni verildi. Ancak, Fransa’da 1981’e kadar, erkekler resmi olarak “evin reisi” idiler ve evli kadının kocasının izni olmadan kendi malını satması yasaktı.

Eşitlik İdeolojileri

Kadınların faaliyetlerini kısıtlayan veya onları erkeğe boyun eğen bir konuma sokan kalıplar ve yasalar tüm dünyada insanın kanını donduracak kadar yaygındır, dolayısıyla kadın veya toplumsal cinsiyet tarihi üzerine çalışanların içini epey karartabilir. Böylesi kısıtlamaları bir şekilde görmezden gelmiş veya aşmış birey ve gruplar çıktığı gibi, daha geniş çaplı toplumsal cinsiyet eşitliğini ya da hiç olmazsa kadının durumunun iyileştirilmesini destekleyen fikirler geliştirenler de oldu. 19. yüzyılın ortalarından itibaren bu fikirler yavaş yavaş yasal değişikliklere dönüşmeye başladı. Bunlar genel anlamda “feminizm” diye etiketlendi; bu sözcük ilkin 1890’larda Fransa’da ortaya çıktı, ancak sözcüğün sınırları, anlamı ve imaları ile ilgili büyük anlaşmazlıklar halen devam etmektedir.

Bireyler ve gruplar yüzyıllar boyunca toplumsal cinsiyet hiyerarşisini sorguladılar veya reddettiler. Kadınların tarihi kapsamındaki çok erken dönem araştırmaların pek çoğu, “feminist kadın atalarımızı” bulmayı ve övmeyi içeriyordu. Kadın düşmanlığına meydan okumuş, kadınların başarılarını göklere çıkarmış 15. yüzyılda yaşamış Fransız yazar Christine de Pizan gibi kadınların eserleri yeniden basıldı ve tercüme edildi, aynı zamanda hepsi değilse de, çoğu kadın olan başka feministler keşfedilip incelendi. Bu incelemeler

genellikle, ilk olarak, düşünceleri “ilk dalga” feminizm (bu tabir 6. Bölüm’de daha kapsamlı biçimde tartışılacaktır) diye adlandırılan, 19. yüzyıl kadın hakları hareketlerine rehberlik eden beyaz Avrupalı veya Amerikalı kadınlar üzerine yoğunlaştı ve sıklıkla feministlerin zaman ve kültürleri aşan ortak paydalarına vurgu yapıldı. Bu araştırmalar 1960’ların sonunda başlayıp kadınların toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine dair bilincini yükseltmiş (ve genellikle geçmişe yönelik incelemeleri de kapsayan) “ikinci dalga” kadın hareketinin ayrılmaz bir parçasıydı.

İlk araştırmacılar “kız kardeşlik küreseldir” görüşünü savunsalar da, 1980’lerin başlarında feminist hareket ve kadın tarihçileri, beyaz Batılı kadınların deneyimleri üzerine gereğinden fazla yoğunlaştıkları, sömürgeciliğin kadınların yaşamlarını nasıl şekillendirdiğini ırksal ve etnik farklılıkları olduğu kadar dikkate almadıkları argümanıya eleştirildiler. Bu durum bazı kadın hakları savunucularının kendilerini tanımlamak için örneğin *Wominist* (kadıncı) gibi farklı terimler yaratmalarına yol açarken, bir kısmı da feminizmin çeşitliliğini vurgulaması bakımından, feminizm sözcüğünün her zaman çoğul kullanılması gerektiğine vurguladı. Onlar, bu çeşitliliğin zaten beyaz Avrupalı feminizm içinde var olduğuna dikkat çektiler; İngiliz (ve Amerikan) feministleri, bireysel haklarda eşitliği vurgularken, Kıta Avrupalılar kadınların ve erkeklerin eşit önemdeki sorumluluklarına vurgu yaptılar. Geçmişteki ve günümüzdeki feministler genellikle sosyalizm, sömürge karşıtlığı veya insan hakları hareketi gibi sosyal değişimi destekleyen diğer hareketlerin de içindeler ve çeşitli amaçları arasındaki kesişmelere dair çok farklı düşünceler ortaya koymaktalar. Gerek tarihi, gerekse çağdaş feminizm içindeki çeşitlilik, herkesi tatmin edecek bir feminizm tanımını zorlaştırmaktadır, çünkü bazı feministlerin fikirleri diğerleri tarafından özellikle kadınlar için olumlu görülmemektedir. Örneğin birtakım eko-fe-

ministler, kadını daha şefkatli ve çevreye duyarlı görürler, çünkü kadınların annelik olasılığı vardır, oysa diğerleri böylesi düşünceleri, neredeyse “biyoloji kaderdir” gibi kadınlara zarar vermiş eski bir kavram kadar tehlikeli bulurlar. 1990’lar ve 2000’lerin bazı “üçüncü dalga” feministleri ise, kadınların kendi yaşamları ve etraflarındaki kültürü şekillendirme güçlerini vurgulamak niyetiyle, vaktiyle kadınları aşağılama amacıyla kullanılan terimleri üstlenmeye başladılar. Örneğin, *Bitch* dergisinin editörleri, pop kültürün ve *riot grrrl punk** müzik gruplarının feminist analizine yer veriyorlar. *Girlzines*** ise kadınların müziğini, sanatını ve cinselliklerini ifade etme biçimlerini desteklemektedir. Diğer feministler, “şıllık” ve “kız” kelimelerinin, geri kazanılmayı bekleyen kelimeler havuzunda kalanlar arasında en iyileri olduğundan emin değil. Feminizm içindeki bu çeşitlilik, feminizm karşıtlarının eleştirilerinde, daha göze batan grupların fikirlerini ve faaliyetlerini öne çıkarmalarına fırsat veriyor. Örneğin, bu tür feminist kadınların, Miss America yarışmasında sutyenlerini yaktıkları haberi gibi. (Bu haber aslında bir gazeteci tarafından uydurulmuşsa da epey uzun ömürlü olmuştur.) Böylesi nitelendirmeler, toplumsal cinsiyet eşitsizliğine karşı duran bazı kişilerin, kendilerinin feminist diye etiketlenmesini reddetmelerine ve bu konuda cümleye şöyle başlamalarına yol açmaktadır: “Ben feminist değilim ama...”

Kendi fikirlerini hangi etiket altında tanımlarsa tanımlasınlar, bu fikirdeki birçok insan son bir buçuk yüzyıldır daha geniş toplumsal cinsiyet eşitliği ideallerinin yasalara geçirilmesi için çalıştı; yasalarla kadınlara, kendi gelirlerini ve kendi mallarını kullanma hakkı, oy hakkı, yetkili makamlara atanma hakkı, erkeklerle eşit esaslara göre boşanma hakkı ve eşit işe eşit ücret olanağı sağlandı. Bu

* 1990’larda başlayan yeraltı feminist punk hareketi ve alt-kültürü – ç.n.

** Punkçı kızlara yönelik çıkan 2000’lerdeki dergi – ç.n.

tür yasalar bazen toplumsal değişimlerden veya toplumda geniş çapta benimsenen davranışlardaki değişimlerden kaynaklanmıştır ama genellikle daha yaygın toplumsal değişimin habercisi ve elit kesimdeki fikirlerin değişmesinin sonucudur. Örneğin, peçe karşıtı yasa Türkiye’de 1920’lerde, İran ve Özbekistan’da 1930’larda kabul edildi, çünkü bu ülkelerin liderleri, tesettürsüz kadınları modernliğin bir simgesi olarak görmeye başladılar; yoksa bu karşıtlık toplumsal bir baskıdan kaynaklanmıyordu. Bazen yasalar, fetihler veya sömürgeleştirme nedeniyle çıkarılır. Örneğin, İngilizler Hindistan’da geri kalmış gördükleri uygulamaları kaldırmak için çeşitli tedbirler aldılar, Sovyetler Birliği ele geçirdiği Orta Asya’daki İslam ülkelerinde tesettüre ve birden fazla kadınla evliliğe karşı zorlayıcı yasalar çıkardı.

Yasal değişim teşviki bir yörenin dışından geldiğinde, yasaları uygulamaya koymak çok zordur. Örneğin, Çin’deki 1931 Medeni Yasası, görücü usulü evlenmeyi ve cariyeliği yasakladı, ancak kırsal kesimde buna onyıllar boyunca uyulmadı. Yasayı çiğnemenin bu türü, bazı yerlerde toplumsal cinsiyet hiyerarşisi normlarının kökleşmiş olmasından kaynaklanırken, başka yerlerde bu yasalara, kadınlar bunları kendi yararlarına görmediklerinden uyulmadı (ve halen uyulmamaktadır). Hindistan’da 1956’da çıkarılan Hindu Veraset Yasası, kadınlara kuramsal olarak ebeveynlerinin malları üzerinden eşit vârislik hakkı tanıdı. Bu yasanın hükümleri çok az uygulandı ve kadınlar haklarını almak için dava açmadılar. Bu, yasayı bilmemelerinden, çok pasif olmalarından veya eski törelere pek bağlı olmalarından değil, kendi ekonomik ve duygusal gereksinimlerini en faydacı biçimde karşılamayı ve aile istikrarı ile sevgisini artırmayı önemsemelerinden kaynaklanmaktadır. Haklarını mahkemede aradıklarında, mahkeme kararı yasalara uygun çıkmakla birlikte bu karar sıklıkla yeni haklar diliyle değil,

kadının korunmasına ilişkin daha eski geleneksel hükümlerin diliyle ifade edilmektedir.

Yeni normların belirlenmesi bazen çelişkili sonuçlar doğurabilir. Sovyet sonrası Rusya’da, Batı ile karşılıklı etkileşimin artması, eşitlikçi düşüncelerin ve uygulamaların daha fazla farkına varılmasına yol açtı. Ancak aynı zamanda, popüler kültürde ve reklamlarda kadın bedeninin istismarı ve pornografi bakımından daha büyük bir cinsiyetçilik de ortaya çıkmıştır.

Dünyanın birçok yerinde, Anglo-Amerikan feminizmindeki bireye vurgu, yanlış yönlendirici veya daha da kötüsü, yıkıcı olarak görülür. Nijeryalı Ifi Amadiume gibi kadın hakları savunucuları, Batılı kadınların özellikle boşandıktan sonraki büyük yoksulluğuna ve soyutlanmışlığına dikkat çekmektedirler. Bu alanlardaki kadın sorunları eylemcileri, hedeflerini, haklardan ziyade kadınların ve erkeklerin gereksinimleri üzerinden ifade ederler ve kadınlara daha geniş fırsatlar tanındığında ailenin ve toplumun bundan yarar sağlayacağına vurgu yaparlar. Vurgudaki bu farklılıklar nedeniyle, daha büyük bir toplumsal cinsiyet eşitliğini öne çıkaracak uluslararası önlemler çok dikkatli bir dille yazıya dökülmektedir. 1979 tarihli Birleşmiş Milletler Kadına Karşı Her Türü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi (CEDAW), kadına karşı ayrımcılığı, “haklarda eşitlik ilkesinin ve insan onuruna saygının” çiğnenmesi olarak tanımlamıştır. Ancak bu tanımlı yaparken böylesi ayrımcılığın sadece kadınların bireyler olarak değil, aile, toplum, kadınların yaşadıkları ülkeler ve tüm insanlık üzerindeki etkilerine vurgu yapmaya özen göstermiştir. (CEDAW sözleşmesi, 2009 itibarıyla 186 ülke tarafından imzalanmıştır, ancak İran, Somali ve ABD’nin de içinde olduğu 8 ülke bunun dışındadır; bunlardan bazıları sözleşmenin etkisini büyük ölçüde azaltacak biçimde geleneksel roller, aile ve şer’i yasa hükümleri hariç tutulmak üzere imzalamışlardır.)

Yeni binyılın başında bile, toplumsal cinsiyete ilişkin düşünceler, kalıplar ve yasalar, bazı değerlendirmelere göre, değişime karşı çok dirençli görünmektedir: Hindistan'daki insanların çoğu, ebeveynlerin kontrolündeki evlilikleri onaylamaktadır; Güney Amerika'daki insanların çoğu, kadının evin dışında çalışmasına olumsuz bakmaktadır; Kuzey Amerika ve Avrupa'daki insanların (ve yargıçların) çoğu, "doğal olarak" annelerin babalardan daha iyi ebeveyn olduklarını kabul etmektedir vs. Bu örnek listesi böyle uzar gider. Kadınlar ve erkekler arasındaki eşitliği ilan eden yasalar kuramsal olarak desteklenmektedir ama genellikle uygulanmaz ve hatta bazen diğer yasalarla etkileri yok edilir. Özellikle gündelik yaşamda daha fazla etkiye sahip olan evlilik, boşanma ve veraset gibi konularda bu böyledir. Bazı konularda yasa çıkarmak, kadınların ve erkeklerin asli rolleri ve yaşamlarına işlemiş düşünce ve davranışlarını değiştirmekten daha kolaydır. Toplumsal cinsiyet gibi, bir insanın dünya görüşü kadar temel bir anlayışını değiştirme arzusu her zaman net değildir. Örneğin, psikolojik ve fiziksel sağlık üzerine yapılan bazı çalışmalar, toplumsal cinsiyet kavramları daha katı ve daha tutucu olan insanların, değişime açık insanlara göre daha sağlıklı olduklarını göstermektedir, çünkü değişim strese yol açan belirsizlikler barındırır. Bu yüzden insanlar, hızlı değişim zamanlarında, bir istikrar çıpası olarak geleneksel toplumsal cinsiyet kavramlarına sarılabirler.

Yine de, geleneklerin çok güçlü olduğu bölgelere bile uzun uzadıya bakarsanız, değişimin işaretlerini bariz biçimde görebilirsiniz. Toplumsal cinsiyet ayrımcılığını yasaklayan yasalar her zaman uygulanmasa da, bunlar en azından birçok anayasada ve 20. yüzyılda çıkartılan ülke yasalarında yer alır. Bu, birkaç yüzyıl önce düşünülmesi imkânsız (veya insanların gülünç bulacağı) bir durumdu. Sanayileşmiş dünyada genç kadınlar kendilerini feminist diye adlandırmakta

tereddüt etseler de, bugün feminist hareketin eşit işe eşit ücret, eğitime erişimde eşitlik, yasa önünde kadın erkek eşitliği gibi birçok talebi, en azından teoride tartışmasız olarak doğru kabul edilir. Dünyanın birçok yerindeki halka en yakın kadın grupları, ev içi şiddeti azaltmak için yerel ve köy mahkemelerini kullanıyorlar ve kadınlara daha fazla olanak yaratılmasından yana bir tutum için dini ve kültürel geleneklere başvuruyorlar. Bu kadınlar birçok düşüncenin ve normun kaynağının belirsizliğini ve asıl önemlisi, yerleşmiş basmakalıp hükümlerin gerçek dünyada ömrünü tamamlamış olduğunu açıkça ortaya koydular.

EK OKUMA ÖNERİLERİ

Böylesine geniş malzeme varken, önerilere nereden başlayacağını bilmek zor. Belli konulara genel bakış için, Katherine Rogers, *The Troublesome Helpmate: A History of Misogyny in Literature* (Seattle: University of Washington Press, 1966); Joan Landes'in editörlüğünde *Feminism, the Public and the Private* (Oxford: Oxford University Press, 1998). Toplumsal cinsiyet normlarındaki son değişimler üzerine ilginç yorumları, Sylvia Chant ve Cathy McIlwaine'in *There Generations, Two Genders, One World: Women and Men in a Changing Century*'sinde (Londra: Zed Books, 1998) bulabilirsiniz.

Eriliğin yeni tarihi için R.W. Connell'in *Masculinities* (2. baskı, Berkeley: University of California Press, 2005) kitabı vazgeçilmezdir, tıpkı Judith Kegan Gardiner'in *Masculinity Studies and Feminist Theory: New Directions*'ı (New York: Columbia University Press, 2002) gibi. Bölgesel çalışmalar arasında şunlar sayılabilir: Darlene Clark Hine ve Earnestine Jenkins'in editörlüğünde hazırlanan *Question of Manhood: A Reader in US Black Men's History and Masculinity*

(Bloomington: Indiana University Press, 1999); Matthew C. Gutmann'ın editörlüğünde yayımlanan *Changing Men and Masculinities in Latin America* (Durnham, NC: Duke University Press, 2003); Lisa A. Lindsay ve Stephan F. Miescher'in editörlüğüyle çıkan *Men and Masculinities in Modern Africa* (Portsmouth, NH: Heinemann, 2003); Ruth Mazo Karras, *From Boys to Men: Formations of Masculinity in Late Medieval Europe* (Philadelphia: Univesiy of Pennsylvania Press, 2003); Stephan Miercher, *Making Men in Ghana* (Bloomington: Indiana University, 2005); John Tosh, *Manliness and Masculinities in Nineteenth-Century Britain: Essays on Gender, Family and Empire* (New York: Pearson Longman, 2005); Stefan Dudink, Karen Hagemann ve Anna Clark'ın editörlüğünde yayımlanan *Representing Masculinity: Male Citizenship in Modern Western Culture* (New York: Palgrave Macmillan, 2007). Yeni birçok çalışmanın eleştirisini Robert A. Nye'in, *American Historical Review* dergisinin 112. (Nisan 2007) sayısının 417-438 sayfalarında yayımlanan "Western Masculinities in War and Peace" adlı makalesinde bulabilirsiniz.

Asya'daki fikirlerle ilgili analizler için Leigh Minturn'ın *Sita's Daughters: Coming out of Purdah: The Raiput Women of Khalapur Revisited* (New York: Oxford University Press 1992); Lisa Raphals'ın *Sharing the Light: Representations of Women and Virtue in Early China* (Albany: State University Press of New York, 1998); Charlotte Furth'ün *A Flourishing Yin: Gender in China's Medical History, 960-1665* (Berkeley: University of California Press, 1999); Mandaranta Bose editörlüğünde yayımlanan *Faces of Feminine in Ancient, Medieval and Modern India* (New York: Oxford University Press, 2000); Zainab Bahrani'nin *Women of Babylon: Gender and Representation in Mesopotamia* (New York: Routledge, 2001); Susan Brownell ve Jeffrey N. Wasserstrom editörlüğünde hazırla-

nan *Chinese Femininities, Chinese Masculinities: A Reader* (Berkeley: University of California Press, 2002); Helen Creese'in *Women of the Kakawin World: Marriage and Sexuality in the Indic Courts of Java and Bali* (Armonk, NY: M. E. Sharpe, 2004); Dorothy Ko'nun *Cinderella's Sisters: A Revisionist History of Footbinding* (Berkeley: University of California Press, 2005); Miyako Inoue'nun *Vicarious Language: Gender and Linguistic Modernity in Japan* (Berkeley: University of California Press, 2006) adlı eserlerine bakılabilir.

Avrupa'daki fikirler için şuralara bakılabilir: Arlene Saxonhouse, *Women in the History of Political Thoughts from the Greeks to Machiavelli* (New York: Praeger, 1985); Constance Jordan, *Renaissance Feminism: Literary Texts and Political Models* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1990); Elaine Fantham vd., *Women in Classical World: Image and Text* (New York: Oxford University Press, 1994); Helena Goscilo, *Dehexing Sex: Russian Womanhood during and after Glastnost* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1996); Victoria Loree Enders ve Pamela Beth Radcliff, *Constructing Spanish Womanhood: Female Identity in Modern Spain* (Syracuse: State University of New York Press, 1999); Thelma S. Fenster ve Clare A. Lees, *Gender in Debate from the Early Middle Ages to the Renaissance* (New York: Palgrave, 2002); editörlüğünü Ulrike Gleixner ve Marion Gray'in yaptığı *Gender in Transition: Discourse and Practice in German-Speaking Europe, 1750-1830* (Ann Arbor: University of Michigan, 2006).

Latin Amerika için: Hilary McD. Beckles, *Centering Women: Gender Relations in Caribbean Slave Society* (New York: Markus Weiner, 1998); Irene Silverblatt, *Moon, Sun, and Witches: Gender Ideologies and Class in Inca and Colonial Peru* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1987); editörlüğünü Lowell S. Gustafson ve Amelia

M. Trevelyan'ın yaptıkları *Ancient Maya Gender Identity and Relations* (Westport, CT: Bergin and Garvey, 2002). ABD tartışmaları için, Gail Bederman'ın *Manliness and Civilization: A Cultural History of Gender and Race in the United States, 1880-1917* (Chicago: University of Chicago Press, 1995); Theda Purdue'nün *Cherokee Women: Gender and Culture Change, 1700-1835* (Lincoln: University of Nebraska Press, 1998); Martha Hodes'un editörlüğünü yaptığı *Sex, Love, Race: Crossing Boundaries in North American History* (New York: New York University Press, 1999) isimli eserlere bakılabilir.

Afrika üzerine çalışmalar için: Karen Armstrong, *Shifting Ground and Cultural Bodies: Postcolonial Gender Relations in Africa and India* (New York: University Press of America, 1999); Dorothy L. Hodgson ve Sheryl A. McCurdy'nin editörlüğünü yaptıkları "*Wicked*" *Women and the Reconfiguration of Gender in Africa* (Portsmouth, NH: Heineman, 2001); Wendy Woodward, Patricia Hayes ve Gray Minkley'in editörlüğünde hazırlanan *Deep Histories: Gender and Colonialism in Southern Africa* (New York: Rodopi, 2002). Dünyanın başka yerleriyle ilgili olarak, Denise O'Brien ve Sharon W. Tiffany'nin *Rethinking Women's Roles Perspectives from the Pacific* (Berkeley: University of California Press, 1984); Camron Michael Amin'in *The Making of Modern Iranian Woman: Gender, State Policy, and Popular Culture, 1865-1946* (Gainesville: University Press of Florida, 2002) isimli eserlerine bakılabilir.

Fikirler kadar yasalara da değinen eserler arasında Mary Ann Glendon'ın *The Transformation of Family Law: State, Law, and Family in the United States and Western Europe* (Chicago: University of Chicago Press, 1989); Thomas Kuehn'nin *Law, Family, and Women: Toward a Legal Antropology of Renaissance Italy* (Chicago: University of

Chicago Press, 1992); Laura Gowing'in *Domestic Dangers: Women, Words, and Sex in Early Modern London* (Oxford: Clarendon Press, 1996); Erin P. Moore'un *Gender, Law and Resistance in India* (Tucson: University of Arizona Press, 1998); Tim Stretton'in *Women Waging Law in Elizabethan England* (Cambridge: Cambridge University Press, 1998); Srimati Basu'nun *She Comes to Take Her Rights: Indian Women, Property, and Propriety* (Albany: State University of New York, 1999); Kimberly Gauderman'in *Women's Lives in Colonial Quito: Gender, Law, and Economy in Spanish America* (Austin: University of Texas Press, 2003); Amira El-Azhary Sonbol'un *Women of Jordan: Islam, Labor, and the Law* (Syracuse, NY: Syracuse University Press, 2003); Elizabeth Meier Tetlow'un *Women, Crime and Punishment in Ancient Law and Society: The Ancient Near East* (New York: Continuum International, 2004) adlı eserleri sayılabilir.

Toplumsal cinsiyet ile doğa arasındaki bağlantılara ilişkin özgül tartışmaları içeren eserler arasından şunları sayabiliriz: Annette Kolodny, *The Land Before Her: Fantasy and Experience of the American Frontiers, 1630-1860* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1984); Carolyn Merchant, *The Death of Nature: Women, Ecology and the Scientific Revolution* (New York: Harper and Row, 1980) ve *Ecology and the Scientific Revolution in New England* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1989); Londa Schiebinger, *Nature's Body: Gender in the Making of Modern Science* (Boston: Beacon Press, 1993); Vera Norwood, *Made from This Earth: American Women and Nature* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1995); Sherry Ortner, *The Politics and Erotics of Culture* (Boston: Beacon Press, 1996); Virginia Scharff'in editörlüğüyle yayımlanan *Seeing Nature through Gender* (Lawrence: University Press of Kansas 2003).

Toplumsal cinsiyetin bilimdeki rolünün, tarihsel gelişiminin daha genel analizini içeren eserlerden şunları sayabiliriz: Thomas Laqueur, *Making Sex: Body and Gender from the Greeks to Freud* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1990); David Noble, *A World without Women: The Clerical Culture of Western Science* (New York: Knopf, 1992); Joan Cadden, *Meaning of Sex Differences in the Middle Ages: Medicine, Science, and Culture* (Cambridge: Cambridge University Press, 1993); Londa Schiebinger, *The Mind Has No Sex? Women in the Origins of Modern Science* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1989) ve *Has Feminism Changed Science?* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1999); Clara Pinto-Correla, *The Ovary of Eve: Egg and Sperm and Preformation* (Chicago: University of Chicago Press, 1997); Ann B. Shteir ve Bernard Lightman'ın editörlüğünde çıkan *Figuring it Out: Science, Gender and Visual Culture* (Hannover, NH: Dartmouth College, 2006); Monica H. Green, *Making Women's Medicine Masculine: The Rise of Male Authority in Pre-Modern Gynaecology* (New York: Oxford University Press, 2008). Janice Delaney, Mary Jane Lupton ve Emily Toth'un *The Curse: A Cultural History of Menstruation* (Urbana: University of Illinois Press, 1988) âdet kanaması ile ilgili fikirlerin ve Lara Marks'ın *Sexual Chemistry: An International History of the Pill* (New Haven, CT: Yale University Press, 2001) adlı eserleriye doğum kontrol metotlarına ilişkin fikirlerin genel bir değerlendirmesini içerir.

Güzelliğin toplum tarafından inşasını ve onun toplumsal cinsiyetle bağlantılarını ele alan çalışmalar arasında, Susan R. Bordo'nun *Unbearable Weight: Feminism, Western Culture, and the Body* (Berkeley: University of California Press, 1993); Sander Gilman'ın *Making the Body Beautiful: A Cultural History of Aesthetic Surgery*

(Pirinceton, NJ: Princeton University Press, 1999) adlı kitapları sayılabilir.

Analık ve babalıkla ilgili tartışmalar şu başlıklara bakılabilir: Clarissa W. Alkinson, *The Oldest Vocation: Christian Motherhood in the Middle Ages* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1991); Ann Taylor Allen, *Feminism and Motherhood in Germany 1800-1914* (New Brunswick, NY: Rutgers University Press, 1991); editörlüğünü Rima D. Apple ve Janet Golden'ın yaptığı *Mothers and Motherhood: Readings in American History* (Columbus: Ohio State University Press, 1997); Ralph LaRosa, *The Modernization of Fatherhood: A Social Political History* (Chicago: University of Chicago Press, 1997); Helena Ragone ve France Winddance Twine'in editörlüğünde yayımlanan *Ideologies and Technologies of Motherhood: Race, Class, Sexuality and Natinonalism* (New York: Routledge, 2000); Lynn Trev Broughton ve Helen Rogers'ın editörlüğündeki *Gender and Fatherhood in the Nineteenth Century* (New York: Palgrave Macmillan, 2007).

Bu listedeki neredeyse her bir kitap, diğer bölümlerde önerilen kitapların çoğu gibi farklılığı ve eşitsizliği öneren ideolojilere atıfta bulunmaktadır. Bunun 20. yüzyıldaki aşırı uç örnekleri için bkz. Claudia Koonz, *Mothers in the Fatherland: Women, the Family, and Nazi Politics* (New York: St Martin's Press, 1987); Victoria de Grazia, *How Fascism Ruled Women in Italy 1922-1945* (Berkeley: University of California Press, 1992); Kevin Passmore'un editörlüğünde hazırlanan *Women, Gender and Fascism in Europe, 1919-1945* (Manchester: Manchester University Press, 2003).

Feminizmi de içeren eşitlikçi ideolojiler üzerine çalışmaların sayısı oldukça fazladır ve giderek daha da uluslararası bir hal almaktadır: Horon L. Sievers, *Flowers in Salt: The Beginnings of Feminist Consciousness in Modern Japan*

(Stanford CA: Stanford University Press, 1983); Linda Kaufmann, *American Feminist Thought at Century's End: A Reader* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1993); Chilla Bulbeck, *Re-orienting Western Feminism: Women's Diversity in a Post-colonial World* (Cambridge: Cambridge University Press 1998); Eileen Janes Yeo, *Radical Femininity: Women's Self-Representation in the Public Sphere* (Londra: Manchester University Press, 1998); Sandra Kemp ve Judith Squires, *Feminisms* (Oxford: Oxford University Press, 1998); *Gender and History* dergisinin özel sayısında "Feminism and Internationalism" (10:3, 1998) başlıklı makale; Karen Offen, *European Feminisms 1700-1950: A Political History* (Stanford, CA: Stanford University Press, 2000); Patricia Hill Collins, *Black Feminist Thought: Knowledge, Consciousness and the Politics of Empowerment* (2. baskı, New York: Routledge, 2000); Bonnie Smith'in editörlüğündeki *Global Feminisms since 1945: Rewriting Histories* (New York: Routledge, 2000); Chandra Talpade Mohanty, *Feminism without Borders: Decolonizing Theory, Practicing Solidarity* (Durnham, NC: Duke University Press, 2003); Valentine M. Moghadam, *Globalizing Women: Transnational Feminist Network* (Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 2005); Vivien Labaton ve Dawn Lundy Martin'in editörlüğüyle yayımlanan *The Fire This Time: Young Activists and the New Feminism* (New York: Anchor Books, 2004); Joyce Green'in editörlüğünde *Making Space for Indigenous Feminism* (New York: Zed Books, 2007). Dünya çapındaki kadın hakları hareketleri çalışmaları için 6. Bölüm sonundaki okuma listesine bakınız.

Çok daha uzun bir okuma öneri listesini, özgün kaynaklara erişim bağlantılarıyla birlikte www.wiley.com/go/wiesnerhanks web sitesinde bulabilirsiniz.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Din

Her kültür, doğal dünyanın birtakım yönlerine hükmeden doğaüstü güçlere ve insanın bunun içindeki yerine ilişkin fikirler geliştirmiş gibi görünmektedir. Bu güçler, sıklıkla insanların hayatındaki temel kuralları belirlediler ve bu kuralları, kendilerini anlamada özellikle yetenekli veya eğitilmiş insan temsilciler aracılığıyla vahiy ettiler. Bu kuralları değiştirmek toplumda kargaşa yaratabilirdi, pek çok kültür bu tip kuralları öğretmek ve uygulamak, insanlarla doğaüstü güçler arasındaki ilişkiyi şekillendirmek için yapılar kurdular. Ve bu yapılar şaşırtıcı çeşitlilikte biçimler arz ederler: Bazıları atalara veya ruhlara odaklanırken, diğer bazılarının açıkça tek veya çok tanrı kavramları vardır; kiminin kutsal metinleri varken, kimi sözlü olarak aktarılır; kimisi tam bağlılık isterken, bazıı inananlarının diğer inanç sistemlerinin de takipçisi olmasına izin verir; kimi siyaset veya akraba yapılarıyla bağlantılı iken, bazıı üyelerini mevcut siyasi veya akraba grubu yapılarına karşı konumlandıran gönüllü gruplardır. Bazı bilim insanları, birtakım inanç ve uygulamaları “kült” veya “büyü” diye ayırarak yaftalasa da, daha geniş bir bakış açısını benimsemekte ve hepsini dini gelenekler diye dikkate almakta yarar vardır.

(Kendini “ruhani ama dindar değil” diye tanımlayan, hiçbir resmi din kurumuna bağlı olmayan günümüz insanları için “dinin” bazen olumsuz çağrışımları vardır, ancak çeşitli dini geleneklere dayanan böylesi bir ruhaniliğe de burada yer verdik.)

Dünyadaki dinler, doğaüstü ve ilahi kavramların yanı sıra yaklaşımları bakımından da ziyadesiyle çeşitlidir (ve böyle olmaya devam etmektedir) ama dinlerin hepsi cinsiyetçidir; yani erkek ve kadın olmak arasındaki anlam farklılıklarını yaratmış ve sürdürmektedir. Diğer taraftan dini fikirler, aile veya devlet gibi kültürün diğer bileşenlerindeki toplumsal cinsiyet yapılarından etkilenirler. Dini gelenekler, kadın ve erkeğin birbirini tamamlayıcılığı ve eşitliği üzerine olduğu kadar, hiyerarşi üzerine de fikirler üreterek, mevcut toplumsal cinsiyet yapılarını hem sağlamlaştırmak hem de sorgulamak için kullanılagelmıştır. Dini liderler, belli dinsel metinleri kullanarak ibadet şekilleri, din personeli, mahkeme sistemleri ve siyasi liderlerle ittifak gibi konuları belirlemeye ve tekbiçimliliği sağlamaya kalkıştılsa da, insanlar toplumsal cinsiyet konusundaki doğaüstü emirleri ve ilahi iradeyi, sadece farklı dinlerde değil genellikle aynı din içerisinde bile farklı yorumlamayı tercih ettiler. Çünkü toplumsal cinsiyete ve dini inançlara ilişkin düşünceler genellikle insanların değer sistemlerinin merkezinde yer alır, böylesi bir çeşitlilik muazzam çatışmalar yaratmıştır ve dünyanın birçok yerinde yaratmaya halen devam etmektedir.

Animizm, Şamanizm ve Paganizm (MÖ 40.000)

Dini inançların yazının icadından önceye tarihlendiği açıktır ve dünyanın çeşitli yerlerinde, en yeni yazı öncesi kültürlerle ilişkin arkeolojik kanıtlar ve araştırmalar, doğaüstü

kavramların yaşamın her alanını kapladığına işaret etmektedir: Avcılık, toprağı ekme, cinsel ilişki, doğum, ölüm, güneş ve ay tutulması, kuyruklu yıldız veya gökkuşağı gibi doğal olayların hepsinin dinsel bir anlamı vardı. Bu olaylarla ilişkili ayinlere hem kadınlar hem de erkekler katılırdı, fakat koşullar genellikle eşit değildi; bazı ayinler kadınları, bazıları da erkekleri dışlardı. Bazı kültürlerde belli ayinlerin, Kuzey Amerika’da iki ruhlu insanlar, Hindistan’da hadımlar veya Endonezya’da *bissu*’lar* gibi ara veya karışık toplumsal cinsiyetteki kişiler tarafından yönetildiği görülmektedir. Ayinlerle birlikte dinsel işlev görmeye başlayan belli eşyalar, genellikle kadınları veya erkekleri, eril veya dişi ruhları ve çeşitli faaliyetler içindeki tanrıları temsil etmek üzere giyildiler, elde taşındılar veya sergilendiler.

İnsanın en eski inanç sistemlerine dair arkeolojik buluntuları yorumlamak genellikle çok zordur. Örneğin, Yontma Taş Devri’ne tarihlenen (kabaca MÖ 40.000-8000), taştan yapılmış büyük memeli küçük kadın heykelleri Avrupa’nın birçok yerinde bulundu. “Venüs figürleri” diye adlandırılan heykeller, sunduğu yanıtlardan çok daha fazla soruya neden oldu: Bunlar bir çocuk sahibi olmak isteyen veya başka çocuk istemeyen kadınların yanlarında taşıdıkları, sonra da evin çöplüğüne atıkları, doğurganlık için en yaygın biçimde bulunan destek malzemeleri miydi? Yoksa insanların güçlü bir dişi tanrıçaya inançlarının kanıtı olan bereket tanrıçaları mıydı? Eğer öyleyseler, bu, yaşayan, gerçek kadınların gücüne ve otoritesine yansıyor muydu? (Bunlar, 1. Bölüm’de tartışılan ilkel anaerki kuramında kullanılan kanıtlardan biridir. Oysa birey olarak kadınların veya tanrıçaların imgeleri, genellikle kadınları dinsel görevlere veya diğer yetkili konumlara getirmeyi reddeden kültürlerde rastlanmaktadır. Örneğin, Kutsal Bakire Meryem, 5. yüzyıldan

* Endonezya’nın Sulawesi bölgesinde kabul gören 5 ayrı toplumsal cinsiyet kimliğinden biri, bir nevi travesti – ç.n.

beri Hristiyanlık'ta en sık rastlanan imgelerden biridir. Ne var ki, yakın zamana kadar tüm Hristiyan mezheplerinde kadınlar ruhbanlıktan dışlandılar.) Yoksa bu görüntüler kadınların metalaştırılmasını veya arka plana itilmesini mi temsil etmektedir? Çoğunun yüz hatlarının olmayışı, bazılarının günümüzdeki belli magazin sayfalarını dolduran çok sayıdaki iri göğüslü kadın görüntülerini anımsatacak şekilde memeler takılmış sopalar şeklinde betimlenmiş olması gerçeği bize bunları düşündürüyor. Eğer işlevleri bu ise, o halde onları erkekler mi yanlarında taşıyorlardı? Farklı insanlar için farklı şeyleri mi temsil ediyorlardı? Birçok Yontma Taş Devri buluntusu gibi, Venüs figürleri de erken dönem insan kültürlerine dair boş umutlar veren, ancak yorumlaması kolay olmayan ipuçlarıdır.

Büyük ölçüde sözlü gelenekle aktarılan Yontma Taş Devri sonrası toplumsal cinsiyet yansımalarını anlamak da epey zor olabilir. Böylesi dinler genellikle Şamanizm, kabile dinleri, paganizm, geleneksel dinler veya animizm olarak adlandırılır ve pek çoğunun temelinde evreni görünen, yaşanan dünya ile görünmeyen ruhlar, tanrılar ve ölümler dünyası olmak üzere ikiye ayıran bir kavram yatar. Görünmeyen dünya, ruhen hünerli kişiler aracılığıyla gönderdiği mesajlar ve vahiyler veya sıradan kişiler aracılığıyla gönderdiği rüyalar ve kehanetlerle, iyilik veya kötülük yapmak için düzenli biçimde görünen dünyaya müdahale ederdi. Buna karşılık, ölü ataların, ruhların ve tanrıların eylemleri, yaşayan insanlarca şekillendirilebilirdi. Şamanların ve şifacıların ayinleri ve kullandıkları ilaçlar, genellikle çok sıkı korunan sırlardı ve sözlü olarak bir bireyden diğerine aktarıldı; bu yüzden bu konularda bilgi toplamak pek kolay değildir. Bilgilerimizin çoğu, dışarıdan gelmiş ve animizm dinlerine düşmanca bakan, toplumsal cinsiyete ilişkin bakış açıları gördüklerinden veya kendilerine anlatılanlardan etkilenmiş insanlardan gelmektedir. Örneğin, 19. yüzyıl Afrika'sındaki

Avrupalı misyonerler, geleneksel dini faaliyetlerin erkekler tarafından icra edilenlerine daha fazla ilgi gösterirken, kadınların yaptıklarını göz ardı ettiler, çünkü tıpkı kendi dinleri Hristiyanlık'taki gibi, erkeklerin faaliyetlerini daha önemli farz ettiler.

Bugün veya yakın geçmişte yapılan dinsel faaliyetlerin, yüzyıllar ya da onyıllar öncekilerle aynı olduğunu varsaymak da yanıltıcı olabilir. Gelenek, düşündüğümüz kadar durağan değildir; yeni düşünceler ve faaliyetler, onlara geçerlik ve egemenlik kazandırmak için "geleneksel" diye tanımlanır. Örneğin, Kuzey Afrika'daki ve Ortadoğu'daki, *zar** kültünde, kadınları hasta eden ve sadece dişi şifacılar tarafından yola getirilebilen *zar* denilen ruhlara inanış, ilk defa 18. yüzyılda ortaya çıkmıştır ve bugün geniş bir bölgede çok güçlü bir şekilde varlığını sürdürmektedir. Çoğu kez "geleneksel" diye etiketlense de, bunun kadınlar için bir nevi ibadete dönüşmesi, İslamiyet'in erkeklere toplu namaz kılma olanakları yaratmaya başlamasıyla aşağı yukarı aynı tarihlere denk gelmektedir ve bazı analizciler ikisini açıkça bağlantılı görmektedir.

Toplumsal cinsiyet bakımından büyük farklılıklara rağmen, özellikle yazılı metinlere dayalı dinlerin tersine, geleneksel dinler sıklıkla belli benzerlikler sergilerler. İletişime geçme ve ruhları etkileme gücü, genellikle, resmi bir eğitim veya hiyerarşideki konumla elde edilmekten ziyade doğuştan gelen bir yetenek olarak görülür. Hal böyle olunca, birçok kültürde erkekler kadar kadınlar da medyum, Şaman, şifacı veya başka tür din uzmanı olarak ortaya çıktılar (çıkmaya da devam ediyorlar). Örneğin, Batı Afrika'nın Yarubaları, bazı kadınların kozmik yaratıcılıkla bağlantılı *Aje* denilen tinsel bir güce sahip olduğunu anladılar ve bu kadınlar sosyal adaletin düzenleyicisi olarak çalıştılar; bu güçlerini köle olarak götürüldükleri Yeni Dünya'ya da

* Cin - ç.n.

taşıdılar ve orada kötülük ve şifa ayinlerinde kullandılar. Görünmeyen dünyayla iletişime geçmek bazen bir grupla birlikte yapılırdı ve bu faaliyet katılımcılara güç katabilirdi. Örneğin, günümüzde Gana'nın bulunduğu bölgede yaşayan genç Anlo kadınları, kendilerine eş seçme ve evlendikten sonra mülk edinme hakkını sağlayan Nyigbla ve daha sonra Yewe adlı dini öğretiyeye katıldılar.

İnsanlar dini ayinleri, sorunların çözümünde veya normal düzenin sürdürülmesinde işe yarayıp yaramadığına bakarak değerlendirdiler ve eğer özel gereksinimleri veya talepleri varsa tek bir kişi veya cinsiyetle yetinmeyip birden fazla dini uzmana danıştılar. Eğer bu ruhani güç bazen geldiği kişiye şeytani saplantılar, görüntüler veya Şamanın pek bir etkisinin olmayacağı hastalıklar getiriyorsa, istenmeyen veya karşı durulan bir şey olurdu. Ruhlar dünyasıyla bağlantı kurmak genellikle Şamanlara iyilik ve kötülük yapma izni verirdi. Geleneğin dışındakiler, Şamanların yaptıkları kötülükleri, karabüyü veya cadılık olarak yaftaladılar. Şamanların güçleri genellikle, âdet görme, doğum, kadınların ve erkeklerin buluşa ermesi veya belli çalışma faaliyetleri gibi yaşamın toplumsal cinsiyete özgü alanlarıyla ilgiliydi ama bazı Şamanlar toplumsal cinsiyet rollerini aşarak ruhlar âleminin tamamını etkileyebilirlerdi. Toplumsal cinsiyet bakımından eşitlikçi doğası, son birkaç onyıldır kitaplı dinlerin çoğunun umutsuz biçimde ataerkil olduğunu düşünen insanlar arasında animizmi popüler hale getirdi. Sıklıkla “Yeni Pagan” veya “New Age” diye etiketlenen yeni tür ayinler ve örgütlenmeler yaratmak üzere, Kızılderili ve Afrikalı dinlerden, Avrupa'nın pagan tanrı ve tanrıçalarından (özellikle ana tanrıça), şeytani olmayan büyücülük ve psikolojik kuramdan ve benzeri bir dizi kaynaktan derlemeler yaptılar. Bu grupların bazıları, birçok gelenekteki belirsiz dişi betimlemelerini, kadınları güçlendirecek biçimde yorumlanmaları bakımından, açıkça feminist veya

Womanist'tir (siyah kadınlar tarafından geliştirilen bir hareket). Ayrıca birçoğu çevreciliğe, vahiylerin halen gelmeye devam ettiğine veya ölümlerle iletişime vurgu yapmaktadır.

Bazı durumlarda Şamanların müritleri, Şamanların güçlerinin ruhani tehlikeler kadar fiziksel tehlikelere karşı da koruduğuna inandılar. Örneğin, 1987'de, müritlerinin Mesih dediği dini lider Alice Lakwena, Uganda Milli Direniş Ordusu'na karşı, "Holly Spirit Mobile Forces" dediği, aslında sadece yılan kemiği, balmumu ve *shea* ağacı yağı büyüğü ile teçhiz edilmiş bir ordu topladı. Büyülerin silaha dönüşeceğine veya onları kurşunlara karşı koruyacağına inandılar; ruhani zırhı fiziksel zırhtan daha üstün gören, birçok dini gelenekten birçok grup onlara katıldı. Müritleri Lakwena'yı, ilahi bir güç olarak gördüklerinden, kadın olması ona karşı sadakatlerini hiç etkilemedi. İnsanların bu tutumu 15. yüzyılda Fransız mistik ve askeri lider Jeanne d'Arc'a gösterilen sadakat gibiydi. Dini makamlarca şüphe ve düşmanlıkla karşılanırsa da, ruhani veya ilahi vahiy, güçlü ataerkil hiyerarşilerin hâkim olduğu dinlerde bile kadınlara bir güç sağlayabilmiştir; Jeanne d'Arc gibi Alice Lakwena da, güçlerine karşı çıkan erkekler tarafından büyücülükle suçlanmıştır.

Antik Yakınoğu'da Yazılı Dinler (MÖ 3000'den itibaren)

İnsanlık tarihinin en erken kayıtlarından pek çoğu özünde dini içeriklidir; dünyanın oluşumuna dair bilgiler verir, tanrıların kahramanlıklarını anlatır ve insan toplumu için kurallar koyarlar. Yazıyı ilk geliştiren Mezopotamya ve Mısır'ın yazı sistemleri ziyadesiyle zordu ve öğrenmesi yıllar alırdı, bu yüzden yazı yazabilenlerin sayısı çok azdı. Bu kişiler genellikle dini yetkiler edindikleri için yazı yazmak

bazı bakımlardan dinsel bir faaliyet olarak görülürdü; tanrıların amellerini kaydederek, duaları ve ilahileri yazarlardı. Mezopotamya kentlerinde tapınak aynı zamanda ekonomik yönetim merkeziydi; vergi kayıtları burada tutulur, gelişen dinsel kurumlardaki çalışmalar burada örgütlenirdi. Mezopotamya'da insanlar dini görevlerini, tanrılara saygı sunmak kadar çalışarak da yerine getirebilirlerdi. Mezopotamya ve Mısır'daki tanrılar dişi ve eril figürlerle betimlenirdi. Tanrısal varlıklar hayvan ve insanın bileşimi olabilirdi ancak din görevlileri ağırlıklı olarak erkekti.

Bazı bilim insanları Yakındoğu'dan çıkan arkeolojik buluntuları, yazının bulunmasından önceki bir zamanda, birçok ruha inanılan animizmin yerini, dünyayı doğuran ana tanrıça inancının aldığı şeklinde yorumlarlar. Dini belgelerin yazıya geçirildiği zamanlara gelindiğinde, MÖ 4. binyılda, bu yaradılış bilgisi genel olarak değişti ve eril bir tanrının rolüne vurgu yapıldı. Babil'de bu tanrı Marduk'tu, savaşa tutuştuğu Tiamat'ın vücudunu soyarak dünyayı yarattı. Babilli ebelere, çalışan kadınlara Marduk'un öyküsünü anlatma talimatı verildi. Antikçağ'daki İsrailoğulları için bu tanrı Yahweh idi; İngilizleştirilmiş haliyle Yehova, dünyayı sadece kendi iradesiyle yoktan var etti. Bu yaratıcı tanrıya tapınaklarda ve diğer dinsel kurumlarda çalışan erkek rahiplerce hizmet edilmeliydi, kadınların ağırlıklı olarak ev içinde geçen dini faaliyetleri, doğum, ölüm ve şifa gibi yaşam geçişleri ve aile etkinlikleriyle ilgili dinsel törenlere odaklandı.

İsrailoğullarının dini olan Musevilik, her ne kadar eril tanrı ve rahiplerin yer aldığı diğer Yakındoğu gruplarınıninkilerle benzerlik gösterse de, başka bakımlardan çok farklıydı. Yehova tek başına bir tanrıdır, etrafında çömez tanrılar veya tanrıçalar yoktur; her ne kadar Tanrı'nın bilgelik özellikleri, Sophia gibi dişi terimlerle ifade edilse de ilahi vasıfları olan hiçbir dişi varlık yoktu. Yehova, eril olarak kavramsallaştı-

rılmasına rağmen erilliğinin ruhsal boyutta görülmesi için Mezopotamyalı, Mısırlı ve Yunan eril tanrılar gibi cinsel ilişkiye girmezdi ve insanların cinsel ilişkileri din açısından bir kirlenme kaynağıydı. Buna rağmen, cinselliğin kendisi temel olarak iyiydi, çünkü bu, Yehova'nın yaratısının bir parçasıydı ve hamile kalmak bazı bakımlardan dini bir görev olarak görülürdü. Hıristiyanların daha sonra "Eski Ahit" adıyla kabul ettikleri Tevrat veya Tanah'taki yazılı yönetim yasaları, Hıristiyanların yazıp adını "Yeni Ahit" koydukları kitapla paralellikler gösterir: Buna göre evli bir kadının, kocası dışında başka bir erkekle cinsel ilişkiye girmesi, tıpkı enest ilişkisi, hayvanlarla cinsel ilişki veya erkekler arası cinsel ilişki gibi "iğrenç" olarak adlandırılmıştır. Ancak, erkekler karıları dışında cariyelerle, hizmetçilerle ve kölelerle cinsel ilişkiye girmekte serbesttiler. Oysa birçok âşığı olan kadın için, Mukaddes Kitap Tevrat'ın İngilizce çevirilerinde sıkça rastlanan "fahişelik" sözcüğü kullanılır. Bu, Yahudiliğin tek tanrısından dönölüp çok tanrıya tapınılması benzetmesinde de kullanılmıştır (örneğin, Levliler 20.5-6; Eski Ahit, 3. Kitap, Yeremya'nın Kehanetleri). Boşanma olanağı da toplumsal cinsiyete göre farklılaştırılmıştı: Bir erkek karısını tek taraflı boşayabilirdi (gerçi toplumsal normlar, anlamsız nedenlerle boşanmaya karşıydı), buna karşın kadın, kocası kendisini terk etse bile onu boşayamazdı. Yahudilik genelde dinsel nedenlerle evlenmemeye de karşıydı. Yahudi yasalarına göre "bekâret", cinsellikten değil haram cinsel ilişkiden uzak durmaktı ve neredeyse belli başlı tüm Yahudi düşünürler ve hahamlar evliydi.

Yahudilik'te dini liderler önemliydi ama yorumladıkları yazılı metinler kadar değil: Zira bu metinler Yehova'nın kendi sözleri gibi düşünölmeye başlandı ve böylece diğer metinlerin üstünde bir statü kazandı. Dindar Yahudiler için en önemli görev, dini metinleri incelemektir ve bu, 20. yüzyıla kadar erkeklere özgü bir faaliyet olarak kaldı. Kadınlar,

erkeklerin metin incelemelerini rahat yapabilmeleri için onların fiziksel ihtiyaçlarını karşılamak zorundaydılar ve bu, çoğu kez Yahudi kadınların ekonomik bakımdan diğer dinlere mensup çağdaşlarından daha aktif olmaları demekti; kadınların dini ayinleri ev eksenli iken erkekler tapınağa giderlerdi. Bir metne veya metinler dizisine karşı bu derin saygı, Yahudilik'ten türeyen diğer tek tanrılı Batılı dinler olan Hristiyanlık ile İslamiyet'e geçti ve onların dini metinlerindeki toplumsal cinsiyet ifadelerine özel önem atfedildi (halen öyledir). Ne var ki söz konusu ifadeler çeşitli biçemlerde yorumlandı ve 1970'ten bu yana Yahudiliğin bazı dalları, kadın haham ve öğretmenleri kabul etti; dini merasimlerin dili bir ölçüde değiştirilerek yeni törenler geliştirildi. Yahudiliğin daha liberal kollarında kadınlar, dini metin yorumcuları olarak giderek etkinlik kazandılar ve toplumsal cinsiyet anlamında çağdaş Yahudilik içerisinde muazzam bir çeşitlilik söz konusudur.

Konfüçyüsçülük ve Taoizm (MÖ 600'den itibaren)

Antik Yakındoğu'nun hemen ardından Çin'de ve Hindistan'da da yazı sistemleri geliştirilmiştir. Toplumsal cinsiyet ve toplumsal düzen arasındaki ilişkiye dair düşünceler bu sistemlerde merkezi bir yer tutar. Çin'de Konfüçyüsçülük olarak bilinen felsefi sistem, kuramsal olarak Konfüçyüs tarafından MÖ 5. yüzyılda kuruldu, ancak Çin'in daha evvelki düşünceleri ve gelenekleri üzerine inşa edildi, yüzyıllarca yıl boyunca gelişmeye ve değişmeye devam etti. Han Hanedanlığı sırasında (aşağı yukarı MÖ 200-MS 200) Çin'in ağırlıklı entelektüel gücü haline geldi ve bugün de güçlü etkisini sürdürmektedir. Konfüçyüsçülük sıkça "din" olarak adlandırılır, oysa inananlarının kabul edeceği özel

bir tanrı kavramını içermez; onun yerine, özünde kozmik düzen ve ona paralel olan insani düzen gibi bir dizi düşünce vardır. Kozmik düzen, Cennet ile yeryüzü arasındaki ilişkiye dayandırılır. Bu hiyerarşik ilişkide Cennet (bu öğretilerde Cennet büyük harfle yazılır, tıpkı Hristiyanlık'ta Tanrı'nın, İslamiyet'te Allah'ın büyük harfle yazılması gibi) üstündür, yaratıcı unsurdur ve yeryüzü daha ikincil ve alıcı konumdadır; her iki unsur da gereklidir, uyum ve düzen ikisi arasındaki dengeye bağlıdır. Bu denge yin ve yang arasındaki denge ile ifade edilir. Yin karanlık, nemli, dünyevi, edilgen, itaatkâr ve dışı iken, yang aydınlık, kuru, etkin, kuvvetli, göksel ve erildir.

Toplunun uygun gördüğü insan ilişkileri, Cennet ve yeryüzü arasındaki ilişki modeline uygundur; hiyerarşiktir ve düzen içindedir. Özellikle insana can veren kadınla erkek arasındaki ilişkiyi, Konfüçyüs felsefesi de bütünüyle iyi olarak kabul etmiştir. Bu nedenle, aileyi yaratan ilişki kutsal addedilirdi; Konfüçyüs öğretisinde ruhbanlık ya da ibadet için özel mekânlar yoktu, bu yüzden en önemli törenler evde yapılanlardı. Aile ilişkilerinin her haline uygun görgü kuralları ve onlara eklenilen törenler, yüzyıllar içinde daha şaşaalı hale geldi ve Konfüçyüs öğretilerinin temelini şekillendiren Beş Klasik adıyla kitaplara geçirildi. (Bunlardan en eskisi ve en çok bilineni, *I Ching* ya da *Değişimler Kitabı*'dır.) Bu öğretiler, yüzyıllar boyunca Çin'de yetişkinlerin ve çocukların sosyalleşmesindeki temel ahlaki kavramları şekillendirmiştir ve Taoizm, Budizm ve hatta Hristiyanlık gibi başka din sistemlerini kabul etmiş insanlar için bile önemli olmaya devam etmektedir.

Kadınların konumu, kozmik düzen içindeki yerkürenin konumuna benzetilmiştir; kadınların ast ve hürmetkâr olmaları beklenir; bu beklentiler “üçlü itaat” adıyla sistemleştirilmiştir. Kadın, kız evlat olarak babasına, karı olarak kocasına ve dul olarak kendi oğluna tabiydi. (Çağdaş Konfüçyüs

entelctüelleri bu üçlü itaatın kökünün, Konfüçyüs öğretilerinin dışından geldiği görüşündedir, ancak bunlar bin yıl boyunca genellikle, kadınlar konusunda Konfüçyüs ideolojisinin temel taşları olarak görülmüştür.) Çinli “Karı-eş” karakteri, süpürgeli bir kadındır ve kadınların nihai hedefi “evin hazinesi” olmak; erkeklerin nihai hedefi ise bilge, iyi eğitilmiş ve akıllı bireyler olmaktır. Konfüçyüs’ün sözleriyle erkek “diğerlerini de büyütmenin peşinde” olmalıydı ki bu da daha geniş siyasi düzene hizmet demektir.

Üçlü itaat kavramı, kadını açıkça erkeğin otoritesi altına sokmuş gibi görünse de, Konfüçyüs öğretisi ayrıca anne-babaya saygıya da vurgu yapmıştır. Bu, birinin babası kadar, annesine ve yaşlılara da hürmet etmesi demektir; bunların ikisi de toplumsal cinsiyet hiyerarşisini bir şekilde hafifletmiştir. Ayrıca, atalara derin saygı, her ne kadar erkekler tarafından yerine getirilse de, erillerle beraber dişi atalara –en azından oğullar tarafından kendilerini doğuranlara– da sunulmuştur. Yin-Yang ilişkisi hiyerarşiktir, ancak her iki parça da kozmik düzen için vazgeçilmezdir ve simgesinde gösterildiği gibi her parça diğer parçanın embriyosunu içinde taşır.

Yin-Yang simgesi ve onun dişi/eril tamamlayıcılık kavramları, Klasik Çin’in diğer köklü felsefe-din sistemi olan Taoizm’in de bir parçasıdır. Konfüçyüsçülük gibi Taoizm’i de bir erkeğin, Lao Tzu’nun yarattığı düşünülmektedir. Lao Tzu, tarihi bir kişilik olmayabilir, ancak felsefesini Çin geleneklerinin, yani ruhlar ve büyüye ilişkin geniş inanışların üzerine kurmuştur. Bazı Taoizm inançları daha felsefi ve bilimsel iken bazıları daha dini ve ruhanidir. Mutluluğun yolu olarak görülen doğayı rehber edinen Taoizm’de edilgenlik ve anaç sevgi, sıkça ideal olarak tasvir edilir; doğanın yolu, yani Tao, genellikle yaradılışın ana rahmi olarak tarif edilir ve Taocu şiirde, tıpkı eril ve dişi özellikleri dengelemek üzerine konuşan çift cinsiyetli betimlemeler gibi,

diğer kadınsı betimlemeler düzenli biçimde ortaya çıkar. Cinselliğe ve bedene olumlu bakılır, âdet kanı veya erkeklik sıvısıyla ilgili bir tabu yoktur ve hem erkeğe hem kadına yönelik çeşitli cinsel teknikleri meditasyonun bir parçası olarak gören ritüeller geliştirilmiştir. Cinselliğe ilişkin elkitapları sıklıkla gelin çeyizine koyulur. Taoizm, geniş kapsamlı ibadetlerden ve inançlardan oluşur ve törenler ile düşüncelerinin pek çoğunu Şamanizm, kehanet, astroloji, cincilik gibi Çin halk dinlerinden almıştır ve bu durum, Taoizm'in esasen Konfüçyüsçü olan resmi tarihçiler tarafından karalanmasına yol açmıştır. Liderleri arasında epeyce kadın olduğu görülmektedir ve bunlar meditasyonda yüksek seviyeye ulaşmışlardır, bu da onların saray tarihçileri tarafından neden hoş karşılanmadıklarını açıklayabilir.

Konfüçyüsçülük ile Taoizm'i birbirinden ayırmak yanlış olabilir, çünkü aynı düşünceleri paylaşmışlardır ve birçok insan ikisini de takip etmiştir. Toplumsal cinsiyet yapısı bağlamında, ikisini bir yelpazenin iki ucunda görmek galiba en iyisi; çünkü Konfüçyüsçülük eril/dişi ilişkisinde hiyerarşiyi, Taoizm tamamlayıcılığı vurgulamaktadır. Her ikisi de aile ve çocukları insan hayatının merkezi olarak görmüştür. Bu yüzden, dini nedenlerle evlenmemeyi ve bekâreti olumlu karşılayan dinlere şüphe ile bakmışlardır.

Hinduizm ve Budizm (MÖ 600'den itibaren)

Çin'de olduğu kadar, Hindistan'da da büyük ölçüde dini ve entelektüel sistemler tarafından şekillendirilen toplumsal cinsiyet yapıları, klasik çağda geliştirildi ve binlerce yıl sürdü. Daha eski yerel dini ve manevi düşünceleri bir araya getirerek, daha sonra Hinduizm diye anılacak girift dini kuram Brahman sisteminde hayatın dört maksadı vardı:

dindarlık (*dharma*), refah (*artha*), zevk (*kama*) ve özgürlük (*moksha*). İlk üç hedefe ulaşmak için aile temel yapı olarak görüldü ve evliliğin üç amacı dini vecibeler, soyu devam ettirmek ve cinsel hazlar, doğrudan bu hedeflerden türetildi. Evlilik kişiyi bütünüyle bir yetişkin yaptığı için tüm erkeklerin ve kadınların evlenmesi beklenirdi.

Hinduizm birçok geleneğin sentezi olduğundan, toplumsal cinsiyet hiyerarşisi konusunda birtakım çelişkili düşünceler barındırır: Bazı yapılar ve düşünceler, kadını açıkça değersiz bir konuma yerleştirirken, bazıları kadın ve erkeğin birbirini tamamlayıcılığına vurgu yapar, diğer bazıları ise kadınlara ve dişilere değer verir. Üst kastlardan bir birey, özellikle en üst kast Brahmanlara mensup biri, normal yaşam döngüsünde kadınları daha aşağı görür. Üstteki üç kasttan birine mensup olan erkek çocuk 8 veya 12 yaşına erişince, omuzlarının üzerine koyması için eline kutsal bir ipin verildiği bir tören düzenlenir, bu törenle çocuk “iki kez doğanlardan” biri olarak işaretlenirdi. (Bu tören koyu Hindular arasında halen belirgin bir etkiye sahiptir.) Bununla, eğer çocuk Brahman ise, eğitim dönemi başlardı. Bu dönemde kutsal metinleri ezberler ve ayinleri öğrenirdi. Çoğunlukla özel öğretmenler veya guru ile çalışır, klasik dönemde kurulmuş Brahmanlara özgü üniversitelerden birinde akademik çalışmalarını sürdürürdü. Bu sürecin sonunda, genellikle 20’li yaşlarına ulaştığında, artık bir yetişkin olduğuna işaret eden bir başka törenden geçerdi. Tam bu aşamada çabucak evlenmesi beklenir, ailesinin veya bir çöpçatanın seçtiği kendinden daha genç bir kadını alırdı. En kısa sürede çocuk sahibi olmaya gayret ederlerdi; ideal çocuk sayısı 10’du. Dini törenlere katılır, eğer babası ölmüşse, töreni bizzat kendisi yönetir, böylece ailesinin geçmiş ve gelecek erkek üyeleriyle bağlantı kurardı. Kendi çocukları erişkinliğe ulaştıklarında, ruhani işlerine yoğunlaşabilmek için karısını geride bırakarak, bir keşiş veya münzevi haya-

tını seçebilirdi. Öldüğünde, eğer ahlaki kurallara uygun yaşamışsa, avantajlı bir yeniden doğma ile ödüllendirilecekti ve belki de, onu doğum ve ölüm döngüsünden azat edecek özgürlük, saadet ve farkındalık konumu olan *moksha*'yı elde edecek veya ona erişecekti.

Buna karşın, üst kastlardaki bir kız, kutsal ip almıyor ve kutsal metinler üzerinde çalışma dönemi yaşamıyordu. MÖ 1200 ila 600 arasındaki Vedik dönemde kadınlar eğitim alabiliyormuş gibi görünürler ve *True Self* tartışmalarına katılan filozof Gargi gibi birkaç yüksek eğitilmiş kadından, Upanishad* denilen kutsal metinde söz edilmektedir. Daha sonraki yüzyıllarda, Brahman kadınlar için kocaya hizmet, eğitimin yerini aldı. Erkek kardeşleri eğitim için evden ayrıldıklarında, Brahman kastının kızları da ev işleri ve evde yapılan dinsel törenleri öğrendiler. Bir kızın yetişkinliğe geçişinin işareti evlilikti, ayrı bir tören yapılmazdı. Kızlar genellikle erkek kardeşlerine kıyasla çok daha erken yaşta evlenirlerdi; bu bazen 10'lu yaşlar hatta daha erken olabilirdi. Kız evlenince kocasının ailesiyle yaşamaya giderdi ve dini törenlerde kendinin değil, kocasının atalarının adlarını duyardı; eğer bir Brahman ise, bir tanrıymış gibi kocasına tapması emredilirdi. Yeterince temiz olması için onun bütün yemeğini kendisi hazırlar, önüne koyar, onu eğlendirir ve ona kendini adadığını gösterirdi.

Kadın, yaşamının sonuna doğru dul kalmayı ümit edebilirdi. Bu süre kadınların ve erkeklerin normal evlenme yaşları arasındaki uyumsuzluğa bakıldığında epey uzun olabilir. Bu kederli dönemde dul kadın, talihsiz, yani bir bakıma uğursuz addedilir ve aile kutlamaları veya dini törenlere buyur edilmezdi. (Kadının, evliliği süresince, her hamileliğin üçüncü ayında, bebeğin oğlan olmasını garantilemek için düzenlediği özel ayinler kadar kocasının ömrünü uzatmak üzere de ayinler düzenlemiş olması olasıdır.) Keşiş

* Hindu dininin en eski kutsal kitabı – ç.n.

veya münzevi olmak gibi bir seçeneği yoktu, çünkü bu tür insanlar yalnız yaşar ve seyahat ederlerdi; ancak tüm bunlar kadınlar için uygunsuz görülürdü. Ailesinin eril üyeleri gibi, kadın da ölümden sonra daha iyi konumda yeniden doğmayı ümit edebilirdi, erkek olarak yeniden doğmak da istenilen seçenekler arasındaydı. Çin'deki gibi, kadınların yaşam döngüsü, boyun eğmeye dayalı bir ilişkiler dizisi olarak tarif edilirdi. MS 200 ila 400 yılları arasında derlenen Manu Yasaları'nın bir maddesinde şöyle der: "Bir dişi, çocukluğunda babasına, gençliğinde kocasına, efendisi ölünce de oğullarına tabi olmalıdır; bir kadın asla bağımsız olmamalıdır." MS 1000 yıllarından sonraki dönemde, dullar üzerindeki kısıtlamalar daha da sertleşti; halen birçok dulun yüz yüze geldiği umutsuz durum, Hindistan'daki kadın hakları savunucuları tarafından eleştirilmektedir. Dul kalan kadının kendisini kocasının cenazesinin yakıldığı ateşe atması uygulaması olan *sati*, Hindistan'ın belli bölgelerindeki bazı alt kastlar arasında kederli dulluğa karşı övülmeye değer bir seçenek haline gelmişti. *Sati*'nin (anlamı "iyi eş") kökenleri belirsizdir ve hararetle tartışılmaktadır. Günümüzde *sati*'nin gönüllü veya gönülsüz devam ettiğine dair ara sıra haberler çıksa da, pek yaygın olmayan bir uygulamadır. Ailelerin drahoma parasını ödemekte yavaş veya ihmalkâr davranmaları yüzünden genç evli kadınların öldürülme haberleri daha fazladır ve drahoma ölümleri, dulların durumuyla birlikte Hint feministlerin temel kaygısıdır.

Hinduizm'de kadınlar birçok yönden açıkça ikincil konumdadır, ancak kadınların gücünü vurgulayan gelenekler de yok değildir. Devi veya Ganga gibi iyilik dolu yaşam sunanlardan, Parvati veya Radha gibi sadık eşlere, Kali veya Durga gibi öfkeli yok edicilere kadar çok çeşitli ve pek çok Hindu tanrıça vardır ve tüm bunların kadınları güçlendirdiği düşünülmüş olabilir. Kadınlar tek başlarına veya kocalarıyla beraber dini ayinler düzenlediler. Özellikle ikincisi, en

önemli ayinlerin bir cvli çiftin katılımını gerektirdiği Vedik dönemde önem kazandı. 8. yüzyılda ortaya çıkan Bhakti akımlarında kadınlar aktifti. Kast sisteminden bağımsız ve herkese açık olması nedeniyle, Hinduizm'in en yaygın biçimi haline gelen Bhakti, çilecilik veya ulemalıktan ziyade, tek tanrıya odaklanan yoğun mistik deneyimlere vurgu yapan popüler bir ibadet akımıydı.

Budizm, Hindu öğretisinin kadınlar ve erkeklere ilişkin bazı taraflarını reddetmekle birlikte bazılarını da kabul etti: Hinduizm gibi birçok düşünce ve geleneği birleştirdi, bunlardan bazıları birbiriyle çelişkili olduğundan, daha sonra farklı önceliklere sahip çeşitli dallara ayrıldı. Budizm, Buda ("farkındalık sahibi") diye anılan Hint prens Siddhartha Gautama'nın (MÖ 566-486) öğretilerine dayanır. O, yaşamın en iyi yolunun denge ve meditasyon olduğunu, dünyevi endişeleri reddetmeyi ve aydınlanmanın peşine düşmeyi öğretti. Teoride, aydınlanmaya (*nirvana* ya da *nibbana*) giden Budist yol, cinsiyet ve kasttan bağımsız olarak herkese açıktı; kişi, tüm arzularından tamamen sıyrılmalıydı, bu bir dizi ölüm ve yeniden doğumla elde edilebilirdi. Toplumsal cinsiyet farklılıkları, varoluşun doğal sonucu değil, kişiyi aydınlanmadan uzaklaştıran dünyanın bir parçasıydı. Ne var ki, böylesine bir eşitlikçilik diğer öğretilerle çelişti. Çünkü kadınlar, erkeklerin aydınlanmaya ulaşmaları önünde tehlikeli bir tehdit olarak görüldüler ve bazı metinlerde kadınların, önce erkeğe dönüşmedikçe aydınlanmaya ulaşma yeteneklerinin olmadığı görüşüne yer verildi. Birçok Budist metninde, dişilik korkunç olarak gösterilir. Aydınlanmaya erişmek isteyenler, arzularından sıyrılmasına yardımcı olması için kadınların hastalıklı, ölmek üzere veya ölmüş hallerini düşünerek meditasyon yapmaları için cesaretlendirilir.

Şu iki kavram arasındaki çelişki Buda henüz yaşarken ortaya çıktı: Buda, bir keşiş veya rahibe yaşamı için dünya

nimetlerinden vazgeçmenin, kişiyi ruhen üstün kılacağını öğretti ve kadınlar ondan, erkek keşişlerin dünyadan el etek çekmelerine olanak sağlayan bir düzeni (*sangha*), kendileri için de kurmasını istediler. Budist geleneğine göre Buda uzun süre tereddüt etti ve sonunda rahibeler için de bir düzen kurdu, ancak onların keşişlere göre ast konumlarını vurgulayan kurallar getirdi ve onları açıkça erkeklerin hâkimiyeti altına soktu. Tüm kısıtlamalara rağmen, kadınlar bu yeni dini yaşam tarzına kendi istekleriyle katıldılar. Budizm'in ilk yüzyıllarında Budist rahibeler büyük inşa projelerine destek verdiler ve ruhani amaçlar için bağışlar yaptılar.

Budizm, Kuzey Hindistan'dan çıkıp her yöne dağıldı ve birçok dala ayrıldı. MS 1. yüzyılda, yeni kutsal metinler etrafında bir dizi yeni akımlar ortaya çıktı. Bunlar kendilerini Mahayana diye adlandırdılar; bu akımlar Tibet, Çin, Kore, Vietnam ve Japonya'da ağırlık kazandı. (Budizm, MS 1200'lerde anavatanı Hindistan'da kayboldu. İnsanlar ya Hinduizm'e döndüler ya da İslamiyet'i kabul ettiler.) Mahayana Budizmi'nde dinin nihai hedefi Buda olmaktır ve aynı anda birden fazla Buda olabilir. Buda'nın yolunda olanlara *bodhisattvas* denir ve bu kişilerin kendi yollarını yürüten diğerlerine de yardım etmeleri beklenir. Budizm'in diğer mezhebi Theravada ("Yaşlıların Yolu"), Sri Lanka ve Güneydoğu Asya merkezlidir. Onlara göre, kozmik çağda sadece tek bir Buda görünebilir ve dinin nihai hedefi *arhat*, yani tam aydınlanmaya ulaşmış kişi, maddi var oluştan ve ruh göçünden muaftır. Kadınlar da, erkekler de *arhat* ve *bodhisattvas* olabilirler. Bunlardan bazıları, tarihi kişilikler olarak değil göksel varlıklar olarak görülür ve onlara tapılır. Yine de bazı Mahayana metinleri, kadınların Buda haline gelmeden önce erkek olarak yeniden doğmaları şartını ileri sürer ve Theravada Budistleri de gelecekteki Buda'nın –ki bir Buda'nın daha gelmesi çok nadir gerçekleşen bir olaydır– erkek olacağına inanırlar.

Çin'deki Kuan Yin gibi bazı dişi *bodhisattvas*'ların popülerliğine rağmen, rahibe olarak dine adanmış bir yaşam seçen kadınlara şüpheyile bakılır. Budizm için ideal kadın, hem tarihte hem de kutsal metinlerde geçtiği üzere, genellikle, bir keşiş cemaatine destek veren veya bir rahibe olmak yerine, ruhani yolda ilerleyen erkeklere yardım eden sıradan kadındı. Hindistan'da MS 5. yüzyılda rahibeler, daha fazla destek gören ve ruhani anlamda üstün görülen keşiş cemaatlerine kıyasla iyice yoksullaşmış ve gözden düşmüştür. Çin'de, Budizm tam anlamıyla yerleşmeden evvel yayıldığı ilk yüzyıllarda rahibeler epey etkindiler, sonraları Çinli kadınlar Tayvan, Kore, Japonya ve Vietnam'da manastırlar kurdular. (Aslında ABD'de, tarihleri Çinli rahibelere kadar giden bu manastırlardan birkaç tane kalmıştır ve buralarda geleneksel çizgide tam yetki ile atanmış rahibelerin Budizm içinde kalan son örnekleri bulunmaktadır.) Ne var ki, manastırlar sonradan popülerliklerini yitirdiler ve ilk seçkin rahibelere ilişkin biyografiler daha sonra yazıldı –*Lives of the Eminent Nuns* adı altındaki kitaplar MS 516 gibi eski bir tarihte derlenerek yayımlandı– ve rahibeleri Konfüçyüsçü öğretiye daha yatkın kadınlara dönüştürdü. Meditasyonda ve öğretmenlikteki becerileriyle Budistlerce takdir edilen Çinli rahibeler, her zaman bir evlada yakışır biçimde ebeveynlerine karşı saygı gösterirken resmedildiler; onların bekâretleri, her kadının taklit edeceği veya edebileceği bir şey olarak değil, kutsal bir armağan olarak görüldü. *Lives of the Eminent Nuns*, tüm diğer Budist tarih ve doktrin kitapları gibi, erkek bir keşiş tarafından yazıldı. Bazı bilim insanları bu eserin, yazarı nedeniyle Budist öğretinin gelişimi ve yaygınlaştırılmasında kadınların ve sıradan insanların rollerini önemsiz göstermiş olabileceğine dikkat çekiyorlar. Bazı çağdaş Budistler, hem geçmişteki Budizm'in daha doğru bir görüntüsünü ortaya koymak hem de şu anki ruhani yaşamlarını daha tatmin edici hale getirmek için,

Budizm'in esasında yer alan daha eşitlikçi öğretinin üzerindeki kadın düşmanı manastır algısının ağır örtüsünü sıyrıp atmaya gayret ediyorlar.

Budizm içerisinde yeni vurgular geliştirmek köklü bir gelenektir. Budist düşüncenin Chan ekolü, 6. yüzyılda ilkin Çin'de gelişti ve sonra Zen adıyla Japonya'ya yayıldı; Vajrayana veya Tantrik Budizm, 5. yüzyılda Kuzey Hindistan'da gelişti ve sonra Tibet'e yayıldı. 1960'lardan itibaren Batı kültürlerinde gitgide daha popüler hale gelen Zen Budizmi, usta bir öğretmenin yakın rehberliği altında yoğun meditasyona dayanır. Şimdiye kadar sadece birkaç kadın usta öğretmenlik yapabilmiştir veya şu anda yapmaktadır. Vajrayana Budizmi de (Dalai Lama'nın müritleri en iyi bilinen uygulayıcılarıdır) meditasyona ve öğrenci-öğretmen yakın ilişkisine vurgu yapar; bununla birlikte cinsel imgelem ve uygulamalarla yüklü, ayrıntılı ve ezoterik ayinleri vardır. Zen ve Tantra'nın her ikisi de, hem kadınlar hem erkekler için bu yaşamda ve bedende, ruh göçü döngüsü gerekmektedir, Budalığa ulaşma diye açıklanan tam aydınlanma olasılığını vaat ederler. Erkeklerin böyle bir aydınlanma peşine düşmek için kendilerinden beklenen evlilik ve aile yolunu reddetmeleri her zaman daha kolay olmuştur. Bununla birlikte, erkek öğretmenler her iki grupta da ağırlıklı olarak yer almaya devam etmektedirler.

Hıristiyanlık (MS 30'dan itibaren)

Kadınların ve erkeklerin görece değerleri konusunda Budizm'de görülen karışık mesajlara Hıristiyanlık'ta da rastlanabilir. Hıristiyanlık, görünüşte Romalılar tarafından MS 30 civarında idam edilmiş ve Hıristiyanların inancına göre üç gün sonra dirilmiş olan İsa'nın ("kutsanmış

kişi” anlamındaki İbranice *Messiah* kelimesinin Yunanca karşılığı *Christ*’tir) öğretilerine dayanır. İsa’nın öğretileri ve yaşamöyküsü, ölümünden birkaç on yıl sonra yazılan ve Müjde denilen İncil’in (Yeni Ahit) ilk dört kitabında kaydedilmiştir. İsa’yı dinleyen ve onunla konuşan kadınlar İncil’de önemli yer tutar; İncil’in iki kitabında (Matta ve Markos), kadınlar dirilişinden sonra İsa’yı ilk görenlerdir ve bu iyi haberi müritlerine müjdelemeleri söylenir.

Hristiyanlığın yayılışında kadınlar, vaaz vererek, misyonerlik yaparak ve erkeklerle birlikte şehit düşerek etkin rol üstlendiler. İlk Hristiyanlar, İsa’nın dünyaya pek yakında döneceğini umut ettiler ve kişinin, onun “İkinci Gelişine” yoğunlaşması gerektiğini öğretiler. Bu yüzden, evlilik ve normal aile hayatı terk edilmeli, Hristiyanlar din kardeşlerinden oluşan yeni ruhsal ailelerine bağlanmalıydılar; ilk Hristiyanlar sıkça birbirlerinin evlerinde toplanmış, birbirlerine kız kardeş ve abi olarak hitap etmişlerdir. Hristiyanlığın ilk yayılmaya başladığı Roma İmparatorluğu sınırları içinde bu tür aile terimlerinin metaforik kullanımı yeniydi. Özellikle, bazı gençlerin Hristiyanlığı kabul ettikten sonra, Romalıların toplumun ve ataerkil düzenin temeli kabul ettikleri evlilikten kaçınması, Hristiyanları birçok Romalının gözünde tehlikeli kişiler hale getirdi.

Yine de, toplumsal cinsiyete ilişkin Hristiyan öğretisinin tümü köktenci değildi. İsa’nın ilk müritlerinin çoğu, özellikle mektupları İncil’in büyük bir kısmını oluşturan Havari Pavlus, kadınların kilisedeki rollerine ilişkin ikircikli düşüncelere sahipti ve 1. yüzyıldan itibaren kadın Hristiyanlara sınırlamalar getirildi. Pavlus ve sonraki yazarlar kadınların vaaz vermelerini yasakladı ve kadınlar Hristiyanlık içinde resmi görevlerden giderek dışlandılar. Gerek Yahudi gerekse klasik Akdeniz kültüründe, kadının ast konumu normal ve yerinde görülüyordu. Bu nedenle, Hristiyanlık,

kadın mensuplarının faaliyetlerini sınırlandırırken yerleşik kalıpları izledi ve aynı şekilde resmi hiyerarşisini Roma İmparatorluğu'nu örnek alarak kurdu.

Hristiyanlığın toplumsal cinsiyet üzerine en köktenci öğretileri, kadınlar için olumsuz sonuçlar da doğurmaya başladı. İlk yüzyıllarda bazı kadınlar bekâret idealine sarıldılar. Ya tek başlarına ya da cemaatler halinde, kendilerini “İsa'nın hizmetindeki bakireler” olarak ilan ettiler. Birçok kilise lideri, özellikle Hristiyanlığı toplumsal anlamda daha kabul edilebilir hale getirmeye uğraşırken, Roma, aile modelinin bu şekilde kesin olarak reddedilmesi karşısında rahatsızdı. Bakireliği yaşam tarzı olarak seçen kadınların, bunu kadınlar üzerindeki normal kısıtlamalardan kaçınmak için kullanamayacaklarını öne sürdüler. Kilise liderlerden bazıları ise erkekler için de bekârlığı savundu. Ancak bu, onları yazılarında güçlü bir kadın düşmanlığı çizgisine götürdü, çünkü kadınları ve dışı cinselliğini, tercih ettikleri bu yaşam tarzı önündeki en temel engel olarak gördüler. Kadınlara oranla daha fazla yazdıkları ve yazıları daha iyi korunduğu için onların düşünceleri, bakireliği seçen kadınlarınkinden daha fazla etkili oldu. Batı Hristiyan Kilisesi'nin en önemli ilahiyatçısı olan Aziz Augustinus, cinsel arzuyu ilk insanlar Âdem ile Havva'nın ilahi emirlere uymamalarının bir sonucu olarak gördü ve cinsellikle günah arasında açıkça bağlantı kurdu. Augustinus'un görüşüne göre, günaha eğilim, cinsel ilişkiyle sonraki kuşağa geçer ve bu yüzden çocuklar bile bu “İlk Günah” ile lekelenmişlerdir. Hristiyan kutsal metinleri evlilik ve üremeye dair olumlu yorumlar yapmıştır, hatta İsa'nın kendisi bir düğünü bir mucize ile kutsamıştır. Bu yüzden Augustinus bunları toptan reddedemedi, ancak o ve sonraki Hristiyan yazarlar bekâreti, açıkça tercih edilen bir yaşam tarzı olarak gördüler ve eşcinsel eylemler veya mastürbasyon gibi çocuk yapmaya götürmeyen herhangi bir cinsel eylemi lanetlediler.

Hristiyanlık 4. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun resmi dini haline geldi ve giderek tüm Avrupa'ya ve Akdeniz'e yayıldı. Budizm'de görüldüğü gibi, kadınlar Hristiyan düşüncelerin yayılmasında, özellikle kendi ailelerinde benimsenmesinde genellikle etkindiler ve manastırların kadın cemaatlerinin başında başrahibeler vardı. Azizler kadar İsa'nın annesi Meryem Ana gibi azizeler de dinin önemli figürleri haline geldiler. Ne var ki, kadın manastırları dışındaki tüm Hristiyan görevliler erkekti. Her ne kadar Hristiyan Kilisesi'nin iki kolu, Doğu Avrupa Ortodoks Kilisesi ile Batı Avrupa'nın Roma Katolik Kilisesi arasında az çok fark olsa da, din görevlisi erkeklerin gitgide daha kendilerine özgü bir yaşam biçimi sürdürmeleri beklendi. Doğu Avrupa'da evli erkekler rahip olabilirdi ama bir erkek kendisine rahiplik yetkisi verildiğinde evli değilse evlenmemesi beklenirdi. Evli rahipler kilise hiyerarşisinde yükselmez ve piskopos olamazlardı. 12. yüzyılda, Roma Kilisesi Meclisi tüm rahiplerin evlenmesini yasakladı ve mevcut evlilikleri geçersiz ilan etti. Rahiplerin karılarını ve çocuklarını evlerinden sürüp çıkardı; aynı zamanda eşcinsel faaliyetler daha keskin biçimde lanetlendi. Rahiplere özgü bekârlık politikasını uygulamanın zorluğu kanıtlanmıştı, çünkü yüzyıllar boyunca rahipler ve daha yüksek görevliler cariyeler tuttular. (Böylece, teknik anlamda “dini için evlenmeyen” sıfatını aldılar ama bunun asıl anlamı, “iffetli” olmaktan ziyade “evlenmemiş” olmaktı.)

13. yüzyılda kilise meclisi, rahiplerin gücüne kapsam kazandırdı; günah çıkaranların günahlarını bağışlama ve Hristiyanlığın en önemli ayinlerinden olan “aşai rabbani” ayinindeki ekmek ve şarabı İsa'nın vücudun ile kanına dönüştürme ve yemeleri için müritlerine dağıtmaya yetkili olduklarını kararnameyle açıkladı. Böylece, hepsi erkek olan rahipler, hiçbir kadının (ya da kral dahil rahiplik yetkisi verilmemiş hiçbir erkeğin) sahip olamayacağı güce sahip

oldular; bu durum Katoliklik'te halen devam etmektedir. Katolik rahiplere verilen özel yetkiler, özellikle kadınların rahibe olarak atanmaları konusundaki çekişmelerin hararetini yükseltmektedir. Birçok gözlemci, Katolik Kilisesi'nin kadınlara gelinceye kadar evli erkekleri rahip olarak kabul edeceğini öngörüyor. (Aslında bu kabul, 2009'da Katolik Kilisesi'nin, Anglikan Kilisesi'nin kadınların ve eşcinsel erkeklerin rahipliğini kabul etmesi yüzünden Anglikan Kilisesi'ni terk eden gelenekçi Anglikanları ve onların evli papazlarını kabul etmesiyle başladı.)

Rahiplerin bekârlığı Batı Avrupa'da bazı dini liderler tarafından reddedildi, daha sonra Protestan diye anılan bu kesim 16. yüzyılda Katolik Kilisesi ile bağlarını kopararak zaman içinde, kendi kiliselerini şekillendirdiler. Protestan mezhepleri –Luterci, Anglikan, Kalvenci ve daha sonraları Metodist, Baptist ve daha pek çok mezhep– doktrinin birçok noktasında ayrışsalar da, manastır yaşamının değersizliği ve din adamlarının evli aile reisleri olmaları gerektiği konusunda fikir birliğine vardılar. Böylece, kadınlara açık ayrı bir dini görev kalmadı; onlar dine adanmışlıklarını aile içinde ifade etmeye, kocalarına “zevce” olmaya, çocuklarına rehberlik yapmaya teşvik edildiler. Protestanlık aile hayatını tüm kadınlar ve erkekler için ideal ilan etti ve her iki cinsiyetten evli olmayan insanlara gitgide şüpheyle bakıldı. Bu ideal, insanlara vaazlar ve basılı kitaplarla iletilti. (Matbaa, Protestan Reformu'ndan kısa bir süre önce Almanya'da icat edilmişti.) Katolik Kilisesi buna yanıt olarak kendi evlilik yanlısı yayınlarını öne çıkardı; bunlardan bazıları Protestanlık öncesine tarihleniyordu. Bilim insanları Protestanlığın etkisi konusunda keskin biçimde birbirlerinden ayrılırlar; bazıları Protestanlığın evliliği överek kadının konumunu yükselttiği görüşünderken, diğerleri kadınların eğitim ve manastırlarda bağımsız olma fırsatını sınırlandırdığı ve ev kadını itaatkârlığına vurgu yaptığını düşünmek-

tedir. Bir diğ er grup ise, Protestanlığın küçük bir etkisinin olduğu evliliğ e vurgu yapmasının halihazırda ortaya çı kmış ekonomik ve sosyal değ işimlere bir yanıt olmakla birlikte hiçbir şekilde bu değ işimlerin nedeni olmadığı görüşündedir.

Protestan Reformu ile aşağı yukarı aynı zamanda Avrupalı Hıristiyanlar (Protestanlar ve Katolikler), aralarındaki büyücülerden gitgide rahatsızlık duymaya başladılar. Neredeyse her kültürden büyücülük ile ilgili geleneksel düşünceleri birleştirdiler. Büyücülerin, ruhlar âlemi ile ilişkiye geçerek kötülük yapan bireyler olduğu genel kanısıyla, Hıristiyanlık'taki, büyücüler Şeytan'ın emirlerini yerine getirmek için onunla anlaşma yapan bireylerdir kanısını birleştirdiler. Bu birleşim, özellikle Orta ve Kuzey Avrupa'da, birçok insanın sorgulanmasına, yargılanmasına ve elli ila yüz bin insanın idam edilmesine yol açtı. Tüm bu olaylardaki cinsiyet dengesi Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde farklılıklar gösterdiyse de, sorgulanan ve mahkemeye çıkarılan kişilerin yüzde 80'ini kadınlar oluşturunuyordu; 1500 yılından sonra idam edilenlerin ise tamamı kadındı. Bunun sebepleri karmaşıktır: Kadınların daha zayıf addedilmesi ve bu yüzden Şeytan'ın cazibesine kapılma olasılıklarının daha yüksek olduğu kanısı veya istediklerini elde etmek için azarlama ve lanet okuma yolunu seçmeleri; beklenmedik kötü hadiselerin cereyan edebildiği (yeni annelere, çocuklara ve hayvanlara bakma ve yemek hazırlama benzeri) yaşam alanlarıyla daha fazla içli dışlı olmaları; doğayla, kaosla, bedenle ve şeytanla ilintilendirilen her şeyle daha çok özdeşleştirilmeleri vs. Avrupalılar büyücülükle ilgili düşüncelerini beraberlerinde Yeni Dünya'ya da götürdüler; Kuzey Amerika'daki Avrupa sömürgelerinde, çoğu kadın birçok insan büyücülüğten idam edildi. Güney Amerika'nın And Dağları bölgesindeki yaşlı yerli kadınlar Hıristiyanlığı kabul etmemek için dağlara kaçınca büyücülük ve putpe-restlikle suçlandılar. Hatta bazı Avrupalı düşünürler ger-

çekleştirilen keşifleri büyücülükle damgaladılar ve iblislerin, hazır Hristiyan misyonerler oradayken Amerika kıtasından Avrupa'ya dönmeye karar verdiklerini, bu yüzden ortaçağdakine kıyasla daha fazla insanın ruhunu ele geçirdiklerini ve doğru yoldan saptırdıklarını iddia ettiler.

Protestanlık 16. yüzyıldan itibaren birbirinden çok farklı toplumsal cinsiyet düşünceleriyle, gitgide daha çok gruba bölündü (ve halen bölünüyor). Quakers gibi bazıları, daha 17. yüzyıldan itibaren kadınların vaaz vermelerine izin vermişken, Amişler, Güneyli Baptistler ve Wisconsin Synod Luterciler gibileri, ataerkil liderliğin esas olduğu görüşündeler. Bazı Protestan gruplar temelden farklı aile biçimleri ve cinsel kalıplar geliştirdiler: Moravianlar evlenmek için eşlerini piyango ile belirlediler, Shakerlar kadın ve erkeğin eşitliğini tam anlamıyla bekârette gördüler, Mormonlar (ki dinleri başka metinlerin yanı sıra Kitabı Mukaddes'e dayanır) çokeşliliği uyguladılar. 20. yüzyılda birçok Protestan, doktrinin karmaşık meselelerini önemsiz görerek ve büyük ölçüde muhafazakâr bir toplumsal ajandaya bağlanarak kendisini "köktenci" diye adlandırmaya başladı. 1980'lerde ABD'de kürtaj, eşcinsel hakları, din okulları ve "geleneksel aile değerleri" diye etiketlenen konularda gündeme geldiler. Köktenci gruplar, daha evvelki yüzyıllarda tarikat ayrımı yapılmayan cemaat kiliseleri kurdu ve aslında büyük ölçüde köktenci olan Baptizm gibi Protestan tarikatlarıyla da bağlarını kopardı. Aynı zamanda, bazı Protestan tarikatları ve bireysel kiliseler kendi içlerinde toplumsal cinsiyet konusunda gitgide daha liberal hale gelerek sadece kadınların değil eşcinsellerin de ruhban sınıfına girmesine izin verdi. 21. yüzyılın başında ABD'de, birçok papaz okulu erkeklerden daha fazla sayıda kadın Protestan papazı yetiştiriyor. Bunun, Hristiyanlığın geleceğini nasıl etkileyeceğini öngörmek zor.

Protestan Reformu, Hristiyanlığı dünyanın her köşesine taşıyan sömürgecilikle eşzamanlı ortaya çıktı. Gerçekten de,

yeni topraklar fethetmenin birinci gerekçesi yerli halkın dine kazandırılmasıydı. Hristiyan görevliler, tekeşlilik, erkeğin ailenin reisi olması, sınırlı boşanma (veya hiç boşanmama) gibi Avrupa'nın toplumsal cinsiyet kalıplarını buralarda dayatmaya çalıştılar, ancak mevcut kalıplarla çelişen durumlar ortaya çıkınca genellikle değişiklikler yaptılar ve ortaya çıkan şey yerli ile dışarıdan gelen uygulamaların bir karışımı oldu. Böylesi farklı iki inanın kaynaştırılması Hristiyan inancının diğer yönlerine ve uygulamalarına örnek teşkil etti, çünkü din değiştirme tek yönlü bir olay değildi; yeni inanç ve uygulamaların seçilerek benimsendiği, mevcutlarla harman edildiği ve açıkça, bilmeden veya kaçamak biçimde reddedildiği bir süreçti. And Dağları ve Filipinler gibi bazı bölgelerdeki animist dinlerde kadınlar önemli liderlerdi ve din değiştirmeye karşı duruşlarını erkeklerden daha güçlü biçimde gösterdiler. Bu durum, erkek misyonerlerin, din değiştirmeye teşvik çabalarında oğlan çocuklara ve genç erkeklere yoğunlaşmalarını teşvik etti. Diğer bölgelerde kadınlar Hristiyanlığın ateşli destekleyicisi haline geldiler; günah çıkarma ve günahlarının kefarecini ödeme gibi konulara, sağlıklarını gözden çıkacak kadar yoğun bir ilgi gösterdiler. Papazları ve kilise mahkemesini, kocalarına ve ailenin diğer erkeklerine karşı gelmek için kullandılar.

Sömürgecilik ve emperyalizm üzerine çalışan bilim insanlarının çoğu, Hristiyan yetkililerin ve misyonerlerin yürüttükleri faaliyetlerle toplumsal cinsiyet hiyerarşisinin keskinleştirilmesinin önünü açtıklarını, çünkü kadınların faaliyetlerine çok az önem verdikleri, kadınların gücünü ya yanlış anladıkları ya da karşı çıktıkları görüşündedir. Dini liderler ayrıca, 2. Bölüm'de izini sürdüğümüz gibi, sınırları ayakta tutmak için evlilikleri ve başka tür cinsel faaliyetleri düzenleyerek, ırksal hiyerarşilerin kurulmasında ve sürdürülmesinde suç ortaklığı yapmışlardır. Sömürgeciliğin hemen sonrası dönemde Hristiyanlık, sıklıkla, sömürge geçmişinin

bir kalıntısı olarak reddedildi ama bu durum 20. yüzyılın sonlarına doğru değişmeye başladı ve eski sömürge ülkeleri şimdi Hristiyan kiliselerinin sayısının en hızlı arttığı yerlerdir ve bunların pek çoğu geleneksel Katolik veya Protestan değil, mezhep farkı gözetmeyen köktenci kiliselerdir. 2010 itibariyle Hristiyanların üçte ikisi Avrupa ve Kuzey Amerika dışında yaşıyor. Bu kiliseler, kültürel değerleri animizm, Hinduizm, Budizm ve diğer muhtelif dinlerden kaynaklanan insanları cezbediyor ve toplumsal cinsiyetle ilgili kurmaya çabaladıkları normlar için birçok geleneği kullanıyorlar. Yerel gelenekler ile geleneksel Hristiyan öğretisinin çeliştiği çekeşlilik, çocuk evlilikleri, dulların yeniden evlenmesi ve diğer konularda insanların sorunlarına nasıl yaklaşacaklarına sıklıkla kendi başlarına karar veriyorlar. Hristiyanlık –ABD hariç– Batı toplumunda düşüşe geçtiğinden, Hristiyanlık’ta “geleneksel” diye görülen şeylerin de değişebileceği açıktır ve bu tartışmalar göç nedeniyle sadece eski sömürgelerde değil, Avrupa ve Kuzey Amerika’da da hayatiyetini yitirecektir.

İslamiyet (MS 600’den itibaren)

Toplumsal cinsiyet ile dinin etkileşimi, günümüz Hristiyanlığının bir sorunudur dersek, bu, günümüz İslam dini için bir sorun olmanın da ötesine geçmiştir diyebiliriz. Tüm taraflar kendi duruşlarını güçlendirmek için her yönüyle tarihi kullanırlar. Tartışmalar İslamiyet’in başlangıcına kadar gider. Muhammed’in vahiyleri, müritleri tarafından onun sağlığında yazıldı ve kısa süre sonra, kitap haline getirildi. Kuran, Müslümanlar tarafından, Allah’ın, Muhammed Peygamber’e doğrudan gönderdiği “kelamı” olarak kabul edilir ve bu nedenle Kuran’a özellikle saygı duyulur. (Bu vahiyler Arapçadır; Müslümanlar diğer diller-

deki çevirilerini Arapça özgün haliyle birlikte kullanırlar.) Ayrıca, Muhammed'in Kuran'da yer almayan konular üzerine önerilerini içeren diğer söylemleri ve açıklamaları Hadis denilen kitaplarda toplanmıştır. Ancak asıl geçerli olan her zaman Kuran'dır, hadisler ondan sonra gelir. Bu metinlerde evlilik herkes için önerilir, heteroseksüel cinsellik hem üreme hem de zevk için onaylanırken eşcinsellik lanetlenir. Geleneksel Müslüman toplumlarda evliliğin önemi, evli olmayan erkeklerin öğretmen, yargıç veya din adamı olarak kabul edilmemeleri ile güçlü biçimde vurgulanmıştır. Yine aynı sebeple başka erkeklere ilgi duyan erkekler dahi sıklıkla evlenir, hatta çocuk sahibi olurlardı.

Pek çok akademisyen ve yazar, Kuran'ın Allah nezdinde erkekleri ve kadınları tümüyle eşit kabul ettiğine dikkat çekerler; her iki cinsiyet de cennete gidebilir. Müminler, dini vecibelerini yerine getirmekten kendi başlarına sorumludurlar. Bu yazarlar, İslamiyet'in kadınlara yönelik kısıtlamalarının Müslümanlık öncesi uygulamalardan geldiğini ve bunların imanın şartı olmadığını savunurlar; örneğin MÖ 3. binyıl gibi erken bir tarihte bile, Dicle ve Fırat nehirlerinin vadilerinde (şimdiki Irak'ta) yaşayan erkekler evlenirken karılarını peçeye sokarlardı. Muhammed'in ilk karısı Hatice, dinde geniş görüşlülüğü ciddiye alması için onu ikna etti; asla peçe takmadı ve Peygamber o ölmeden diğer karılarıyla evlenmedi. Başka yazarlar Kuran'ın kadınlar ve erkekler arasında açık ayrımlar yaptığına işaret ederler; Kuran, erkeklere dört kadına kadar evlenme ve karısını kolayca boşama izni verir, kız evlada, erkek kardeşinin yarısı kadar mirastan pay alma hakkı tanır.

İslam dininde Kuran'ın nasıl yorumlanacağına dair tartışmalar, Kuran'ın özel konumu nedeniyle ziyadesiyle önemlidir ama toplumsal cinsiyet yapılarının temellendirildiği başka dini yasalar da vardır; bunların bütününe Şeriat denir ve kutsal bir otoriteye sahiptir. Tıpkı Hristiyanlık'taki

gibi, İslamiyet'in ilk gelişimi sırasında da kadınlar önemli rol oynamalarına ve herkese açık namazlara ve dini törenlere katılmalarına rağmen, ilk kuşaktan sonra kadınların tecridi, Şeriat'ın resmi bir parçası haline geldi. Erkekler dini vecibelerini toplum içinde, camilerde veya cemaatle yerine getirirken, kadınlar evlerinde ibadet ettiler; fakat dine göre (âdet görme veya çocuk doğurma gibi sebeplerle) kirli olmadıkları sürece caminin ayrı bir bölümüne girebildiler. Şeriat'ın evlilik görüşü karşılıklı bir ilişkidir; erkek evin geçimini sağlar, bunun karşılığında kadın itaat eder; erkeğin evi geçindirme görevi, en azından kuramsal olarak, sürekli ve karısını boşasa bile devam etmelidir. Şeriat'ın yanında, özellikle Muhammed'in kuzeni ve damadı Ali'nin, Peygamber tarafından ilahi ilham bahşedilmiş ilk imam olarak atandığını kabul eden Şii mezhebinde, molla veya imam denilen dini liderlerin sözleri de büyük ağırlığa sahipti (hâlâ da sahiptir). Bir mollanın, kadınların usule uygun giyinmesi, yasayı çiğneyenlerin ele alınması veya boşanmadan sonra çocuklara nezaret edilmesi gibi meselelerdeki beyanları, Kuran'ın sözlerinden veya dayandıkları şeriat kanunlarından ziyade genellikle gündelik toplumsal cinsiyet esasına göre şekillenmiştir.

İslamiyet, Muhammed'den sonraki yüzyılda önce hızlı bir biçimde Kuzey Afrika ve Yakındoğu'ya, daha sonra ise yavaş biçimde Asya'nın diğer bölgelerine, Afrika'ya ve Avrupa'ya yayıldı. Arap tüccarlarla yerli kadınlar arasındaki evlilikler, genellikle dinin yayılması için şarttı; kadınlar, akraba ağları sayesinde ekonomik ve politik güce erişebiliyor, yerli ve ithal kültür arasında bir aracı gibi hizmet ediyorlardı. İslam yasaları ve uygulamaları mevcut geleneklerle karıştı ve geniş bir yelpazede yer alan farklı evlilik uygulamaları, dini törenler, kadın ve erkek için davranış kuralları yarattı. Batı Sudan'daki Tuaregler gibi birkaç kültür, İslam'ı kadınlarını peçeye sokmadan kabul etmiştir, ancak yine

de 14. yüzyılda Müslüman kadın genellikle peçeliydi. Bu zamanda bir kadının adını zikretmek onursuzluk sayılmaya başlandığından, erkekler, kendi karılarından bahsederken basitçe “evim”, “ocağım” gibi atıflarda bulunurlardı. Hindistan’daki İslamiyet’te ve daha katı Hinduizm’de kadının tecridi, *purdah** denilen biçimde onaylandıysa da, bu konudaki katılık ve kesin kurallar sosyal konuma ve yere göre çeşitlilik gösterdi. Zengin kentli kadınlar genellikle en fazla tecrit edilenlerdi, öte yandan nüfusun çoğunluğunu oluşturan yoksul köylü kadınlar ailenin erkekleriyle birlikte çalışırlardı.

Bununla birlikte son araştırmalar, 16. yüzyılın başlarında Arap topraklarını ve Güneydoğu Avrupa’nın büyük kısmını fetheden Osmanlı Türkleri zamanında varlıklı kadınların da ekonomik ve yasal konularda tecrit kurallarının öngördüğünden daha faal olabileceğini göstermektedir. İslami yasalar kadınlara erkek kardeşlerinden daha az miras hakkı tanımaktadır, ancak bu miras onlara aittir ve 19. yüzyılın ortalarına kadar Hristiyan toplumların çoğunda olduğu gibi, evlenme ile kocalarına geçmez. Böylece zengin Müslüman kadınlar paralarını genellikle okullar, hastaneler ve camiler yaptırmak için kullandılar, ticarete yatırdılar veya kadın akrabalarına miras bıraktılar. İlaveten, alt sınıflardaki kadınlar ev eksenli Müslümanlık çerçevesinde sık sık kendi dini törenlerini geliştirdiler; örneğin İranlı Şii kadınlar, Muhammed’in kızı Fadime ve diğer mübarek kadınlarla bağlantı kurmak için tasarlanan *Sofreh*** adını verdikleri törensel bir ziyafet düzenlerlerdi. (İslamiyet’te ermişler, Hristiyanlık’taki ölmüş birinin kilisede yapılan bir törenle azizler listesine eklenmesi gibi resmi bir süreçten geçmez ama mucizevi “amelleri” veya öldükten sonra yaşayanlarla iletişime geçmeleriyle ünlenirler. Bazı ermişler çok geniş

* Perde – ç.n.

** Fadime Anamızın sofrası – ç.n.

bir bölgede saygı görürken bazıları sadece yereldir.) Suudi Arabistan'da tutucu Vahabi İslam'ın yayılmasıyla birlikte kadınlar camilerin kutsal sınırlarından dışlanınca, şifacılar olarak hizmet ettiler ve kendi dini törenlerini geliştirdiler. Çin'de Qing Hanedanlığı (1644-1911) zamanında olduğu gibi, bazı bölgelerde Müslüman kadınların kendi camileri ve dişi dini liderleri bile vardı.

Kadınlar çoğu kez animizm ve Müslüman inançlarını, dini törenlerinde kötü ruhları savuşturmak ve hem iyi ruhların hem de Müslüman ermişlerin yardımını istemek üzere birleştirdiler (ve birleştirmeye devam ediyorlar). Din adamları böyle uygulamaları kötölemeye ve zaman zaman yasaklamaya gayret etseler de, kendilerini dini bütün Müslüman olarak tanımlayan kadınlar gibi erkekler de bunların yararına inanmaktadır. Yüzyıllardır kadınlar ve erkekler, Allah ile doğrudan birliği vurgulayan İslam'ın içindeki mistik harekete, Sufizm'e de gönül vermekteler.

19. ve 20. yüzyıllarda Müslüman dünyası sömürgecilik ve sömürgecilik karşıtı sürecin parçasıydı. Bunlar daha detaylı biçimde 6. Bölüm'de ele alınacaktır. Özellikle Mısır ve Türkiye gibi ülkelerdeki modernleşme isteği çerçevesinde, kadınlar ve erkekler, boşanma, miras gibi konularda daha fazla toplumsal cinsiyet eşitliği sağlanması için Şeriat hükümlerinde hangi ölçüde reform yapılması gerektiğini, yapılmadığı takdirde kadınların özgürleşmesinin İslam'ı kaçınılmaz biçimde zayıflatıp zayıflatmayacağını tartıştılar. 20. yüzyılın başlarında bazı ülkelerde reform yanlısı, genellikle kentli orta sınıf kadınlar, Batılı giyim tarzını benimsediler ve üniversiteye devam ettiler. 20. yüzyılda İslam dünyasındaki milliyetçi akımlarda hem kadınlar hem de erkekler gösterilerin düzenleyicisi, katılımcısı ve hatta savaşçılar olarak etkin rol aldılar ve birkaç reform yasası çıkarıldı. 1970'lerde ve 1980'lerde bu reformların pek çoğundan geriye adım atıldı, çünkü daha tutucu dini liderler başta İran olmak üzere, bir-

çok Müslüman ülkede iktidarı ele geçirdiler. İslam içindeki bu kökten dinci hareket, toplumsal cinsiyete karşı tutucu bakışı, Batılı kültürel emperyalizme ve kapitalizme karşı duran “gerçek İslam’ın” başlıca sembolü haline getirdi; bu hareketin sadece erkeklere değil kendilerine de daha geniş güvenlik sağlayacağını ve kendi toplumsal, ahlaki ve dini değerlerini olumladığını düşünen kadınları da cezbediği görüldü. Dünyanın birçok yerindeki Müslüman kadınlar peçeyi veya kendilerini örten giysileri, erkek tacizine maruz kalmaksızın ev dışında çalışmanın veya seyahat etmenin bir çıkış yolu olarak benimsediler. Onlar, Müslüman giyimini kendilerine güç katan bir vasıta olarak görürken diğerleri, Müslüman veya Müslüman olmayanlar, bunu kadınların bastırılmasının bir örneği olarak gördüler. İçinde toplumsal cinsiyetin de yer aldığı diğer tür dini semboller gibi tesettürün de çoklu anlamları vardır. Bu, kişiden kişiye ve siyasi ortama göre değişiklik göstermektedir.

Burada ele aldıklarımıza ilaveten dünyada birçok başka dini gelenek de vardı ve bazıları hâlâ var: Aztek, İnka ve Roma dini gibi devlet dinleri artık yok; Japonya’daki Shinto gibi devlet dinleri varlığını sürdürüyor; Janizm veya daha sonra çıkan Sihizm de, Hinduizm ile aynı zamanda geliştirilen bir Güney Asya dinidir. Dünya dinlerini birleştirmeye çalışan Bahai inancı var; Mormonlar gibi, Hristiyan Bilim İnsanları veya Birleşik Kilise gibi, daha yakın zamanın karizmatik liderlerini ve onların düşüncelerini merkez alan dinlerden söz edilebilir. Bu dinlerin pek çoğu temelde yerel iken, dünyanın her yanından durmadan artan insan göçleriyle, farklı inançtaki insanlar şimdi artık birbirleriyle kapı komşusu olarak yaşıyorlar. Bahsi geçen diğer dinlerden bazıları ve bu bölümde anlatılan dünya dinlerindeki birçok gruplar, insanları din değiştirmeye ikna etme çabalarında epey başarılılar. Anadil, ten rengi veya etnik kökenin tersine, dine iman etme bir dereceye kadar değiştirilebilir ve seçile-

bilir bir şey ve din değiştirenlere bakılırsa bunlar yeni inançlarının en gür sesli savunucuları haline geliyorlar. Böylece, grup içinde veya gruplar arasındaki çeşitlilik ve çatışmalara, bunlardan bazılarının içsavaşlara ve başka tür şiddete zemin hazırladığına bakılırsa, günümüzdeki din tablosu çok karmaşık görünmektedir.

Her dini gelenek, düzgün toplumsal cinsiyet ilişkileri, kendini dine vermenin görece değeri ve dişi veya eril inananların ibadetine ilişkin fikirler ileri sürer; her biri erkeklerin ve kadınların davranış biçiminin kurallarını koyar veya önerir. Öte yandan bu mesajların pek çoğu çelişkili ve bulanıktır, bu yüzden dinin takipçileri bunların içinde sıklıkla kendi görüşlerini destekleyecek öğeleri bulabilirler. Böylece dinlerin çoğunun içinde hem daha kuvvetli bir toplumsal cinsiyet ayrımını savunan kökten dinci kanat hem de daha geniş toplumsal cinsiyet eşitliğini savunan liberal kanat vardır. 20. yüzyılın sonunda kökten dincilik, ataerkil toplumsal cinsiyet ilişkilerini savunanların bazen farklı inançlardakilerle birlik olmasıyla Hristiyanlık, Hinduizm ve İslamiyet içinde siyasi ve sosyal anlamda daha da güçlendi. Örneğin, 1995'te Birleşmiş Milletler 4. Kadın Kongresi'nde, Katolik ve Müslüman delegeler üreme hakları, cinsellik ve kadın sağlığına dair maddelere muhalefet etmek üzere birleştiler. Kökten dinciliğin toplumsal cinsiyet üzerindeki olumsuz yansımaları sert eleştirilere yol açtı ve birçok inancın daha liberal çizgide duranları, geleneklerini ve metinlerini tarayarak, kadınların özgürleşmesi amacıyla daha az kısıtlayıcı mesajlar ve daha ahlaki dayanaklar bulmaya çalıştılar. Tüm bu gelişmelerin nihai sonucu elbette belirsiz, ancak şurası açık ki din, geçmişte olduğu gibi, gelecekte de toplumsal cinsiyet yapılarının en güçlü şekillendiricisi olmaya devam edecektir.

EK OKUMA ÖNERİLERİ

Makale derlemeleri başlamak için iyi bir seçim olacaktır, çünkü hem bir dini geleneğe daha yakından bakma hem de kıyaslama imkânı verecektir. Arwind Sharma dört mükemmel derleme yapmıştır: *Women in World Religions; Religion and Women; Today's Woman in World Religions* ve *Feminism and World Religion* (Albany: State University of New York Press, 1987, 1993, 1994, 1999). Bu eserler geçmişte ve günümüzde, dünya dinlerinde kadının rolünü ele alır; denemelerin pek çoğu, tartışıkları geleneğin içinden gelen bilim insanları tarafından yazılmıştır. Arlene Swidler'ın editörlüğündeki *Homosexuality and World Religions* (Valley Forge, PA: Trinity Press International, 1993) için de bu geçerlidir. Diğer faydalı derlemelerden bazıları şunlardır: Yazbeck Haddad ve Ellison Banks Findly'nin editörlüğünde hazırlanan *Women, Religion and Social Change* (Albany: State University of New York Press, 1985); Clarissa W. Atkinson ve arkadaşlarının editörlüğünde yayımlanan *Immaculate and Powerful: The Female in Sacred Image and Social Reality* (Boston: Beacon Press, 1985); Caroline Walker Bynum vd., *Gender and Religion: On the Complexity of Symbols* (Boston: Beacon Press, 1986); editörlüğünü Ursula King'in yaptığı *Feminist Theology from the Third World: A Reader* (Maryknoll, NY: Orbis, 1994); Stephen B. Boyd ve arkadaşlarının editörlüğünde yayımlanan *Redeeming Men: Religion and Masculinities* (Louisville, KY: Westminster/John Knox, 1996); Gary David Comstock ve Susan E. Henking editörlüğünde *Que(e)rying Religion: A Critical Anthology* (New York: Continuum, 1997); Nancy A. Falk ve Rita M. Gross, *Unspoken Worlds: Women's Religious Lives in Non-Western Cultures* (2. baskı, San Fransisco: Wadsworth, 1999); Stephen Ellingson ve M. Christian

Green editörlüğünde *Religion and Sexuality in Cross-Cultural Perspective* (New York: Routledge, 2002); Inger Mare Okkenhaug ve Ingvild Flaskerud'un editörlüğünde *Gender, Religion and Change in the Middle East: Two Hundred Years of History* (New York: Berg, 2005). Susan Starr Sered'in *Priestess, Mother, Sacred Sister: Religions Dominated By Women* (New York: Oxford University Press, 1994), kadınların hâkimiyetindeki, bazıları bin yıldan eski ve halen geçerli olan 12 dine dair büyüleyici bir çalışmadır. Serenity Young'ın editörlüğünde yayımlanan *An Anthology of Sacred Texts by and about Women* (New York: Crossroad, 1993) antik paganizmden çağdaş Voudon dinine ve kitaplı dinlerden uzun alıntılara kadar her şeyi kapsayan muhteşem bir kaynak derlemesidir. Bir başka güzel kaynak kitap Shawn Madigan'ın *Mystics, Visionaries and Prophets: A Historical Anthology of Women's Spritual Writings*'idir (Philadelphia: Fortress, 1998).

David Leeming ve Jake Page'in *God: Myths of the Male Divine* ve *Goddess: Myths of the Female Divine* (Oxford: Oxford University Press, 1996) eserleri tarihöncesinden bugüne kutsal figürlerin hikâyelerinin iki kısa özetidir. Rosemary Radford Ruether'in *Goddesses and the Divine Feminine: A Western Religious History* (Berkeley: University of California Press, 2005) kitabı aynı konuda daha derin bir analiz sunar.

The Journal of Feminist Studies in Religion dergisi yayın hayatına 1984'te başlamıştır ve tıpkı McGill Üniversitesi Dini Bilimler Fakültesi tarafından yayımlanan *Gender in World Religions* dergisi gibi her zaman en yeni araştırmalara yer verir. Bunların yanında, toplumsal cinsiyet ve dini tartışan daha birçok web sayfası vardır ama bunlar tarihten ziyade güncele yoğunlaşırlar.

Animizm, Şamanizm ve Paganizm

Yontma Taş Devri animizm tartışmaları 1. Bölüm’de söz edilen tanrıça çalışmalarında bulunabilir. Daha yakın tarihli Şamanik dinlerdeki toplumsal cinsiyet çalışmaları arasında şunlar sayılabilir: Diane Bell, *Daughters of the Dreaming* (Sydney: George Allen and Unwin, 1983); Laurel Kendall, *Shamans, Housewives, and other Restless Spirits: Women in Korean Ritual Life* (Honolulu: University of Hawaii Press, 1985); I.M. Lewis, *Ecstatic Religion: An Anthropological Study of Spirit Possession and Shamanism* (2. baskı, Harmondsworth: Penguin Books, 1989); Carol Shepherd McClain’nin editörlüğünde hazırlanan *Women, Men, and the Zar Cult in Northern Sudan* (Madison: University of Wisconsin Press, 1989); Marla N. Powers, *Oglala Women: Myth, Ritual, and Reality* (Chicago: University of Chicago Press, 1996); Susan Starr Sered, *Women of the Sacred Groves: Divine Priestesses of Okinawa* (New York: Oxford University Press, 1999); Teresa N. Washington, *Our Mothers, Our Powers, Our Texts: Manifestations of Aje in Africana Literature* (Bloomington: Indiana University Press, 2005). Alice Lakwena hareketinin analizi için Heike Behrend, *Alice Lakwena and the Holy Spirits: War in Northern Uganda, 1985-1996* (Atina, OH: Ohio University Press, 2000). Animizm ve Hristiyanlığın kesişimleri konusunda: Ramon A. Gutierrez, *When Jesus Came, the Corn Mothers Went Away: Marriage, Sexuality, and Power in New Mexico, 1500-1846* (Stanford, CA: Stanford University Press, 1991) ve Martha Few, *Women Who Live Evil Lives: Gender, Religion, and the Politics of Power in Colonial Guatemala* (Austin: University of Texas Press, 2002).

Çağdaş animizm ve paganizmin incelenmesiyle ilgili: Margot Adler, *Drawing Down the Moon: Witches, Druids,*

Goddess-Worshippers and Other Pagans in America Today (2. baskı, Boston: Beacon Press, 1986); Paula Gunn Allen, *The Sacred Hoop: Recovering the Feminine in American Indian Traditions* (Boston: Beacon Press, 1986); Carol P. Christ ve Judith Plaskow'un editörlüğünde hazırlanan *Weaving the Vision: New Patterns in Feminist Spirituality* (New York: Harper and Row, 1989) ve *Womanspirit Rising: A Feminist Reader in Religion* (2. baskı, New York: Harper and Row, 1991).

Yakındoğu Dinleri

Antik Yakındoğu ve Akdeniz mitolojisi çalışmalarının hepsi, çeşitli tanrı ve tanrıçaların ve diğer mitolojik figürlerin öykülerini tartışır. Daha derli toplu çalışmalar: Mary Lefkowitz, *Women in Greek Myth* (Baltimore MD: John Hopkins University Press, 1986); editörlüğünü Barbara S. Lesko'nun yaptığı *Women's Earliest Records: From Ancient Egypt and Western Asia* (Atlanta, GA: Scholars Press, 1989); Lynn Roller, *In Search of God the Mother: The Cult of Anatolian Cybele* (Berkeley: University of California Press, 1999); Jamsheed K. Choksy, *Evil, Good, and Gender: Facets of the Feminine in Zoroastrian Religious History* (New York: Peter Lang, 2002); Susan Guettel Cole, *Landscapes, Gender, and Ritual Space: The Ancient Greek Experience* (Berkeley: University of California Press, 20024); editörlüğünü Maryline Parca ve Angeliki Tzanetou'nun yaptıkları *Finding Persephone: Women's Rituals in the Ancient Mediterranean* (Bloomington: Indiana University Press, 2007). Antik dünyada kadınlar ve din hakkında iyi bir kaynak derlemesi, Ross Kraemer'in editörlüğündeki *Maenads, Martyrs, Matrons, Monastics: A Sourcebook on Women's Religions in Greco-Roman World*'dür (Philadelphia: Fortress Press, 1988).

Elbette Yahudilik üzerine analizler, Antik Yakındoğu'daki diğer dinlere göre çok daha fazladır. Yahudilik'te cinsellik konusunda düşünmeye sevk eden iki tartışma için Phyllis Trible'in *God and the Rhetoric of Sexuality* (Philadelphia: Fortress Press, 1978) ve Howard Eilberg-Schwartz'ın *God's Phallus* (Boston: Beacon Press, 1994) isimli eserlerine bakılabilir. Yahudi yasası için Jacop Nusner'in *A History of Mishnaic Law of Women* (Leiden: Brill, 1980); Rachel Biale'in, *Women in Jewish Law: An Exploration of Women's Issues in Halakhic Sources* (New York: Schocken Books, 1984) isimli eserlerine bakılabilir. Uzun bir zaman dönemini kapsayan derlemeler için bkz. Judith Basmin'in editörlüğündeki *Jewish Women in Historical Perspective* (Detroit: Wayne State University Press, 1991) ile Ellen M. Umansky ve Diane Ashton editörlüğünde hazırlanan *Four Centuries of Jewish Women's Spirituality* (Boston: Beacon Press, 1992). Ortaçağ Yahudiliğine dair iki önemli çalışma, Tova Rosen'in *Unweiling Eve: Reading Gender in Medieval Hebrew Literature*'ı (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2003) ve Jonathan Chipman'ın tercüme ettiği, Avraham Grossman'ın *Pious an Rebellious: Jewish Women in Mediaval Europe*'udur (Lübnan, NH: University Press of New England, 2004). Daha yakın geçmişteki gelişmeler için Susannah Heschel'in *On Being a Jewish Feminist: A Reader* (New York: Schocken Books, 1983); Judith Plaskow'un *Standing Again at Sinai: Judaism from a Feminist Perspective* (San Fransisco: Harper and Row, 1990) adlı kitaplarına ve yayın hayatına 1970'lerde başlayan *Lilith* dergisine bakınız.

Çin dinlerindeki toplumsal cinsiyet tartışmaları, Çin kültürüne ilişkin daha genel anlatımlar içinde bulunabilir: Margery Wolf ve Roxane Withker, *Women in Chinese Society* (Stanford, CA: Stanford University Press, 1975); editörlüğünü Arthur P. Wolf'un yaptığı *Religion an Ritual*

in Chinese Society (Stanford, CA: Stanford University Press, 1974); George A. De Vos ve Takao Sofue, *Religion an the Family in East Asia* (Berkeley: University of California Press, 1984) gibi eserler buna örnektir. Daha özgül çalışmalar için, Edaward H. Schafefer, *The Divine Women: Dragon Ladies and Rain Maidens* (San Francisco: North Point Press, 1980); Tomas Cleary editörlüğünde yayımlanan *Immortal Sisters: Secrets of Taoist Women* (Boston: Shamblala, 1989); Chenyang Li'nin editörlüğündeki *The Sage and the Second Sex: Confucianism, Ethics and Gender* (Peru, IL: Open Court, 2000); Li-Hsiang Lisa Rosenlee, *Confucianism and Women: A Philosophical Interpretation* (Albany: State University of New York Press, 2006). Susan Mann ve Yu-Yin Cheng'in editörlüğünde *Under Confucian Eyes: Writings on Gender in Chinese History* (Berkeley: University of California, 2001) iyi bir kaynakça derlemesidir.

Güney Asya Dinleri

Hindu tanrıçalarla ilgili birkaç iyi çalışma vardır, bunlardan bazıları David Kinsley'in *Hindu Goddesses: Visions of the Divine Feminine in the Hindu Religious Tradition* (Berkeley: University of California Press, 1986); Katheen M. Erndly'in *Victory to the Mother: The Hindu Goddess of Northwest India in Myth, Ritual and Symbol* (Oxford: Oxford University Press, 1993); John S. Hawley ve Donna M. Wulff'un editörlüğünü yaptığı *Devi: Goddesses of India* (Berkely: University of California Press, 1996); Alf Hildebeikel ve Kathleen M. Erndel'in editörlüğünde yayımlanan *Is the Goddess a Feminist? The Politics of South Asian Goddesses* (New York: New York University Press, 2000) adlı eserlerdir. Günümüz insanlarına ilişkin çalışmalar için bkz. Lyn Bennet, *Dangerous Wives and Sacred Sisters: Social and Symbolic Roles of High-Caste Women*

in Nepal (New York: Columbia University Press, 1983); William S. Sax, *Mountain Goddess: Gender and Politics in a Himalayan Pilgrimage* (Oxford: Oxford University Press, 1991); Linsey Harlan ve Paul Courttright editörlüğünde hazırlanan *From the Margins of Hindu Marriage: Essays on Gender, Religion, and Culture* (Oxford: Oxford University Press, 1994); Stephanie Jamison, *Sacrificed Wife/Sacrificer's Wife: Women, Ritual and Hospitality in Ancient India* (Oxford: Oxford University Press, 1996); Andrea Major editörlüğünde yayımlanan *Sati: A Historical Anthology* (Oxford: Oxford University Press, 2007). Hindistan'daki toplumsal cinsiyet ile milliyetçilik arasındaki karmaşık ilişki için, *Bulletin of Concerned Asian Scholars* dergisinin (25:4, 1993) "Women and Religious Nationalism in India" başlıklı sayısına baştan sona bakılabilir.

Tarihte ve günümüzde Budizm'deki toplumsal cinsiyet için şu eserlere bakılabilir: Diana Paul, *Women in Buddhism: Images of Feminine in the Mahayana Tradition* (Berkeley: Asian Humanities Press, 1979); editörlüğünü Jose Ignacio Cabezon'un üstlendiği *Buddhism, Sexuality and Gender* (Albany: State University of New York Press, 1992); Rita Gross, *Buddhism after Patriarchy: A Feminist History, Reconstruction, and Analysis of Buddhism* (Albany: State University of New York Press, 1993); Miranda Shaw, *Passionate Enlightenment: Women in Tantric Buddhism* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1994); Liz Wilson, *Charming Cadavers: Horrific Figurations of the Feminine in Indian Buddhist Hagiographic Literature* (Chicago: University of Chicago Press, 1996); Bernard Faure, *The Red Thread: Buddhist Approaches to Sexuality* (Princeton NJ: Princeton University Press, 1998); Karma Lekshe Tsomo editörlüğünde hazırlanan *Buddhist Women across Cultures: Realizations* (New York: State University of New York Press, 1999); Ellison Banks Findly'in editörlü-

ğünde hazırlanan *Women's Buddhism: Buddhism's Women: Tradition, Revision, Renewal* (Boston: Wisdom Press, 2000); Charlene E. Makley, *The Violence of Liberation: Gender and Tibetan Buddhist Revival in Post-Mao China* (Berkeley: University of California Press, 2007). Sihazimde toplumsal cinsiyet için, Doris R. Jakobsh'un *Relocating Gender in Sikh History: Transformation, Meaning and Identity* (New York: Oxford University Press, 2005) isimli eserine bakılabilir.

Hristiyanlık

Deneme derlemeleri veya eleştiriler arasında Richard L. Greaves editörlüğünde yayımlanan *Triumph over Silence: Women in Protestant History* (Westport, CT: Greenwood Press, 1985); Sherring Marshall editörlüğündeki *Women in Reformation and Counter-Reformation Europe: Public and Private Worlds* (Bloomington: Indiana University Press, 1989); Lynda L. Coon ve arkadaşlarının editörlüğüyle hazırlanan *That Gentle Strength: Historical Perspectives on Women in Christianity* (Charlottesville: University of Virginia Press, 1990); Joann Kay McNamara, *Sisters in Arms: Catholic Nuns through Two Millennia of Christianity* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1996); R.N. Swanson, *Gender and Christian Religion* (Londra: Boydell and Brewer, 1998); Beverly Maine Kienzle ve Pamela J. Walker'ın editörlüğünde yayımlanan *Women Preachers and Prophets through Two Millenia of Christianity* (Berkeley: University of California Press, 1999) isimli eserler yer alır. Kilisenin erken dönemi için Elaine Pagels'in *Adam, Eve, and the Serpent* (New York: Random House, 1988); Peter Brown'un *The Body and Society: Men, Women and Sexual Renunciation in Early Christianity* (New York: Columbia University Press, 1988) isimli eserlerine bakınız. Ortaçağ

için James A. Brundage'in *Law, Sex, and Christian Society in Medieval Europe* (Chicago: University of Chicago Press, 1987); Caroline Walker Bynum'in *Holy Feast and Holy Fast: The Religious Significance of Food for Medieval Women* (Berkeley: University of California Press, 1987); Barbara Newman'in, *From Virile Woman to WomanChrist* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1995); Mark D. Jordan'in *The Invention of Sodomy in Christian Theology* (Chicago: University of Chicago Press, 1997); Jane Schulenberg'in *Forgetful of Their Sex: Female Sanctity and Society ca. 500-1100* (Chicago: University of Chicago Press, 1998); Katherine L. French'in *The Good Women of the Parish: Gender and Religion after the Black Death* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2007) eserlerine bakınız. Erken modern dönem için, Eve Levin, *Sex and Society in the World of Orthodox Slavs, 900-1700* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1989); Lyndal Roper, *Oedipus and the Devil: Witchcraft, Sexuality, and Religion in Early Modern Europe* (Londra: Routledge, 1994); Joel Harrington, *Reordering Marriage and Society in Reformation Germany* (Cambridge: Cambridge University Press, 1995); Leslie J. Lindenauer, *Piety and Power: Gender and Religious Culture in the American Colonies, 1630-1700* (New York: Routledge, 2002); Nora E. Jaffary'nin editörlüğünde hazırlanan *Gender, Race and Religion in the Colonization of the Americas* (Burlington, VT: Ashgate, 2007); Merry E. Weisner-Hanks, *Christianity and Sexuality in the Early Modern World: Regulating Desire, Reforming Practice* (2. baskı, Londra: Routledge, 2010). Modern dönem için, Evelyn Brooks Higginbotham, *Righteous Discontent: The Women's Movement in the Black Baptist Church, 1880-1920* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1993); editörlüğünü Susan Juster ve Lisa Mac Farlane'in yaptıkları *A Mighty Baptism: Race, Gender,*

and the Creation of American Protestantism (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1996); Rosemary Radford Ruether, *Christianity and the Making of the Modern Family* (Boston: Beacon Press, 2000); Aurora G. Morcillo, *True Catholic Womanhood: Gender Ideology in Franco's Spain* (DeKalb: Northern Illinois University Press, 2000); Doris Buss ve Didi Herman, *Globalizing Family Values: The Christian Right in International Politics* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2003); Eliza F. Kent, *Converting Women: Gender and Protestant Christianity in Colonial South India* (New York: Oxford University Press, 2004); Cordelia Moyse, *A History of the Mother's Union: Women, Anglicanism and Globalisation, 1876-2008* (Londra: Boydell and Brewer, 2009).

İslamiyet

Mükemmel pek çok kısa ve genel özet, Judith Tucker'ın *Gender and Islamic History* (Washington DC: American Historical Association, 1995) kitabıdır. Toplumsal cinsiyetin Müslüman düşüncedeki kökenlerinin çok okunan iki analizi, Leila Ahmed'in *Women and Gender in Islam: Historical Roots of a Modern Debate* (New Haven, CT: Yale University Press, 1992) ve Fatima Mernissi'nin *The Veil and the Male Elite: A Feminist Interpretation of Women's Rights in Islam* (Reading, MA: Addison-Wesley, 1991) isimli eserleridir. İslam yasası ve gelenekleriyle ilgili daha detaylı çalışmalar için, M.E. Combs-Schilling, *Sacred Performances: Islam, Sexuality, and Sacrifice* (New York: Columbia University Press, 1989); Amira El Azhary Sonbol'un editörlüğünde hazırlanan *Women in Family and Divorce Laws in Islamic History* (Syracuse, NY: Syracuse University Press, 1996); Eleanor Abdella Doumato, *Getting God's Ear: Women, Islam, and Healing in Saudi Arabia*

and the Gulf (New York: Columbia University Press, 2000); Minoo Derayeh'in *Gender Equality in Iranian History: From Pre-Islamic Times to the Present* (Lewinston, NY: Edwin Mellen, 2006). Yakın tarihli makale seçkisi için Nikki R. Keddie ve Beth Baron'un editörlüğündeki *Woman in Middle Eastern History: Shifting Boundaries in Sex and Gender* (New Haven, CT: Yale University Press, 1991); Gavin R.G. Hambly'nin editörlüğündeki *Women in Medieval Islamic World: Power, Patronage, and Piety* (New York: St Martin's Press, 1998); Sarah Ansari ve Vanessa Martin'in editörlüğünde yayımlanan *Women, Religion and Culture in Iran* (Richmond, UK: Curzon, 2002); Amira El-Azhary Sonbol'un editörlüğünde hazırlanan *Beyond the Exotic: Women's Histories in Islamic Societies* (Syracuse, NY: Syracuse University Press, 2005) isimli eserlere bakılabilir.

Doğrudan dinleri kıyaslayan derlemelerden, Kari Elizabeth Borreson ve Kari Vogt'un editörlüğündeki *Women's Studies of the Christian and Islamic Traditions: Ancient, Medieval, an Renaissance Foremothers* (Dordrecht: Kluwer, 1993); Kristen E. Kvam ve arkadaşlarının editörlüğündeki *Eve and Adam: Jewish Christian and Muslim Readings on Genesis and Gender* (Bloomington: Indiana University Press, 1999); Janer Bayesm ve Nayereh Tohidi'nin editörlüğündeki *Globalization, Gender, and Religion: The Politics of Women's Rights in Catholic and Muslim Contexts* (New York: Palgrave, 2001) sayılabilir.

Daha uzun öneri listesini, orijinal kaynaklara bağlantılarıyla birlikte bu kitabın web sitesinde bulabilirsiniz: www.wiley.com/go/weisnerhanks

ALTINCI BÖLÜM

Siyasi Yaşam

Dünyanın her yerinde, ilk yazılı tarih kayıtları siyasiydi; hükümdarların ve diğer liderlerin eylemlerini ve çeşitli siyasi yapılar arasındaki –çoğunlukla şiddet içeren– ilişkileri anlatıyorlardı. Hükümdarlar, başarılarını kayda geçiren yazarları desteklediler ve bu kişilerin ürettiği hükümdarlık vakayinameleri bazen belirli bir kültür konusunda elimizdeki tek tarihi kayıt olabilir. Tarihi öncelikli olarak siyasi olaylar açısından anlatmak elbette antik dünya ile sona ermedi, bugün bu durum hâlâ devam ediyor. Neredeyse bütün tarih kitaplarına baktığınızda, hikâyeyi siyasetin belirlediğini ve tarihin siyasete göre dönemlere ayrıldığını görürsünüz: Çin ve Mısır tarihi hanedanlıklara göre bölünmüştür; Roma tarihi Cumhuriyet ve İmparatorluk devrine bölünmüştür; Fransız, Amerikan ve Rus tarihi bir devrim etrafında döner; Afrika ve Güney Amerika tarihi, sömürge öncesi dönem sömürge dönemi ve sömürge sonrası dönem olarak bölünür. Uzun döneme yayılan bu siyasi gelişmeler sıklıkla iç veya dış savaşlarla ve muhtelif hiziplerin veya siyasi partilerin yükseliş ve düşüşüyle alt dönemlere ayrılır.

Siyasetin ve savaşın öyküsü, genellikle sadece erkekleri içerecek şekilde anlatılır. Bu, bazı bakımlardan anlaşılabilir

bir durumdur, çünkü 19. yüzyıla (ve birçok yerde 20. yüzyıla) kadar, birkaç hükümdar ve hatta çok daha az sayıda olağandışı durum dışında, kadınların siyasette resmi bir rolü olmadı. Yetkili bir makamda bulunmadılar, temsili kurumlarda yer almadılar, hâkim olarak görev yapmadılar veya bunların dışında herhangi bir şekilde resmi siyasi kurumlarda yer almadılar. Siyasi yaşamdaki yokluklarına uygun olarak siyaset kuramı çalışmalarının çoğunda da yoktular. Siyasi hakları ve yükümlülükleri tartışan yazarlar, kadınlardan neredeyse hiç bahsetmediler, erkek deneyimini evrenselmiş gibi kurguladılar ve kadın haklarını, hanenin veya ailenin erkek reislerinin haklarının altında konumlandılar. Kadınlardan bahsetmeleri, kadınları dışlamak amacını taşıyordu. Aristoteles'in bilimsel eseri *Politika*, şu ünlü satırla başlar: "Erkek siyasi bir hayvandır."* Aristoteles'in kadınları (köleler ve çocuklarla birlikte), kısaca, yönetmekten ziyade yönetilmesi gereken bir grup olarak ele alan kısa ve öz değerlendirmesi, "man" sözcüğünü kullanırken kadınları dahil etmediğini net bir biçimde göstermektedir.

Siyasetin sadece erkekleri ilgilendirdiği varsayımı, yakın dönemde tarih yazımında ortaya çıkan üç eğilim sayesinde az çok değişmiştir. Birincisi, erkek egemen kurumlarda yetki kullanan kadınlar; kadın savaşçılar, büyük kraliçeler, güçlü imparatoriçeler ve diğer "değerli kadınlar" ile ilgili tarama yapılmasıdır. Bu tarama, şaşırtıcı sayıdaki olağanüstü kadını gün ışığına çıkardı ve ayrıca kadınların gücünün siyasi sisteme dahil edildiğine dair örnekler buldu.

İkincisi, "siyaset" kavramının, resmi hükümet kuruluşları dışında, insanların düşüncelerini ifade ettikleri ve etraflarındaki dünyayı şekillendirdikleri gruplar ve örgütleri de kapsayacak şekilde genişletilmesiydi. Gönüllü topluluklar, kulüpler ve dernekler, çıkar grupları, dini örgütler, öz-yar-

* Burada geçen "man" ifadesi Türkçeye insan olarak çevrilmiştir – ç.n.

dım grupları ve vakıflar, artık siyasi tarihin önemli aktörleri olarak kabul ediliyor, kendi başlarına veya hükümet kurumları üzerindeki etkileri aracılığıyla siyasi değişimi etkiliyorlar. Ayrıca bu örgütler sıklıkla kendiliğinden kurulmuşlardı ve siyaset bilimcilerin aşına oldukları üzere, seçimlerle, başkanlarla, komitelerle ve benzeri şekillerde çalışmaktadırlar. Kadınlar da erkekler de bu tür gruplarda aktif bir biçimde yer alıyorlardı; kadınların resmi siyasi haklarını kazanmadan çok önce bu gruplara katılımı ya da liderlikleri, başarılarında önemli bir etmendi.

Üçüncü ve en kökten değişim ise, bir toplum içinde, sadece resmi siyaset veya örgütlü grupların değil, güç ilişkileriyle ilgili olan her şeyin politik olduğunun kabul edilmesiydi. Bugün artık sadece kral ile tebaasının, hükümdar ile parlamentonun ilişkisi değil, efendi ile hizmetçinin, toprak sahibi ile kiracının, baba ile oğulun, koca ile karının ilişkisi de politik olarak değerlendirilmektedir. Bu güç, resmi olarak kabul edildiğinde ve yasal hale getirildiğinde iktidar haline geliyor, ama bu hale gelmese bile hâlâ güç olmaya devam ediyor. Bu görece yeni bilim dalı, güce ilişkin değerlendirmelerin her zaman ilişkisel olduğuna işaret etmiştir; yani bir kişi veya şey “üzerindeki” gücü ve belli bir eylemi gerçekleştirmek için “gücü” içermektedir; böylesi bir değerlendirmenin tamamlanabilmesi için, güç üzerine yapılacak herhangi bir çalışma, hem hegemonik ve madun hem de egemen ve ikincil birey ile grupları dikkate almak zorundadır.

Siyasetin daha kapsamlı bir biçimde güç olarak kavranışı içerisinde, kadınlar hem egemen hem de ikincil grupta yer aldılar. Kadınlar, erkeklere kıyasla çok daha nadiren resmi yetkilere sahip oldularsa da, şüphesiz güçleri vardı: Evlilik anlaşmaları ile nüfuz sahibi aileler arasında bağ kurdular, mektuplarla veya söylentiler yayarak düşünce ağlarını şekillendirdiler, patronajla erkeklerin siyasi kariyerlerine ya yardımcı oldular ya da onları engellediler, önerilerde bulunarak veya kurumlar kurarak politikayı şekillendirdiler,

ayaklanmalara ve toplumsal kargaşalara katılarak eril otorite yapılarının zayıflığını gösterdiler. Kadınların gücü aynı zamanda önemli bir metafor da oldu; genellikle kaosun ve zayıflığın bir işareti olarak olumsuz şekilde değerlendirildi ama bazen de devletin yararı için normalde yapabileceklerinin ötesine geçen bireylerin bir simgesi olarak değerlendirildi. Kadınların halihazırda siyasi olarak ikincil konumlandırılmasının izini sürmek kuşkusuz kolaydır ve daha yenice siyasi tarih bunun mecazi boyutlarını keşfetmeye başladı. 1. Bölüm’de tartıştığımız gibi, kadınları içermeyen ilişkiler dahi, egemen birey veya grubu eril, tabi olanı ise dişil tanımlar. Ulusların kendilerine toplumsal cinsiyet özellikleri yüklenir; ana vatan, baba vatan veya korunmaya muhtaç dişil bedenler olarak tanımlanırlar; işgaller veya emperyal fetihlerde tecavüzler olarak tarif edilir.

Bu geniş “siyaset” kavramı, bu kitabın tüm bölümlerinin açıkça bir siyasi boyutunun olduğu, çünkü hepsinin güç ilişkilerini içerdiği anlamına gelmektedir. Gördüğümüz gibi, aileler ve örgütlü dinler, gücün hiyerarşik yapılarıydı (halen de öyledir) ve dünya tarihinin büyük bir bölümünde devletin resmi kurumlarıyla çok yakından bağlantılıydı ya da bizzat kendileri bu kurumları oluşturunuyordu. 4. Bölüm’de gördüğümüz gibi, yasal otorite, gerçekte veya mecazen sıklıkla babalık ile ilişkilendirilmiş ve bu nedenle açıkça toplumsal cinsiyetlendirilmiştir. Benzer biçimde, çalışma, eğitim ve hukuk, hepsi hiyerarşik güç ilişkilerini barındırmış ve bu alanların tamamında toplumsal cinsiyet, olumlu ve olumsuz nitelikleri tarif etmenin bir yolu olarak kullanılmıştır. Tüm bu alanların siyasi boyutlarının değerlendirilmesi, tamamen başka bir kitabın konusu olacaktır bu nedenle. Bu bölüm siyasetin en geniş anlamda kavramsallaştırılmasından bir biçimde geri adım atacak ve otoritenin yerel, bölgesel ve ulusal yapılara ve bu yapıları etkilemek ve şekillendirmek üzere örgütlenmiş gruplara odaklanacaktır.

Akraba Grupları, Kabileler ve Köyler (MÖ 10.000'den itibaren)

İnsan toplumundaki en eski güç yapıları, kararların yerel düzeyde alındığı akraba gruplarıydı. Bu akraba grupları içinde bireylerin muhtelif kimlikleri vardı – bu bireyler aynı zamanda baba, oğul, koca ve erkek kardeş veya anne, kız evlat, karı ve kız kardeştiler. Bu kimliklerin her biri ilişkiseldi (ebeveyn-çocuk, kardeş-kardeş, eş-eş) ve bazıları, özellikle ebeveyn-çocuk ilişkisi, birine diğeri üzerinde üstünlük sağlıyordu. Bu ilişkiler örgüsü ve bunların anlamı, kültürden kültüre farklılık gösteriyordu, ancak birinin bir ilişkideki konumu, onun diğer ilişkilerdeki konumunu etkiliyordu ve sıklıkla kişinin yaşam süresince değişiyordu. Örneğin bir kadının, kız evlat veya kız kardeş olarak belirli bir akraba grubundaki konumu, onun kocasıyla ilişkisini şekillendiriyordu; onun anne oluşu, kocasıyla veya diğer akraba grubu üyeleriyle karşılıklı ilişkisini daha fazla değiştiriyordu. Bir erkeğin babasıyla ilişkisi ve akraba grubu içerisindeki konumu, genellikle evlendiğinde değişiyordu. Bazı bölgelerde eğer erkek çocuk babası olursa konumu bir kez daha değişiyordu. Birçok bölgede, akraba grupları binlerce yıl boyunca çok önemli güç yapıları olarak kaldılar ve bazı bölgelerde bu topluluklar halen kişinin eş seçimi veya mirasın pay edilmesi gibi yaşamın belli başlı veçheleri üzerinde etkiye sahiplerdir.

2. Bölüm'de ele aldığımız üzere, kimin akraba sayılacağını ve hangi bireylerin kimlere hükmedeceğini veya kime boyun eğeceğini belirleyen miras yapıları, ikamet ve aile ile akraba topluluğu üyeliği, dünya genelinde oldukça farklıdır. Akraba grupları, birçok bölgede kabilelerin, toplulukların veya halkların bileşenleri olarak kavramsallaştırılmıştır ve bu daha büyük birim, üyelerinin üzerinde bir güce sahiptir – hangi akraba topluluğunun, arazinin

hangi kısmı üzerinde hak iddia edebileceğini veya bir başka topluluk ile savaşıp savaşılmayacağını belirleyebilir. Bazı bölgelerde bir topluluğa üyelik, bizim “etnisite” olarak kavramsallaştırdığımız, dil veya diğer kültürel geleneklerle ilgilidir ve endogami yani, grup içi evliliği zorunlu kılarak gerçekleştirilir. Bir etnik gruba bağlılık, elbette bugün de dünyanın birçok yerinde ziyadesiyle güçlü biçimde devam etmektedir ve eski Yugoslavya’da olduğu gibi, dünyanın en şiddetli çatışmalarından bazılarının da kaynağıdır. (Birçok eski sömürge bölgesinde, etnik gruplar arasındaki uzlaşmazlıklar ve düşmanlıklar Avrupalı sömürge güçleri tarafından körüklendi ama yüzyıllar boyunca da sürmedi.) Böylesi etnik bağlılıklar, modern dünyada ulusal kimliklerin inşasını da besledi ve ulusal bağlılıklar, “Fransız kanı” veya “Alman kanı”na sahip olmak gibi akraba gruplarının özellikleri ile tanımlandılar.

Tarım yapılan bölgelerde, bir akraba topluluğu üyeleri, sıklıkla diğer toplulukların üyeleriyle aynı köyde yaşırdı. Bu durum, hangi ürünün ekileceği veya köylüler arasındaki anlaşmazlıkların nasıl giderileceği gibi köyün sorunlarına ilişkin kararlar alınması için iktidar yapılarını da geliştirdi. Bu yapılar, köyün en ileri gelen ailesinin reisinin tüm kararları tek başına aldığı otokratik yapılardan, kararların oylama ile alındığı demokratik yapılara ve kararların uzun bir tartışma sonunda uzlaşmayla alındığı karşılıklı mutabakata dayalı yapılara kadar değişiklik gösteriyordu.

Akraba, kabile ve köy gibi güç yapıları, neredeyse her zaman toplumsal cinsiyet ve yaşla ilintiliydi ve dünyanın birçok yerinde, en fazla güce, yetişkin erkekler sahipti. Bir köyün lideri sıklıkla “koca adam” veya bunun çeşitli versiyonlarıyla ifade edilirdi ve köy veya kabile konseyleri ya da oylama kurulları, hane veya ailelerin yetişkin erkek reislerinden oluşurdu. Böyle olmayan bazı kültürler de vardır. Bazı Amerikan yerli gruplarında, akraba grupları, anasoylu

düzenlenmiştir ve ikamet anayerlidir. Bu nedenle kişinin annesinin akrabaları, kişinin babasının akrabalarından daha önemliydi ve akraba kadınlar sıklıkla bir arada yaşarlardı. Bazı grupların, yetişkin erkeklerden oluşan kabile konseylerinin yanı sıra yetişkin kadınlardan oluşan bir kabile konseyleri de vardı. Bu konsey, eş seçimi veya savaş sırasında başka kabilelerden alınan esirlerin kaderi gibi yaşamın belirli veçheleri üzerinde söz sahibiydi. Örneğin, Çerokiler arasında, klanlardaki yaşça büyük kadınlar “Sevilen Kadınlar” ya da “Savaş Kadınları” olarak atanırlardı ve savaşın sonlandırılması konusunda verilecek kararlarda önemli bir söz hakkına sahiptiler. Nijerya’daki Igbo kabilesi gibi bazı Afrika halklarında da, yaşamın, kadınların baskın olduğu, tarımsal üretim ve yerel ticaret ağları gibi, çeşitli veçhelerini düzenleyen, kadınlardan oluşan ayrı konseyler vardı. Bazı kültürlerde, yerel düzeyde bulunan daha eşitlikçi veya tamamlayıcı karar alma yapıları, zaman zaman –kadınların ellerinde tuttukları gücün türünün önemli olduğu bir yer olan– genel köy hayatının ya da kadınların karar almada resmi bir rol oynadıkları kültürlerin romantikleştirilmesine yol açtı. Bu, 1. Bölüm’de anlatılan ilkel anaerki arayışına benzer (ki bazen bağlantılıdır) ve çoğunlukla günümüz Batılı kapitalist toplumun reddini ve başka bir yerdeki bir ütopya arayışını içerir. Ancak, köy hayatının dününü ve bugününü iyi bilenler, oldukça istisnai görünen köylerin ve grupların bile, genellikle eril gücün nüfuz alanlarını önceliklendirme ve kadının yerel ile aileyle ilgili meselelerde gerçek gücünü kullanma yeteneğini kısıtlama eğilimi gösteren daha büyük siyasi, ekonomik ve ideolojik sistemlerin tuzağına düştüğüne işaret ederek böyle bir romantikleştirmeye karşı uyarmaktadırlar. Kuzey Amerika’nın kuzeydoğusundaki İrokua halkı gibi sıklıkla siyasi eşitliği nedeniyle övülen kültürlerde bile, kadınların kararları, genellikle bir grup erkeğin onayına tabiydi veya eril denetimden geçmeliydi.

Yerel toplumsal cinsiyetlendirilmiş güç ilişkilerinin tarihi üzerine yapılan tartışmalar, sıklıkla Avrupa sömürgeciliğinin etkisine ve günümüz toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin kaynaklarına ilişkin tartışmalarla karışır ve bu tartışmalar, tüm tarafların kalıp yargılar yaratması ve ütöpik (veya distöpik) geçmişler icat etmesi ile iyice kızışabilir. Bu tartışmaların birçok yönü üzerinde muhtemelen asla bir çözüme varılamayacak, çünkü bu tartışmalar, tam da doğaları gereği yazılı bir kayıt bırakmayan, resmi olmayan güce ilişkin konular etrafında dönmektedir. Sözlü geleneklerin bu konuda yardımcı dokunabilir ama bunlar zaman içinde değişir ve kuşkusuz insanların anımsamayı tercih ettikleri hikâyenin sadece bir kısmını oluşturmaktadır. Siyasi tarihçilerin genel olarak daha büyük ölçekli siyasi yapılara odaklanmaları, köy yaşamını sosyal tarihçilerin, antropologların ve halkbilimcilerin alanı olarak görmelerinin bir nedeni de bu meselelerle ilgili belirsizlikler olabilir.

Verasete Dayanan Aristokrasi (MÖ 3000'den itibaren)

Dünyanın çoğu yerinde, akraba, kabile ve köy gibi güç yapıları, 19. ve 20. yüzyıllara kadar başlıca siyasi güçler olarak kaldılar. Bu, bahsi geçen bölgelerin, geleneksel siyasi tarihin büyük bir bölümünün kapsamının dışında kalması anlamına geliyordu. Siyasi tarih, bunun yerine ilk olarak antik Ortadoğu ile Kuzey Afrika'da ve daha sonra Hindistan, Çin, Akdeniz, Orta ve Güney Amerika'da ve nihayetinde dünyanın diğer bölgelerinde de ortaya çıkan daha büyük ölçekli devletleri keşfetti. Bu devletlerin tamamı verasete dayalı aristokrasilere dayanan hiyerarşiler geliştirmişlerdi. Aristokrasilerin kendileri elbette akraba gruplarıydı ama bunlar diğer akraba grupları üzerinde, bir ilahi veya

destansı figürle bağlarına, askeri maharetlerine, ekonomik üstünlüğe veya diğer ayırt edici niteliklerine dayanan bir otorite iddia ettiler. (Birçok bölgede verasete dayalı aristok-rasi, yazılı kayıtların gelişiminden önce gelir. Bu nedenle, başlangıçta otoritelerinin nasıl kurulduğu belli değildir; onlarla ilgili bilgi edinebildiğimizde, halihazırda iktidardaydılar.) Bu otorite onlara, kuşaktan kuşağa aktarılan özel haklar, imtiyazlar ve güçler sağladı; bunlardan en önemlisi, başkalarının emeğine erişimleriydi. Verasete dayalı aristok-rasi temelli devletler, MÖ 3. binyıl öncesinden başlayarak 18. yüzyıla kadar, oldukça farklı zamanlarda, dünyanın farklı yerlerinde kuruldular. Kuşkusuz, bazıları bugün hâlâ varlıklarını sürdürmektedir ancak aristokratik hükümdarların gücü, genellikle hükümetin demokratik veya anayasal kurumlarıyla sınırlandırılmıştır.

Verasete dayalı aristokrasilerin büyümesi ve daha büyük ölçekli devlet yönetimleri, güç ile toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkileri müphem ve bazen çelişkili biçimlerde etkiledi. Birçok durumda, kadınlar üzerinde kısıtlamalara ve daha büyük toplumsal cinsiyet farklılaşmalarına yol açtı. Hükmetme hakkı, miras yoluyla geçtiğinden, erkek seçkinler için eşlerinin doğurduğu çocukların kendilerinden olması aşırı önemliydi. Bu nedenle birçok devletteki seçkin kadınlar gitgide daha fazla tecrit edildiler ve zinaya ilişkin (bir erkeğin karısı dışında evli bir kadınla cinsel ilişkisi olarak tanımlanır) katı yasalar yürürlüğe konuldu; bu yasalar bazı durumlarda seçkin olmayan kadınları da etkiledi. Kadının kendi akrabalarıyla ilişkileri, sıklıkla, kocasının akrabalarıyla ilişkilerinden daha önemsiz hale geldi; bu da kadınların konumunu, akraba grupları içerisindeki konumlarına kıyasla daha ikincil ve bağımlı hale getirdi. Bu süreçler, yoğunlukları, özellikle kadın cinselliği üzerindeki denetimin katılığı ve de sıradan kadınlar üzerindeki etkileri açısından farklılıklar gösteriyordu. Ancak, verasete dayalı aristokrasi kendi gücü

için başkalarının emeğine bağlı olduğundan, dünyanın her yerinde, hem üretim hem de üreme ile ilgili kararların alınması için, sadece kendi akraba gruplarının değil, tüm akraba gruplarının iktidarına müdahale etti. Böylece çalışma ve çocuk doğurma, sadece ailenin değil, devletin meselesi haline geldi ve köy otoriteleri ile hükümet yetkilileri daha önce bir akraba grubunun üyeleri olarak kadınların söz hakkına sahip olduğu meselelere müdahale ettiler.

Ancak verasete dayalı aristokrasilerin gelişimi kadınların gücünü ve konumunu her yerde aynı ölçüde kısıtlamadı; küçük bir grup kadının gücü ile konumunu yükseltti ve onlara zaman zaman yasalarla onanmış yetkiler verdi. Aristokrasinin kendi içinde erkekler, genellikle toplumsal cinsiyetlerinden dolayı daha fazla hak ve güç sahibi olarak kabul edildiler. Ancak kadınlar da tamamen dışlanmadı ve Antik Mısır'dan günümüz Britanya'sına kadar, zaman zaman hükümdarlık edebildiler ve ettiler. Aslında seçkin bir aileye üye olmak, resmi olarak demokratik devletlerde kadına iktidar fırsatı vermeye devam etti; örneğin, Hindistan'da İndira Gandhi babası Jawarharlal Nehru'nun, Pakistan'da Benazir Butto, babası Zulfikar Ali Butto'nun izinden gitti ve başbakan olarak seçildiler. (İndira'nın oğlu Rajiv, annesi suikasta uğradıktan sonra, aile geleneğini sürdürdü; kendi de suikasta uğradıktan sonra İtalyan asıllı karısı Sonya ve kızı Priyanka, Hindistan'ın önemli siyasi güçleri haline geldiler. Priyanka, destekçileri tarafından bir avatar veya babaannesi İndira'nın yeniden dünyaya gelerek vücut bulmuş hali olarak tanımlanmaktadır.)

Dünyanın en eski tarihi kayıtlarının hepsi, erkek hükümdarların, generallerin ve liderlerin uzun listesi içinde birkaç güçlü kadından bahseder. Mısır'da krallık, tanrısallıkla ilişkilendiriliyordu; zamanla firavun olarak adlandırılan hükümdar, tanrı olarak kabul edilirdi. Bu –tanrısallık– firavun ailesinin tamamında bulunurdu ve hükümdarlar

veya hükümdar olacaklar, kraliyet sarayında tanrısallık miktarını artırmak için bazen kız kardeşleriyle veya diğer yakın akrabalarıyla evlenirlerdi. Firavunun kız kardeşleri olsun olmasın, MÖ 14. yüzyılın ilk yarısında hüküm sürmüş Nefertiti gibi bazı Mısırlı kraliçeler, özellikle dini kurumlar üzerindeki gerçek gücü ellerinde tuttular. Mısır'ın uzun tarihinde, her ne kadar istisna olarak değerlendirilseler de Nitocris, Sobekneferu ve Hatşepsut gibi birçok kadın firavun vardı; örneğin, Hatşepsut her zaman Mısırlı hükümdarların iktidarlarının sembolü olan törensel bir sakalla gösterilmektedir. Mezopotamya'da Akad kralı Sargon'un kızı Enheduanna, babası tarafından tapınak hiyerarşisinde önemli bir mevkiye atanmıştır. Hükümet makamlarındaki erkeklerle kıyaslandığında sayıları her zaman çok az olsa bile, önde gelen ailelerden birkaç başka kadın daha tapınak yöneticiliği yapmıştı. Japonya'nın erken dönem hükümdarları arasında, imparatoriçe Hamiko ve Jingu'nun da aralarında bulunduğu, hem aile bağlantıları hem de tanrıların öğütlerini duyabilme ve iletebilme yeteneğine sahip Şaman veya *miko* rolleriyle güç kazanan pek çok kadından bahsedilmektedir; onların yaşamlarına ilişkin öyküler, mit ve tarih karışımıdır ama Japon ulusal geleneklerinin önemli parçaları haline gelmişlerdir. Mezoamerika'da, Lady Ahpo-Katun, Lady Ahpo-Hel ve Lady of Dos Pilas, Maya şehir devletlerini kendi başlarına yönetmişlerdir ve hükümdarların eşleri, kraliyetin gücünün önemli bir simgesi olan, kan dökülen ritüellere kocaları ile birlikte katılmışlardır. Maya hükümdarları halka açık törenlerde, bir dizi toplumsal cinsiyet olasılığını gösterecek şekilde, karma kostümler giyerek hem kadın hem de erkek rollerini oynamışlardır.

Modernlik öncesi kültürlerin çoğundaki ortalama yaşam sürelerine bakılırsa, kralların ve imparatorların genellikle çocuk yaşta, naibe olarak atanan anneleriyle birlikte tahta

geçtikleri görülür. Bu anneler, özellikle, güçlü ailelerden gelmişlerse veya orduyu, dini kurumları veya diğer önemli grupları yöneten aile üyeleri varsa, onyıllar boyunca iktidarı ellerinde tutabilmişlerdir. Bunların en ünlüsü, eski Çin'deki Han Hanedanı'nın ilk imparatorunun karısı ve ikincisinin annesi olan, İmparatoriçe Dowager Lü'dür. Daha sonraları kendi ideallerine meşruiyet kazandırmak isteyen Konfüçyüsçü tarihçiler, onun tüm rakiplerini öldürttüğünü, stratejik atamalar ve evliliklerle kendi ailesinin gücünü pekiştirdiğini yazdılsa da Dowager Lü'nün saltanatı belirgin biçimde istikrarlı ve popülerdi. “Şeytani İmparatoriçe Lü” söylemi, bir kadının hükümdarlığında neler olabileceğine dair en önemli örnek haline geldi ve onun saltanatının olumlu tarafları unutuldu. Bir annenin imparatora naibe (Çin'de “dul imparatoriçe” denirdi) olmadığı dönemlerde bile, kralların veya imparatorların etrafındaki kadınlar, tamamen erkeklerden oluşan resmi bürokrasiyi dengeleyici bir işlev gördüler. Bu erkek bürokratlara tarihçiler ve resmi arşiv görevlileri de dahildi. Bu nedenle böyle kadınlar, genellikle, kadınların tavsiyelerine uyan zayıf bir erkek hükümdar kalıp yargısıyla beraber, hükümdarlık kayıtlarında ve diğer resmi tarih kayıtlarında entrikacı ve şeytani olarak resmedildiler. Daha sonraki Ming Hanedanlığı sırasında Çin'de üst düzey bürokratlar, imparatorları, eşlerini daha alt tabakadan aileler arasından seçmeleri için teşvik ettiler, böylece eşler bu kadar güçlü olmayacaklardı. Yine de bu çözüm başka yerlerde pek yaygın değildi.

Batı Afrika'da, Hausa halkının yaşadığı bazı şehir devletlerinde, ana kraliçenin rolü kurumsallaştırılmıştı. Ana kraliçeye *magajiya* denirdi ve bu kraliçe, kıdemli erkek devlet görevlilerden oluşan konseyin izniyle erkek hükümdarı (*sarki*) azledebilirdi; ayrıca adli davalarda hükümdarla birlikte arabuluculuk yapardı. En ünlü *magajiya*, Zazzau kentinin (daha sonra bu kente Aminatu'nun en küçük

kızı Zaria'nın adı verilmiştir) kraliçesi Aminatu, yaklaşık 1536'dan 1573'e kadar yanında iktidara ortak bir erkek olmaksızın, devleti kendi başına yönetmiş ve Zazzau'nun siyasi sınırlarını ve ticaret ağlarını genişletmişti. Her ne kadar unvanı ana kraliçe anlamına gelse de, *magajiya*'nın illaki tahttaki *sarki*'nin annesi olması gerekmezdi. Gerçekte, en yetenekli kadını seçmek konusunda, kraliyet ailesinin diğer kadın üyelerine danışarak karar veren, kraliyet soyundan gelen kıdemli kadın *iya* tarafından seçilirdi; örneğin, Aminatu aslında erkek hükümdarın kızıydı ve 16 yaşındayken *magajiya* olarak seçilmişti. *İya*'nın kendisi, İslamiyet'tin kabulünden önceki dönemde Zazzau'daki dini yaşamdan sorumluydu. *Bori* adı verilen geleneksel din, kraliyet ailesinin, devletin sıhhatini koruyan ruha sahip olduğu inancına dayanmaktaydı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda sultanın annesi de, fiziksel olarak saray içinde tecrit edilmiş olsa da genellikle önemli bir şahsiyetti. Örneğin, sultan IV. Mehmet'in (1648-1687 yılları arasında tahtta kalmıştır) annesi Hatice Turhan Sultan, İstanbul'un merkezinde bir cami ve Osmanlı İmparatorluğu'nun, Venediklilerin denizden saldırılarını püskürtebilmesi için Çanakkale Boğazı'nın girişine iki kale yaptırmıştır. Turhan Sultan bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu'nun mevcut gücünün ve bu gücün kamusal temsilinin inşasında önemli bir kişiydi. Benzer biçimde Güney Asya'daki Babür sarayında, ana kraliçeler ve erkek hükümdarın diğer akrabaları, bazen halk önüne çıkarak siyasi meselelerde önemli rol oynamışlardır.

Kadınlar, ana kraliçeler olarak edindikleri konumların yanı sıra bazen, entelektüel ve kültürel kurumların, dini sistemlerin ve siyasi yapıların gelişmesine katkıda bulunarak, ülkelerini kendi başlarına yönettiler. Japonya'da, erken dönem imparatoriçelerin yanında, Asuka ve Nara dönemlerinde (MÖ 552-784) hüküm sürmüş bir grup kadın

vardı. Hepsi de bir önceki imparatorun akrabası kadınlar arasındandı. Tahtın vârisinin kim olacağı üzerinde savaşan hizipler uzlaşmaya varamadığında, üzerinde uzlaşılan adaylar olarak seçilmişlerdi; erkek aday nihayet seçildiğinde genellikle tahttan çekildiler ama erkek hükümdarın yetersizliğinin ispat edildiği iki durumda yeniden göreve çağrıldılar. Kuzey Sumatra'daki Müslüman Aceh sarayı, 1641'den 1699'a kadar yaklaşık altmış yıl boyunca kraliçeler tarafından yönetildi. Bunların ilki Taj al-Alam, *sultannah* gibi dişi bir unvan kullandı ve görkemi ve ihtişamı ile Avrupalıları hayretlere düşüren bir sarayda hüküm sürdü. Benzer biçimde Güney Sulawesi'deki (yeni adıyla Selebes) Bugi krallıklarında, kraliyet ailesine mensup "beyaz kan" taşıyan kadınlar, yasal yetkilerle donatılarak hükümdar kraliçeler olabilirlerdi. Muhtemelen en çok bilinen Müslüman kadın hükümdarlar, 19. yüzyılda Hindistan'da ikinci büyük Müslüman devletini yönetmiş olan Bhopal'in Begümleridir. Begümler, iktidarın anadan kıza, pek çok nesil boyunca devredildiği çok az örnekten biridir.

Avrupa'da, Roma İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra yavaş yavaş gelişen devletler, babanın ölümünden sonra ülkenin kendiliğinden en büyük oğula miras bırakılması kuralını benimsemeye başladılar; en kötü taht kavgalarından böylece kaçınıldı ama bu aynı zamanda kralın tamamen yetersiz olabileceği anlamına geliyordu. Bazı devletlerde, eğer oğul yoksa kızlar tahtın vârisi olabildiler, ancak pek çok devlette olamadılar; ortaçağın sonlarında siyaset kuramcılarının Salic Yasası denilen bir geleneği icat ettikleri Fransa'da bu yasak en uç seviyedeydi. Erken dönem hükümdarlar, sadece kadınların değil aynı zamanda kadının soyundan gelen herhangi bir kişinin de mirastan men edildiğini iddia ettiler. Böylece bir prensesin oğulları da vârislikten çıkarılmış oldu. Yine de, Fransa haricinde, Avrupa'da kadınlar, zaman zaman devletler ile bölgeleri yönettiler ve

siyaset kuramcıları özellikle hanedan kazaları neticesinde kadınların iktidara geçmesi halinde, kadın hükümdarlığı meselesini değerlendirmenin gerekli olduğunu düşündüler.

Bu dönemlerden biri Kastilya'da kraliçe İsabella'nın, İngiltere'de Mary ve Elizabeth Tudor'un, İskoçya'da Mary Stuart'ın tahttaki kraliçeler olarak, Fransa'da, Cathrine de Medici ve Anne of Austria'nın güçlü ana kraliçeler olarak görüldüğü 16. yüzyıldır. Kadın hükümdarlığına ilişkin tartışma gerçekten de toplumsal cinsiyetin toplumsal inşası olarak tanımlayabileceğimiz şey üzerineydi: Çünkü yazarlar, hararetle ve bazen de acımasızca, bir kadının kraliyet ailesine doğmuş ve ülkeyi yönetmek üzere eğitilmiş olmasının, cinsiyetinin sınırlarını aşmasına ve başarılı bir hükümdar olmasına izin verip veremeyeceğini veya verip vermemesi gerektiğini tartıştılar. Kişinin karakterinin ve toplumsal rolünün belirlenmesinde, toplumsal cinsiyetin mi yoksa mevkinin mi daha etkili olduğu veya hangisinin daha etkili olması gerektiği sorularının yanıtlarını aradılar.

Kadın hükümdarların en aşırı muhalifleri, Katolik kraliçeler Mary Tudor ile Mary Stuart'a muhalefet eden Protestanlardı ve kadın hükümdarlığının doğal ve yasal olmadığını, ayrıca Hristiyan Kutsal Kitabı'na da aykırı olduğunu iddia ediyorlardı. İskoç reformcu John Knox, Aristoteles'in, dişi cinsiyetinin genellikle canavarca olduğu görüşünü hatırlatacak şekilde, kadınlar tarafından yönetilmeyi "canavarca" şeklinde tanımladı ve kadın hükümdarın tebaasının isyan etmek için hükümdarın cinsiyetinden başka bir haklı gerekçeye ihtiyacının olmadığını iddia etti. Fransız hukukçu ve siyaset kuramcısı Jean Bodin de, muhalefeti, Kutsal Kitap'a ve doğa kanununa dayandırdı, fakat buna bir de aileye dayanan bir iddia ekledi: Devlet, ev idaresi gibidir ve tıpkı ev idaresinde olduğu gibi kocanın/babanın diğerleri üzerinde otoritesi ve gücü vardır, bu yüzden devleti de her zaman erkek hükümdar yönetmelidir. İngiliz kuramcı

Robert Filmer, bunu daha öteye götürerek, hükümdarların tüm yasal otoritelerinin, tıpkı tüm babalar gibi, Hz. Âdem'in tanrı tarafından onanmış babalık gücünden geldiğini ileri sürmüştür. Bu dönemdeki erkek hükümdarlar, İngiltere ve İskoçya kralı I. James'in parlamentoya verdiği demeçlerdeki gibi, tebaaları üzerindeki güç iddiasını haklı göstermek için daha ziyade “kocalığa ilişkin” ve babalığa ilişkin imgeler kullandılar: “Ben Kocayım ve tüm Ada benim yasal Karımdır.. Doğanın kanunu gereği kral, taç giyme töreniyle, hükmü altındaki tüm kullarının doğal babası olur...” Bir kral, hakikatte *Parens patriae*, devlet babadır, yani halkının siyasal anlamda babasıdır. Hükümdarlara yönelik eleştirilerde de babalığa ilişkin dil kullanıldı; örneğin 17. yüzyıl Fransa'sında Fronde olarak bilinen isyan sırasında krallığa karşı yazılan el ilanlarında, muhalefetlerini, kralın babalıkla ilişkili görevlerini layıkıyla yerine getirmediğini iddia ederek gerekçelendirdiler.

Kadınların hükümdarlığını destekleyenler bu tür babalığa ilişkin imgelerden kaçındılar ve aynı zamanda kadın hükümdarlığına karşı ortaya konulan Kutsal Kitap'a dayalı ve doğanın kanunu ile ilişkili iddialara da karşı geldiler. Kutsal Kitap'ın kadınların öğretmenlik yapması veya konuşmasına yönelik yasaklarının sadece ilgili belirli gruplar için geçerli olduğunu ve tıpkı bir çocuk hükümdarın yaşının veya engelli bir kralın zayıflığının, hükümdarlığını kendiliğinden engellememesi gibi, bir kadının cinsiyetinin de, hükümdarlığını engellemediğini savundular. İngiliz yazar John Aylmer, evli bir kraliçenin bile meşruiyetle hüküm sürebileceğini, çünkü özel yaşamında kocasına tabi iken kamusal hayatında, hem ona hem de tebaasındaki tüm diğer erkeklere hükümdar olabileceğini iddia etmiştir. Bu, Alymer ve diğer siyaset kuramcılarının, hükümdarın “iki vücudu” olarak tanımladığı, bizim ise kraliçelik ile kraliçe arasındaki ayrım olarak tanımlayabileceğimiz bölünmüş kimlik kav-

ramıdır. Böylece bir kraliçe bedeni ve cinselliği açısından açıkça dışı olabilir ama yine de kendisine öğretilen veya kalıtımla geçen kişisel özellikler nedeniyle bir hükümdarda bulunması gerekli görülen erkeksi özellikleri sergileyebilir. Bu tartışmalarda, kadın hükümdarlığının savunucuları, bu nedenle cinsiyet ile toplumsal cinsiyeti birbirinden açık bir biçimde ayırıyor ve hatta kadın hükümdarların kamusal karakterleri için ideal bir hal olarak çift cinsiyetlilik düşüncesine yaklaşıyorlardı.

Kadın hükümdarlığının en ateşli savunucularının, tüm bunları, dişil ve eril toplumsal cinsiyet klişelerini kendi yararına zekice kullanmış bir hükümdar olan kraliçe I. Elizabeth (1533-1603) döneminde yazmaları belki de çok şaşırtıcı değildir. O, kendi durumu hakkında bize en azından birkaç yorum bırakmış pek az kadın hükümdardan biridir. Çağdaşı Hausa kraliçesi Aminatu gibi Elizabeth de oldukça etkili bir hükümdardı; ulusal hazineyi genişletti, denizciliği ve ticareti destekledi, sömürgeler kurulmasını teşvik etti ve Yeni Dünya'daki İspanyol ticaretini kesintiye uğrattı. Tarihçilerin çoğu, onun saltanatında İngiltere'nin, ilk defa dünyanın önemli bir gücü haline geldiği, daha sonra kurulacak Britanya İmparatorluğu'nun temellerinin onun döneminde atıldığı görüşünü paylaşırlar. Birçok talibi olmasına rağmen Elizabeth asla evlenmedi. Alymer'in aksine iddialarına rağmen, eğer evlenseydi, ev idaresinde kocalık ve babalık otoritesinin, daha geniş siyaset alanında iyi bir hükümet modeli olarak görüldüğü bir toplumda, kendini oldukça sıkıntılı bir konuma sokacağıının bilincindeydi. Elizabeth, bakire bir kraliçe olarak (İngilizler Kuzey Amerika'da İspanyolların ve Fransızların elindeki toprakların dışında kalan yerlere "Virginia" adını vererek bunu ölümsüzleştirdiler) ve eril ve dişil özelliklerini, hem eylemlerinde hem de söylemlerinde ustalıklı birleştirerek, alışılmadık statüsünü kullandı ve şunları söyledi: "Ben, bir kadının zayıf ve çelimsiz vücuduna

sahip olduğumun farkındayım ama bende bir kralın –bir İngiltere Kralı’nın da– yüreği ve midesi var.”

Elizabeth, erkek olarak doğsaydı durumunun çok farklı olacağını açıkça kabul etmesine rağmen, İngiltere’deki toplumsal cinsiyet yapılarını değiştirmek veya kadınların karıştığı yasal kısıtları azaltmak için hiçbir şey yapmamıştır. Bir kral olarak konumunu, bir kadın olarak konumundan üstün görmüş ve “biz Prensler... tüm dünyanın izlediği bir sahneye çıkarıldık” şeklinde konuşmuştur. Bu konuda o da, kral statüsünü, kadın statüsünden üstün gören ve daha geniş kapsamda toplumsal cinsiyet eşitliğinin savunuculuğunu yapmayan dünyadaki kraliçelerin çoğunun izlediği yoldan gitmiştir.

Savaş Hali

Kadın ve erkek, hükümdarlığı miras yoluyla edinenler, onlardan sonra gelen çeşitli hükümet biçimleri gibi, savaş, kendi topraklarını genişletme ve savunma aracı olarak kullandılar; bu nedenle savaş, yazıya döküldüğü ilk tarihten bu yana siyasi tarihin en önde gelen parçasıdır. Bu en eski tarihi kayıtlar içerisinde, savaş son derece cinsiyetlendirilmiştir. Tecavüz, uzun zamandır bir savaş silahıdır ve bazı durumlarda milliyetçi ve etnik bağlılıklarla ilişkilendirilmiştir; örneğin, 1971’de Pakistan, Bangladeş’i işgal ettiğinde, birlikler Bengalli kadınlara “Bengal halkının genlerini geliştirmek” için tecavüz etmiştir ve 1990’larda Sırp askerleri Bosna’da “etnik temizlik” politikası altında, Müslüman kadınlara “bütün Türk spermlerine ölüm” diye bağırarak tecavüz etmiştir. Fetihler bazen, kaybeden taraftaki kadınlar kadar, yenilen askerlere de sembolik veya fiili tecavüzle sonuçlanmıştır.

Savaş genellikle bireysel ve kolektif erkekliğin en üst düzeyde sınanması olarak algılandı ve kendilerini savuna-

mayanların, özellikle çocukların ve kadınların, savunulması olarak gerekçelendirildi. Zafer kazananlar maskülen ve kuvvetli, kaybedenler ise erkeklik dışı veya kadınsılaşmış şeklinde betimlendi. 10. yüzyılda Çin imparatorlarından biri, başka bir hanedanlığın askeri birliklerini tarif ederken şunları söylemişti: “Song Hanedanı’na gelince, onlar gerçekten bizim dengimiz değil! Tıpkı kadınlar gibi güçsüzler ve savaşçı değiller.” Bir İngiliz yorumcu, Amerikan Bağımsızlık Savaşı’nda İngiltere’nin yenilgisini “eski adabın kaybı ve kadınsılaşmamız” olarak gerekçelendirdi ve 20. yüzyılın başlarında yazan bir İrlandalı yorumcu ise, “kan dökmek bir arınma ve kutsama törenidir ve bunu dehşet olarak yorumlayan millet erkekliğini yitirmiştir” ifadesini kullandı.

Savaşa katılan kadınlarla ilgili öyküler, genellikle belli muharebelerdeki durumun vahametinin altını çizmek için –durum öylesine çaresizdi ki, kadınlar bile savaşmak zorunda kaldı!– ve olağan beklentilerin ötesine geçen cesareti simgelemek için kullanılır. Birçok kültürde, ordulara katılmak veya komuta etmek için erkek kılığına bürünüp kimliğini gizleyen, devletini veya topluluğunu kurtaran çift-cinsiyetli savaşçıların öyküleri mevcuttur. Bunlar arasında yer alanların bazıları, MÖ 3. yüzyılda Çin’deki Hua Mulan gibi, Disney çizgi film karakteri ile ölümsüzleştirilmiş, öylesine destanlaştırılmıştır ki, gerçek ile kurguyu birbirinden ayırmak zor hale gelmiştir. Yine de birçok erken dönem Çin kaynağında, imparatorluk ordusunda büyük bir başarıyla on yıldan fazla bir süre hizmet etmiş ve gerçekten yaşamış biri gibi görünmektir. Buna karşın, Amerikan Devrimi sırasında Monmouth Muharebesi’nde ölen kocasının topçu mevziindeki yerini aldığı iddia edilen Molly Pitcher (adına posta pulları, posterler bastırılmıştır ve New Jersey ücretli otoyolu üzerindeki bir dinlenme tesisine adı verilmiştir) aslında 1876’da, Amerikan Devrimi’nin 100. yılı kutla-

maları için yaratılmış bir karakterdir. Bununla beraber, gerçekten yaşamış kadınlar savaşta silahları doldurma ve ateşlemeye yardımcı olmuş ve birkaçı daha düzenli olarak savaşa katılmak için erkek gibi giyinmiştir.

Mulan ve Molly Pitcher gibi semboller bir yana, tarih boyunca teşekküllü bir vaziyette, savaşlarda yer alanların büyük çoğunluğu erkekler (ve oğlan çocukları) oldu ve profesyonel askeri eğitim çok yakın geçmişe kadar kadınlara kapalıydı. Günümüz tarihçileri, savaş zamanı propagandalarına veya geleneksel askeri tarihe bakarak tahmin edeceğimizden çok daha fazla sayıda kadının düzenli savaşlarda, özellikle cephe gerisinde ve gerilla faaliyetlerinde yer aldıklarını keşfettiler. Ortaçağ Avrupa'sında kadınlar kocaları uzaktayken, kendi köylerini ve kalelerini savundular; ortaçağ Japonya'sında ise samurayların karılarına uzun kıvrımlı kılıçlarla dövüşmeleri öğretilmişti ve kocalarının yokluğunda mülklerini savunmaları bekleniyordu. 18. ve 19. yüzyıllarda, Batı Afrika'daki Dahomey'de kadınlar, 1890'larda bölgeyi sömürgeleştiren Fransızlara karşı savaşlarda, kendi kraliyetlerinin daimi ordusunun çekirdeğini oluşturdular. 20. yüzyılda, kadınlar, Hindistan'da ve Cezayir'de Fransız sömürgeciliğine son vermek için ve birçok diğer ulusal devrimde ve içsavaşlarda savaştılar. Örneğin Zimbabve'de, kadınlar askeri eğitim aldılar ve 1980'de biten bağımsızlık savaşında erkeklerle omuz omuza savaştılar; askeri komuta kademesinde yetkili konumlara geldiler ve Zimbabve Afrika Ulusal Özgürlük Ordusu'nun savaşçılarının dörtte biri kadarını kadınlar oluşturdu.

Kadınlar askeri levazım tedarikinde de önemli rol oynadılar, çünkü kendi ikmal hizmetleri ve destek personeli olan modern ordular kuruluncaya kadar ordular genellikle, yiyecek temini ve hazırlanması, giysi ve teçhizatların bakımı için, fiili olarak çatışmaya girenlerden çok daha fazla sayıda insana ihtiyaç duyuyorlardı. Sonradan "kamp takipçileri"

diye anılan binlerce kadın, örneğin, 1450 ila 1650 yılları arasında savaşı ve Avrupa'yı baştan sona yağmalayan paralı askerlerden kurulu birliklere eşlik ettiler. Bu ordular yağmalarla yaşardı. Bu görevi bazen askerler üstlenirdi, ancak genellikle yağmayı gerçekleştiren, çiftliklere ve köylere saldıran, ihtiyaçları olan alan ve sıklıkla bunun dışında ne bulurlarsa alan, rehin veren ve satan, kadınlardı (ve çocuklardı). Yağma vahşiceydi ve askeri kamplarda yaşam herkes için ağır fiziksel işgücünü gerektiriyordu. Bu nedenle kadınlar genelde erkek işi olarak bilinen işleri de yaparlardı ve ordular, toplumsal cinsiyet sınırlarının aşıldığı ve aynı zamanda hiper-maskülinitenin hüküm sürdüğü yerler haline geldi.

Askeri kamptaki kadınların sağladığı hizmetlere cinsel ilişki de dahildi –bu para veya giysi karşılığı bir defalık anlaşmalardan, daha kalıcı ama gayri resmi ilişkilere, evliliklere kadar çeşitlilik gösteriyordu– ve kolay bir biçimde cinsel ilişkiye girme olasılığı, genç erkekler için askeri hizmetin çekici yönlerinden biriydi. Bununla birlikte diğer hizmetler de bunlar kadar önemliydi ve bazen kamp kadınları içinde, askerlerin anneleri de bulunurdu. Kamp kadınları, bazen çamaşırcılık gibi resmi mevkilerde yer alırdı ve askeri liderler, Haçlı Seferleri'nden Amerikan İç Savaşı'na kadar, onların desteklenmesi için gerekli düzenlemeleri yapmıştı. Birçok ordu, 19. yüzyılın sonlarında, ön tedarik, yemek pişirme ve temizlik gibi hizmetler için üniformalı erkek personel görevlendirmeye ve kadınları ordulara eşlik etmekten men etmeye başladı. Subay olmayan askerleri evlenmemeye teşvik ettiler, bunun sebebi, bir İngiliz generalin (eşine yazdığı bir mektupta) belirttiği üzere evli bir askerin “artık tüm benliği ile şan ve şeref peşinde olmayacağı” idi.

19. ve 20. yüzyıllarda profesyonel ordular evliliği uygun bulmuyorlardı, ancak çeşitli araçlarla, askerlerin evlilik dışı cinsel ilişki hizmetlerine ulaşmalarını da sağlamaya

devam ettiler. Fransız ve Alman orduları, birliklerinin hâkimiyetindeki yerlerde seks ticaretini düzenlediler. I. Dünya Savaşı'nda, atlarla çekilen mobil genelevler, sıklıkla subaylar ve erat için ayrı ayrı olacak şekilde askeri birliklere eşlik etti. II. Dünya Savaşı sırasında Japonlar, çoğunluğu Koreli tahminen 200 ila 400 bin kadar kadını, birliklerine "rahatlatıcı kadınlar" olarak hizmet vermeleri için zorla askere aldılar. II. Dünya Savaşı'nda, ABD'li yetkililer, askerlere cinsel ilişki hizmeti sunan kadınları, "vatansever fahişeler" olarak adlandırarak görmezden geldiler ve Vietnam Savaşı sırasında üslerin içerisine izinli askeri genelevler kurdular; burada çalışan kadınlar, askeri doktorlar tarafından düzenli olarak zührevi hastalık kontrollerinden geçirildiler.

Heteroseksüel kahramanlık, savaş hali ve erkeklik arasında kurulan bağlar, I. Dünya Savaşı ile sonuçlanan dönemden itibaren 20. yüzyılda resmi edebiyatta ve popüler kültürde çok güçlüydü. İngiliz yazarlar, siyasetçiler ve gazeteciler, 1914'te savaşın patlak vermesini, "kınından çıkarılmış kılıcın parıltısının" erkekleri "zevk düşkünlüğünden ve sefil hassasiyetlerinden" çekip çıkaracak büyük bir an olarak gördüler. Savaşın başlangıcında resmi propagandanın çoğu, Almanlar tarafından işgal edilmiş "küçük cesur Belçika"nın acı yüzüne odaklandı. Belçika oldukça dişi bir biçimde resmedildi ve Almanların, Belçikalı kadınlara karşı mezalimlerinin tasviri, gazetelerde ve askerliğe çağrı afişlerinde yerini aldı.

Soğuk Savaş'ın silahlanma yarışı, savaş hali ile erkeklik arasındaki bağlantının, aşırı derecede toplumsal cinsiyetlendirilmiş dil ve görüntülerle açıkça kurulduğu bir başka dönemdi. Avustralyalı tıp insanı ve nükleer karşıtı eylemci Helen Caldicott'un, Freud'un "penis gıptası"na paralel, "füze gıptası" şeklinde alaycı bir şekilde isim taktığı bu bağlantıyı birçok yorumcu özellikle rahatsız edici buldu, çünkü artık bunların geçerliliği kalmamıştı; nükleer füzeler,

erkekler kadar kadınlar tarafından da kolaylıkla ateşlenebilirdi ve karşılıklı garantili yok edim doktrininin iki tarafça da benimsenmesi, savaşçılar ve savaşçı olmayanlar arasında beklenen ilişkileri tam tersine çevirdi. Her iki tarafta da kadınlar ve çocuklar –nükleer bir saldırıda yok olacak olanlar– böylesi bir eylemi düşünülemez hale getirdi ve böylece tam tersine kadınlar, asker olan erkekleri korudular. Son birkaç onyıdır savaşlar, teknolojik doğasına vurgu yapılarak erkekleştirilmektedir. Bu döngüsel süreç, savaşma ile ilişkilendirildiği için, bilgisayar teknolojisinin de daha eril gösterilmesine neden olmaktadır. Örneğin, Güney Kore’de erkekler, Komünist Kuzey’e karşı koymak için, hem askerlik hizmeti hem de endüstriyel ekonomide yüksek vasıf gerektiren işler aracılığıyla seferber edilirken, kadınlardan, düşük düzeydeki fabrika işlerini yapmaları ya da savaş veya işgücü için doğurmaya yoğunlaşmaları bekleniyordu. Bilgisayar ve çevrimiçi savaş oyunları savaş, erkeklik ve teknoloji arasında ilinti kurulmasında önemli rol oynadı. ABD ordusu şimdilerde, askere yazılmayı teşvik için tasarlanan “America’s Army” (Amerika’nın Ordusu) isimli çevrimiçi oyunlar serisini piyasa çıkarıyor. Bu seri oldukça popüler olmakla beraber, popüler kültürün giderek daha fazla militarize olmasından kaygı duyanlar tarafından dile getirilen “eğlencenin askerileştirilmesi” eleştirilerini de alevlendirdi.

20. yüzyılda askeri kahramanlık, heteroseksüellik ile bağlantılandırıldı; ABD ordusu, ilk defa II. Dünya Savaşı’nda eşcinselleri orduda hizmetten men etti ve bu durum, şu an “ordudaki eşcinsellerin” en iyi şekilde nasıl idare edileceğine dair uzun tartışmalarda yerini aldı. Bu tartışmalar şüphesiz, eski zamanlardaki askeri liderleri çok şaşırttı, çünkü dünyanın birçok yerindeki ilk destanlarda, genellikle savaşta sınanan erkek yoldaşlığı, insanlar arası bağın en yüksek biçimi olarak betimlenmekte ve kadınlara karşı herhangi

bir bağıllık, zayıflık olarak görülmektedir. Bu düşünce Batı kültüründe en azından 18. yüzyıla kadar devam etmiştir, çünkü Shakespeare'in tarihi oyunlarında, heteroseksüel fetihlere yönelik yoğun ilgi –günümüzde “maço” olarak yaftalanabilir– feminenlik belirtisi olarak değerlendirilmektedir ve Alexander Hamilton, Amerikan Bağımsızlık Savaşı ordusuna katılmak üzere yola çıkış gerekçesini, yeni evlendiği karısına, ona olan aşkına “erkeklikle bağdaşmayacak teslimiyetinden” kaçınmak şeklinde izah etmiştir.

Sadece güçlü eşcinsel ilişki kuranlar değil, aynı zamanda hiç cinsel ilişkiye girmeyenler ya da çocuk sahibi olmayacak şekilde cinsel ilişkiye girenler de genellikle daha iyi askerler olarak kabul edilmiş ve öyle betimlenmiştir. Çin İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu da dahil olmak üzere dünyanın en büyük imparatorluklarının pek çoğunda askeri liderler, genellikle imparatorluk bürokrasisinde yükselme şanslarını artırmak için erken yaşta ailelerinin isteğiyle hadım edilmiş kişilerdi. Hadımlar, sadece saray kadınlarına muhafız olarak hizmet etmiyorlardı, aynı zamanda birçok resmi ve askeri mevkiye gelebilirlerdi; özellikle soylarından gelen kimse olamayacağı için tercih ediliyorlardı ve böylece kendi ailelerini düşünen erkeklere kıyasla, iktidardaki verasete dayalı aristokrasiye daha sadık oldukları düşünülürdü. Bu insanların cinsel konumları –kendi yeteneklerine ek olarak– bu yüzden güçlerinin sebebiydi ve bu anlamda bazı yönlerden erkek gibi giyinen kadın savaşçılara veya evlenmemiş kraliçelere benzer görülebilirler; tüm bu durumlarda, bireyin bir biçimde ikircikli toplumsal cinsiyet konumu, onun siyasi gücüne katkı sağlamıştır.

Savaş, toplumsal cinsiyet yapılarında çoğu kez çarpıcı değişimler yaratır, çünkü savaş, kadını ganimet haline dönüştürerek geleneksel davranış kalıplarını yıkar ama normal zamanda erkeklerin yaptığı işleri kadınların yürütmesine neden olan acil durumlar da yaratır. Bu, 20. yüzyıl

savaşlarında oldukça iyi bir biçimde belgelenmiştir; I. Dünya Savaşı sırasında kadınların “sivil cepheye katkıları”, İngiliz siyasetçilerin savaştan hemen sonra kadınlara nihayet oy hakkı verilmesini talep etmelerinin nedenlerinden biriydi. Kadınların II. Dünya Savaşı sırasında, fabrika işinde bundan çok daha fazla katkı sağlamaları, savaş için yaşamsal önem taşıyan silahların ve askeri malzemenin üretiminde şaşırtıcı artışlar sağladı. II. Dünya Savaşı’nın ardından, kadınların siyasi hakları veya olanakları genişlemedi ama 3. Bölüm’ün sonunda gördüğümüz gibi, özellikle ABD’de, savaş zamanı, çocuk bakım merkezleri gibi önlemler, evli kadınların çalışmasının önünü açtı. Bu durum, tüm tarih boyunca, daha bilindik bir yapıda ilerledi; buna göre savaş, herkesten büyük fedakârlıkların ve cesaretin beklendiği olağandışı bir durumdu, ardından gelen barışla birlikte savaş öncesi toplumsal cinsiyet rollerine dönülürdü.

Yurttaşlık (MÖ 500-MS 1800)

Köyler, kabileler ve verasete dayalı aristokrasiler, dünya tarihinin büyük bir kısmı boyunca, insanların çoğunun karşılaştığı temel siyasi yapılarıydı. Ancak bu yapılar, erken dönemlerde sadece birkaç yerde ve son birkaç yüzyıldır çok daha fazla yerde, bireylerin tebaa veya üye olmaktan ziyade yurttaş olarak kabul edildikleri hükümet yapıları ile birleştiler. Bizim en çok aşına olduğumuz yurttaşlık biçimi, erken modern dönemde ulus-devletlerin gelişimiyle birlikte ortaya çıkan ulusal yurttaşlıktır. Bu tip yurttaşlık, kabile üyeliğinden ziyade, kent ve köy sakinlerinin bazılarının ikamete, zenginliğe ve kişisel statüye dayanan devlet kurumlarını şekillendirmeye başladıkları küçük ölçekli erken dönem biçimlerine dayanmaktaydı.

Avrupa'da buna ilk örnek, çeşitli liderlerin, şehri birkaç kişi tarafından yönetilen bir devletten, yetişkin, özgür ve belirli bir miktarda mülk sahibi olan ve birkaç kuşaktır şehirde yaşayanların doğrudan oy vererek siyasi kararlar aldığı sınırlı bir demokrasiye dönüştürdüğü, MÖ 5. ve 4. yüzyıllardaki Atina'dır. Yurttaş olmanın en kolay yolu, bir yurttaşın oğlu olmaktır. Yurttaşlığın babadan oğula geçişini simgelemek için oğulun doğumunun onuncu gününde bir tören yapılırdı. Yurttaş bir baba, oğlunu evinin zeminine yatırır ve ona bir isim verirdi; bu tören, bir erkek çocuğunun fiziksel doğumundan ziyade yasal doğumunu simgelerdi ve kız çocukları için yapılmazdı. Atina'da kadınlar yurttaş değildi ve oyun yazarı Aristofanes'in güçlü kadınları, demokrasinin amok koşucuları olarak tasvir ettiği komediyaları veya en iyi devlet biçiminin, tüm kararların ailelerinden bağımsız yaşayan yetenekli erkekler ve kadınlarca alındığı bir devlet olduğunu ileri süren ütopyacı yazar Platon'un yazıları haricinde, hiçbir siyasi rol oynamamışlardı. Hem Atina gerçeğinde hem de Platon'un *Devlet* adlı eserinde, siyaseten söz sahibi olmak, maddi ve yasal bağımsızlıkla ilişkilendirilmişti; köleler ve geçimini sağlamak için çalışan insanlar elbette yeterince özgür değillerdi, evli olan ya da evlenebilecek olan kadınlar da özgür değildi, çünkü evlilik onları bağımlı bir ilişkiye sokuyordu.

Yurttaşlık kavramı, -bireylerin oluşturduğu soyut bir birliğe üyelik- Akdeniz'de, verasete dayalı monarşiler tekrar iktidara geldiğinde de devam etti, ancak Helenistik monarşilerde ve Roma İmparatorluğu'nda yurttaşlık, kişiye siyaseten söz hakkı vermekten ziyade öncelikle yasal ayrıcalıklar tanımaktaydı. Yasal konularda, erkekler kadar kadınlar da resmi olarak yurttaşlar olarak tanımlandılar ve Roma İmparatorluğu'nda eski kölelerin çocukları bile zaman içinde yurttaşlığı elde edebildiler. Yurttaşlığın bu daha yasal ve ekonomik biçimi, ortaçağda Avrupa'da gelişen kasabalarda

ve şehirlerde yeniden ortaya çıktı. Bir kasabanın yurttaşı olmak, kişiye ayrıcalıklı yasal muamele ve belli imtiyazlar sağlıyordu; yurttaş olanlar, olmayanlara göre daha az vergi ödüyorlardı, şehirde yaşayabiliyorlardı ve kimsenin iznini almaksızın mülk edinebiliyorlardı. Hastalanmaları veya iş yapamaz duruma gelmeleri halinde, şehir hastanesinde kalmak veya kamu desteği almak gibi belirli hizmetler talep edebiliyorlardı. (Kısaca, bugün ulusal yurttaşlık ile ilişkilendirdiğimiz pek çok fayda, özellikle belli bir yerde rahatsız edilmeden yaşama ve çalışma olanağı, kentsel yurttaşlıkla sağlandı.) Yurttaşlık aynı zamanda vergi ödeme ve saldırıya uğradığında kenti savunma gibi yükümlülükler de getirdi. Roma İmparatorluğu'ndaki gibi kadınlar da, erkekler de yurttaşılar. Evin reisi olmaları halinde, sadakat yemini etmekle ve şehrin savunması için asker ile silah temin etmekle yükümlüydüler. Bazı kentlerde ve kasabalarda her yıl yemin törenleri yapılırdı, bu törenlerde kadınlar yer almazdı ama bunun dışında tüm diğer yurttaşlık yükümlülükleri aynıydı.

Kadınların yurttaşlığa bu şekilde rastgele kabulü, 16. yüzyılda değişmeye başladı. Kentler, kamu desteği talep edebilecek yurttaşların sayısının artmasından korktular ve yeni yurttaşlar için ücretleri yükselttiler. (Yeni gelen insanlar ve sosyal yardım listesine girmelerinin getireceği yük nedeniyle duyulan endişeler, sadece modern zamanlara özgü bir olgu değildir.) Yunan felsefesi ve Roma yasaları, daha geniş çapta bilinir ve kabul edilir hale geldi ve her ikisi de kadınların siyasetten dışlanması ile yasal imtiyazlarının sınırlandırılmasının bir nedeni olarak zihinsel zayıflıklarına vurgu yaptı. Kent devletini yöneten tacir veya zanaatkâr gibi orta sınıf erkekler, giderek kadınların bağımsız bir güç sahibi olmalarının –verasete dayalı krallıkta olduğu gibi– gerekli bir çare olmadığını, çünkü ortada bir erkek evlat olmadığını, bunun bilakis yıkıcı ve uygunsuz olduğunu düşünmeye başladılar.

Onların zihninde, kadınların otoritesi, kadınların evin erkek reisinin karıları ya da dul eşleri olarak statüleri nedeniyle, sadece ikincil olabilirdi. Yurttaşlığın bir simgesi olarak yıllık yemin törenlerine daha fazla anlam yüklemeye ve erkeklerin yurttaşlığını “aktif” olarak değerlendirirken, kadınların yurttaşlığını ikincil ve “edilgen” olarak değerlendirmeye başladılar.

17. ve 18. yüzyıllarda gelişen ulusal yurttaşlık anlayışları, daha fazla toplumsal cinsiyetlendirilmiş bu gelenek üzerine kuruldu. İngiltere’de kadınlar, monarşi devrildikten sonra içsavaş sırasında İngiltere Parlamentosu’ndan “İngiliz Uluslar Topluluğu’nun özgürlüklerinden orantılı olarak paylarını” talep ettiler, ancak İngiliz İç Savaşı’ndaki en radikal gruplar bile, hiçbir zaman kralın tebaası üzerindeki gücünün sonlandırılmasının, kocaların karıları üzerindeki gücünün sonlandırılmasıyla eşleştirilmesini önermediler. Monarşi adil değildi ve Tanrı’nın buyruğuna aykırıydı, erkeklerin kadınlar üzerindeki gücü ise “doğaldı.” Radikal parlamenter Henry Parker’ın açıkça ortaya koyduğu gibi, “erkeğin karısı doğası gereği aşağı konumdadır ve erkeğe yardım etmek için yaratılmıştır; ve hizmetçiler sadece efendilerine hizmet etmek için tutulurlar; fakat devlette erkek erkeğe durum böyle değildir, çünkü bu medeni farklılık... herkes için iyidir, sadece birinin debdebesi için itaatkârlık ve angarya diğerlerinin üzerine yıkılamaz.”

18. yüzyıl düşünürleri ve siyasi liderleri, kadınların siyasi haklardan mahrum bırakılmasını gerekçelendirirken, kadınların düşük zekâlarına ve evlilik içerisinde bağımlı olma hallerine bir de ahlaki meseleleri eklemeye başladılar. Thomas Jefferson şöyle diyordu: “Bizim devletimiz katıksız bir demokrasi olsa bile, ahlaktan yoksunluğu ve meselelerin belirsizliğini önlemek için, erkeklerin toplantılarına rastgele katılmaması gereken kadınlar, görüşmelerimize dahil edilmemelidir.” Kadınların “devletin sivil idari birimlerinde ve

hükümdarlığında yer alıp almamaları,” 1770’lerde, Yale Üniversitesi’ndeki erkek öğrenciler için resmi bir tartışma başlığıydı, ama Amerikan Devrimi’nden sonra yeni cumhuriyetin kuruluşunda bunun üzerine yapılan ciddi bir tartışma yok denecek kadar azdır. ABD’nin erken döneminde, nadiren, oy hakkı sadece mülk sahiplerine tanındı ve mülk sahibi evlenmemiş kadınların oy kullanmasına izin verildi. Ancak bu anomaliler çok sürmedi, çünkü oy kullanma hakkının kadınlara verilmesi gibi bir amaç yoktu, bu sadece rastlantısal bir durumdu. 19. yüzyıla gelindiğinde, oy hakkı özellikle erkeklerle sınırlandırıldığında, kadınlar çocuklar, suçlular ve akıl hastaları ile beraber haklarından mahrum edildiğinde böylesi anomaliler ortadan kalktı. Kadınlara verilen siyasi rol, kocalarını ve oğullarını yuvalarının güvenli ve huzurlu ortamından çıkararak medeni erdeme, ahlaka ve kamu hizmetine teşvik etmekle sorumlu olan “cumhuriyet kadınlığı”ydı.

Fransız Devrimi düşünürlerinin çoğu Jefferson ile aynı fikirdeydi. Sadece birkaç istisna vardı, örneğin Marquis de Condorcet şu yorumu yapıyordu: “Bireyler hamilelikleri ve kısa süreli rahatsızlıkları nedeniyle haklarını kullanamazken, neden hiç kimsenin aklına her kış gut hastalığı geçiren veya kolayca soğuk algınlığına yakalanan insanların haklarını inkâr etmek gelmiyor?” Ancak devrimcilerin çoğu için hamile kalma olasılığı, başka hiçbir şeye benzemeyen türde bir ayrım yaratıyordu. Zenginlik, aile geçmişi, toplumsal sınıf ve doğuştan gelen ayrımlar, yurttaşlık sınırları bağlamında gitgide anlamsızlaşırken (1791 Anayasası oy kullanma hakkını mülk sahibi erkeklerle sınırlandırmıştı ama 1792’den itibaren 21 yaş üzeri tüm erkekler oy kullanabiliyordu), devrimcilerin gözünde cinsiyet aşılabilir bir uçurum olarak kaldı. Parisli bir devlet görevlisi Pierre-Gaspard Chaumette, 1792’de şu yorumu yapıyordu: “Ne zamandan beri bir insanın cinsiyetinden vazgeçmesine izin

verildi? Ne zamandan beri kadınların mübarek ev işlerini ve çocuklarını beşikte bırakıp halka açık alanlara, balkon konuşmalarına ve Senato'nun barındaki nutukları izlemeye gelmesi makul karşılanıyor? Doğa ev işleri için erkekleri mi görevlendirdi? Çocuklarımızı emzirmemiz için bize meme mi verdi?" (Parisli devrimciler kadınların memelerini saplantı haline getirmişlerdi. Sadece konuşmalarında ve tablolarında emziren anne görsellerini kullanmakla kalmayıp, 1793'te, yeni Cumhuriyet'i onurlandıran Birlik ve Bölünmezlik Festivali'nde, milletvekilleri, ulusa bağlılıklarına kadeh kaldırırken, Mısırlı büyük bir tanrıça heykelinin göğsünden fışkıran suyu içmişlerdir.)

1792'de kadınların yurttaşlıklarının değerlendirilmesi –ve reddedilişi– sadece haklara ilişkin soyut tartışmalardan çıkmadı. Bu, Fransız Devrimi'nin ilk yıllarında, özellikle Paris'te kadınların sahnelediği eylemlere bir yanıtı. Kadınlar, krala iletmek üzere resmi şikâyet dilekçeleri hazırlayıp seçilmiş milletvekillerine verdiler, kralın Paris'e dönmesi talebiyle Paris'ten Versay'a yürüdüler, anayasal monarşinin geleceğiyle ilgili toplantılara katıldılar ve dilekçeler imzaladılar, silahlı alaylarda yer aldılar ve kendi siyasi topluluklarını kurdular. Tüm bu eylemlerde kadınlar kendilerini –Fransızcada kadın yurttaşlar anlamında, *citoyenne*– kadın yurttaşlar ve vatanseverler olarak tanımladılar. Olympe de Gouges gibi kadınlar, kadınların, halen tartışılan “ulus”, “birey”, “halk” gibi siyasi kategorilerin bir parçası olma gerekliliği üzerine coşkulu konuşmalar yaptılar ve yazılar yazdılar. Kadınlar ve erkekler, özgürlük ve eşitlik gibi devrimci ideallerin aileyi nasıl değiştirmesi gerektiğini tartıştılar: Babaların hakları azaltılmalı mı, tüm çocuklar eşit miras hakkına sahip olmalı mı, mutsuz çiftler boşanabilmeli mi veya gayrimeşru çocuklar medeni haklara sahip olmalı mı? Kadınların böylesine siyasallaşması, muhafazakârları da devrimcileri de şok etti ve devrim sırasında hazırlanan

hiçbir anayasa taslağında kadınlara oy hakkı tanınmadı, ancak boşanma ve mülk edinme gibi bazı medeni haklar verildi. Tüm bunlar, Napolyon'un 1804 tarihli Medeni Yasası ile yeniden geri alındı. Bu yasa, Napolyon fetihleri ile Avrupa'daki pek çok medeni kanunun temeli haline geldi. Yasa, evlenmemiş yetişkin kadınları, iş hayatına ve yasal meselelere girişmekte görece serbest bıraktı, ancak 4. Bölüm'de ele aldığımız gibi, kadını kocasının himayesinde görme prensibi sürdürüldü ve evli kadınlar tamamen kocalarına itaat eden bir konuma sokuldular ve kadının milliyetinin kocasınıninkine göre belirlenmesi de karara bağlandı.

ABD ve Fransa'daki gibi, Latin Amerika'nın birçok ülkesinde de siyasi ve entelektüel karışıklık, 19. yüzyılın başlarında siyasi devrimlere yol açtı. Eğitimli insanlar, adalet, eşitlik ve özgürlük hakkındaki yeni düşünceleri tartışmaya başladılar ve yurttaşların siyasi kararların alınmasında söz sahibi oldukları devletlerde yurttaş olmak için ne tür niteliklerin gerekeceğini tartıştılar. Bu tartışmalara, Porto Riko'nun başkenti San Juan'dan, Venezuela'nın başkenti Caracas'a, siyasi sıkıntıların dile getirildiği toplantılara ev sahipliği yaparak ve reform planlarını oluşturarak, erkekler kadar kadınlar da katıldı. Daha az seçkin kadınlar da casusluk yaparak, silah ve mühimmat taşıyarak, sahra hastanelerinde yaralılara bakım hizmeti vererek bağımsızlık için çalıştılar; birkaçı da çatışmalara katılmak üzere erkek kılığına girdi. Bunca çabaya karşılık, yeni Latin Amerika devletlerinin anayasaları kadınlara oy, siyasi kadrolarda görev alma, mahkemelerde tanıklık veya küçüklere (kendi çocukları dahil) vesayet hakkı vermedi. Medeni kanun, evli kadınların sözleşme imzalamasını, mülk almasını veya satmasını, banka hesabı edinmesini veya kendi kazancını kendisinin yönetmesini yasaklayarak toplumsal cinsiyet ayrımlarını iyice pekiştirdi.

Kadın Hakları Hareketleri (1800-2010)

Siyasal ve ulusal devrimlerin demokratik hükümetleri kurduğu bölgelerde kadınların siyasi haklarından mahrum bırakılması, 19. yüzyılda kadın hakları hareketini tetikledi. Bu, sanayileşmenin getirdiği toplumsal sorunlara ve siyasi eşitlik söylemine yanıt olarak geliştirilen birçok reform ve devrim hareketinden biriydi.

Başından beri kadın hareketinin “birinci dalgası” olarak adlandırılan, kadınlara oy hakkı ve siyasi haklar hareketi, siyasi tarihin geleneksel tanımlarına uygun olduğu için, toplumsal cinsiyet ve siyaseti de içeren birçok başka konudan önce tarihçilerin dikkatini çekmiştir; gerçekten de birkaç on yıl evveline kadar kadınlarla ilgili üniversite ders kitaplarına giren tek konu buydu. O dönemde anlatılan tarih, öncelikle ABD ve Büyük Britanya’daki süfrajat kampanyası üzerine yoğunlaşarak, Susan B. Anthony, Sylvia Pankhurst gibi önde gelen bireyler ve Kadınlara Oy Hakkı Ulusal Derneği (Women Suffrage Association), Kadınların Sosyal ve Politik Birliği (Women Social and Political Union) gibi örgütler öne çıkarılarak anlatıldı. Tarihçiler, kadın hakları gruplarının kullandığı taktiklerin ülkeden ülkeye çeşitlilik gösterdiğini yazdılar; İngiltere’dekiler, nihayetinde açlık grevleri ve sivil itaatsizlik türleriyle militan hareketlere yönelirken, diğer pek çok ülkede, kadınlar imza kampanyaları (ilk defa kadın grupları tarafından geliştirilen siyasi bir araç), lobicilik ve protesto mektupları gibi daha ılımlı yöntemleri kullandılar.

Yakın geçmişte yapılan araştırmalar ilk dalga kadın hareketinin sadece Anglo-Amerikan dünyasından çıkmış bir şey olmadığını, aksine uluslararası olduğunu açıkça ortaya koymuştur. Kadınların oy hakkı ile birlikte, eğitime daha fazla erişimin değeri ve mülkiyet hakları daha eşitlikçi

evlenme ve boşanma yasaları, alkol karşıtlığı, kadın işçilerin korunması tartışmalarıyla ortaya konulan “kadın sorunu”, dünyanın farklı yerlerinde farklı vurgularla ele alınmasına rağmen uluslararası bir sorundu. Hindistan’daki reformcular *sati*, yeni doğan kız bebeklerin öldürülmesi geleneğinin kaldırılmasını ve dulların yeniden evlenmesine dair yasağın sonlandırılmasını istediler; Avrupa’dakiler kadınların mal edinme ve kendi gelirlerini yönetme hakkı için çalıştılar; ABD’dekiler alkol karşıtlığı ve kıyafet reformu için çalıştılar; Latin Amerika’dakiler çalışma koşullarında iyileştirmeler, kadınların toprak edinmesi ve ekonomik haklarını kısıtlayan medeni yasaların yeniden yapılandırılması için uğraştılar.

4. Bölüm’de gördüğümüz gibi ABD’de ve Britanya’da asıl mesele, kadınların bireysel haklara erişimi iken, Kıta Avrupa’sı dahil diğer yerlerde vurgu, kadınların görev ve yükümlülükleri üzerinedir. Dünyanın birçok yerinde reformcular, evlilik ve anneliğin, kadınların çoğunun yaşamının merkezinde olduğuna ilişkin düşüncelere karşı koymadılar; onun yerine kadınların evleri ve ailelerinden sorumluluğu anlayışını, kadınların erkeklerle eşit düzeyde söz hakkına sahip olması gerektiğini savunmak için kullandılar ve çoğu kez bunu, uluslarını neyin daha güçlü kılacağına dair fikirlerle birleştirdiler. Kadınların, ailelerinin ve çocuklarının refahını sağlamak için oy kullanmalarının gerektiğini ve tıpkı evlerini temizledikleri gibi yozlaşmış siyaseti de temizleyeceklerini ileri sürdüler. Brezilya’da çıkan kadın dergisi *Revista Feminina*’da, 1922’de şöyle yazılmıştı: “... Bizimkisi din ve aileyi muhafaza eden... olmazsa olmaz eşitliği talep eden [ama] ulusun kolektif mutluluğu ve ilerlemesi için çabalayan bir feminizm.” Aynı dönemde, kadınların oy hakkı ile ilgili bir Japon şarkısı benzer şekilde kadınlara şöyle sesleniyordu: “Halkımıza akıllı anneler ve kız kardeşler olun ve kadınların sevgisini ülkemize yayın.

Erkekler tarafından ve erkekler için izlenen asırlık yozlaşmış politikayı gelin birlikte silip süpürelim.”

Birçok ülkedeki kadın hakları savunucuları daha fazla demokrasi çağrısı yaparken milliyetçi söylemleri kullandı; oysa 19. yüzyılda yükselen milliyetçilik, bir taraftan da toplumsal cinsiyet farklılıklarının derinleşmesine katkıda bulunmuştu. Ülkeler sıklıkla, ya erotikleştirilmiş kadın bedenlerine benzetildiler ya da hem koruyan hem de korunmaya muhtaç analar ve eşler olarak betimlendiler; “Anne İrlanda” veya “Anne Hindistan” gibi. Milliyetçiler böylesi görüntüleri, kadınların hareket alanını genişletmekten ziyade ulusun bekası adına kısıtlamayı haklı göstermek için kullandılar. Gerçek yurtseverler, ulusları için savaşmaya ve ölmeye hazır olanlardı; bu hayli erkekleştirilmiş bir roldü.

Kadın hakları destekçileri, geleneksel kısıtlamaların yanı sıra bu gibi yeni kısıtlamalarla da mücadele ettiler ve 19. yüzyılın ortalarına doğru dünyanın birçok ülkesinde, özellikle kadınların siyasi haklarını savunmak amacıyla gruplar kurulmaya başlandı. Birbirleriyle iletişime geçtiler ve bu, uluslararası feminist hareketi doğurdu: 1888’de Washington D.C.’deki ve 1910’da Buenos Aires’teki toplantılar da dahil olmak üzere uluslararası toplantılar yaptılar. Süfrajeterle başlangıçta alay edildi ve fiziksel saldırılara uğradılar. Birçok ülkede süfrajeterin taktiklerine benzer taktiklere sahip karşıt gruplar oluşturuldu; bu grupların içinde erkekler kadar kadınlar da vardı, zira tarihte, kadınlar, kendi seçme ve seçilme haklarının hem lehine hem aleyhine kurulan gruplarda harekete geçen tek gruptur. Süfrajeterin çabaları, I. Dünya Savaşı gibi uluslararası olaylarla da birleşince her şeye rağmen en nihayetinde başarılı oldu ve oy hakkı yavaş yavaş dünya genelinde kadınlara tanındı. Kadınların genel seçimlerde oy kullanmalarına ilk olarak, 1893’te Yeni Zelanda’da, 1902’de Avustralya’da ve 1906’da Finlandiya’da izin verildi; ABD, Kanada ve birçok

Avrupa ülkesinde ise oy hakkı I. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra tanındı.

Oy hakkı, genellikle bazı kadın gruplarını dışarıda bıraktı. Pek çok yerde reformcular, kendi savlarını desteklemek için ırk ve sınıf üstünlüğüne dair düşünceleri kullandılar. Bunun için de saygın orta sınıf beyaz kadınların, işçi sınıfından, göçmen veya beyaz olmayan erkeklerden ne kadar daha değerli ve sorumluluk sahibi olduğuna işaret ettiler. Bu tür iddialar, Avustralya ve Yeni Zelanda'da beyaz kadınlara oy hakkının görece daha erken verilmesinin ve ABD'de Mormon kadınların, kendi oylarının Mormon olmayan erkeklerin oy sayısını aşacağını iddia ettikleri muhafazakâr Utah eyaletinin, kadınlara oy hakkının verildiği ilk eyaletler arasında yer almasının nedenlerinden biridir. Irkçı oy kısıtlamaları genel olarak, kadın hakları gruplarının, bu kısıtların kaldırılması üzerine tartışmaya başlamalarından çok sonrasına kadar devam etti. Kanada'daki Amerikan Yerlisi kadın ve erkeklere ancak 1960'ta ve Avustralya'daki Aborijinlere ise ancak 1962'de oy hakkı tanındı. Birçok başka yerde resmi oy hakkı tanınmasından onyıllar sonrasına kadar, belirli gruplar, okuryazarlık testleri ve diğer ayrımcı uygulamalarla bu haklardan mahrum edildiler.

Kadınlara oy hakkının yaygınlaşması, 20. yüzyıl boyunca devam etti. Latin Amerika, Filipinler, Hindistan, Çin, Japonya ve İsviçre dışında Avrupa'nın kalanında 1930'larda ve 1940'larda; II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan Afrika ve Asya devletlerinin çoğunun kuruluş anayasalarında da kadınlara, erkeklerle eşit temelde oy hakkı verildi. 2005 yılında Kuveyt'te, 2006 yılında ise Birleşik Arap Emirlikleri'nde kadınlara oy hakkı verildi. 2010 yılı itibariyle, her ne kadar buna karşı protestolar başlamış olsa da, oy hakkını erkeklere münhasır tutan tek ülke Suudi Arabistan'dır.

Kadınlara oy hakkı verilmesini savunanlar da karşı çıkanlar da, kadınların oy kullanma biçimlerinin, erkekle-

rinkinden keskin biçimde farklılık göstereceğini ummuşlardı ama seçimlerin çoğunda böyle olmadı ve Mısır gibi bazı ülkelerde çok az sayıda kadın oy kullandı. Oy hakkının elde edilmesinden sonra, kadın hareketinden birçok grup dikkatini eğitim, sağlık ve yasal reformlar veya dünya barışı gibi diğer meselelere yöneltti.

1960'lar itibariyle, dünyanın birçok yerindeki kadınlar, siyasal ve yasal eşitlik elde etme hızlarından memnun değillerdi ve sıklıkla "kadınların özgürleşmesi hareketi" olarak adlandırılan ikinci dalga kadın hareketi başladı. Kadın grupları işe alım uygulamalarında, maaş oranlarında, miras haklarında ve kredi alımlarında cinsiyet ayrımının sonlandırılması için baskı yaptılar; şiddet gören kadınlar için sığınaklar, kreşler, tecavüz mağdurları için kriz merkezleri açtılar; üniversitelerde kadın çalışmaları programlarının açılması için ve cinsel tacize karşı yasaların çıkarılması için mücadele ettiler. Batılı ülkelerde kürtaj hakları için mücadele ettiler. Hindistan'da ise drahome ve drahomeyla ilişkili ölümlere karşı seferber oldular. 1970'lerin başları itibariyle, eşcinsel hakları savunucuları da birçok ülkede harekete geçerek gösterileri siyasi eylem kampanyalarını ve çeşitli özyardım örgütlenmelerini desteklediler. Birleşmiş Milletler 1975-1985 yılları arasını, Uluslararası Kadın On Yılı ilan etti ve BM desteğiyle, dünya çapında kadınların statüsünün tartışıldığı toplantılar, Mexico (1975), Kopenhag (1980), Nairobi (1985) ve Pekin'de (1995) düzenlendi. Bu toplantılarda bazen dünyanın farklı yerlerindeki kadınların sorunları arasındaki büyük farklılıklara işaret etmesi anlamında fikir ayrılıkları ortaya çıkıyordu; cinsel yönelim ve kadın sünneti genellikle en tartışmalı konular oluyordu. Pekin Konferansı Eylem Platformu, bu fikir ayrılıklarının bazılarının önüne geçmek amacıyla "kadınların güçlendirilmesi" genel çağrısını, bunun dünyanın her yerinde farklı anlama geleceğine işaret ederek yaptı.

Yeniden canlanan feminist hareket, birçok ülkede, çoğunlukla “gelenek” üzerinden ifade edilen iddialarda yansımaları bulan muhafazakâr tepkileri harekete geçirdi. Kadın haklarının, “geleneksel aile değerlerine” karşı olduğu ve boşanma oranlarında, evlilik dışı çocuk sayısında, aile içi şiddette, çocuk suçlarında artışa neden olduğu iddia edildi; LBGT hakları çok daha tehlikeliydi. Bu iddialar, bazı yasal değişikliklerin önünün kesilmesinde etkili oldu. Örneğin, ABD’de Eşit Haklar Yasa Değişikliği, yeterli sayıda eyaletin onayından geçemediği için yürürlüğe giremedi; oysaki Kanada’da 1960’ta, Avustralya’da ise 1984’te benzer bir yasa kabul edilmişti. Yine de siyasal katılım, eğitim ve istihdam alanında daha geniş çaplı eşitlik mücadelesi devam etti. ABD’de eyalet meclislerinde yer alan kadın sayısı 1970-1990 döneminde dörde katlandı ve kadın hâkim ile avukat sayısı da neredeyse bu oranda arttı. 2010 yılında kadınlar, dünya çapında ulusal meclislerdeki sandalyelerin yüzde 18’ine sahipler; bununla birlikte, Ruanda, millet meclisi üyelerinin yüzde 50’sinden fazlasını kadınların oluşturduğu tek ülkedir.

Sömürgecilik, Sömürgecilik Karşıtlığı ve Sömürgecilik Sonrası (1500-2010)

19. ve 20. yüzyıllarda –veya hatta daha da öncesinde– toplumsal cinsiyet ile siyasal yaşam arasındaki ilişkiye dair sorular, hiçbir ülkede kendiliğinden ortaya çıkmadı; uluslararası siyasetle, emperyalizm ve sömürgecilik meseleleriyle ilişkilidiler. Sömürgecilik ve sonrası üzerine yapılan çalışmalar, son zamanlarda, özellikle resmi siyasi yapılara ve uluslararası ilişkilere odaklanmış olan ancak giderek ulusal kimliklerin gelişimi ve farkın kültürel inşası gibi daha geniş meseleleri inceleyen tarihçilerin yoğun ilgisini çekmiştir.

Bu bilim dalı, sanatsal ve edebi bulguları, daha geleneksel tarihi belgelerle bir araya getirdiği için genellikle doğası gereği disiplinler arasıdır ve güçlü teorik vurgusu nedeniyle post-kolonyal teori olarak isimlendirilir. ABD’li ve Avrupalı tarihçiler de şimdilerde ırk ve etnik azınlıklarla ilgili araştırmalarında, postkolonyal teoriden çıkarsadıkları kavrayışları kullanarak, azınlıkların baskın gruplarla ilişkilerini de herhangi bir ülke içerisindeki bir sömürgecilik türü olarak değerlendirmektedirler.

İngilizlerin, ilk Avrupa “sömürgeleri” olan İrlanda’dan başlayarak, emperyal güç ve ulusla ilgili fikirler, hem sömürgeciler hem de sömürgeleştirilenler için, hem açık hem de örtük bir biçimde toplumsal cinsiyetle ve erkeklik ile kadınlığın kültürel inşalarıyla ilintiliydi. Yüzyıllar boyunca İngiliz yorumcular, İrlandalıları, hem hayvansı hem de kadınsı olarak betimlediler: Kadınlar “yabani yonca”lara benzetildiler çünkü korse giymiyorlardı; erkekler hem “küstah, kurnaz ve gaddar” hem de “kolayca yola gelen uysal” şeklinde tarif edildiler. İngiliz yazar Thomas Carlyle’a göre, 19. yüzyılın ortalarında yaşanan patates kıranı bile onların suçuydu, çünkü “tembellikleri” onların “çağlar boyunca pislik içinde açlıktan ölmelerine” yol açmıştı.

Yerli halka ilişkin böylesi düşünceler, Avrupa dışında sömürgeler kuran Avrupalı (daha sonra Amerikalı) resmi yetkililer, tacirler ve misyonerler arasında da güçlü bir biçimde yer edinmişti. Tropik bölgelerde kadınların daha rahat kıyafetler giymelerini cinsel anlamda bir hoppalık işareti, erkeklerin sakalsız veya pantolonsuz dolaşmalarını bir kadınsılık işareti ve daimi tekeşlilik dışındaki evlilik türlerinin tamamını bir bayağılık işareti olarak görüyorlardı. Örneğin, İngiliz resmi görevlisi Thomas Macaulay, 1750’lerde Bengalli erkekleri, “ılıman iklim yüzünden kuvvetten düşmüş ve rahat işler yapmaya alışmış kadınlar” ile kıyaslamıştır. Sömürge yöneticileri genellikle, Hindistan’daki

çocuk evlilikleri ve *sati* veya Kenya’da kadın sünneti gibi, kadınlar için zararlı gördükleri âdetleri yerli kültürlerin geri kalmışlığının, barbarlığının ve dışarıdan yönetilme gereksinimlerinin açık bir işareti olarak gördüler. En uzak sömürgelerinde, toplumsal cinsiyet ilişkilerine dair kendi doğrularını zorla kabul ettirmek ve Batılı değerleri öğretmek üzere okullar açarak; vergileri, izinleri ve kayıt belgelerini kullanarak Batılı aile yapılarını dayatmaya giriştiler.

Sömürgecilik karşıtı direniş, II. Dünya Savaşı’ndan sonra Afrika ile Asya’yı sardı ve hem kadınlar hem de erkekler her çeşit muhalefetin içinde aktif rol aldılar. Erkekler genellikle milliyetçi hareketlerin resmi sesi olarak ortaya çıktılar ve özellikle genç erkekler tüm askeri birliklerin çoğunluğunu oluşturdular. (Örneğin, kadınların savaşan güçlerin önemli bir kısmını oluşturduğu Zimbabve’deki bağımsızlık savaşında bile çoğunluğu 24 yaşın altındaki erkekler oluyordu.) Kadınlar (hem tek başlarına hem de gerilla birliklerinin üyeleri olarak) askeri harekâtlara katıldılar, siyasi tutukluların serbest bırakılması için protesto gösterileri yaptılar, konuşma yaptılar ve sivil itaatsizlik eylemlerine, boykotlara, protestolara ve ayaklanmalara katıldılar. Hindistan’da hem kadınlar hem de erkekler, 1930’larda İngiliz yönetime karşı boykotlara ve diğer şiddetsiz protesto türlerine katıldıkları için hapse atıldılar. Fransız yönetimine karşı Cezayir Savaşı’nda (1954-1962), kadınlar uzun etekleri altında gizlice hem bilgi hem de bomba kaçırdılar ve bu faaliyetlerinden dolayı bazıları işkence gördü veya idam edildi. Güney Afrika’da hem beyaz hem de siyah kadınlar, ırk ayrımcılığının dayatılmasını, tehirci ve Afrikalı ailelerin parçalanmasını protesto ettiler.

Bu sömürge karşıtı mücadeleler sonucu kurulan yeni devletlerin hepsi, “kadın sorunu” olarak tanımlanan meseleyi, ele almak, yani, kadının yasal ve toplumsal statüsünün ne olacağını belirlemek zorundaydılar. Kadınların ulusalcı

mücadelelere verdikleri desteğe ve Tanzanya lideri Julius Nyerere gibi ulusalcı liderlerin kadın meselelerine desteklerini ifade etmelerine rağmen, Afrika ve Asya’da sömürgecilik sonrası kurulan ülkelerin çoğunda kadınların resmi siyasi güce erişimleri kısıtlı kalmaya devam etti. Bağımsızlığını yeni kazanan birçok ülkenin anayasasında, kadınlara eşit siyasi haklar tanınmış olsa da, kadınların daha eşitlikçi evlilik yasaları gibi meselelerine genellikle öncelik verilmedi. Siyasette yüksek mevkide olan pek az kadın ise, yukarıda bahsi geçen İndira Gandhi veya Benazir Butto gibi siyasi güç sahibi erkeklerle akrabaydılar. Yeni uluslara ilişkin yazılan tarihlerin pek çoğu sadece milliyetçiliğe odaklanır, kadın haklarının elde edilmesi için verilen mücadeleyi göz ardı eder ve asıl kadınlarının eylemlerini önemsiz gibi gösterir. 1970’lerde Gine-Bissau’nun bağımsızlığı için Portekizlilere karşı savaşan lider Carmen Pereira, bu eğilimi kabul etmiş ve kadınların, biri toplumsal cinsiyet ayrımcılığı, diğeri milliyetçi mücadele olmak üzere “iki sömürgecilığe karşı savaştığına” işaret etmiştir.

Pereira, kadın hakları mücadelesi ile Batı’nın siyasal ve kültürel tahakkümünden bağımsızlığı birbiriyle ilişkili gördüyse de, bu aksine, bazı bölgelerde birbirine zıt iki mücadele olarak görülmeye başlandı. Genç erkek milliyetçiler, daha yaşlı erkeklerin kendileri üzerinde tahakküm kurmalarını sağlayan, acı verici erkekliğe kabul törenleri ve kendi aleyhlerine işleyen miras uygulamaları gibi geleneklerin değiştirilmesinde genellikle başarılıydılar, ancak kadınları ilgilendiren gelenekleri olumlu görüyorlardı. Batı karşıtlığı çoğunlukla “geleneğe” veya “özgünlüğe” dönüş olarak tanımlanıyordu ve bu da genellikle kadınların hane içi rollerine daha fazla vurgu yapılması, eğitimlerinin, giyim kuşamlarının, hareketlerinin ve olanaklarının kısıtlanması anlamına geliyordu. Evlilikle ilgili kanunların değiştirilmesi veya kadın sünneti gibi uygulamaların sonlandırılması çaba-

ları, Batı emperyalizmi denilerek kınanıyordu ve kadınların alçakgönüllülüğü ve namusları, toplumsal istikrar ve aileye sadakat ile ilişkilendirildi. Kurulan bu ilişki, birçok kadına cazip geldi ve kadınlar da erkekler gibi “geleneğin” yandaşı haline geldiler. Örneğin Türkiye’de, 1990’larda kadın milletvekillerinden biri, muhafazakâr İslam’ın bir simgesi olarak türban takmak istediği için, –diğer milletvekillerinin çoğu, bunun laik meclise dinin sokulmasının büyük bir işareti olduğu görüşündeydiler– milletvekilliği düşürüldü.

Sömürge sonrası kurulan ülkelerin çoğuna benzer şekilde, 20. yüzyılda komünist ülkelerin çoğunda da toplumsal cinsiyet açısından teori ile pratik arasında bir kopukluk görüldü. Kadınlar, milliyetçi hareketlerde olduğu gibi, Rusya, Çin, Küba, Vietnam ve başka yerlerdeki komünist devrimlerde de çeşitli roller üstlenmişlerdi ve Marksist ideoloji, erkekler ve kadınların eşit olduklarını ilan etmişti. Örneğin Mao Zedong, kadınların elini kolunu bağlayan dört ipin hepsinin koparılması gerektiğini söyledi. Bunlar siyasal, klan, dini ve eril otoriteydi. Kadınlar için eğitim fırsatları komünist ülkelerde büyük oranda geliştirildi ve tıp gibi belli mesleklere giren kadınların sayısı, Batı Avrupa veya ABD’dekinden çok daha yüksek bir noktaya geldi. Bu kadınlar mülk edinme, evlilik, boşanma ve çocukların velayeti gibi konularda eşit haklara sahiplerdi ve parti üyesi olabilir, memurluk yapabilirlerdi. Diğer taraftan, Çin’de ayak bağlama gibi bariz baskı biçimleri sona erdirildiğinde, “kadın meseleleri” olarak algılanan, doğum kontrole erişim veya aile içi şiddetin sonlandırılması için programlar önemli görülmedi. Neredeyse tüm üst düzey siyasi makamlarda erkekler bulunuyordu.

Sovyetler Birliği’nde ve Doğu Avrupa’da komünizmin sonlanması ve Çin’de ekonomik denetimlerin gevşemesi bazı kişilere fırsatlar yarattı, ancak bunlar mevcut toplumsal cinsiyet yapılarıyla şekillendirildi. Erkekler yatırım yapmak

ve yeni iş girişimleri geliştirmek için daha kolay sermaye elde edebiliyorlardı, ancak kadınlar hamilelik veya yaşlı akrabaların bakımı için izin isteyebilecekleri düşüncesiyle işe alınmıyorlardı. Özellikle Doğu Avrupa'daki birçok kadın için komünizmin sonlanması, yiyecek kıtlığı, ücretli doğum izinlerinin kaldırılması, devlet destekli kreşlerin kapanması, sokak şiddetinin artması ve fahişeliğin olağanüstü artışı anlamına geliyordu. Eski komünist ülkelerdeki aşırı muhafazakâr milliyetçi liderler, toplumsal sorunları sık sık kadınlara mal ettiler: Çalışan kadınlar işsizliğin sebebidir; yakınan kadınlar aile içi şiddetin ve erkeklerin alkolizminin ve boşanmaların sebebidir; bencil anneler, başkaldıran gençlerin ve çetelerin sebebidir. Sömürge sonrası kurulan devletlerdeki gibi, kadınların Doğu Avrupa'daki milliyetçiliğe verdikleri tepkiler de farklı farklıydı. Örneğin eski Yugoslavya'da bazı kadınlar Sırp veya Hırvat milliyetçi liderlerin coşkulu destekçileri iken, diğerleri Kadın Lobisi, Savaşa Karşı Siyah Giyen Kadınlar ile Şiddet Gören Kadınlar ve Çocuklar İçin Yardım Hattı gibi gruplar oluşturarak milliyetçi şiddete karşı mücadele ettiler.

3. Bölüm'de anlatıldığı gibi, 20. yüzyılın sonundaki ekonomik ve teknolojik değişimler, ekonominin giderek daha fazla küreselleşmesine neden oldu ve birçok gözlemci uluslararası şirketlerin ve finans kuruluşlarının, insanların yaşamını şekillendirmede herhangi bir hükümetten daha önemli olduğu yorumunu yaptılar. Bu ekonomik küreselleşmeye, politikaları belirleyen ve kararları alan hükümet ve hükümet dışı uluslararası kuruluşların ve örgütlerin çoğalması eşlik etti; gerçekten de 1995 Pekin BM Dünya Kadın Konferansı'na yaklaşık 5.000 resmi delegenin yanı sıra, büyük uluslararası kuruluşlardan yereldeki taban örgütlenmelerine kadar geniş bir yelpazede hükümet dışı kuruluşların 30.000 kadar temsilcisi katıldı. Eğer siyasetin daha geniş tanımını kullanacak olursak ve tüm güç ilişkileri-

ni buna dahil edersek; genellikle akraba ağlarından ve etnik ağlardan internet üzerinden oluşturulan çıkar gruplarına kadar muazzam sayıdaki güç ilişkisine dahil olan erkekler ve kadınlarla, 21. yüzyılın başındaki durumun ziyadesiyle karmaşık olduğu açıktır. Bu ilişkiler bazen daha geniş ölçekte toplumsal cinsiyet eşitliğini veya eşitsizliğini geliştirmek yönünde birbirini destekler, ancak aynı zamanda sıklıkla çatışarak dünya genelinde eğilimlerin yönü konusunda yapılacak herhangi bir genellemeyi zor hale getirirler.

Genelleme yapmak ne kadar zor olsa da, toplumsal cinsiyet rollerinin ve yapılarının belirlenmesinde, –siyasetin dar tanımıyla– devletin gücü tamamıyla konu dışı değildir. Dünyanın dört bir yanında, siyasi zulümden ve savaştan kaçan mültecilerin yüzde 75'i kadındır ve birçok ülkenin vatandaşlık politikaları hâlâ toplumsal cinsiyet temellidir; bu da yasal oturma izni edinmeyi kadınlar için, erkeklerden daha zor hale getirmektedir. Dünya ülkelerinin çoğu, Birleşmiş Milletler Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi'ni (CEDAW) imzalamış olmalarına rağmen, yerel ve dini yasalara istisna getirilmiştir ve her durumda uygulanması zordur. Neredeyse dünyanın tüm ülkelerinde kadına seçme hakkı verilmiştir, ama Afganistan, Kuveyt ve diğer ülkelerde bazen şiddet kullanılarak bazen de şiddet tehditleriyle kadınlar bu haklarını kullanmaktan vazgeçirilmektedir. Fransa'da 2000 yılında kabul edilen bir yasa ile siyasi partilerin adaylarının –*parité* olarak isimlendirilmiştir– yüzde 50'sinin kadınlardan oluşmaması halinde kampanyalarına fon desteğini kaybedecekleri hükme bağlandığı halde, bu yasanın sadece küçük partiler üzerinde bir etkisi olmuştur; Fransız Ulusal Meclisi'ndeki kadın oranı veya kadın belediye başkanlarının sayısı, yasanın kabulünden bu yana çok az artmıştır. Diğer yandan Hindistan Anayasası'nda 1992'de yapılan bir değişiklikle, muhtarların ve heyet üyelerinin üçte biri-

nin kadın olması koşulu getirildi; bu hem köy yaşamı hem de toplumsal cinsiyet ilişkileri üzerinde tahmin edilenden daha fazla etkili olmaya başladı. Kadınlar bu kadroları dolduruyorlar ve bunların pek çoğu ülkenin en alt kastlarından geliyorlar. Uganda'da ve Arjantin'de yasaların, temsil organlarındaki belli sayıda sandalyeyi kadınlara ayırması, buralardaki kadın sayısını önemli ölçüde artırmaktadır ve İsveç, Almanya ile Güney Afrika'daki siyasi partilerin daha fazla kadın çalıştırma kararı da aynı etkiyi yaratmıştır. 19. yüzyıl kadın hakları savunucuları bu önlemleri şüphesiz memnuniyetle karşılardı ama herhalde bu gibi değişimlerin neden bu kadar uzun zaman aldığına da şaşırırlardı. Halen daha dünyanın birçok yerinde kadınların ve erkeklerin siyasi olanakları arasında mevcut olan büyük eşitsizlikler karşısındaki kayıtsızlığa karşı uyarırlardı.

EK OKUMA ÖNERİLERİ

Siyasi konular uzun zamandır tarihin merkezinde yer aldığından, kadınların tarihi üzerine yazılan eserlerin çoğu, özellikle modern dönemdeki bir ülkeye odaklananlar, siyaset ve güçle ilgili derinlikli tartışmaları içerir; genel siyaset tarihini ele alan eserlerin, toplumsal cinsiyet konularını içermesi olasılığı genel toplumsal tarih eserlerine kıyasla çok daha azdır. Anne Phillips'in editörlüğündeki *Feminism and Politics* (New York: Oxford University Press, 1998) bu bölümdeki kuramsal konular için iyi bir başlangıç olur.

Akraba gruplarının ve kabilelerin siyasi rollerini inceleyen çalışmalar arasında, Ghristine Gailey'nin *Kinship to Kingship: Gender Hierarchy and State Formation in the Tongan Islands* (Austin: University of Texas Press, 1987); Irene Silverblatt'ın *Moon, Sun, and Witches: Gender Ideologies and Class in Inca and Colonial Peru* (Princeton,

NJ: Princeton University Press, 1987); Laura F. Klein ve Lillian A. Ackerman'ın editörlüğündeki *Women and Power in Prehispanic Mesoamerica* (Austin: University of Texas, 2001) adlı eserler yer alır.

Toplumsal cinsiyet ile monarşi arasındaki karşılıklı etkileşim çalışmaları için Leslie P. Pierce, *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire* (New York: Oxford University Press, 1993); John Carmi Parsons'ın editörlüğünde yayımlanan *Medieval Queenship* (Manchester: Manchester University Press, 1998); Edna G. Bay, *Wives of the Leopard: Gender, Politics, and Culture in the Kingdom of Dahomey* (Charlottesville: University of Virginia Press, 1998); Sarah Milledge Nelson editörlüğünde yayımlanan *Ancient Queens: Archaeological Explorations* (Walnut Creek, CA: AltaMira, 2003); Regina Schulte'nin editörlüğünde hazırlanan *The Body of the Queen: Gender and Rule in the Courtly World, 1500-2000* (New York: Berghahn, 2006); Anne Walthall'un editörlüğünde hazırlanan *Servants of the Dynasty: Palace Women in History* (Berkeley: University of California Press, 2008) isimli eserlere bakılabilir. I. Elizabeth üzerine mükemmel bir çalışma için Carole Levin'in *The Heart and Stomach of a King: Elizabeth I and the Politics of Sex and Gender* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1994) eserine bakınız.

Savaş sorunlarıyla ilgili genel bir değerlendirme için, Linda Grant De Pauw'un *Battle Cries and Lullabies: Women in War from Prehistory to the Present* (Norman: University of Oklahoma Press, 1998) ve Leo Braudy'nin *From Chivalry to Terrorism: War and the Changing Nature of Masculinity* (New York: Knopf, 2003) eserlerine bakılabilir. Daha özgül çalışmalar için, Stephane Urdang, *And Still They Dance: Women, War and the Struggle for Change in Mozambique* (New York: Monthly Review Press, 1989); Jacklyn Cock, *Women and War in*

South Africa (Cleveland: Pilgrim Press, 1993); editörlüğünü Margaret S. Creighton ve Lisa Morling'in yaptığı *Iron Men, Wooden Women: Gender and Seafaring in the Atlantic World, 1700-1920* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1996); Billie Melman'ın editörlüğünde yayımlanan *Borderline: Genders and Identities in War and Peace, 1870-1930* (Londra: Routledge, 1998); Kristin L. Hoganson, *Fighting for American Manhood: How Gender Politics Provoked the Spanish-American and Phippine American Wars* (New Haven, CT: Yale University Press, 1998); Meredith Turnshen ve Clotilde Twagiramariya'nın editörlüğünde hazırlanan *What Women Do in Wartime: Gender and Conflict in Africa* (Londra: Zed Books, 1998); Susan R. Grayzel, *Women's Identities at War: Gender, Motherhood, and Politics in Britain and France during the First World War* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1999); Robert B. Edgerton, *Warrior Women: The Amazons of Dahomey and the Nature of War* (Boulder, CO: Westview Press, 2000); Robert D. Dean, *Imperial Brotherhood: Gender and the Making of Cold War Foreign Policy* (Amherst: University of Massachusetts Press, 2001); Stefan Dudnik, Karen Hagemann ve Josh Tosh'un editörlüğünde yayımlanan *Masculinities in Politics and War: Gendering Modern History* (New York: Manchester University Press, 2004); Seungsook Moon, *Militarized Modernity and Gendered Citizenship in South Korea* (Durham, NC: Duke University Press, 2005), Nancy M. Wingfield ve Mara Bucur'un editörlüğünde hazırlanan *Gender and War in Twentieth-Century Eastern Europe* (Bloomington: Indiana University Press, 2006); Marilyn E. Hegarty, *Victory Girls, Khaki-wackies, and Patriotutes: The Regulation of Female Sexuality during World War II* (New York: New York University Press, 2008); Jonn A. Lynn II, *Women, Armies and Warfare in Early Modern Europe* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008).

Toplumsal cinsiyet ve vatandaşlık üzerine yapılan araştırmaların çoğu ya ABD'ye ya da Avrupa'ya odaklanmıştır. Başlamak için bakılacak en iyi yer, genel deneme derlemeleridir: Gisela Bock ve Susan James'in editörlüğündeki *Beyond Equality and Difference: Citizenship, Feminist Politics and Female Subjectivity* (Londra: Routledge, 1992) ve Kathleen Canning ve Sonya O Rose'un editörlüğündeki *Gender, Citizenship and Subjectivities* (Malden, MA: Blackwell, 2002) sayılabilir. Carole Pateman'ın *The Sexual Contract* (Stanford, CA: Stanford University Press, 1998) ve Hilda L. Smith'in *All Men and Both Sexes: Gender, Politics and the False Universal in England, 1640-1832* (University Park: Pennsylvania State University Press, 2002) adlı eserleri kuramsal tartışmalar içerir. Eva Keul, *The Reign of Phallus: Sexual Politics in Ancient Athens* (New York: Harper and Row, 1985) adlı kitabıyla Atina'daki durumu kışkırtıcı bir dille keşfe çıkar. ABD için şunlara bakılabilir: Mary Beth Norton, *Founding Mothers and Fathers: Gendered Power and the Forming of American Society* (New York: Knopf, 1996); Kathleen M. Brown, *Good Wives, Nasty Wenches and Anxious Patriarchs: Gender, Race, and Power in Colonial Virginia* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1996); Linda K. Kerber, *No Constitutional Right to be Ladies: Women and the Obligations of Citizenship* (New York: Hill and Wang, 1998); Mark E. Kann, *The Gendering of American Politics: Founding Mothers, Founding Fathers, and Political Patriarchy* (Westport, CT: Praeger, 1999). Avrupa'da, en çok ilgiyi Fransız Devrimi toplamıştır: Joan Landes, *Women and the Public Sphere in the Age of the French Revolution* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1988) ve *Visualizing the Nation: Gender, Representation, and Revolution in Eighteenth-Century France* (Ithaca, NY: Cornell University

Pres, 2001); Christine Faure, *Democracy without Women: Feminism and the Rise of Liberal Individualism in France* (Bloomington: Indiana University Press, 1991); Harriet B. Applewhite ve Darline Gay Levy, *Women and Politics in the Age of the Democratic Revolution* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1993); Suzanne Desan, *The Family on Trial in Revolutionary France* (Berkeley: University of California Press, 2006).

Kadınlara oy hakkı kampanyası ve ikinci dalga feminist hareket üzerine yazılmış daha eski eserler de ABD'ye ve Avrupa'ya yoğunlaşmıştır ama bu da değişmeye başladı. Dünya çapındaki kadın hareketlerine genel bakış için şu eserlere bakılabilir: Chandra Talpade Mohanty, Ann Russo ve Lourdes Torres'in editörlüğünde hazırlanan *Third World Women and the Politics of Feminism* (Bloomington: Indiana University Press, 1991); Caroline Daly ve Melanie Nolan'ın editörlüğüyle yayımlanan *Suffrage and Beyond: International Feminist Perspectives* (Auckland: Auckland University Press, 1994); Amrita Basu'nun editörlüğünde hazırlanan *The Challenge of Local Feminism: Women's Movements in Global Perspective* (Boulder, Co: West view Press, 1995); Joan W. Scott, Cora Kaplan ve Debra Keates'in editörlüğündeki *Transitions, Environment, Translations: Feminisms in International Politics* (Londra: Routledge, 1997); Maroula Joannou ve June Purvis'in editörlüğündeki *The Women's Suffrage Movement: New Feminist Perspectives* (Manchester: Manchester University Press, 1998); Maxine Molyneux, *Women's Movements in International Perspective: Latin America and Beyond* (New York: Palgrave, 2001); Estelle B. Freedman, *No Turning Back: The History of Feminism and the Future of Women* (New York: Ballantine, 2002). Feminizm üzerine ek kaynakça için 4. Bölüm'deki ek okuma önerilerine bakınız.

Toplumsal cinsiyet ve sömürgecilik üzerine genel derlemeler arasında, Clare Midgley'in editörlüğünde yayımlanan *Gender and Imperialism* (Manchester: Manchester University Press, 1998); Ruth Roach Pierson ve Nupur Chadruri'nin editörlüğünde yayımlanan *Nation, Empire, Colony: Historicizing Gender and Race* (Bloomington: Indiana University Press, 1998); Phillipa Levine'in editörlüğündeki *Gender and Empire* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2006) sayılabilir. Özellikle emperyalizmde kadınların rolüne değinen kitaplar arasında, Nupur Chaudhuri ve Margaret Strobel'in editörlüğünde hazırlanan *Western Women and Imperialism: Complicity and Resistance* (Bloomington: Indiana University Press, 1992) ve Antoinette Burton'ın *Burdens of History: British Feminists, Indian Women, and Imperial Culture, 1865-1915* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1994) vardır.

Toplumsal cinsiyet ile imparatorluk arasındaki bağlantıları inceleyen çalışmaların çoğu İngiliz deneyimine dayanır: Anne McClintock, *Imperial Leather: Race, Gender and Sexuality in the Colonial Contest* (Londra: Routledge, 1995); Mrinalini Sinha, *Colonial Masculinity: The "Manly Englishman" and the "Effeminate Bengali" in the Late Nineteenth Century* (Manchester: Manchester University Press, 1995) ve *Specters of Mother India: The Global Restructuring of an Empire* (Durham, NC: Duke University Press, 2006); Ian Christopher Fletcher, Laura E. Nym Mayhall ve Philippa Levine'in editörlüğünde *Women's Suffrage in the British Empire: Citizenship, Nation, and Race* (New York: Routledge, 2000); Kathleen Wilson, *The Island Race: Englishness, Empire and Gender in the Eighteenth Century* (New York: Routledge, 2003). Diğer sömürge yörelerini ele alan çalışmalar arasından Julia Clancy-Smith ve Frances Gouda'nın editörlüğünde yayımlanan *Domesticating the Empire: Race, Gender and Family Life in French and Dutch*

Colonialism (Charlottesville: University of Virginia Press, 1997); Nancy Rose Hund, Tessie P. Liu ve Jean Quataert'in editörlüğünde hazırlanan *Gendered Colonialisms in African History* (Oxford: Blackwell, 1997); Tamara L. Hund ve Micheline R. Lessard'ın editörlüğünde çıkan *Women in African Colonial Histories* (Bloomington: Indiana University Press, 2002) ve Patty O'Brien'nın *The Pacific Muse: Exotic Femininity and the Colonial Pacific* (Seattle: University of Washington Press, 2006) adlı eserleri sayılabilir. Feminizm ve milliyetçilik arasındaki etkileşim üzerine genel çalışmalar arasında, Miranda Davis'in editörlüğünü yaptığı *Third World, Second Sex: Women's Struggles and National Liberation* (Londra: Dez Books, 2983); Kumari Jayawardena, *Feminism and Nationalism in the Third World* (Londra: Zed Books, 2986); "Links across Differences: Gender, Ethnicity and Nationalism", *Women's Studies International Forum* (19:1/2, 1996); Social Text Collective (Anne McClintock, Aamir Mufti, Ella Shohat), *Dangerous Liaisons: Gender, Nation, and Postcolonial Perspectives* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1997); Nira Yuval-Davis, *Gender and Nation* (Londra: Sage, 1997); Caren Kaplan, Norma Alarcon ve Minoo Moallem'in editörlüğündeki *Between Woman and Nation: Nationalisms, Transnational Feminisms, and the State* (Durham, NC: Duke University Press, 1999); Ida Blom, Karen Hagemann ve Catherine Hall'un editörlüğündeki *Gendered Nations: Nationalism and Gender Order in the Long Nineteenth Century* (Oxford: Berg, 2000); Sita Ranchod Nilsson ve Mary Ann Tétreault'un editörlüğündeki *Women, States, and Nationalism: At Home in the Nation?* (New York: Routledge, 2000); Zillah Eisenstein'in *Sexual Decoys: Gender, Race, and War in Imperial Democracy* (Londra: Zed Books, 2007) adlı eserleri sayılabilir.

Latin Amerika'daki toplumsal cinsiyet ve siyaset çalışmaları için: June E. Hahner, *Emancipating the Female Sex: The Struggle for Women's Rights in Brazil, 1850-1940* (Durham, NC: Duke University Press, 1990); Francesca Miller, *Latin American Women and the Search for Social Justice* (Hanover, NH: University Press of New England, 1991); K. Lynn Stoner, *From the House to the Streets: The Cuban Women's Movement for Legal Reform, 1898-1940* (Durham, NC: Duke University Press, 1991); Janet H. Momsen, *Women and Change in the Caribbean* (Bloomington: Indiana University Press, 1993); Steve Stern, *The Secret History of Gender: Women, Men, and Power in Late Colonial Mexico* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1995); Elizabeth Dore ve Maxine Molyneux'nün editörlüğündeki *Hidden Histories of Gender and the State in Latin America* (Durham, NC: Duke University Press, 2000); Karin Lejandra Roseblatt, *Gendered Compromises: Political Cultures and the State in Chile, 1920-1950* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2000); Lorraine Bayard de Volo, *Mothers of Heroes and Martyrs: Gender Identity Politics in Nicaragua, 1979-1999* (Baltimore, MD: John Hopkins University Press, 2001); Nikki Craske ve Maxine Molyneux'nün editörlüğüyle yayımlanan *Gender and the Politics of Rights and Democracy in Latin America* (New York: Palgrave, 2002); Julie D. Shayne, *The Revolution Question: Feminisms in El Salvador, Chile, and Cuba* (New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 2004); Jocelyn Olcott, *Revolutionary Women in Post Revolutionary Mexico* (Durham, NC: Duke University Press, 2005); Natividad Gutiérrez Chong'un editörlüğünde hazırlanan *Women, Ethnicity, and Nationalisms in Latin America* (Burlington, VT: Ashgate, 2007) adlı eserlere bakılabilir.

Afrika'nın yakın geçmişindeki toplumsal cinsiyet ve siyaset üzerine özgül çalışmalar için şu eserlere bakılabilir:

Stephanie Urdang, *Fighting Two Colonialisms: Women in Guinea-Bissau* (New York: Monthly Review Press, 1979); June Goodwin, *Cry Amandla! South African Women and the Question of Power* (New York: Africana, 1984); Jane L. Parpart ve Kathleen A. Staudt editörlüğündeki *Women and the State in Africa* (Boulder, CO: Lynne Rienner, 1989); Cora Ann Presley, *Kikuyu Women, the Mau Mau Rebellion, and Social Change in Kenya* (Boulder, CO: Westview Press, 1992); Sondra Hale, *Gender Politics in Sudan: Islamism, Socialism and the State* (Boulder, CO: Westview Press, 1996); Temma Kaplan, *Crazy for Democracy: Women's Grassroots Movements in the United States and South Africa* (New York: Routledge, 1996); Gwendolyn Mikell'in editörlüğündeki *African Feminism: The Politics of Survival in Sub-Saharan Africa* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1997); Susan Geiger, *TANU Women: Gender and Culture in the Making of Tanganyikan Nationalism, 1955-1965* (Portsmouth, NH: Heinemann, 1998); Obioma Nnaemeka'nın editörlüğünde yayımlanan *Sisterhood, Feminisms, and Power: From Africa to the Diaspora* (Trenton, NJ: Africa World Press, 1998); Dorothy L. Hodgson ve Sheryl McCurdy'nin editörlüğünde yayımlanan "*Wicked*" *Women and the Reconfiguration of Gender in Africa* (Portsmouth, NH: Heinemann, 2001); Elizabeth Schmidt, *Mobilizing the Masses: Gender, Ethnicity, and Class in the Nationalist Movement in Guinea, 1939-1958* (Portsmouth, NH: Heinemann, 2005); Hannah Evelyn Britton, *Women in the South African Parliament: From Resistance to Governance* (Urbana: University of Illinois Press, 2005).

Ortadoğu ve Kuzey Afrika için, Guity Nashat'ın editörlüğündeki *Women and Revolution in Iran* (Boulder, CO: Westview Press, 1983); Mahnaz Afkhami ve Erika Friedl'in editörlüğündeki *In the Eye of the Storm: Women in Post-*

Revolutionary Iran (Syracuse, NY: Syracuse University Press, 1994); Deniz Kandiyoti'nin editörlüğündeki *Women, Islam, and the State* (Londra: MacMillan, 1991); Lila Abu-Lughod'un editörlüğündeki *Remarking Women: Feminism and Modernity in the Midde East* (Princeton, NJ: Prenceton University Press, 1998); Ellen L. Fleischmann, *The Nation and Its "New" Women: The Palestinian Women's Movement, 1920-1948* (Berkeley: University of California Press, 2003); Nadjie Al-Ali, *Secularism, Gender and the State in the Middle East: The Egyptian Women's Movement* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000); Elizabeth Thompson, *Colonial Citizens: Republican Rights, Paternal Privilege, and Gender in French Syria and Lebanon* (New York: Columbia Univerity Press, 2000); Beth Baron, *Egypt as a Woman: Nationalism, Gender, and Politics* (Berkeley: University of California Press, 2005) adlı eserlere bakılabilir.

Asya için, Susan Pharr'ın *Political Women in Japan* (Berkeley: University of California Press, 1981); Tani Barlow'un *Gender Politics in Modern China* (Durham, NC: Duke University Press, 1993); Elaine Kim ve Changmoo Choi'nin editörlüğünde yayımlanan *Dangerous Women: Gender and Korean Nationalism* (New York: Routledge, 1998); Raka Ray, *Fields of Protest: Women's Movements in India* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1999); Tanika Sarkar'ın *Hindu Wife, Hindu Nation: Community, Religion and Cultural Nationalism* (Bloomington: Indiana University Press, 2001); Hayami Yoko, Tanabe Akio ve Tokita-Tanabe Yumiko'nun editörlüğünü yaptığı *Gender and Modernity: Perspectives from Asia and the Pacific* (Melbourne: Trans Pacific, 2003); Louise Edwards ve Mina Roces'in editörlüğünde yayımlanan *Women's Suffrage in Asia: Gender, Nationalism and Democracy* (New York: Routledge, 2004); Elizabeth Martyn, *The Women's Movement in Post-colonial Indonesia: Gender and Nation*

in a New Democracy (New York: Routledge, 2005); Louise P. Edwards'ın *Gender, Politics, and Democracy: Women's Suffrage in China* (Stanford, CA: Stanford University Press, 2008) adlı eserlerine bakınız.

Avustralya için Miriam Dixson'un *The Real Matilda: Women and Identity in Australia* (Sydney: UNSW Press, 1999); Marilyn Lake'in *Getting Equal: The History of Australian Feminism* (St Leonards, NSW: Ammen and Unwin, 1999) adlı eserlerine bakınız.

Batı Avrupa için, Gisela Bock ve Pat Thane'nin editörlüğünde yayımlanan *Maternity and Gender Politics: Women and the Rise of the European Welfare States, 1880s-1950s* (Londra: Routledge, 1994); Claire Duchon, *Women's Rights and Women's Lives in France, 1944-1968* (Londra: Routledge, 1994); R. Amy Elman, *Sexual Politics and the European Union: The New Feminist Challenge* (Oxford: Berghahn, 1996); Susan Kingsley Kent, *Gender and Power in Britain, 1640-1990* (Londra: Routledge, 1999); Louise Ryan ve Margaret Ward'un editörlüğünde yayımlanan *Irish Women and Nationalism: Soldiers, New Women and Wicked Hags* (Dublin: Irish Academic Press, 2004); Joan Wallach Scott'ın *Parité: Sexual Difference and the Crisis of French Universalism* (Chicago: University of Chicago Press, 2005) adlı eserlerine bakılabilir.

Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa için şu eserlere bakılabilir: Mary Buckley, *Women and Ideology in the Soviet Union* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1989); Nanette Funk ve Magda Mueller'in editörlüğünü yaptığı *Gender Politics and Post-Communism: Reflections from Eastern Europe and the Former Soviet Union* (New York: Routledge, 1993); Barbara Einhorn, *Cinderella Goes to Market: Citizenship, Gender and Women's Movements in East Central Europe* (Londra: Verso, 1993); Barbara E. Clements, *Bolshevik Women* (New York: Cambridge

University Press, 1997); Elizabeth Wood, *The Baba and the Comrade: Gender and Politics in Revolutionary Russia* (Bloomington: Indiana University Press, 1997); Sarah Ashwin'in *Gender, State, and Society in Soviet and Post-Soviet Russia* (Londra: Routledge, 2000) adlı eserlerine bakınız.

Daha uzun öneri listesini, orijinal kaynaklara bağlantılarıyla birlikte bu kitabın web sitesinde bulabilirsiniz: www.wiley.com/go/weisnerhanks

YEDİNCİ BÖLÜM

Eğitim ve Kültür

Yontma Taş Devri'nden beri insanlar kendilerini, günümüzde sanat veya kültür olarak isimlendirdiğimiz duvarları ve nesneleri boyama ve süsleme; kendi sesleriyle veya muhtelif aletlerle müzik yapma; masallar kurgulama ve anlatma; tek başlarına veya bir grup içinde dans etme şeklinde ifade etmekteler. Bu kültürel ürünlerinin birçoğunun daha büyük bir amacı vardı: Tanrıları, ruhları veya insan liderleri onurlandırmak ve övmek; insanlara, olayları ve gelenekleri hatırlatmak; avın iyi geçmesine katkıda bulunmak için yaratılmışlardı. Bunların bazılarını yapmak kolaydı ve bir kültürde herkesin bir şekilde katılımı beklenirdi: Yağmur yağması için dans etmek veya iyi bir hasat için şükür duası etmek, masallar anlatılırken dinlemek, özel bayram günlerinde geçit töreninde yer almak gibi. Bu ürünlerin bazıları özel yetenekler veya eğitimler gerektirirdi ve sadece uzmanlar tarafından yapılırdı.

Yontma Taş ve Cilalı Taş Devri'nden kalan sanatı kimin yaptığını ya da çok önceleri kaybolmuş masalları, şarkıları ve dansları kimlerin yarattığını da tam olarak bilemeyiz. Bununla birlikte, yazılı kayıtlar bırakan tüm kültürlerde ve yazılı kayıtları olmayan pek çok kültürde, erkekler ve kadınlar, sanatsal

ve kültürel ürünler yaratmak için farklı olanaklara sahipti. Yazıya geçememiş veya örgün eğitimin olmadığı kültürlerde, bu farklılıklar genellikle yaratılan ürünün amacıyla bağlantılıydı. Örneğin, belli bazı danslar avda şans getirmesi için erkeklerce yapılırken, diğer bazıları, doğumun sağ salım geçmesini sağlamak için kadınlar tarafından yapılırdı. Belli bazı nesneler, törenlerde veya gündelik işlerde kullanılmak üzere erkekler tarafından yapılır ve bezenirken, diğerlerini kadınlar yapardı. Belli masalları kadınlar anlatırdı ve bazen sadece kadınlara anlatırlardı, diğerleri de erkekler tarafından ve erkeklere anlatılırdı. Gruplar, çok çeşitli aile şekilleri ve akrabalık kalıpları ve çok çeşitli dini gelenekleri yaratırken, ayrıca kültürel ürünler ve etkinliklerle ilişkili olarak baş döndürücü bir dizi toplumsal cinsiyet ayrımları da yarattılar.

Herhangi bir kültürde, belli kültürel ürünleri çıkarmak için gerekli görülen eğitim, çok kapsamlı olsa da, yazının geliştirilmesi bundan çok daha uzun bir örgün eğitim dönemini gerektirirdi. Dünyanın en eski yazı sistemleri, resim yazısıydı ve modern alfabelerdeki gibi 20-30 harf yerine, binlerce karakter kullanılırdı. Bu nedenle kişi, bu sistemleri iyi öğrenmek için yıllarca çalışmalı ve pratikler yapmalıydı, bu yılların çoğu sembollerin ve dizilimlerin ezberlenmesi ve ezberden tekrarlanmasıyla geçerdi. Alfabe sisteminin, dünyanın bazı yerlerinde daha yaygın hale gelmesinin ardından bile okuma yazmayı öğrenmek birkaç yıl alıyordu (özellikle Mısır gibi, farklı amaçlar için üç ya da dört farklı yazı sistemlerinin kullanıldığı ve tam anlamıyla eğitilmiş bir yazarın bunların hepsini bilmek zorunda olduğu yerlerde). Bu, okuma yazmayı öğrenmenin genellikle iki tür insanla sınırlı kalması anlamına geliyordu: Geçimini sağlamak için üretici bir iş yapmak zorunda olmayan elit kesim ve yazı yazarak geçimini sağlamayı ümit eden veya işleri gereği yazı yazmayı bilmesi gereken insanlar. İlk grupta kadınlar da vardı erkekler de, çünkü neredeyse dünyanın tüm kültürlerinde bazı elit

kadınlar okuryazardır. Başlangıçta, ikinci grupta yer alanlar profesyonel yazmanlar, müstensihler ve arşiv görevlileriydi ama sonradan birçok başka meslekten insan da bu gruba girdi. Bu ikinci grup, ağırlıklı olarak erkeklerden oluşuyordu çünkü aşağı yukarı son yüzyıla kadar profesyonel olarak yazan veya yazıyı işlerinde kullanan insanların neredeyse tamamı erkekti. Kadınlar okuma yazma öğreten okullara gittilerse de, devlet memurluğu, yöneticilik veya yazmanlık gibi işlere alınmadıklarından, ebeveynler daha sonra istihdam edilme ihtimali olmayan ve bu nedenle eğitimlerinin boşa gideceği kız çocuklarının eğitimi için para harcamaya pek yanaşmadılar. Geç Dönem Mısırlı yazmanlardan Ankhsheshonq'un belirttiği gibi: "Bir kadını eğitmek, iki tarafı da delinmiş bir torbada kum taşımak gibidir."

Okuma, giderek daha fazla konuda bilgi aktarmanın temeli haline geldikçe, kadınlar ya okula devam etmelerini engelleyen düzenlemelerle ya da okula devam etmeleri için gerekli geçmiş becerileri edinme olanaklarından mahrum bırakılarak genellikle her türlü örgün eğitimden dışlandılar. Resmi eğitimin erkeklerle sınırlı tutulmasının sebebi, kısmen 4. Bölüm'de ele alınan, akıl ve yetenekler bakımından toplumsal cinsiyet farklılıklarına dair fikirlere, kısmen de kültürlerin çoğunda erkeklerin aldıkları herhangi bir eğitimi kullanabilecekleri çok daha fazla olanak bulunmasına dayanmaktadır. Kadınların eğitim alma fırsatları genellikle çok özel amaçlarla sınırlıydı; örneğin Hristiyanlık'ta ve Budizm'de rahibeler çoğu kez dini metinleri çoğaltmak veya diğer dini işlevleri yerine getirmek üzere okuma yazma öğrendiler. Kadınların tecrit edildiği yerlerde bazı kadınların kadın hastalara bakım için tıp eğitimi almasına izin verildi. Eğitime erişimdeki bu toplumsal cinsiyet farklılıkları, sanat eğitimi de kapsıyordu; sanat akademileri ve müzik eğitim programları çoğunlukla sadece erkeklere açıktı ve edebi eserleri destekleyen gruplar sadece erkeklerle sınırlıydı.

Eğitime erişimdeki bu farklılıklar nedeniyle erkeklerin kültürel eserlerinin, resimlerinin, heykellerinin, şiirlerinin, felsefi eserlerinin ve bestelerinin sayısı her zaman kadınlardan daha fazlaydı; örneğin 1980’lerde Y Chien-hua tarafından derlenen, Çinli sanatçıların yaşamyklerini içeren sözlükteki 31.200 kayıttan sadece 1.046’sını kadınlar oluşturuyordu. Antik Roma gibi bazı kültürlerde, bir kadın yazara ait günümüze bütünüyle ulaşan hiçbir yazılı eser yoktur ve çok az sayıda eser öncelikle kadın yazarlar tarafından yazılmış gibi görünmektedir. (Günümüze ulaşan parçalardan veya erkek yazarların eserlerinde bu eserlerden söz etmeleri sayesinde, hiç değilse birkaç tane olduğunu anlıyoruz.) İlaveten, çok yakın geçmişe kadar, erkeklerin eserleri neredeyse her zaman, içinde üretildikleri kültürün standartlarına uygun olarak, kadınların eserlerinden daha iyi olarak görüldü; 19. yüzyılda Çinli editör Wu Hao’nun söylediği gibi, “kadınların eserleri daha düşük standartlara göre değerlendirilmelidir; çok seçici olamayız.” Bu değerlendirmeler insanları öfkelendirmiş ve bazı bilim insanları meşhur Eski Efendileri’ne karşılık geçmişin büyük kadın sanatçılarını, “Eski Hanımefendileri” bulup çıkarmaya girişmişlerdir. Ancak sanat tarihçisi Linda Nochlin ve diğerleri, böyle bir arayışın beyhude olduğunu savundular; eğitime erişimde toplumsal cinsiyet farklılıkları göz önünde bulundurulduğunda, kadın sanatçıların eserleri, erkek sanatçıların eserlerindeki niteliksel dzeyeye (tabii ki) ulaşamamıştır. Ancak, eğitim ile mükemmellik arasındaki ilişki genellikle açık bir biçimde kabul edilmedi; bunun yerine, kadınların yaratıcı ürünlerinin niteliksel olarak daha düşük bir düzeyde olması, onların düşük potansiyelinin bir diğer kanıtı olarak kullanıldı ve bir şekilde döngüsel bir akıl yürütme ile kadınların eğitime erişmelerinin engellenmesine devam etmenin bir gerekçesi olarak kullanıldı.

Sanat, edebiyat ve müzik alanında “mükemmel” ve hatta “iyi” gibi değer yargıları elbette oldukça öznel ve zamanla değişir; sizin sanat ve müzik zevkiniz muhtemelen anne-babanızinkinden ve hatta akranlarınızinkinden farklıdır. Geçmişte (belki günümüzde bile) bu değer yargıları, sanatçının, yazarın veya müzisyenin toplumsal cinsiyetine şekillendirilmiştir. Genellikle erkekler tarafından üretilen sanatsal ve edebi biçimler ve tarzlar, kadınların ürettiklerine göre daha üstün veya daha kayda değer olarak değerlendirilmiştir. Örneğin, 11. yüzyılda Heian Dönemi Japonya’sında, en saygın edebiyat türü Çin alfabesiyle Çince yazılmış şiirdi; kadınlar bu edebi türünü veya Çin harfleriyle yazmayı öğrenmemişlerdi, bu nedenle onların düzyazı halinde ve kana* ile yazılan eserleri açıkça bayağı görüldü. Başka bir örnek verirse, 19. yüzyılda ABD’deki en saygın sanatsal tür, Avrupa’da eğitim görmüş erkek bir ressam tarafından, tarihi veya klasik olayların tasvir edildiği tarihi tabloları; kendilerini ifade etmek isteyen kadınlar, genellikle, ellerine, fırça yerine iğnelerini aldılar ve hiçbir biçimde “sanat” olarak görülmeyen, nakış ve desen işleri yaptılar. Her iki konuda da, çağdaş zevklerin eski değer yargılarını tersine çevirmesi ironiktir: Murasaki Shikibu’nun *Tale of Genji* veya Sei Shonagon’un *The Pillow Book* eseri gibi Japon düzyazı eserlerinin çevirileri okunup kurslarda öğretilirken, bu yazarların erkek çağdaşlarının Çince şiirleri kimsenin ilgisini çekmiyor; nakış ve desen işleri, belli başlı müzelerde öne çıkarılarak sergilenmekte ve çok yüksek fiyatlardan satışa çıkabilirken, tarihi tablolar genellikle sıkıcı bulunuyor. Bu yeniden değer kazanmanın bir kısmı, elbette toplumsal cinsiyete dayalı olabilir, çünkü artık birçok insan özellikle kadın yazarların ve ressamların eserleriyle ilgileniyor.

* Japon hece ölçüsü – ç.n

Toplumsal cinsiyete dayalı hiyerarşilerin yanı sıra, birçok kültürde, eserin tarzı, sanatçının geçmişi, hangi pazar için üretildiği ve bir dizi diğer etmene dayalı sanatsal ve edebi hiyerarşiler de vardır. Bu hiyerarşiler genellikle edebiyat, sanat ve müziğin “rafine” ve “popüler” veya “yüksek” ve “düşük” biçimleri arasında ikili karşıtıklarla tarif edilir. Bu ayırım zamanla, özellikle popüler veya hatta bayağı olarak değerlendirilen eserlerin sonraki yüzyılda “klasik” hale gelmeleri ile birlikte değişir. 20. yüzyılda belli sanatçılar da popüler ile rafine tarzlar arasındaki çizgileri ya bilerek belirsizleştirmeye giriştiler ya da tesadüfen bunu başardılar ve insanlar daha önceki yüzyılların popüler halk sanatıyla daha fazla ilgilenir hale geldiler.

Bir kültürün kendi içindeki sanatsal ve edebi hiyerarşilerin yanında, kültürler arası hiyerarşiler de mevcuttur. Kendi gelenek ve üstünlük duyguları çok güçlü olan kültürler, diğer yerlerdeki sanat ve edebiyatı aşağı görürler. Örneğin, 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Avrupalı sömürgeciler, Kuzey ve Güney Amerika ile Afrika’nın sanat ve müziğini, iyi eğitim görmemiş zanaatkârların “ilkel” eserleri olarak göz ardı etmişlerdir. Yüksek eğitim kurumları ve sanat okulları bulunan Çin, Hindistan ve dünyanın diğer yerlerindeki sanat ve müziği “egzotik” olarak değerlendirdiler. Bu değerlendirmeler sömürge bölgelerinde yaşayan insanlara da aktarıldı ve pek çok sanatçı ve yazar, ya Avrupa stillerini taklit etmeye başladı ya da yerel ile ithal gelenekleri harmanlayarak yeni sanatsal tarzlar yarattı. Bu şekilde harmanlanan tarzlar, çoğunlukla hem Avrupa’da hem de sömürgelerde ticari anlamda başarılı oldu; Japonya’dan ve Meksika’dan Avrupa tarzı dini tablolar Avrupalı ve Çinli unsurlarını bir arada kullanan desenleriyle beyaz ve mavi porselenler –Çin’de yapıldığı için “çini” olarak isimlendirilmektedir– yaygın bir biçimde satıldı.

20. yüzyılda insanlar hem geçmişteki hem de günümüzdeki yerli stillerle daha fazla ilgilenmeye başladılar.

Batılı tarzda eğitim almış sanatçılar, dünya sanatından açıkça etkilendiler ve eskiden “otantik” olarak değerlendirilen tarz arayışı içerisinde sömürge bölgelerinde üretilen Avrupalılaştırılmış veya harmanlanmış tarzlar demode oldu. İnsanların, örneğin Amerikan Yerli takılarında veya Batı Afrika oymalarında otantik olanın ne olduğuna ilişkin fikirleri sıklıkla yanlış olsa da, satılacak olan bu olduğu için, neyin üretildiğini (genellikle büyük miktarlarda) şekillendirdi (ve şekillendirmeye devam ediyor).

Kültürlerin içindeki ve kültürler arasındaki bu sanatsal hiyerarşiler, toplumsal cinsiyet hiyerarşileriyle iç içe geçmiştir. Kadınlar çoğunlukla örgün eğitimin dışında bırakıldıkları için, onların sanatı ve edebiyatı da tanım gereği popüler kültürün veya halk kültürünün bir parçasıydı; popüler eserleri yaratanların adı genellikle kayda geçirilmemiştir, bu da bir bilim insanının geçenlerde çıkan kitabına şu başlığı koymasına yol açmıştır: *Anonymous Was a Woman*.^{*} Sömürge döneminde, çoğunlukla kadınların Avrupa’nın kültürel biçimlerine erişimleri sınırlıydı ve bu yüzden karışık stillere sahip eserler üretmediler. Bu nedenle, “otantik” yerli tarzlarına ilişkin daha yakın dönemde yapılan araştırmalar, kadın sanatçıların eserlerine özellikle değer verildiğini göstermektedir. Tıpkı şimdi Lübnan ve Ürdün’de yaşayan, yurdundan edilmiş Filistinli kadınların yaptığı gibi, Hmong^{**} kadınlarının nakış işleri de, sıklıkla Kuzey Amerika kentlerinde yaşayan göçmen ailelerinin geçimine destek sağlamaktadır.

Bu bölüm boyunca, son zamanlara kadar dünya kültürlerinin çoğunda ressamların tablolarını imzalamadıklarını, müzisyenlerin bestelerine isimlerini iliştiirmediklerini, masal anlatıcıların belli bir masal veya anlatıda telif hakkı talebin-

* Ayrıca, 1996 yılından bu yana cinsiyetçiliğe karşı savaşı, 40 yaşın üzerindeki kadın sanatçılara verilen ödülün ismi de *Anonymous Was a Woman Awards*’dır – ç.n.

** Güneydoğu Asya ülkelerindeki bir etnik grup – ç.n.

de bulunmadıklarını hatırd tutmak önemlidir. Dolayısıyla bu eserlerin gerçek yaratıcılarının toplumsal cinsiyetini bilmemize imkân yoktur. Bu nedenle, şarkı söyleme, dans etme, şarkı besteleme veya şiir yazma eğitimlerinin toplumsal cinsiyete göre nasıl şekillendirildiğini de tam anlamıyla değerlendirmek zordur. Bu kitapta ele aldığımız yaşamın diğer pek çok alanında olduğu gibi, tarihçiler sıklıkla daha yakın zamanlardan geçmişe yönelik tahminler yaparlar veya dolaylı kanıtlara dayanarak çıkarımda bulunurlar. Bazı tarihçiler, dünyanın en erken dönem örgün eğitim ve yetiştirme programlarının genellikle sadece erkeklerle sınırlı olması nedeniyle kültüre erişim bakımından güçlü bir toplumsal cinsiyet hiyerarşisinin varlığının yazının icadından öncesine kadar uzandığı sonucuna varırlar. Diğer tarihçiler ise, kadınların ve erkeklerin sanatsal ürünlerine eşit düzeyde değer verilen Kuzey Amerika'nın Inuit ve Navaho halkları gibi çağdaş gruplara işaret ederler ve örgün eğitimi toplumsal cinsiyet ayrımlarının "sebebi" olarak kabul ederler. İlk gruptaki tarihçiler bunu, ilkel anaerki düzen arayışına benzer şekilde geçmişin romantikleştirilmesi olarak görürler ve içinde sanat, müzik ve hikâye anlatıcılığının yer aldığı örgün eğitime sahip olmayan başka grupların da mevcut olduğunu ve kültürün diğer alanlarının toplumsal cinsiyete göre keskin biçimde ayrıldığını belirtirler.

Klasik Dönem ve Sonrası Kùltürler (MÖ 600-MS 1450)

Örgün eğitimin çok az bulunduğı ya da hiç bulunmadığı kùltürlerde öğrenme ve sanatsal üretimdeki toplumsal cinsiyet ayrımlarına ilişkin anlaşmazlık devam etmektedir, ancak klasik dönem ve sonrası kùltürlerde bununla ilgili hiçbir tartışma yoktur. Bu kùltürlerin hepsinde erkeklerin

ve kadınların çoğunun okuma veya yazma öğrenme olanağı yoktu. Bu olanağa sahip elitler arasında ise erkeklerin eğitime erişim imkânı kadınlara göre daha fazlaydı. Bu kültürlerde gelişen felsefeler ve dinler, özellikle Konfüçyüsçülük ile Platon ve Aristoteles'in Yunan Felsefesi, kadınları hem zihinsel olarak aşağı kabul etti hem de erkeklerin ruhsal ve entelektüel gelişimleri için tehlikeli gördü. Bu yüzden okullar, akademiler ve geliştirilen diğer eğitim kurumları yalnızca erkeklere açıktı. Kadınlar ne Platon'un akademisine girebildiler ne de Platon'un yazdığı herhangi bir diyalogda seslerini duyurabildiler. Antik Yunan şairleri arasında, Sappho ve Erinna gibi birkaç kadın şairin adlarını biliyoruz ama adlarını bildiğimiz diğer tüm ressamlar, heykeltıraşlar, oyun yazarları ve filozoflar erkek. Çin'de Konfüçyüs klasikleri üzerine bilim insanı ve bürokrat yetiştirilmek üzere Han Hanedanlığı döneminde kurulan imparatorluk üniversitesinde muhtemelen yaklaşık 30.000 öğrenci vardı ve hepsi erkekti. Tang Hanedanlığı döneminde, saray yetkilileri veya valilik makamlarına gelmek için imkânları belirleyen, imparatorluk bilimsel sınavlarında gösterilen başarı idi; kadınlar ne bu sınavlara girebilir ne de resmi bir makamda çalışabilirlerdi. Hindistan'da uzman filozoflar olarak yetiştirilen erkekler, MÖ 700 ila 500 yılları arasına tarihlenen, tefekkürün ve kişisel iradenin önemini vurgulayan metinlerin derlemelerini, Upanishadları oluşturmuşlardı; kadınlar bu metinlerin ilk tartışmalarında yer almış görünseler de, daha sonra bunlar veya diğer kutsal eserler üzerine çalışmaktan men edildiler. Müslüman bölgelerde, camilere bitişik okullarda erkek çocuklara Kuran okuma öğretildi ve daha ileri seviyelerdeki öğrencilere, bilim, tıp, İslam hukuku ve teoloji alanında eğitim olanağı sunuldu; 16. yüzyıla gelindiğinde, bir Batı Afrika şehri olan Timbuktu'da sadece erkek öğrencilerin gidebileceği 150'den fazla Kuran okulu vardı.

Yine de, klasik dönem ve sonrası kültürlerde, okuma yazmayı öğrenmiş veya hatta çok iyi öğrenim görmüş birkaç kadın her zaman vardı. Bunlar genellikle üç modelden birine uygundular: Ya babaları, kadınların eğitimi fikrine açık olan elit ailelere mensuptular; ya rahibelerdi veya okumaya değer veren dini grupların üyeleriydiler; ya da müzik, dans veya edebiyat eğitimiyle, güçlü ve zengin adamlara daha cazip hale gelen sosyetik metreslerdi. İlk gruptaki kadınların en ünlülerinden biri olan Ban Zhao (MÖ 50 ila MS 115 yılları arasında yaşadığı tahmin edilmektedir), Çin'deki Han Hanedanlığı zamanında, ölen erkek kardeşinin yerine saray tarihçiliği görevini devralmıştı. Şiirler, denemeler ve hatıratların yanı sıra, en iyi bilinen eseri olan *Kadınlara Talimatlar* (*Nü-chieh*) adlı kitabı yazmıştı. Kadınlara talimatname niteliğindeki bu kısa kitap pek çok defa yeniden basıldı ve muhtemelen kadınlarla ilgili Konfüçyüsçü öğretilerle hemfikir olması nedeniyle yüzyıllar boyunca detaylı olarak incelendi. Zhao'nun kitabı, 18. yüzyıl gibi yakın bir tarihe kadar imparatorluk sınavlarına hazırlanan erkeklerin çalıştığı Konfüçyüsçü "Dört Kitap"ın emsali olarak görülen "Kadınlar İçin Dört Kitap"tan biriydi. Ban Zhao şöyle yazıyordu: "Kadınlar mütevazı biçimde diğerlerine boyun eğsinler; onlara saygı göstereyin; kendilerinden önce diğerlerine öncelik versinler, kendilerini sona koysunlar. Kadın iyi bir şey yaparsa, bundan bahsetmesin; kötü bir şey yaparsa, bunu inkâr etmesin. Gözden düştüğünde buna katlansın, başkaları ona kötü söz söylediğinde veya kötülük yaptığında bile tahammül etsin. Her zaman tır tır titrer ve korkar görünsün... Eğer bir koca, karısına söz geçiremezse, otoritesini gösteren davranış kuralları terk edilmiş ve bozulmuş olur. Bir kadın kocasına hizmet etmezse o zaman (kadınlar ve erkekler arasındaki) düzgün ilişki ve şeylerin düzeni bozulur ve yıkılır." Ancak kültürlü kadınların hepsi Ban Zhao ile aynı fikirde değildi, zira görünüşe göre kendi eltisi onun görüş-

lerini eleştiren ve kaybolan bir tez yazmıştı. Ban Zhao'nun kendi yaşamı, söylediklerinin tam tersi bir örnek sergiledi. Genç yaşta dul kalmasına rağmen, gözlerden irak bir şekilde köşesine çekilmek yerine, sarayda bir tarihçi, öğretmen ve danışman olarak oldukça kamusal bir makamda yer aldı.

İslamiyet, Budizm ve Hristiyanlık, dini nedenlerle okuma yazma öğrenen kadınlara birçok örnek vermektedir. 5. Bölüm'de gördüğümüz gibi, dünyada metne dayalı dinlerin hepsinde, belli başlı dini eserler erkek yazarlarca yazılmıştır, ancak kadınlar da diğer kadınlar ve dünyanın geri kalanı için çeşitli eserler vermişlerdir. İslamiyet'te Kuran okumak temel dini pratiktir ve 13. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar, Müslüman dünyasındaki birkaç kadın, bilgelikleri ve özellikle *hadis* (peygamberin eylemleri ve söylemleriyle ilgili ifadeler) yorumlarıyla tanındı. Budizm'in ilk yüzyıllarındaki Budist rahibeler, aydınlanmaya erişmek için çalışmalarını ve pratiklerini kullanma biçimlerini anlatan şiirler yazdılar. Bunlar ilk başta sözlü olarak aktarılsa da zamanla yazıya geçirildi ve *Therigatha* (Rahibe İlahileri) adı altında korundu. Hildegard von Bingen (1098-1179), kadınlar için iki Hristiyan manastırı kurmuş bir başrahibe ve aynı zamanda bir vizyoner ve üretken bir yazardı. 8 yaşında manastıra girmişti ve papanın teolojik eserler yazması için teşvik ettiği ilk kadındı. Bu türde verdiği eserlerin yanı sıra oyunlar, şiirler ve bilimsel eserler yazdı. Aynı zamanda yetenekli bir ressamdı ve ilahiler, liturji ve diğer müzik türlerinde de besteler yapmıştı. Onun müzik bestelerinin pek çoğu son zamanlarda çeşitli sanatçılarca kaydedildi, CD olarak yayınlandı ve birçok internet sitesinde bulunmaktadır. Yazıları son zamanlarda birçok defa basıldı ve tercüme edildi. Bu yazılar, sadece tarihsel önemleri nedeniyle değil, aynı zamanda tıpkı erken dönem Budist rahibelerin metinleri gibi, kişisel maneviyatın gelişimi için bir kılavuz olarak da sıklıkla çalışmalara konu olmaktadır.

Günümüzde Hildegard von Binden veya Budist rahibelere gösterilen ilgi, yaratıcılıklarını övmekte ve hangi kısıtlılıklar altında yaşadıklarının ve yazdıklarının gözden kaçırılmasını mümkün hale getirmektedir. Onların başarılarını belli bir çerçeveye oturtmak için belki de Hildegard'ı, neredeyse çağdaşı olan Thomas Aquinas (1225-1274) ile kıyaslamak gerekir. Hildegard gibi Aquinas da seçkin bir aileye mensuptu ve ilk eğitimini manastırda almıştı. (Dini kurumlar, kadınlar ve kızlar kadar erkek çocuklarının ve erkeklerin eğitiminde de en önemli yerlerden biriydi. Çoğunlukla, elit tabakaya mensup olmayan bir erkek çocuğunun eğitim alması için tek yol buydu.) Yirmi yaşındayken, sadece erkeklerin gidebileceği –geç 19. yüzyıla kadar bu tüm Avrupa üniversiteleri için geçerliydi– yeni açılan Paris Üniversitesi'ne gitmiştir. Aquinas parlak bir konuşmacı ve düşünürdü ve akademik basamakları istikrarlı adımlarla tırmandı, zaman içinde bir teoloji profesörü ve papalığın danışmanı oldu. Ortaçağın en önemli filozofuydu, özellikle akıl ile imanın birbiriyle ters düşmediğini, birbirini tamamladığını gösterme çabalarıyla tanınmıştı. 1323 yılında, ölümünden kısa bir süre sonra aziz ilan edildi ve Thomizm olarak adlandırılan felsefi sistemi, 1869 yılında Katolik Kilisesi'nin resmi felsefesi olarak ilan edildi. Etienne Gilson gibi 20. yüzyıl filozofları, onun felsefe sistemini, neo-Thomizm olarak adlandırılan bir hareketle daha güncel siyasi ve sosyal meselelere uyguladılar. Aquinas'ın düşüncelerine yüzyıllar boyunca gösterilen saygı ve övgü, 1980'lere kadar neredeyse tanınmayan Hildegard için imkânsızdı. Bu fark, başyapıtı *Summa Theologica* adlı eserinde “kadın doğal olarak erkeğe tabidir, çünkü erkeğin akıl yürütme yetisi daha üstündür” diyen Aquinas için şaşırtıcı olmayacaktı.

Aquinas'ın ve diğer birçok kültürdeki benzer düşünürlerin fikirlerine rağmen, aydın babalara sahip olan soylu kadınlar ve rahibeler, bazen eğitimlerini ve yaratıcılıklarını sansürsüz

ortaya koyabildiler. Ne var ki, eğitime erişebilen üçüncü gruptaki kadınlar, yani kültürlü metresler için durum böyle değildi. Bazı klasik dönem ve klasik dönem sonrası kültürlerde, belli sanat türleri ve faaliyetleri, kişiyi onur sınırlarının dışına yerleştiriyordu. Müzisyenler, dansçılar, oyuncular ve hikâye anlatıcıları, özellikle hükümdarların saraylarında değil de, pazaryeri gibi halka açık yerlerde, sıradan insanların karşısında sanatlarını icra ettiklerinde, bir biçimde itibarsız görüldüler. Bu leke, bu tür faaliyetlerde yer alan kadınlar söz konusu olduğunda, eğlencenin yanında cinsel hizmet de sunma ihtimalleri yüzünden (ki hep böyle düşünülmüştür) daha belirgindi. Ancak ironik bir biçimde, bu kadınların lekelenmiş itibarları, sıklıkla iyi bir evlilik yapmaları amacıyla itibarları ailelerince korunan kadınlara kıyasla, eğitime ve öğretime erişimlerini daha da kolaylaştırdı. Örneğin, Kore’de erken dönem Yi Hanedanlığı (1392-1910) zamanında kadınların ikincil konumu ve tecridi ile ilgili yeni Konfüçyüsçü düşüncelere önem veriliyordu, ancak erkeklerin Çin’den ithal edilen ritüelleri benimsedikleri bir dönemde, *kisang* adı verilen kadın eğlendiriciler, geleneksel şarkıları, dansları ve âdetleri öğrenmeye ve sergilemeye devam ediyorlardı. Kore devleti, *kisang*’ı en alt toplumsal sınıf olarak görse de onlar kraliyet sarayında insanları eğlendirmeye ve halka açık etkinliklere katılmaya devam ettiler. Antik Atina’da vatandaş olan kadınlar evlerinde tecrit edilirken, Atina dışından gelen *hetaerae* denilen metresler, kendilerini geçindiren erkeklere sundukları hizmetlerinin bir parçası olarak şiirler yazdılar ve müzik yaptılar. Bunların en ünlüsü olan Aspasia’nın, sevgilisi Atinalı General Pericles’in, Peloponez Savaşı’nda ölen birçok Atinalı için yaptığı cenaze konuşmasını yazmış olabileceğine dair bir rivayet vardır. (Eğer konuşmayı Aspasia yazmışsa, onun Atinalı kadınlara söyledikleri, Ban Zhao’nun Çinli kadınlara söylediklerine benzemektedir: “En ihtişamlı kadın, erkekler arasında hakkında iyi veya kötü en az konuşulan kadın olacaktır.”)

Profesyonel eğlendirici/konsomatris/metres rolü, Antik Atina gibi, kocaların eşleriyle birlikte toplumsallaşmadığı kültürlerde yüzyıllar boyunca devam etti; bunun en iyi örneği Japonya'daki geyşalardır. Geyşa geleneğinin kökenlerine dair düşünceler çeşitlilik göstermektedir ama Tokugawa Hanedanlığı döneminde (1603-1867), büyük şehirlerin *ukiyo* veya Yüzer Dünya denilen belli bölgelerinin eğlenceye ayrılmış olduğu açıktır. Buralarda –çoğunlukla ebeveynleri tarafından satılan ya da aileleri tarafından geyşa evlerine teslim edilen– geyşa olacak olan kız çocukları, şarkı söyleme, hikâye anlatıcılığı, dans etme ve bir müzik aleti çalma konusunda yıllarca eğitilirlerdi. Elit erkekler geyşa çay salonlarında bir araya gelir, sıklıkla sohbet ve eğlenceyle sınırlı olan ancak cinsel ilişki hizmeti de dahil olabilen hizmetler için büyük paralar öderlerdi; geyşalar bazen halka açık alanlarda geleneksel dans ve müzik gösterileri de yapabiliirdi. II. Dünya Savaşı'na kadar Japon siyasi, askeri ve ekonomik liderlerinin geyşalarla ilişkide oldukları tahmin edilmektedir ve bugün hâlâ üst düzey yöneticilerin veya çok zenginlerin arasında buna rastlanmaktadır, çünkü geyşa eğlencesinin muazzam yüksek maliyeti, bunu bir statü göstergesi haline getirmiştir. Kendi müşterilerini kendisi seçebilen başarılı geyşalar, zamanla pekâlâ kendi işinin sahibi olabilir ve kendi evlerini açabilirdi ki bu, Japonya'da çok az kadına ekonomik bağımsızlık için bir olanak sunmaktaydı.

Haysiyetsizlik ile kamuya açık alanlarda konuşma veya sanat icra etme arasındaki bağlantı, bazı kadınlara daha büyük fırsatlar sunmuş olabilir, ancak genelde bu, kadınların öğrenime erişiminin ve özellikle bilgi ile yeteneklerini gösterme becerilerinin kısıtlanmasına yol açtı. Halka açık alanlarda konuşan veya başkalarının görmesi için yazılarını yayan kadınların, özellikle eğitilmiş erkekler tarafından, namuslarından şüphe duyuldu. 15. yüzyılda bir İtalyan

hümanisti şöyle diyordu: “Güzel konuşan bir kadın asla iffetli değildir.” Bu düşünce, 18. yüzyıl Japonya’sındaki aynı görüşteki bir *shogun* tarafından şöyle dile getirilmişti: “Kadınların yeteneklerinin geliştirilmesi zararlıdır.” Böylesi düşünceler daha geniş çapta paylaşıldı ve Çin’de, “sanatta ve edebiyatta yeteneksiz kadın erdemlidir” gibi popüler söylemlere yansdı. Hem Avrupa’da hem de Asya’da, bunun tersini savunan, okuryazarlığın kadınlara ahlaki rehberleri ve talimatnameleri okuma olanağı vererek “daha” namuslu olmalarını sağlayacağını iddia eden sesler de yükseldi, ancak bunlar her zaman azınlıkta kaldılar.

Rönesans (1400-1600)

Dünyanın tüm klasik dönem ve sonrası kültürleri, eğitime erişim ve sanat eğitimi açısından toplumsal cinsiyet ayrımcılığı yaptılar ve bu durum erken modern dönemde daha da katılaştı. Bu dönemde Avrupa’nın durumu özellikle gayet iyi incelenmiştir, bunun nedeni çok fazla kaynak olması ve kısmen de Avrupa’da ortaya çıkan kurumlar ve değer yargılarının daha sonra tüm Batılı gelişmeleri şekillendirmesi ve sömürge bağlamındaki tüm gelişmeleri etkilemesidir. Rönesans dönemi, 14. yüzyılda İtalya’da başlamıştır ve alışlageldiği üzere, kültür anlamında “modern” çağın başlangıcı sayılır. Hristiyanlık, her ne kadar çoğu Avrupalının yaşamında merkezi bir konuma sahip olmaya devam ettiyse de, Rönesans döneminde, üst ve orta sınıf kentlilerce, sanat, müzik ve edebiyata, seküler konular ve temalarla beraber değer verilmeye başlandı. Ressamlara, yazarlara, bestecilere ve diğer kültür yaratıcılarına karşı yeni bir tavır geliştirildi. Bu insanlar, ortaçağ boyunca, tıpkı kunduracı veya fırıncı gibi zanaatkar olarak algılandılar ve

ürünleri bireysel ürünler olarak değil birer atölye imalatı gibi görüldü. Bu nedenle, Avrupa'da (ve dünyanın başka yerlerinden) bu kadar az sayıda ortaçağ sanatçısının adını biliyoruz. Rönesans döneminde, yaratıcı deha olarak sanatçı veya yazar kavramı gelişmeye başladı; sanatçılar eserlerini imzalamaya başladılar ve sanatın belli dallarına, özellikle resim, heykel ve mimarlık- nakış işi, porselen imalatı, kuyumculuk ve mobilya yapımı gibi sanatın diğer dallarından daha fazla değer atfedildi. Bu ayrım 16. yüzyılda, genellikle ilk sanat tarihçisi kabul edilen Giorgio Vasari'nin etkisiyle iyice belirginleşti. Resim, heykel, mimari "ana" sanat dalları ve bunların dışında kalanlar "yan" veya "dekoratif" sanatlar olarak adlandırıldı. Benzer bir ayrım edebiyatta da yapıldı; şiir, tarih ve destanlar artık "edebiyat" olarak adlandırılırken, mektup ve günlük gibi diğer yazı türleri bu sınıflandırmanın dışında tutuldu.

Tıpkı yüksek sanat veya ağır edebiyat olarak kabul edilen sanat biçimleri ile zanaat veya edebi olmayan yazı türleri şeklindeki ayrımlardaki gibi, profesyoneller ve amatörler tarafından yapılan sanat ve müzik arasındaki çizgi gitgide keskinleşti. Kadınlar için hem profesyonel ile amatör arasındaki hem de sanat ile zanaat arasındaki bu çizgiyi geçmek zordu, çünkü kadınlar genelde sanatçı veya müzisyen yetiştiren programlara alınmıyor ve eğer dini içerikli değilse, yazılı eserlerini yayımlamaktan caydırılıyorlardı.

Avrupa'da, kültürün yaratılması için yeni kurumlar da, Rönesans döneminde geliştirildi. Birçok görsel sanatçı ve müzisyen çiraklıktan yetişiyor olsa da hükümdarlar da saray himayesinde okullar açarak çok sayıda ressam, heykeltıraş, müzisyen ve besteci istihdam ettiler. Matbaanın gelişiminden sonra, şairlerin ve diğer yazarların eserlerine yer veren ve tanıtımını yapan dergiler düzenli aralıklarla basılmaya başlandı. Bilimde, edebiyatta ve görsel sanatlarda yaratıcılığı ödüllendiren ve destekleyen, genellikle üye

sayıları çok kısıtlı olan, bölgesel ve ulusal akademiler ve topluluklar kuruldu. Bu dergiler, akademiler ve topluluklar, hangi sanatsal ve edebi tarzların –ve stillerin– ve hangi bilimsel kuramların övülmeye değer olduğuna ve dolayısıyla hangi sanatçıların, yazarların ve bilim insanlarının hamileri tarafından destekleneceğine veya ödenek alacağına karar vermeye başladılar.

Tüm bu gelişmeler, özellikle en önemli olduğuna hükmedilmiş alan ve tarzlarda kadınların, kültürün yaratımında rol alabilmelerini belirgin şekilde etkiledi. Birçok kültürde olduğu gibi, kadınlar genellikle yönetmeliklerle veya uygulamalarla, okullardan ve akademilerden dışlandılar; yazıları da çok nadiren edebi dergilerce kabul edildi. Bir sanatçının, yazarın, bestecinin veya düşünürün bir haminin desteğini kazanma girişimi, bir kadın tarafından gerçekleştirilmesi halinde, kabul edilemez bir davranış olarak yargılandı. Avrupa'nın entelektüelleri, kadınların gerçek yaratıcı deha ya sahip olup olmadığını bilimsel veya felsefi kavrayış için rasyonel kapasiteye sahip olup olmadıklarını tartıştılar ve bu tartışma yüzyıllar boyunca devam etti. Müziğin ve edebiyatın en çok bilinen biçimleri olan ana sanat dalları ve en meşhur felsefi düşüncelerin hepsi, erkeksi addedilen özelliklerle –güçlülük, sağlamlık, kuvvet, mantık, amacın tekilliği– bağlantılı görülmüştür. Kadın sanatçı, yazar ve bilim insanlarının yarattıkları eserler genellikle deha ürünü olarak değil de, marifetli parmakların, dikkatle gözlemlenmenin, erkek bir öğretmeninin örneğini izlemedeki becerinin veya arı misali çalışkanlığın sonucudur; bir nevi “zanaat”tır ama “sanat” veya “bilim” değildir. Eğer eseri bu şekilde göz ardı edilemezse, o zaman kadının “kendi cinsiyetinin sınırlarını aşmış” ve kendisini tüm diğer kadınlardan ayırmış olduğu söylenir ya da hermafrodit olarak değerlendirilir ya da eseri, erkek öğretmenine veya ailesinin erkek bir üyesine atfedilirdi. Bu değerlendirmeler uzun süre devam etmiştir.

1986'ya kadar sanat tarihi üzerine yazılan devasa ve standart bir okuma kitabında 2.300 erkek sanatçıya karşılık bir tek kadın sanatçının adı geçmiyordu; o yıl 19 kadın sanatçının ismi eklendi.

Rönesans'ta görsel sanatlara ilişkin, "sanat" ve "zanaat", "ana" ve "yan" ayrımına içkin olan toplumsal cinsiyet yanlılığı, belli tarzların statü kaybetmesi anlamına geliyordu. Bunların başında, ortaçağda erkekler tarafından yönetilen loncalarda hem kadınlar hem de erkekler tarafından örgütlü bir şekilde yapılan ve resim sanatına denk düzeyde para eden ancak Rönesans boyunca giderek artan şekilde kadınsı olarak tanımlanan nakış gelmekteydi. Orta ve üst sınıftan genç kızlara nakış öğretilirdi çünkü nakışlı giysiler ve ev eşyaları, sınıfsal statü göstergeleri haline gelmişti ve nakış bir kadında en fazla hayranlık uyandıran edilgenlik, iffet, detaylara önem verme, evcimenlik gibi özellikleri aşılamanın en iyi yolu olarak görülüyordu. Evde kullanılmak üzere daha fazla nakış işi yapıldıkça, nakış, bir sanat olmaktan ziyade bir "marifet" olarak görülmeye başlandı ve nakış örneklerinin erkek tasarımcıları ve Avrupa kralları tarafından saray nakışçısı olarak istihdam edilen birkaç erkek dışında, ücret karşılığı nakış işi yapanlar daha düşük ücretlerle çalıştılar.

Kültürel kurumlarda ve değerlerde değişimlerle birlikte, teknolojik değişimler de Rönesans Avrupa'sında ve muhtemelen benzer teknolojileri icat eden diğer bölgelerde, okuryazarlık ve yaratıcılık konusundaki toplumsal cinsiyet dengesizliğini artırdı. Harfleri hareketli metal matbaa, ilk olarak 13. yüzyılda Kore'de ve ondan bağımsız olarak 15. yüzyılda Almanya'da geliştirildi. (Her iki icat da Çinlilerin çok daha önceleri geliştirdikleri tahta baskılarından esinlenilerek yapılmıştı.) Her iki yerde de matbaa, okumayı çok daha kolaylaştırdı, çünkü basılan metinler elyazmalarına göre daha okunaklıydı ve bu durum okuma yazmanın

yaygınlaşmasının önünü açtı. Kore’de 15. yüzyılda, matbaa ile yeni fonetik *han’gul* yazma sisteminin bir araya gelmesi, yüksek oranlarda okuryazarlığa zemin hazırladı. Almanya’da, 1520’lerde başlayan Protestan Reformu İncil’in okunmasını teşvik etti ve dini reformcular, okulların kurulmasını destekledi. Oğlan çocuklarının gidebileceği örgün eğitim kurumları kentsel alanlarda istikrarlı biçimde arttı, ancak bunların kırsal bölgelere yayılması çok daha yavaş gerçekleşti ve hiçbir zaman reformcuların ümit ettikleri sayıya ulaşmadı.

Almanya’da ve Avrupa’nın geri kalanında, kırsal bölgelerde ve şehirlerde kız çocukları için açılan okulların sayısı, oğlan çocukların gittiği okullarının sayısının çok gerisinde kaldı. Örneğin, 1580 yılı itibariyle Almanya’nın orta bölgelerinde, kiliselerin yüzde 50’sinde oğlan çocuklar için Almanca dilinde eğitim veren resmi okullar vardı ve kızlara eğitim veren okullar sadece yüzde 10’u oluşturuyordu. Aynı dönemde Venedik’teki okullarda yapılan bir ankete göre, okul çağına gelmiş oğlan çocuklarının toplam sayısının dörtte birine tekabül eden 4.600 erkek öğrenci okula devam ediyorken, kız öğrenci sayısı sadece 30 kadardı. 17. yüzyılda, Ursulines* gibi kadın öğretim sistemlerinin yaygınlaşmasıyla kız çocukları için fırsatlar çoğaldı ancak 18. yüzyılın sonlarına doğru, Fransa’nın güneyindeki okul çağına gelmiş çocukların sayımı sonucunda, oğlanların üçte ikisinin az çok okul eğitimi almakta olduğu, oysa kızlarda bu oranın 50’de bir olduğu anlaşıldı. Okuma ve yazma ayrı ayrı öğretilirdi. Okuma öğretilen kız çocuklarına genellikle yazma öğretilmedi, çünkü kız çocukları, erkek çocuklarına göre okula daha kısa süre devam edebildiler. Ayrıca yazmayı öğrenmek daha masraflıydı, çünkü öğrencilerin, üzerine

* Kendilerini kızların eğitimine adanmış Azize Ursula Tarikatı’na mensup rahibelerin yürüttüğü eğitim sistemi. 1535’te İtalya’da ortaya çıkmıştır – ç.n.

yazı yazacak bir malzemeye gereksinimleri vardı ve genellikle ebeveynler kız çocukları için bu harcamayı yapmaya istekli değillerdi. Kadınlara okuma öğretip, yazmayı öğretmemek ebeveynler açısından sadece ekonomik bir karar değil, dönemin ideal kadına ilişkin fikirlerinin de bir sonucuydu. Okumayı öğrenmek, bir kadının münasip kadın davranışının klasik ve Hıristiyan örneklerini keşfetmesini ve büyük (erkek) yazarların fikirlerini özümsemesini sağlardı. Oysa yazmayı öğrenmek, kadının kendi düşüncelerini ifade etmesine sağlayacaktı ki bu yetenek, sadece birkaç düşünür tarafından önemli görülürken bazıları bunu tehdit edici buldu. Yükseköğrenim elbette daha fazla toplumsal cinsiyet ayrımı içeriyordu; 16. yüzyılda kurulan yeni üniversiteler, tıpkı bazı İtalyan kentlerinde kurulan hümanist üniversiteler gibi, ortaçağdaki üniversitelere benzer şekilde sadece erkek öğrencilere yönelikti. Bu durum, Yi Hanedanlığı döneminde Yeni Konfüçyüsçülüğün yükselişe geçmesiyle okumayı öğrenmek kolaylaşmış olmasına rağmen, kadınların genel olarak örgün eğitimden dışlandığı Kore’de de geçerliydi.

Okumanın ve yazmanın ayrı öğretilmesi, okuryazarlık oranını ölçmeyi bir hayli zorlaştırmaktadır, çünkü biri yazamıyorsa onun okuyabildiğini söylemenin bir yolu yoktur. Tarihçiler, okuryazarlık oranını ölçmek için genellikle evlilik sözleşmeleri veya vasiyetler gibi belgeleri kaç kişinin imzalamış olduğuna bakarlar, fakat bu imzalarda, özellikle kadınların kötü yazıları, bu insanların yazabildiği tek şeyin isimleri olabileceği izlenimini uyandırmaktadır. Ayrıca temel okuryazarlık ile düzenli kitap okuma alışkanlığı arasında da fark vardır ve ikinci gruptakilerin ölçümü, kitap satışlarına veya vasiyetnamelerde ve demirbaş eşya dökümlerindeki mülkiyet bilgilerine bakılarak daha kolay biçimde yapılabilir. Hepsi dikkate alındığında bu çeşitli ölçümler göstermektedir ki, 18. yüzyılda Avrupa’da, üst sınıf kadın ve erkeklerin neredeyse hepsi ve kadın ile erkek köylüler ara-

sında sadece küçük bir azınlık, okuyabiliyordu. Toplumsal cinsiyet ayrımının en büyük olduğu yer, toplumsal terazinin ortasındaki gruptaydı; orta sınıfta en azından adını yazabilen erkek sayısı, kadınların en az iki katıydı.

Rönesans'ta, eğitimde ve kültürde temelleri atılan toplumsal cinsiyet kalıpları, ırka dayalı ve etnik hiyerarşilere ek olarak toplumsal cinsiyet hiyerarşileriyle beraber, Avrupalılarla birlikte sömürge kurdukları her yere birlikte gitti. Sömürgecilerin çocukları için açılan okullar, genellikle toplumsal cinsiyete göre bölünmüştü, yükseköğretim erkeklere açtı; bazı bölgelerde misyonerler, yerli çocuklar için de okullar açtılar fakat temel okuma yazmanın ötesinde eğitim veren okullar, misyonerlerin, daha sonra kendi halklarına papaz olarak hizmet edebileceğini düşündükleri erkek çocukları içindi. Katolik sömürgelerde rahibe manastırları, az sayıda yerli kız çocuğuna okuryazarlık olanağı sundu ama rahibe manastırlarında yaşayan yerli kadın ve kız çocukları, hizmetçiler veya yardımcıları olarak çalıştılar, hiçbir zaman tam anlamıyla rahibeliğe kabul edilmediler ve bu nedenle Avrupa kökenli kadınlarla aynı düzeyde eğitim göremediler.

Erken modern dönemde dünyanın sömürgeleştirilmiş bölgelerinde, eğitimdeki toplumsal cinsiyet kalıpları, Avrupa'dakine benzer biçimde gelişti. Çin'de 18. yüzyıl itibariyle, şehirlerdeki orta sınıf kadınların okuryazar olma ihtimali öncekine göre daha fazlaydı; Ban Zhao'nun *Instructions for Women*'ı (Kadınlara Talimatlar) ve çok sayıda taklidi gibi talimatlardan oluşan kitaplar matbaalarda bol miktarda basıldı ve –erkekler arasındaki örneklerinden uyarlanan– kadınlar arasındaki edebiyat tartışma gruplarında tartışıldı. Kadınlar ayrıca tiyatro oyunları ve diğer kurgu eserleri de okudular. Coşkulu kadın okurun kendisi de, edebiyat ve resim sanatında bir figür haline geldi. Avrupa'daki gibi, en iyi şiirler genellikle erkek hayalet yaza-

ra atfedilse de, bu okurlar bazen kendileri de şiirler yazdılar. Çeşitli yazılı eserlerin özgünlüğüne ilişkin şüpheler, bir kadın yazarın gerçekten yaşıyıp yaşamadığından şüphe duyulmasına kadar vardırıldı; böylece, bu okuyucu-şairlerin en bilineni olan talihsiz odalık Xiaoqing'e ilişkin (1595-1612) o kadar fazla söylenti yayıldı ki, gerçek yaşamla söylenceyi birbirinden ayırmak zorlaştı.

Demokrasi, Modernite ve Okuryazarlık (1710-2010)

18. yüzyılın sonlarından başlayarak dünyanın birçok yerinde, eğitim ve devletin yararı arasındaki ilişkiler üzerine yeni düşünceler gelişti ve zamanla kitlesel okullaşmanın önünü açtı ve 19. yüzyıl veya 20. yüzyıl itibariyle, pek çok ülkede neredeyse herkesin okuryazar olmasına olanak sağladı. Okullaşmanın yaygınlaşması, genellikle demokrasi ve sanayileşmenin gelişiminin bir parçası olarak görülmektedir, çünkü seçmenleri ve işçileri eğitmenin yararları 21. yüzyılın başında açıkça ortadadır. Ama bu açıklama sorunludur; şöyle ki, 18. ve 19. yüzyılların demokrasileri oy hakkını nüfusun büyük çoğunluğuna vermediği gibi erken dönem sanayileşme de örgün eğitime değil, zorunlu eğitimin zaman içinde işten çekilmelerine neden olacağı çocuk işçiliğine bağlıydı. Kitlesel okullaşma, aslında, en önce, siyasi olarak otoriter, ekonomik olarak geri kalmış Prusya ve İsveç gibi ülkelerde gelişti. Bu ülkelerde okullaşma açık bir biçimde devlet otoritelerine ve dini ortodoksluğa itaat ve modern silahların kullanımında teknik uzmanlığın yanı sıra erken yaştan itibaren talimat ve emirlere sorgusuz sualsiz uymayı da öğrenmiş askerlerin yer alacağı modern bir ordunun gelişimi ile ilişkilendiriliyordu. Örneğin, İsveç'te 1723 tarihli bir kraliyet kararnamesi ebeveynlere, “çocuklarının kendilerini

kitap okumaya ve Kateşizm derslerini çalışmaya adanmalarını özenle ve sabırla izlemelerini” ve kendi çocuklarıyla birlikte çiftlik işçilerine ve kadın hizmetçilere de bunları öğretmelerini emretmiştir. Kiliseler, cemaatlerindekiilerin okuma becerilerinin kayıtlarını tutmaya başladılar. Eğer çocukları okuma bilmiyorsa hane sahipleri para cezasına çarptırıldılar ve okumayanların cvlenmesi yasaklandı. 1800 yılı itibariyle, neredeyse İsveç nüfusunun tamamı, hiç değilse basit dini metinleri okuyabiliyordu ama hepsinin yazmayı da öğrenmesi için 100 yılın daha geçmesi gerekecekti.

Seçmenlerin ve askerlerin (erkek kılığına girmiş birkaç kadın hariç) hepsi erkek olduğundan, gerek demokratik gerekse otoriter yönetim biçimlerinde eğitime verilen önem, sadece oğlan çocukları ve erkekler için geçerliydi. Beklendiği üzere, 19. yüzyılda kamu kaynaklarıyla okulların açılmaya başlandığı ülkelerde, erkek çocukları için kız çocuklarından daha fazla sayıda okul açıldı ama kız çocukları da tamamen dışlanmadılar. Demokratik de olsa otoriter de olsa eğitim reformcuları, kız çocuklarının eğitimi, zaman içinde anne olacaklarını ve gelecekteki askerlerin ve seçmenlerin yetiştirilmesinden sorumlu olacaklarını düşünerek önemli gördüler. 19. yüzyılda ülkelerde peş peşe, insanların münasip olan rollerini tam olarak anladıkları bir millet yaratmanın bir parçası olarak kadınların eğitimi ile devletin yararı arasında bağlantı kurulmaya başlandı. Örneğin, Meksikalı milletvekili Justo Sierra, Meksika okullarının “erkekleri ve kadınları aile yuvası için şekillendirdiğini; bunun yüksek amaçları olduğunu” söyledi. “Bunu yaparken Cumhuriyet’in yararına olan herhangi bir şeyle kıyas kabul edilmeyecek bir hizmet sunduğumuza gerçekten inanıyoruz... Eğitimli kadın, sadakatle yuvasına bağlı kalacak; ailenin oluşmasında erkeğe eşlik edecek ve onunla birlik olacaktır.” ABD’li hekim ve siyasetçi Benjamin Rush bu fikre katıldığını şu yorumuyla ifade etmişti: “Her yurttaşın özgürlükten eşit paya sahip

olması ve ülke yönetiminde görev alma olasılığı, bayanlarımızın oğullarına özgürlük ve ülke yönetiminin prensiplerini öğretebilmeleri için, belli bir seviyeye kadar hususi ve uygun bir biçimde eğitilmelerini gerektirmektedir.” Japonya’da eğitim, kız çocuklarını “iyi eşler ve akıllı anneler” olmaya hazırlamak içindi. Bu amaç hükümet tarafından öylesine güçlü biçimde desteklendi ki 1910’a gelindiğinde okul çağına gelmiş kız ve oğlan çocuklarının yüzde 98’i ilkokula kayıt olmuştu.

19. yüzyıldaki siyasi otoriteler, kitlesel okullaşmanın çok pahalı olabileceğinin farkındaydılar; amaçlarına mümkün olan en ucuz yoldan ulaşmak için yollar aradılar. İsveç, bu sorunu çözmek için ebeveynlerden, çocuklarına ve tamamıyla ücretsiz işgücünden oluşan, onlara tabi olan kişilere eğitim vermelerini istedi ama bu, ülkelerin çoğu için uygulanabilir bir çözüm değildi. Bu ülkeler bunun yerine bir diğer en ucuz seçeneğe yöneldiler: kadınlar. Dini okullar, giderek ilköğretimi hiçbir ücret ödenmeyen rahibelere devrettiler ve seküler okullar ise yok denecek kadar düşük ücret ödedikleri genç kadın öğretmenleri istihdam ettiler. 18. yüzyılda bir erkek mesleği olan okul öğretmenliği, hızla kadınların ağır bastığı bir alan haline geldi; 1840’lar ve 1850’lerde Massachusetts’de her beş beyaz kadından birinin yaşamlarının bir döneminde öğretmenlik yaptığı tahmin edilmektedir ve yüzyılın sonunda Latin Amerika’da da okul öğretmenliğinde kadınlar ağır basıyordu. Okul öğretmenliğinin yeniden toplumsal cinsiyetlendirilmesi, diğer tüm kültürel ve ekonomik faaliyet türlerindeki standart yolu izledi: Çok sayıda kadın bu alana girince hem maaşlar hem de işin saygınlığı azaldı. Okul öğretmenliği başlangıçta genç kadınlar için bir meslek olarak görüldü; erkek öğretmenler evlenebilirken, kadın öğretmenler evlendiklerinde işlerine son verildi, bu uygulama pek çok bölgede, 20. yüzyılın ortalarına kadar devam etti. Bu uygulamanın savunucuları,

bir kadının evlendikten sonra öğretmenliğinin kuşkusuz en değerli öğrencileri olan kendi çocuklarıyla devam ettiğini ileri sürdüler. Annelere yönelik olarak, birçok tarihçi “anneliğin profesyonelleşmesi” adını verdiği, dönemin eğitim kuramlarını esas alan kılavuz kitaplar yayımladılar.

19. yüzyılda öğretmenlerin okuryazarlık seviyesinin biraz üstünde olmaları yeterliydi, ancak 19. yüzyıl reformcuları orta ve ileri düzey eğitimin de kadınlara açılması için baskı yaptılar. Kadınların yükseköğrenimine karşı çıkanlar bunu, daha önceki yazarların savunduğu gibi kadının onurunu yitirmesi ile değil, çok daha değerli bir şeyi, üreme kapasitesini yitirmesiyle ilişkilendirdiler. Bir kadının beynini çok fazla kullanmasının bitkin düşmesine ya da rahminin kansız kalıp büzüşmesine neden olacağını iddia ettiler. Reformcular bu iddialara karşı çıkarken, eğitimin kadınlara, ailelerinin ve çocuklarının hayatlarını iyileştirme imkânı sağlayarak onları daha iyi anneler haline getireceğini vurgulamayı sürdürdüler. Bunun gibi iddialar, uygulamada kadın öğretmenlere ve hemşirelere duyulan ihtiyaç ile kadınlardan gelen istikrarlı bireysel baskılarla beraber, giderek daha fazla fırsatı beraberinde getirdi. Avrupa’daki üniversitelerin çoğu ve Kuzey ve Güney Amerika’daki pek çok üniversite, hangi alanda eğitim göreceklere ilişkin kısıtlamalar ve sayılarını kesin bir biçimde sınırlayan kotalara rağmen, 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında kapılarını kadınlara açtılar; 1913’te Fransız üniversitelerinde 38.000 erkek öğrenciye karşın sadece 4.000 kadın öğrenci vardı. 1870’ler ve 1880’lerde, erkek öğrencilerin çamur ve taş atarak veya İskoçya’da yaşanmış bir olayda olduğu gibi sınıfa bir koyun getirip “gelişmemiş hayvanların” artık dışlanmadığını öğrendikleri yorumuyla gerçekleştirdikleri protestolara rağmen, kadınlar, Kuzey ve Güney Amerika ile Avrupa’da bazı tıp fakültelerine de devam ettiler.

19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında sömürge bölgelerinde yerli oğlan ve kız çocukları için eğitim fırsatları öncelikle misyonerler ile tarikatlar tarafından sağlandı ve ebeveynler çocuklarının din değiştirmesinden korktukları için onları bu okullara göndermekte tereddüt ettiler. Bu korkular yersiz değildi, çünkü 19. yüzyıl misyonerleri, eğitimi, içinde çalıştıkları toplumu “uygarlaştırma” ve “Hristiyanlaştırma” yolu olarak gördüler; bu nedenle, kızlara sağladıkları eğitim, büyük oranda ev idaresi ağırlıklıydı ve Fransız sömürgesi Batı Afrika’nın genel valisi Jules de Copper’in sözleriyle, “ailenin gelişimini sağlamak... ve yerli toplum içinde etkimizi sürekli kılacak şekilde tesis etmek için” tasarlanmıştı. ABD’de, böyle bir eğitim, zorla “ailenin geliştirilmesi” girişimiyle yerlilere sunuldu; birçok kabile yerlerinden edilerek onlara tahsis edilen arazilerde yaşamaya zorlandı; devlet görevlileri ve misyonerler genellikle çocukları ailelerinden koparıp yatılı okullara göndererek aile yaşamını tamamiyle altüst ettiler.

Kadınların eğitimini savunanlar amaçlarına ulaşmak için annelik üzerine muhafazakâr bir söylem kullanmakla birlikte, kadınların eğitimini modernliğin ve ilerlemenin bir işareti olarak gördüler. Örneğin, Hindistan’da erkek ve kadın reformcular, kadınların statüsünü iyileştirmek için diğer değişikliklerle birlikte, kız çocuklarına yönelik okulların açılması için de savunuculuk yaptılar ve Batılı eğitim almış Hintli erkeklere uygun eş yetiştirmek için büyük kentlerde birkaç okul açıldı. Bu okulların mezunları ve diğer eğitim almış kadınlar, kadınlar için Hintçe, Urduca ve İngilizce dergiler çıkarmaya başladılar. Benzer gelişmeler, kız çocuklarının tamamiyle kadınlardan oluşan bir ortamda eğitim görmeleri için kadınların aktif bir biçimde öğretmen olarak istihdam edildiği Mısır, Türkiye, İran ve Tunus gibi ülkelerde de yaşandı. Kızların bütünüyle dışı bir ortamda eğitilebilmesi için genellikle kadın öğretmenler istihdam

edildi. Mısır'da daha 1830'larda, genel tıbbi bakımın yanı sıra, aşılama ve doğum konusunda kadın sağlık memurları yetiştiren ayrı bir okul açıldı.

Birçok sömürge bölgesinde ve sanayileşmemiş bölgelerde, kadınlar için eğitim fırsatlarının genişlemesinin, şehirli elitlerin çok küçük bir kısmı ile sınırlanmış olduğunu, aynı şekilde okulların da çok az insana ulaştığını hatırd tutmak önemlidir. 1872 nüfus sayımına göre Brezilya'nın yaklaşık 10 milyonluk nüfusu içerisinde, aşağı yukarı 1 milyon özgür erkek ve yarım milyon özgür kadın okuma yazma biliyordu; okuma yazma bilen erkek kölelerin sayısı 1.000, kadınların ise 500 kadardı. Hindistan'daki sayılar bundan da düşüktü: 1901 nüfus sayımına göre herhangi bir dilde okuryazar olan kadınların oranı yüzde 0,7 iken, 1946 sayında bu oran yüzde 6'ya yükselmişti, erkek okuryazarlığı ise bunun iki katıydı. Böylece II. Dünya Savaşı sonrasına kadar, dünyanın çoğu yerinde eğitime erişimi belirlemede toplumsal sınıf ve aile geçmişi, toplumsal cinsiyetten daha önemliydi.

Afrika ve Asya'da sömürgecilik sonrası kurulan devletlerin çoğunluğunda eğitime erişim, sömürge hükümetleri zamanına göre daha fazlaydı ve okuryazarlık oranı yavaş yavaş yükselmeye 1960'larda başladı. Bununla birlikte, dünyanın başka yerlerinde olduğu gibi, en büyük fark en yoksul ülkelerdeydi; erkek çocuklarına kıyasla kız çocukları okula daha az ve daha kısa süre devam ettiler. Okullara kayıt, üniformalar ile kitaplar genellikle ücretliydi ve ebeveynler okul ücretlerini kız çocuklarından ziyade oğlan çocukları için ödemeye daha istekliydiler, çünkü eğitilmiş genç erkeklerin istihdam olanakları, eğitilmiş genç kadınlar için olanlardan çok daha fazlaydı. UNESCO'nun 1960'lardan beri tuttuğu istatistikler, beklendiği üzere, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin temel eğitimde en düşük, orta eğitim sonrasında ise en yüksek düzeyde olduğunu göstermektedir. Ancak, Latin Amerika ve Doğu Asya, 1980'lerde üniver-

sitelerdeki kadın katılımını erkek katılımıyla neredeyse eşitleyerek bu kalıbı kırmıştır; bu bölgelerde yükseköğretimdeki toplumsal cinsiyet eşitsizliği, –o dönemde– Avrupa ve ABD’dekine kıyasla daha düşüktü.

Müslüman ülkelerde kadınların eğitimini kısıtlayan ekonomik ve kültürel etmenler, kadın profesyonellere duyulan gereksinimle ve Kuveyt ile Suudi Arabistan gibi ülkelerdeki dev petrol gelirleriyle dengelenmiştir. 1970’lerde ve 1980’lerde orta ve üst sınıf kadınların yüksek eğitimdeki oranı gözle görülür biçimde yükseldi. Örneğin 1987’de Kuveyt’te yükseköğrenim yaşına gelmiş kadınların yüzde 21’ine karşılık erkeklerin sadece yüzde 12’si üniversitelere kayıt olmuştu; bunun neredeyse tam tersi bir toplumsal cinsiyet eşitsizliği yükseköğrenim yaşına gelmiş kadınların yüzde 18’ine karşılık, erkeklerin yüzde 28’inin üniversiteye kayıt olduğu Japonya’da görülmüştür. Müslüman bölgelerde kadınların en faal olduğu meslekler, kadınlara ve kız çocuklarına hizmet sundukları öğretmenlik ve sağlık hizmetleri gibi alanlardı ama mühendislik ve kimya gibi, genellikle cinsiyete göre ayrılmış çalışma yerlerinde çalışabildikleri alanlara da girdiler. Müslüman dünyasında eğitilmiş kadınlara sunulan fırsatlar, kadınların, evlerine, eşler ve anneler olarak kendi “doğal” mesleklerine dönme çağrılarına yol açan 1980’ler ve 1990’lardaki ekonomik durgunluk sonucu bir biçimde azaldı. Ancak, sadece Taliban yönetimindeki Afganistan’da meslek sahibi kadınlar çalışmaktan tamamen men edildiler.

20. yüzyılda dünyanın dört bir yanında kurulan komünist hükümetlerin en açık hedefi, eğitimde fırsat eşitliğini yaratmaktı ve hepsinde kadınların ve erkeklerin okuryazarlık oranları önemli ölçüde yükseldi ve yavaş yavaş eşitlenmeye başladı; örneğin 1978’de Çin’de, kız çocukları, ilköğrenim oranının yüzde 45’ini, yüksekokul ve üniversiteye kayıtların da yüzde 24’ünü oluşturuyordu. Lenin’in karısı

ve önde gelen bir Sovyet düşünürü olan Nadya Krupskaya, kadınların eğitimi ile sosyalizmin ilerlemesi arasındaki bağlantıya dikkat çekenler arasındaydı; kadınların “ziraat, hayvancılık, sanitasyon, teknoloji ve benzeri” alanlarda eğitim görmeleri gerektiğini savunuyordu. “Kalifiye işgücü eksikliği, işçi ve köylü cumhuriyeti için ciddi sonuçlar doğurma tehdidini barındırdığı için bu alanlarda eğitim görmeleri gerekmektedir” demişti. Sovyetler Birliği’ndeki birçok kadın onun tavsiyesine uydu. 1968’de tıp doktorlarının yüzde 72’si, avukatların yüzde 35’i ve mühendislerin yüzde 30’u kadındı. (Aynı yılda, karşılaştırılabilir istatistiklere göre ABD’de doktorların yüzde 7’si, avukatların yüzde 3,5’i, mühendislerin ise yüzde 1’i kadındı.) Bu tür istatistiklerden, genellikle komünizmin üstünlüğüymüş gibi bahsedilir ancak bunu söyleyenlerin gözden kaçırdığı gerçek şudur ki, tıp, hukuk ve bir noktaya kadar mühendisliğin ücreti ve statüsü, Batı dünyasındaki kadar yüksek değildi; 3. Bölüm’de gördüğümüz gibi statü ve ayrıcalıklar, parti liderliğinden gelirdi ki, burada da kadın sayısı çok azdı.

Krupskaya’nın vurguladığı gibi, komünist ülkelerdeki eğitilmiş kadınlardan beklenen, toplumsal cinsiyet eşitsizliğine ilişkin düşüncelerin de üzerinde, “işçi ve köylü cumhuriyetinin” gereksinimlerine öncelik vermeleridir; kadınların yazılı eserleri, sanatı, müziği ve diğer kültürel ürünleri, devletin amaçlarına hizmet etmelidir. Bu, bir dereceye kadar, 20. yüzyıldaki eski sömürge bölgeleri için de geçerliydi. En eğitilmiş kadınlar, eğitilmiş erkeklere katılarak; şiirlerinde, oyunlarında, denemelerinde, romanlarında ve şarkılarında, ulusal özgürlük temaları ve sömürge sonrası koşullara odaklandılar. Yine de, her iki durumda da, bazı yazarlar ve sanatçılar, siyasi yaşamda ve aile hayatında toplumsal cinsiyet ilişkilerini açıkça eleştirdiler. Sovyetler Birliği’nde, 1979’da bir grup kadın, şiir ve kurgu yazıların yanı sıra, kürtaç, çocuk bakımı, alkolizm, tecavüz ve doğumevlerine

ilişkin makalelerin yer aldığı bir yeraltı yayını olan *Kadın ve Rusya: Kadınlar İçin Kadınlara Almanak*'ı yazdı, daktilo etti ve dağıttı. Editörleri ve katkı verenler soruşturuldu ve devletin güvenlik teşkilatı olan KGB tarafından sorgulandıktan sonra dördü sürgüne gönderildi. Genel yayın yönetmeni, Tatyana Mamonova, bunu beklediklerini ancak erkek muhaliflerin desteğini görmemelerine şaşırdıklarını belirterek, "o muhalifler ki sadece kendi meseleleri söz konusu olduğunda 'muhalif'; kadınlara karşı tutumlarında bütünüyle yandaş ve cinsiyetçiydiler" yorumunu yapmıştı. Nijeryalı roman yazarı Buchi Emecheta, *Double Yoke* (1982) adlı kitabında, bir kadının, geleneksel itaatkâr eş olarak kendisinden beklenenler ile başarının ve bağımsızlığın çağdaş değerleri arasında sıkışmışlığını anlatır. Mısırlı tıp doktoru ve yazar Nawal El-Sa'adawi'nin, *Woman at Point Zero (Sıfır Noktasındaki Kadın)* (1977) adlı romanında ana karakter, zorla sünnet edilmiş ve istismarcı yaşça büyük bir adamla evlendirilmiş bir kadındır; bu kadın daha sonra fahişelik yapmış ve en sonunda sevdiği adam tarafından terk edilmiştir.

1970'lerde, Batılı ülkelerde de kadın yazını toplumsal cinsiyet meselelerini daha açık biçimde ortaya koymaya başlamıştır; bunda kadınların özgürleşme hareketiyle birlikte ortaya çıkan feminist bilinçlenmenin payı büyüktür. Bu durum bazı kuramcıları, kadınların dilin kendisiyle olan ilişkisi meselesini keşfetmeye sevk etmiştir. Batı dillerinin çoğu, bir noktaya kadar toplumsal cinsiyete göre çekimlidir; 1970'lere kadar hepsinde eril zamirler ve diğer eril kelimeler hem kadınlar hem de erkekler için kullanılmıştır. Dilde açıkça görülen toplumsal cinsiyet yapılarının yanı sıra, bütün edebiyat türlerinde eril bakış açısının tarihsel baskınlığı da bazı Avrupalı ve Amerikalı kadın yazarlarda bir "sessizlik" duygusu yaratmış ve yazarlar ayrı bir "kadın dili" yaratıp yaratamayacakları üzerine kafa yormaya başlamışlardır.

Bu yorum, geçmişte böyle bir dile ilişkin bir arayışa ve kadınların ayrı ritüeller veya hatta ayrı bir kültür geliştirdiği durumlar üzerine düşünmeye sevk etti; kadınların öğrenme kalıpları, ahlaki gelişimleri, vücut dilleri ve kelime seçimleri, erkeklerinkilerden tamamen ayrı bir biçimde tanımlandı. Bu çalışmaya, açıkça feminist müzik, sanat, heykel, şiir ve yaratıcı ifadenin diğer biçimlerinin yaratılması eşlik etti. Bazı durumlarda bu yeni parçalar, kadınların yaratıcılığının tarihteki örnekleriyle ilişkilendirildi; örneğin görsel sanatçı Judy Chicago, ana tanrıçadan başlayıp, ressam Georgia O'Keeffe'e kadar uzanan 39 eğitilmiş ve yaratıcı kadını kapsayan, resimli tabaklar ve nakışlı masa örtüleriyle bezenmiş, özenle hazırlanmış yer ayarlamalarıyla "Akşam Yemeği Ziyafeti" adlı bir çalışma yaptı.

Ayrı bir kadın edebiyatı ile sanatsal dil arayışı ve yaratımı, bazı feminist yazar ve sanatçıların da içinde olduğu birçok kişiye yanlış bir düşünce gibi geldi, çünkü bu, geçmişte her zaman kadınların yaratıcı imkânlarını sınırlayan toplumsal cinsiyet farklılıklarına ilişkin kavramlara geri dönüş olarak görünüyordu. "Kadın dili" veya "kadın sanatı" kavramı, daha fazla fırsat eşitliğinin savunuculuğunu yapanlar için değil; Aristoteles, Aquinas veya Wu Hao için kabul edilebilir şekillerde beyin ve rahimi ilişkilendiren bir tür biyolojik özcülük üzerine temellendirilmiş gibi göründü. 1990'larda Batılı kuramcılar, özcülüğün hafif bir doku-nuşundan bile büyük ölçüde uzaklaşarak sosyal inşacı bir bakış açısına yakınlaşarak; toplumsal cinsiyet farklılıklarının toplumsal olarak inşa edildiği, tarihsel olarak değiştiği ve hatta belki de performatif ve kolayca yönlendirilebilir olduğu kabul edilmesi halinde, herhangi bir tür "kadın dili" üzerine, konuşmanın pek bir anlamı olmadığını savundular.

Günümüz dünyasında ayrı bir kadın kültürünün varlığı üzerine yapılan tartışmaların, belki de, kadınların ve erkeklerin genellikle ayrıştırıldığı ve toplumsal cinsiyetin değişmez

eril ve dişil doğalardan kaynaklanan bir şey olarak anlaşıldığı b6lgelerde yapılması daha uygun olabilir. Her ne kadar d6nyanın her yanındaki y6ksek eğitim almış kadınlar ve erkekler gitgide daha fazla uluslararası edebi ve sanatsal bir k6lt6r6 paylaşsalar da, d6nyanın bir6ok yerinde kadınlar ve erkekler i6in ayrışan rit6eller devam etmektedir. 6rneğin, Tunus k6ylerindeki kadınlar 6ocuklarına, onlarla ilgili umut ve hayallerini dillendirdikleri ninniler besteler ve s6ylerler. Mısır'daki Bedevi kadınlar 6ocuklarına, annelerinden ve b6y6kannelerinden 6ęrendikleri abartılı olay 6rg6leriyle s6sledikleri ayrıntılı masallar anlatırlar. Eğitimin daha da yaygınlaşmasının bu t6r bir geleneksel k6lt6re nasıl etki edeceğini s6ylemek zordur, kaldı ki ge6mişte de kuşkusuz dış etkilere maruz kalmalarına rağmen t6m bunlar kaybolmamıştır.

Bu kitaptaki diğer konu başlıklarının 6oğunda olduğu gibi, 21. y6zyılın başlangıcında toplumsal cinsiyet ile k6lt6r arasındaki ilişki de birbiriyle 6elişen eğilimlerle doludur. Basılı yayın rakamları, okula kayıtları, sanatsal ve m6zikal 6retim ve 6eşitli diğer istatistiklerden elde edilen verilere g6re, kadınların ve erkeklerin olanakları daha eşit hale gelmektedir. 1980'lerin başında, Latin Amerika ve Karayipler'deki bir6ok 6lkede y6ksek6ęretimde kadınların sayısı erkeklerinkini ge6ti, bu durum ABD'de ilk kez 1998'de ger6ekleşti; 2009'da Amerikalı y6ksekokul 6ęrencilerinin y6zde 57'si kadındı. 1990'da New York m6zelerinde sergilenen sanat eserlerinin sadece y6zde 5'i kadınlar tarafından yapılmıştı, buna karşılık galerilerde (6ağdaş sanat6ılara yer verenlerde) sergilenen eserlerin yaklaşık y6zde 20'si kadınların elinden 6ıkmıştı. Bir diğer taraftan, toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri h6l6 t6m d6zeylerde mevcuttur. 2003 yılında ABD'de doktora programı bulunan 6niversitelerdeki profes6rlerin sadece y6zde 18'i kadındı, oysa 6niversitelerdeki yarı zamanlı işg6c6n6n y6zde 50'sinden fazlasını kadınlar oluşturuyor-

du. Şimdilerde galerilerde sergilenen sanat eserlerinin yüzde 20'si kadınlar tarafından yapılmış olsa da, sanatçıların yarıdan fazlası ve lisans derecesini güzel sanatlar alanında alanların üçte biri kadındır. Bu demektir ki, kadın sanatçılar eserlerini sergileme noktasında oransal olarak daha büyük güçlüklerle karşılaşmaya devam ediyorlar. En elit tabakada ise toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri çok belirgindir: Dünyada en yüksek ücret alan film yıldızlarının, -2000 yılında film başına 20 milyon dolar üzeri alanlar- çoğu kadın değil erkektir. En yüksek ücretlerin ödendiği, -şüphesiz çağdaş kültürel yaşamın önemli parçalarından biri olan- spor yıldızları arasında eşitsizlik çok daha fazladır.

Bu eşitsizliklerin bazıları, toplumsal cinsiyet ayrımı yapılarak geçirilen yılların -veya yüzyılların- birikimidir ve zaman içinde kaybolabilir. Yeni iletişim teknolojilerinin peygamberleri de, -üniversite, galeri, müzikal kayıt- gibi eskiden kalma kültürel biçimlerin yakın gelecekte kaybolacağını; bunların yerini, bilgisayar ya da cep telefonu destekli eğitim, sergileme ve dağıtım biçimlerinin alacağını öngörmektedirler. Bu gelişmelerin savunucuları olasılıkları övmekte ve tüm bunların, kültürü, yaratıcı düşünceye sahip ve dijital teknolojiye erişebilen herkese açık hale getirerek demokratikleştireceğini iddia etmektedirler. Eleştirenler ise, dünya nüfusunun çoğunluğunun halen bilgisayar erişiminin olmadığını, her yıl daha fazla insanın cep telefonlarına erişim sağladığını ancak bunun, özgün yerel kültürleri zenginleştirmekten ziyade, ticari küreselleşmeye ve kültürel tek türleştirmeye yol açtığına işaret etmektedirler. Yeni iletişim teknolojilerinin toplumsal cinsiyeti nasıl şekillendireceğine dair anlaşmazlıklar da benzer biçimde keskindir. Erkekler ve oğlan çocukları bugüne kadar dijital teknolojiyi, kadınlara ve kız çocuklarına göre daha fazla kullandılar. Bu eşitsizlik sadece kısmen, pornografiye adanan internet trafiğinin yüksek oranıyla bağlantılandırılabilir. Bu devam edecek

mi? Veya kişinin kimliğinin kolayca gizlenebildiği internet ve ağı, erkek isimleriyle yazan kadınların yüzyıllardır başaramadığını başarıp, yaratıcı ürünlerin üreticiye göre değil sadece ürüne dayalı olarak değerlendirilmesini sağlayacak mı? Eğer bu gerçekleşirse, iyi mi olacak yoksa bir şeyler kaybedilecek mi?

EK OKUMA ÖNERİLERİ

Feminist eleştiri; deha, özgünlük, yetenek, şöhret ve tarz gibi kültürel kavramların nasıl cinsiyetleştirildiği anlayışını ortaya koydu: Elizabeth C. Baker ve Thomas B. Hess'in editörlüğündeki *Art and Sexual Politics. Women's Liberation, Women Artist and Art History* (New York: Macmillan, 1973) kitabının 1-43 sayfalarında yer alan Linda Nochlin'in "Why are There No Great Women Artists?" makalesi; Rozsika Parker ve Griselda Pollock'un *Old Mistresses: Women, Art and Ideology* (New York: Pantheon Books, 1981); Berenice A. Carroll'ın *Journal of Women's History*, 2 (1990, s. 136-163), "The Politics of 'Originality': Women and the Class System of the Intellect" başlıklı makalesi; Gladys Engel Lang ve Kurt Lang'ın *Etched in Memory: The Building and Survival of Artistic Reputation* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1990); Fredrika H. Jacobs'ın *Defining the Renaissance Virtuosa: Women Artists and the Language of Art History and Criticism* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997); Joan Bellamy, Anne Laurence ve Gill Perry'nin editörlüğünde yayımlanan *Women, Scholarship and Criticism: Gender and Knowledge c. 1790-1900* (New York: Manchester University Press, 2000); Mary Sheriff'in *Moved by Love: Inspired Artists and Deviant Women in Eighteenth-Century France* (Chicago: University of Chicago Press, 2004);

Norma Broude ve Mary D. Garrard'ın editörlüğünde yayımlanan *Reclaiming Agency: Feminist Art History after Postmodernism* (Berkeley: University of California Press, 2005) isimli eserlere bakılabilir.

Profesyonellik kavramlarının ve hiyerarşik sosyal yapıların bir bilim dalı olarak tarihi şekillendirme serüveni için, Bonnie Smith'in *The Gender of History: Men, Women, and Historical Practice* (New York: Oxford University Press, 1998); Julie Des Jardins'in *Women and the Historical Enterprise in America: Gender, Race, and the Politics of Memory, 1880-1945* (Chapel Hill: University of North Carolina, 2003); Deborah Gray White'in editörlüğünde yayımlanan *Telling Histories: Black Women Historians in the Ivory Tower* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2008) isimli eserlerine bakılabilir.

Gill Perry'nin *Gender and Art* (New Haven, CT: Yale University Press, 1999) eseri, sanatın üretimi, tüketimi ve yorumlanması alanlarındaki toplumsal cinsiyet farklılıklarına mükemmel bir giriştir. Kelley A. Hays-Gilpin'in *Ambiguous Images: Gender and Rock Art* (Walnut Creek, CA: AltaMira, 2004) ve Patricia Hayes'in *Visual Genders, Visual Histories: A Special Issue of Gender and History* (Malden, MA: Blackwell, 2006) adlı eserleri sanatın özgül dallarına ilişkin analizler sunar.

Kadın sanatçıların eserlerinin bir araya getirildiği birçok koleksiyon vardır ve bunların çoğu, kadınların çalıştığı sosyal ortama ilişkin tartışmalar içerir. Genel bakış için Wendy Slatkin'in *Women Artists in History from Antiquity to the 20th Century* (4. baskı, Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 2000); Nancy G. Heller ve Nancy Grubb'un editörlüğünde yayımlanan *Women Artists: An Illustrated History* (4. baskı, New York: Abbeville Press, 2004); Whitney Chadwick'in *Women, Art, and Society* (4. baskı, Londra: Thames and Hudson, 2007) isimli eserlerine bakınız. Daha

uzmanlaşmış çalışmalar arasında şunlar sayılabilir: Marsha Weidner, *Flowering in the Shadows: Women in the History of Chinese and Japanese Painting* (Honolulu: University of Hawai Press, 1990); editörlüğünü Salah Hassan'ın yaptığı *Gendered Visions: The Art of Contemporary Africana Women Artists* (Totowa, NJ: Africa World Press, 1997); editörlüğünü Mieke Bal'in yaptığı *The Artemisia Files: Artemisia Gentileschi for Feminists and Other Thinking People* (Chicago: University of Chicago Press, 2000); Marion Arnold ve Brenda Schmahmann'ın editörlüğüyle yayımlanan *Between Union and Liberation: Women Artists of South Africa 1910-1994* (Burlington, VT: Ashgate, 2005). Rozsika Parker'ın *The Subversive Stitch: Embroidery and the Making of the Feminine* (Londra: Woman's Press, 1984) adlı eseri, kadınların yüzyıllardır yaptıkları nakış işlerini, ideolojik ve sosyal bağlamda irdeler. Sanat tarihinin gerçekten eğlenceli bir bakış açısıyla yeniden ele alındığı *The Guerilla Girls' Bedside Companion to the History of Western Art* (New York: Penguin Books, 1998), bir grup kadın sanatçı ve sanat profesyonelinin (goril maskeleri taktıkları) posterlerini ve performanslarını kullanarak, sanat dünyasındaki cinsiyetçiliği ve ırkçılığı yansıttıkları bir grup çalışmasıdır.

Müzikte toplumsal cinsiyet konusunda yapılan çalışmalar görsel sanatlardakine göre daha azdır ama her yıl yenileri çıkmaktadır. Susan C. Cook ve Judy S. Tsou'nun editörlüğünde yayımlanan *Cecelia Reclaimed: Feminist Perspectives on Gender and Music* (Urbana: University of Illinois Press, 1994) sağlam bir giriş sunar. Önemli koleksiyonlardan Mary Ann Smart'ın editörlüğündeki *Siren Songs: Representations of Gender and Sexuality in Opera* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2000); Todd C. Borgerding'in editörlüğüyle yayımlanan *Gender, Sexuality, and Early Music* (New York: Routledge, 2002);

Tulia Magrini'nin editörlüğündeki *Music and Gender: Perspectives from Mediterranean* (Chicago: University of Chicago Press, 2003) adlı eserlere bakılabilir. Kadın müzisyenlere genel bakış için şu eserlere müracaat edilebilir: Carol Neuls-Bates, *Women in Music: An Anthology of Source Readings from the Middle Ages to the Present* (New York: Harper and Row, 1982); Jane Bowers ve Judith Tick'in editörlüğüyle yayımlanan *Women Making Music: The Western Art Tradition, 1150-1950* (Urbana: University of Illinois Press, 1986); Ellen Koskoff'un editörlüğüyle çıkan *Women and Music in Cross-Cultural Perspective* (New York: Greenwood Press, 1987); Kimberley Marshall'ın editörlüğündeki *Rediscovering the Muses: Women's Musical Traditions* (Boston: Northeastern University Press, 1993). Daha uzmanlaşmış çalışmalar için, Lucy O'Brien'in *She Bop: The Definitive History of Women in Rock, Pop, and Soul* (New York: Penguin Books, 1996); Ralph P. Locke ve Cyrilla Barr'ın editörlüğünde yayımlanan *Cultivating Music in America: Women Patrons and Activists since 1860* (Berkeley: University of California Press, 1997); Thomasin LaMay editörlüğündeki *Musical Technologies of Queer Identity from Homer to Hedwig* (Berkeley: University of California Press, 2005) ve Marion Leonard'ın *Gender in the Music Industry: Rock, Discourse and Girl Power* (Burlington, VT: Asgate, 2007) adlı eserlerine bakılabilir.

Edebiyat eserlerinde toplumsal cinsiyet çalışmaları ve kadın yazarlar ile ilgili yüzlerce kitap ve binlerce makale vardır. Bunlara erişimin en iyi yolu, basılmış veya çevrimiçi bibliyografyalardır. Bunlar arasından şunları sayabiliriz: Diane E. Marting, *Women Writers of Spanish America: An Annotated Bio-bibliographical Guide* (New York: Greenwood Press, 1987); Betty S. Travitsky ve Josephine A. Roberts, *English Women Writers, 1500-1640: A Reference Guide (1750-1996)* (New York: G.K. Hall,

1997); Sharon Ouditt, *Women Writers of the First World War: An Annotated Bibliography* (Londra: Routledge, 2000). University of Wisconsin, The Women's Studies Librarian's Office'in kadın yazarlar üzerine birçok kaynağı içeren mükemmel bir mega-sitesi vardır. <http://womenst.library.wisc.edu/resources/research/women-writer.html>.

Resmi eğitim üzerine son zamanlara kadar yapılan çalışmaların çoğu, bunun oğlanlar ve erkeklerle sınırlı olduğu gerçeğinden ya hiç bahsetmedi ya da çok az bahsetti. Erkekler kadar kadınların ve kızların eğitime de eğilen genel çalışmalar için, H. Waren Button'ın *History of Education and Culture in America* (Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1989); Benjamin A. Elman ve Alexander Woodside'in editörlüğündeki *Education and Society in Late Imperial China, 1600-1900* (Berkeley: University of California Press, 1994); Pavla Miller'in *Transformations of Patriarchy in the West, 1500-1900* (Bloomington: Indiana University Press, 1998); Stephen Tozer ve arkadaşlarının *School and Society: Historical and Contemporary Perspectives* (Boston: McGraw-Hill, 1998); Peter N. Stearns'in *School and Students in Industrial Society: Japan and the West, 1870-1940* (Boston: Bedford Books, 1998); R.A. Houston'ın *Literacy in Early Modern England: Culture and Education 1500-1800* (2. baskı, Londra: Longman, 2001) adlı eserlerine bakınız.

Özellikle kadınların eğitime odaklanan bir dizi çalışma vardır. Avrupa için, Christine Johansen, *Women's Struggle for Higher Education in Russia, 1855-1900* (Kingston ve Montreal: McGill-Queens University Press, 1987); editörlüğünü Dale Spender'in yaptığı *The Education Papers: Women's Quest for Equality in Britain, 1850-1912* (New York: Routledge, 1987); Gerda Lerner, *The Creation of Feminist Consciousness: From the Middle Ages to Eighteen-Seventy* (Oxford: Oxford University Press, 1993); Sharif

Gemie, *Women and Schooling in France, 1815-1914: Gender, Authority, and Identity in the Female Schooling Sector* (Keele: Keele University Press, 1995); Sara Delamont, *A Woman's Place in Education: Historical and Sociological Perspectives on Gender and Education* (Aldershot: Avebury 1996); Barbara J. Whitehead'in editörlüğündeki *Women's Education in Early Modern Europe: A History 1500-1800* (New York: Garland, 1999); Jane Martin, *Women and the Politics of Schooling in Victorian and Edwardian England* (Londra: Leicester University Press, 1999); Patricia M. Mazon, *Gender and the Modern Research University: The Admission of Women to German Higher Education, 1865-1914* (Stanford, CA: Stanford University Press 2003); Heidi Brayman Hackel, *Reading Material in Early Modern England: Print, Gender and Literacy* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005). ABD için, Lynn Gordon'un *Gender and Higher Education in the Progressive Era* (New Haven, CT: Yale University Press, 1990); John L. Rury'nin *Education and Women's Work: Female Schooling and the Division of Labor in Urban America* (Albany: State University of New York Press, 1991); Amy McCandless'in *The Past in the Present: Women's Higher Education in the Twentieth-Century American South* (Birmingham: University of Alabama Press, 1999); Elizabeth Edwards'in *Women and Teacher Training Colleges, 1900-1960: A Culture of Femininity* (New York: Routledge, 2001) adlı eserlerine bakınız. Afrika için, Marianne Bloch ve arkadaşlarının *Women and Education in Sub-Saharan Africa: Power, Opportunities and Constraints* (Boulder, CO: Lynne Reinner, 1990) adlı eserine bakınız. Asya için, Barbara Rose'un *Tsuda Umeko and Women's Education in Japan* (New Haven, CT: Yale University Press, 1992); Dorothy Ko'nun *Teachers of the Inner Chambers: Women's Culture in Seventeenth-Century China* (Stanford, CA: Stanford

University Press, 1994); Carol Chapnick Mukhopadhyay ve Susan Seymour'un editörlüğündeki *Women, Education, and Family Structure in India* (Boulder, CO: Westview Press, 1994); Gail Minault'nun *Secluded Scholars: Women's Education and Muslim Social Reform in Colonial India* (Oxford: Oxford University Press, 1998) adlı eserlerine bakılabilir. Müslüman dünyası için, Kaye Haw'ın *Educating Muslim Girls: Shifting Discourses* (Buckingham: Open University Press of America, 2004) adlı eserine bakınız. Latin Amerika için Francine Rose Masielo'nun *Between Civilization and Barbarism: Women, Nation, and Literary Culture in Modern Argentina* (Lincoln: University of Nebraska Press, 1992); Nelly P. Stromquist'in editörlüğündeki *Women and Education in Latin America: Knowledge, Power, and Change* (Boulder, CO: Lynne Reinner, 1992) adlı eserlere bakınız.

Modernite, ulus ve ırk kavramlarının toplumsal cinsiyet bakış açısıyla inşasında eğitimin rolünü irdeleyen eserler arasından şunlar sayılabilir: Stephen J. Heathorn, *For Home, Country, and Race: Constructing Gender, Class, and Englishness in the Elementary School, 1880-1914* (Toronto: University of Toronto, 2000); Nancy Lesko'nun editörlüğündeki *Masculinities at School* (Thousand Oaks, CA: Sage, 2000); Joyce Goodman ve Jane Martin editörlüğünde yayımlanan *Gender, Colonialism and Education: The Politics of Experience* (Portland, OR: Woburn, 2002); Margaret W. Ferguson, *Dido's Daughters: Literacy, Gender, and Empire in Early Modern England and France* (Chicago: University of Chicago Press, 2003); Reine Lewis ve Nancy Micklewright editörlüğünde hazırlanan *Gender, Modernity and Liberty: Middle Eastern and Western Women's Writings* (New York: I. B. Tauris, 2006).

Gelişmekte olan ülkelerdeki güncel sorunları toplumsal cinsiyet ve eğitim çerçevesinde ele alan birkaç iyi çalışma

vardır: Jill Ker Conway ve Susan C. Bourque editörlüğünde yayımlanan *The Politics of Women's Education: Perspectives from Asia, Africa, and Latin America* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1993); Elizabeth M. King ve M. Anne Hill'in editörlüğünde yayımlanan *Women's Education in Developing Countries: Barriers, Benefits, and Policies* (Baltimore, ND: Johns Hopkins University Press, 1993); Gace C.L. Mak, *Women, Education and Development in Asia* (New York: Garland, 1996); Christine Heward ve Sheila Bunwaree editörlüğünde hazırlanan *Gender, Education, and Development: Beyond Access to Empowerment* (Londra: Zed Books, 1998); Sheena Erskine ve Maggie Wilson, *Gender Issues in International Education: Beyond Policy and Practice* (New York: Falmer Press, 1999); Regina Cortina ve Nelly P. Stromquist editörlüğünde yayımlanan *Distant Alliances: Promoting Education for Girls and Women in Latin America* (New York: Routledge, 2000); Reitumetse Obakeng Mabokela editörlüğünde yayımlanan *Soaring beyond Boundaries: Women Breaking Educational Barriers in Traditional Societies* (Rotterdam: Sense, 2007).

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Cinsellik

Tarihçiler, toplumsal cinsiyeti ele almaya başlamadan çok önce siyaset, emek, din ve eğitim gibi, bu kitabın bölümlerinin çoğu üzerinde çalıştılar. Cinsellik bunlardan farklıdır çünkü ancak kadınların tarihinin gelişmesinden sonra kapsamlı bir tarihsel inceleme başlığı haline gelmiştir; yeni alanların en iyi göstergesi, uzmanlaşmış dergilerdir ve *Journal of History of Sexuality* dergisi, 1990 yılında yayımlanmaya başlamıştır. Fransız filozof Michel Foucault gibi cinsellik tarihinin en önde gelen bazı kuramcıları, geleneksel tarihin yaptığı gibi, öncelikli olarak eril deneyime odaklanmışlarsa da toplumsal cinsiyet ve cinsellik, tarihin araştırma konuları olarak ortaya çıkış zamanlamaları ve konularının doğası bakımından birbirleriyle yakın bir biçimde ilişkilendirilir. Aslında cinsellik konusu, tarihin diğer araştırma konularının tam tersi bir sorunla karşılaşabilir; şöyle ki araştırmacıların, cinselliği incelerken bir analiz kategorisi olarak toplumsal cinsiyetin önemi konusunda ikna olmalarından ziyade, cinsellik ve toplumsal cinsiyet arasındaki ayrımı hatırlatmak gerekebilir.

Böylesi ayrımlar tarihsel ve kültürel bakımdan çeşitlilik gösterir; örneğin bazı kültürlerde cinsellik temelde –top-

lumsal cinsiyetlendirilmiş bir yönelim olarak anlaşılabilirken— bir kişinin aynı veya karşı cinsten biriyle cinsel ilişkiyi arzulaması —ya da cinsel ilişkiye girmesi—, başka kültürlerde öncelikli olarak kişinin cinsel partnerlerinin sayısı, yaşı veya cinsel birleşmede kişinin üstlendiği rol bağlamında düşünülebilir. (Bu roller genellikle, diğerinin vücut deliğine bir şey, genellikle penis sokan kişi anlamında “aktif”, sokulan kişi anlamında “pasif” olarak tanımlanır. Bu terimler tabii ki hayli cinsiyetleştirilmiştir ve eril deneyimden türetilmiştir.) Öte yandan bazı kültürlerde toplumsal cinsiyet, cinselliğin bir uzantısı olarak görülür: Erkekler, kadınlarla cinsel ilişkiye giren, çocuklara babalık edenler olarak; kadınlar, erkeklerle cinsel ilişkiye giren ve bu ilişki sonucunda, her zaman değilse bile, çocuk doğuran bireyler olarak tanımlanır. 1. Bölüm’de ele alındığı gibi, bazı kültürlerde kişiler, cinsel partnerlerinin kimliğine göre değil, giyim kuşamlarına ve üstlendikleri görevlere bakılarak üçüncü cins kategorisine sokulurlar.

Cinselliğin kaynakları, sınırları ve anlamları da en az toplumsal cinsiyetinkiler kadar tartışmalıdır. Günümüzde “bireyin cinsiyetine bağlı yapısı ya da yaşamı” ya da “cinsel işlevlere, arzulara vb. sahip olma veya bunları kullanma” olarak tanımlanan “cinsellik” sözcüğü oldukça yenidir, İngilizceye ve Batı dillerinin çoğuna 1800’lerde girmiştir. Aşağıda daha detaylı biçimde ele alacağımız üzere, o dönemde, bedene ilişkin yeni fikirler, evlilik kalıplarındaki değişimler, toplumsal cinsiyet farklılıklarına ilişkin yeni kavramlar ve insanların yaşamlarını kontrol eden yeni yöntemler, Batılı ülkelerde bilim insanlarının genellikle “modern cinsellik” olarak tanımladığı kavramda bir araya getirildi. Bazı tarihçiler, düşüncedeki bu değişimin sadece “modern” cinselliği yaratmakla kalmadığını, aynı zamanda cinselliğin kendisini de baştan yarattığını iddia ederler. Çünkü eski yüzyıllarda insanlar bir “cinselliğe” sahip olduklarını

düşünmemişlerdir veya şimdi bize açıkça öyle görünse de, kendilerini cinsel olarak sınıflandırmamışlardır. Bu bilim insanları, Antik Yunan ve Latin ortaçağında “cinsiyet” veya “cinsel” sözcüklerinin bile bulunmadığına işaret ederek, eski çağları tartışırken “cinsellik” sözcüğünü kullanmaktan kaçınılması gerektiğini savunurlar. Elbette aynı şey, bu kitapta kullandığımız biçimiyle “toplumsal cinsiyet” kavramı için de doğrudur; ancak geçmişi keşfederken modern kategorileri kullanmak, dikkatli olduğumuz sürece kabul edilemez bir uygulama değildir, çünkü geçmişe yönelik incelemeler her zaman bugünün anlayışları ile ve bugünün meselelerinden hareketle yapılır. Bu nedenle bu bölümde “cinsellik” terimi, bugün yaygın olarak anlaşıldığı biçimiyle kullanılacaktır ve cinsellik ile toplumsal cinsiyet arasındaki kesişmelerin bazıları incelenecektir.

Toplumsal cinsiyet ve cinselliğin ilişkilendirildiği hususlardan birisi, her ikisinin de önemsizleştirilmiş ve tartışmaya açık veya marjinal bilimsel araştırma alanları olarak görülmüş olmasıdır. Avrupa’da ortaçağ cinselliği üzerine ilk araştırmacılardan Vern Bullough, 1960’larda –“cinsel devrim”in on yılı– eşcinsellik, fahişelik ve tra(n)vestizm konuları üzerine yaptığı araştırmaların, tarih dergilerince uygunsuz bulunarak reddedildiğini bildirirken, cinsiyet tartışmalarından bütünüyle kaçınan Edith Hamilton’ın *The Greek Way* gibi kitapları en çok satanlar arasındaydı. Bu tutum 1970’lerde sosyal tarih ve kadın çalışmalarının ilerlemesiyle değişmeye başladı. Kadınların bedenlerinin ve cinsel yaşamlarının tarihi, sık sık cinsel ilişkilerin –geçmişte ya da bugün– güç ilişkileri olduğunu savunan ki bu fikir “kişisel olan politiktir” sloganında yansımaları bulmuştur, feminist araştırmalar içinde önemli bir alan haline geldi. Feminist araştırmalar kapsamında yapılan cinsellik çalışmaları, çok tartışmalı pek çok alan yaratmıştır. Bunlardan ilki, beden, cinsel arzu ve annelik deneyiminin kadınlar için ne düzeyde

birer güç kaynağı olduğuna ilişkin tartışmadır. Kadınlar bedenlerini, anne çocuk bağını ve cinsel duygularını yüceltmeli mi yoksa bunu yapmak “biyoloji kaderdir” şeklindeki çirkin kavrayışı pekiştirir mi? İkinci tartışma ise pornografi veya sado-mazoşizm gibi cinsel pratiklerle ilgilidir. Bunlar illaki kadına zarar verir mi yoksa “feminist” bir pornografi veya sado-mazoşizm olabilir mi? Pornografi kadınların medeni haklarını kısıtlar mı, yoksa diğer tüm sansürler gibi pornografinin sansürlenmesi, nihayetinde yasakladığı şeyden daha mı tehlikelidir? Üçüncüsü ise, diğer ikisine nazaran tarihten ve dinden çok daha fazla tarihi ve dini örneğe dayandırılan bir anlaşmazlık alanıdır; cinsel edime değer biçme konusunu ele alır. Buna göre dinsel nedenlerle cinsel ilişkiden uzak durmak veya bakire yaşamı sürdürmek özgürleştirici bir seçenek olabilir mi yoksa bu her zaman için baskıya bir örnek midir? Bireyin “cinsel kimliğini” bulmasına ve ifade etmesine yaptığımız çağdaş vurgu, bilim insanların geçmişteki kadınların yaşamlarını yanlış yorumlamalarına sebep olabilir mi? Son olarak, cinsellik ve toplumsal cinsiyet nasıl ilişkilidir: Bir erkek veya bir kadın olmanın kültürel tanımları ile cinsel yönelim, erotik arzu ve cinsel edimler gibi konular arasında nasıl bir ilişki vardır?

1970’lerde ve 1980’lerde, cinselliğin tarihine ilişkin bilimsel araştırmaların çoğu gey hakları hareketinden esinlendi ve gey ile lezbiyen çalışmalarındaki yükselişin parçasıydı. Eşcinsel ilişkilere odaklanan çalışmalar geniş tartışmalara yol açtı: Eşcinsellik ne ölçüde “biyolojikti” ve ne ölçüde toplum tarafından inşa ediliyordu? Eski toplumlarda eşcinsel ilişkiler öncelikle insanların eylemleri olarak mı görüldü yoksa insanlar kendilerini eşcinsel “olarak” algıladılar mı? (Bu genellikle “kimliklere karşı eylemler” tartışmasıyla ilişkilidir.) Kadın tarihinin gelişimi bilim insanlarını, erkeklerin tarihteki deneyimini “erkekler” açısından (öznelarının erkekler olduğunu fark etmeksizin sadece “erkeğin tarihini” incelemekten zıya-

de) keşfetmeye başlamalarına yol açtığı gibi, gey ve lezbiyen çalışmaları da birkaç bilim insanını, heteroseksüelliğin tarihsel inşasını keşfetmeye sevk etti. Heteroseksüelliğin inşa edilmiş doğasının farkına varmak, birçok tarihçiye, tarihin büyük bölümünün aslında “erkeklerin tarihi” olduğunun farkına varmak kadar zor geldi. Kültürel analist Eve Sedgwick, alaycı bir dille, “Heteroseksüelliği tarihsel anlamda görünür kılmak zordur, çünkü heteroseksüelliğin, tıpkı Tarih gibi, kendisini, Miras, Evlilik, Hanedan, Aile Hayatı ve Nüfus gibi kurumsal takma adların altında maskeleyesine izin verildi” demektedir.

Feminizm ve gey-lezbiyen çalışmalarından çıkan konuların yanı sıra, cinselliğin tarihine ilişkin çalışmalar da, Batı’daki cinselliğin antikçağlardan günümüze kadarki seyrini kapsama amacı taşıyan, birden fazla ciltten oluşan *Cinselliğin Tarihi* eserini 1976’da yayımlamaya başlayan Michel Foucault’nun düşünceleriyle şekillenmiştir. Foucault’nun 1984’teki ölümüne kadar sadece üç cildi yayımlanmış olmasına rağmen, ilk kitap, Foucault’nun hapisaneler, delilik ve tıp üzerine yazdığı eserlerle birlikte, kendinden sonra gelen tarihçileri büyük ölçüde etkilemiştir.

Foucault, Batı’da cinselliğin tarihinin, özgür bir biyolojik dürtünün gitgide bastırılması yerine “cinselliğin söyleme dönüşmesi” ile tanımlandığını iddia etmiştir. Bu süreç, Hristiyanlık’ta, bir rahibin karşısında, önce eylemlerin ardından düşüncelerin ve arzuların dille ifade edilmesini gerektiren günah çıkarma pratiğiyle başlamıştır. Bu pratik, Reform Hareketleri sonrası, Katoliklerden daha kapsamlı ve daha sık günah çıkarmaları istenmesi ile birlikte daha fazla yaygınlaşmıştır. Protestanlar ise rahibe sözlü günah çıkarma yerine, kendi vicdanlarını bireysel olarak sorgulamışlardır. Foucault’nun ileri sürdüğü üzere, 18. yüzyıl sonlarında, cinsellik, dini kurumlar dışındaki otoritelerin ilgilendiği bir mesele haline gelmeye başladı: Siyasi otoriteler istikrarlı bir nüfus artışını

teşvik etmeye çabaladılar; eğitim otoriteleri mastürbasyon ve çocuk cinselliğinden kaygılandılar; tıp otoriteleri cinsel “sapkınlıkları” hem tanımladılar hem de patolojize ettiler ve üremeyi kadınların yaşamlarının en önemli yönü haline getirdiler. Foucault, cinselliğe ilişkin söylemlerin günümüze kadar yayılışının izlerini sürerek “başka her şeyden daha fazla seks hakkında konuşuyoruz” dedi ve bugün anladığımız anlamdaki modern “cinselliği” yaratan bu söylemdi. Foucault’ya göre, insanlar seks hakkında bu kadar etraflıca konuşmayı öğrenmeden önce de seks vardı ama cinsellik yoktu. Modern cinsellik güç ile yakından ilişkilidir, bu yalnızca cinselliği tanımlayan ve düzenleyen otoritelerin gücü değil, aynı zamanda her cinsel ilişkiye içkin olan güçtür. Foucault’ya göre bu güç ve aslında her tür güç, bilgi ve *Cinselliğin Tarihi* kitabının ilk cildinin asıl alt başlığı olan “bilme istenci” ile yakından ilişkilidir.

Foucault’dan sonra cinsellik üzerine çalışan tarihçiler, genellikle onun kavrayışlarını, nelerin modern Batı cinselliğine özgü olduğunu tanımlayarak (birçok bilim insanı artık geçmişle en keskin kırımın 18. yüzyılda değil, “cinsel kimlik” kavramının geliştirilmesiyle birlikte 19. yüzyılda gerçekleştiğini düşünmektedir), cinselliği düzenleyen ve tanımlayan mekanizmaları keşfederek ve bireyler ile grupların kendi cinsel yaşamlarını tanımlama ve anlama biçimlerini soruşturarak detaylandırdılar. Diğer bilim insanları, Foucault’nun kuramlarındaki boşluklara veya zayıflıklara dikkat çektiler, büyük ölçüde göz ardı ettiği meseleleri ele aldılar; kadın cinselliği, Avrupa’nın cinsellik kavramları ve ırklar arasındaki ilişki, ekonomik güç yapılarının, cinsel düşünceleri ve pratikleri şekillendirme biçimleri ele alınan konular arasındaydı.

1. Bölüm’de ele aldığımız cinsiyet ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkiye dair tartışmaların benzerleri, biyoloji, antropoloji, psikoloji ve tarihin önde gelen bilim insanları-

nın, cinselliğin toplumsal bir inşa olduğunu ve tarihsel çeşitliliğini vurgulamak adına, onu doğallığından çıkarmalarına neden olarak, cinsellik konusundaki çalışmalarda da ortaya çıktı. Tarihçilerin, geçmişte insanların kendi bedenlerini farklı algılamaları ve deneyimlemeleri nedeniyle, o bedenlerin gerçekten farklı “olduğunu” ileri sürmeleri ile beraber insan bedeni bazen doğal halinden uzaklaştırıldı. İnsanların yaşamının, her zaman sözcüklerle ifade edilmeyen veya edilemeyen fiziksel ve duygusal deneyimleri içerdiğini savunan birkaç tarihçi, bedeni kullanarak bu vurguya karşı çıkmışsa da, “bedenin tarihinin” büyük bir kısmı, söyleme vurgu yapan Yeni Kültürel Tarih’in bir parçası haline geldi. Bedenin topladığı deneyimleri hatırlamanın veya üzerinde çalışmanın zor olduğunu, ancak tüm bunları göz ardı etmenin, acıyı veya zevki ciddi biçimde ele alan bir tarih yerine, suya sabuna dokunmayan entelektüel bir tarih yazımına götüreceğini dile getirdiler.

Cinselliğin tarihi ve özellikle toplumsal cinsiyetle ilişkisi, bu kitapta ele aldığımız konuların pek çoğuyla yakından ilgilidir; elbette birçok aile cinsel bir ilişkiyle kurulur; dünyanın bütün dinleri cinsel davranış karşısında belirli bir tutum takınmaktadır; siyasi otoriteler cinselliği düzenli biçimde denetler. Her türlü hiyerarşinin sürdürülmesi, gücü elinde bulunduranların, toplum tarafından “kendileri gibi” olarak tanımladıkları insanlarla evlenmelerine dayanmaktadır. Böyle yapmazlarsa, elit olanlarla olmayanlar arasındaki ayırım tam anlamıyla kaybolur; elitlerin ırk, sınıf, etnik veya din bağlamında tanımlanmış olması sonucu değiştirmez. Toplumsal gruplar arasındaki sınırlar, gruplar arası evlilik veya cinsel temasları yasaklayan yasalarla ve daha etkin biçimde gelenekler ve diğer içselleştirilmiş denetim mekanizmalarının kurulması ve sürdürülmesiyle korunmaktadır. Çocuklara, kimin bir evlilik partneri olarak düşünülemez ve kimin bir cinsel partner olarak cazibesiz olduğu erken

yaşlarından itibaren öğretildiği sürece, sınırların korunması sadece yasalara ya da güç kullanımına bağlı olmayacaktır.

Toplumsal cinsiyetin diğer birçok yönünde olduğu gibi, cinsellik üzerine yapılan bilimsel tarih çalışmalarının büyük çoğunluğu da Batılı deneyimi ele almıştır; oysa Batılı olmayan kültürler üzerine yapılan çok sayıda antropolojik çalışma, cinsellik üzere kapsamlı tartışmalar içermektedir. Bu tür çalışmalar, antropologların bunun gibi basite indirgenmiş ikiliklere karşı uyarılarına rağmen, genellikle Batı cinselliğini, bastırılmış ve sağlıklı (veya saplantılı ve bu yüzden sağlıklı) olmakla eleştirmek için kullanılmıştır. Bu araştırmalar, sadece Batı'da değil tüm kültürlerdeki cinsel normların ve pratiklerin diğer kültürlerle kurulan temaslar ve iç gelişmeler yüzünden zamanla değiştiğini vurgular. Tarihçiler artık, kadınların tarihi ve –toplumsal cinsiyet üzerine çalışan tarihçilerinin yaptığı gibi– geniş kapsamlı kaynaklardan elde edilen bilgilerin izlerini sürerek, çok daha fazla dünya kültüründe cinselliği keşfetmeye başlıyorlar.

Klasik Avrasya (MÖ 600-MS 600)

Klasik Avrasya'da cinselliğe ilişkin düşünceler ve pratikler, kadın cinselliği ve hareketliliğinin denetlendiği ve seksin üreme ile ilgili yönünün daha fazla önem kazandığı daha eski tarım toplumlarındaki düşüncelerin ve uygulamaların devamıydı. Pek çok bölgede cinsel normlar öncelikli olarak, 5. Bölüm'de ele aldığımız Hinduizm, Budizm ve Hristiyanlık gibi dini sistemler tarafından şekillendirildi. Diğer antik kültürlerle kıyasla arkasında çok kaynak bıraktığından tarihçilerin yoğun ilgisini çeken ve geleneksel olarak Batı kültürünün temeli kabul edilen Antik Atina'da dini düşünceler daha az rol oynamıştı.

Antik Atina'dan günümüze ulaşan kaynaklar, eğitilmiş erkek elitlerin cinselliğe ilişkin tutumları hakkında epeyce bilgi vermektedir. Antik Atina'nın en önemli iki filozofu Platon ve Aristoteles, cinsel tutkunun gücüne şüphe ile yaklaşmış, bunun erkeklerin dikkatini mantık ve bilgi arayışından başka tarafa çekeceğine dair uyarılmışlardır. Her iki erkek filozof da, entelektüel ve seks içermeyen bir aşka övgüler düzmüşlerdi; bu bağlılık türünü biz hâlâ “platonik” olarak adlandırıyoruz. (Ne Platon ne de Aristoteles, erkeklerle bir etkisi olmadığı sürece, seksin kadınlar üzerinde nasıl bir etki yarattığı ile ilgilenmemişlerdir.) Platon, dünya ve insanlara ilişkin ikili bir yaklaşım geliştirmiş, düşüncelerin görünmeyen dünyasının, görünen maddi dünyadan daha üstün olduğunu ve insan zihninin ve ruhunun maddi bir bedende tutsak edildiğini ileri sürmüştür. Bu beden/zihin ayrımı cinsiyetlendirilmiş bir kavrayıştı, çünkü erkekler daha ziyade zihinle, kadınlar bedenle ilişkilendirildiler. Kadınların bedenlerinin, erkeklere kıyasla cinsel ve üreme organlarının daha fazla etkisi altında olduğu düşünüldü; Platon rahmi, fiziksel ve zihinsel sorunlara yol açan, kadın bedeninde serbestçe gezinen bir “hayvan” olarak tanımladı. (“Histeri” ve “histerektomi” kelimelerinin aynı kökeninin aynı Yunanca kelimeye dayanmasının nedeni budur.)

Beden/zihin ayrımı, Platon'la başlamamıştır ama onun kabulü ve konuyu detaylandırması, bu kavramın o tarihten sonra Batı Felsefesi'nin önemli bir parçası haline gelmesine yol açmış ve (Platon'un kendi değilse bile) bazı grupların cinsel edimi tamamen reddetmesine kadar gitmiştir. Aristoteles'te beden/zihin ayrımı, üreme sürecine (buna “oluşturma” demiştir) yansıtılır, bu süreçte erkek “aktif ilke”yi sağlar dişi ise basitçe “maddi” olanı sağlar. (Yunan hekim ve tıp yazarı Galen bu formülasyona karşı çıkmış ve çiftlerin her ikisinin de “aktif ilkeleri” sağladığını kabul etmiştir.) 4. Bölüm'de gördüğümüz gibi, dişi ve eril sınıflan-

dırmaları, Platon veya Aristoteles için yine de bütünüyle ikili yapılar değil, yine de erkeklerin daha olumlu ucunda yer aldığı tek bir hiyerarşik süremin parçalarıdır.

Antik Atina'da ergen bir yurttaşın yetişkinliğe hazırlık eğitimi, kendinden yaşça büyük, çok büyük olasılıkla evli ama kadınlarla da cinsel ilişkisi olan bir erkek ile hiyerarşik, cinsel ve eğitici ilişkiye girmesini gerektirirdi. Temel cinsel ayırım, kişinin partnerinin cinsiyeti değil, cinsel ilişkide kişinin üstlendiği roldü; bu ayırımı Atinalılar aktif ve pasif, içine giren ile içine girilen arasında yaptılar. İçine girilenler sadece köleler, kadınlar ve oğlanlardı. (Özgür erkeklerin de yer aldığı erkek erkeğe seks, içine girmeyi kapsıyor muydu yoksa sadece bacaklar arasında mı kalıyordu sorusu üzerinde bazı tartışmalar hâlâ sürmektedir.) Ergenler ile yetişkin erkekler arasındaki bu sübyancı ilişkiler, edebiyatta ve sanatta genellikle övülmüştür; bu biraz da Atinalıların mükemmelliğin sadece erkeklerde mümkün olabileceğini düşüncülerinden kaynaklanıyordu. Mükemmel vücut, genç erkeğin vücuduydu ve mükemmel aşk, ergen erkek ile olgun bir erkek arasındakiydi, yoksa bir erkek ile na-mükemmel bir kadın arasındaki değildi; ergen, yetişkin bir erkek olduğunda, bu aşkın entelektüelleşmesi ve "platonik" hale dönüşmesi beklenirdi. Atina'da erkekler ile erkekler arasındaki veya erkekler ile kadınlar arasındaki cinsel ilişkilerin ne sıklıkla ideal olana yaklaştığını söylemek zordur, çünkü kaynaklarımızın çoğu, kural koyan, idealleştirilmiş veya kurgusal kaynaklardır.

Tüm bunların, Atinalıların gerçek cinsel yaşamları üzerindeki etkisinin nasıl olduğunu bilemesek de, onların fikirleri ve pratikleri daha sonra gelen Roma Cumhuriyeti ve İmparatorluğu'nda da etkili olmuştur. Birçok Romalı, cinsel tutkunun yıkıcı olduğu konusunda Platon ile aynı fikirdeydi ve cinsel ilişkileri, devleti ilgilendiren önemli bir alan olarak görürdü; Roma yasa koyucuları sık sık cinsel suçlara ilişkin

yasalar çıkarmışlardı. En ciddi ihlaller, toplumsal düzeni bozabilecek olanlardı: Zina (karısı dışında evli bir kadınla cinsel ilişki olarak tanımlandı), üst sınıftan evli olmayan genç kadınlarla cinsel ilişkiler (özellikle erkek alt toplumsal gruptan ise), toplumsal sınırları aşan evlilikler, tecavüz veya kız veya oğlan çocuklarının kaçırılması. Roma yasaları, kadınların erkeklerle olan cinsel ilişkilerine göre belirlenen kadın kategorileri arasında giderek daha keskinleşen çizgiler çizdi: Çocukları mirastan pay alabilen eşler, ilk gruptaydı; metreslerin bazı yasal hakları vardı ama genellikle cinsel partnerleriyle evlenemezlerdi, çünkü ya köle ya da azledilmiş kölelerdi, oyunculuk gibi onursuz bir mesleğe sahiplerdi veya 50 yaşın üstündelerdi (ve bu nedenle, çocuk doğurma yaşını geçmiş olurlardı); ve çok sayıda insanla cinsel birliğe açık kadınlar olarak tanımlanan, hizmetleri karşılığında ücret alan ya da almayan fahişeler. (Cinsel ilişki için para alan kadınlar yeni bir kategori değildi. MÖ 3. bin yılda Antik Mezopotamya'da fahişelik, yazılı en eski meslekler listesinde rahip, dokumacı ve diğer birçok meslek ile birlikte yer alıyordu.) Roma'daki yasal fahişe kategorisi erkekleri de içermekteydi ki bu, toplumsal cinsiyet ile cinselliğin yollarının kesişebildiğini gösteren iyi örneklerden biridir. Erkek fahişeler kadınlar gibi görülmediler ama tam olarak erkek de değillerdi, çünkü Roma'da tam erkek demek, evli ve çocukları devlete hizmet edebilecek olan yetişkin demektir. Eşcinsel ilişkide pasif rol üstlenen herhangi bir erkek de tam erkek değildi ve Roma yurttaşı olmayı hak etmezdi.

Atina'da olduğu gibi Klasik Çin'de de, kişinin cinsel partnerlerinin cinsiyetine göre belirlenen yaşam boyu cinsel kimlik düşüncesi pek de oturmuş değildi ama buna rağmen bazı dönemlerde erkeklerin yaşamları boyunca içinde yer aldıkları eril eşcinsel alt-kültürler vardı. Bunların en iyi araştırılmış olanı, Song Hanedanlığı zamanında (960-1279) imparatorluk görevlileri, entelektüeller ve aktörler arasın-

da gelişeniydi; ve geylik, 1644'te Qing Hanedanlığı'nın başlangıcına kadar yasaklı değildi. Hamilelikle sonuçlanabilecek olan cinsel edim, daha fazla kaygı konusuydu. Song Hanedanlığı dönemindeki Yeni Konfüçyüsçü hareket sırasında eğitilmiş memurlar, heteroseksüel cazibenin yıkıcı gücüne çok vurgu yaptılar ve onu, insanların tek başlarına üstesinden gelemeyeceği kadar güçlü olarak değerlendirdiler; kadınları ve erkekleri birbirlerinden ayrı tutmak ve ailedeki düzeni korumak için duvarlar, yasalar ve güçlü toplumsal yaptırımlar gerekiyordu. İmparatorluk sarayında hadımlar, imparatorun çok sayıdaki eşinin, cariyelerinin ve kadın hizmetkârlarının muhafızlığını yapardı. Çin'in birçok bölgesinde orta ve üst sınıftan kadınlar gitgide daha fazla tecrit edildiler, hatta köylü evleri bile duvarlarla çevrildi; duvarların dışında yapılması gereken işler için kız ve oğlan çocuklarını hizmetçi olarak işe almak ucuza geliyordu.

Klasik dönem Hindistan'ında, cinsel tutku ve ifadesine ilişkin düşünceler, Atina ve Çin'dekinden epey farklıydı. Cinsel haz maneviyatla ilişkilendirildi, çünkü tüm Hindu tanrıları cinsel olarak aktifti ve genellikle çok çekiciydiler. Tüm kadınların ve erkeklerin evlenmesi beklenirdi ve cinsel haz evliliğin birbirine sıkıca bağlı üç amacından biri olarak görülürdü. Diğerleri ise dini sorumlulukları yerine getirmek ve çocuk sahibi olmaktı. Fahişelik yaygındı, genellikle denetleniyordu ama yasadışı değildi.

Konfüçyüsçü hiyerarşi ve düzen kavramları, Japonya'da güçlü bir şekilde yankı buldu, ancak Japon kadınları, hiçbir zaman Çin'deki gibi tecrit edilmedi ve gelinin bekâreti, başka yerlerdeki kadar büyük bir endişe konusu olmadı. Japonya dini anlamda çoğulcuydu, geleneksel Japon dini (Şintoizm olarak isimlendirilir), Budizm ve başka ülkelerden ödünç alınmış dini inançların bir karmasıydı. Bu inanç sistemlerinin çoğu cinselliğe dair çelişkili düşünceler barındırırdı; kadınlar önemli dini törenleri yürütür ama yine de

menstrüasyon ve doğum nedeniyle kirlilik kaynağı olarak görülürdü; Budist keşişler, her türlü seksten uzak durmaya teşvik edildiyse de keşişler ve müritleri arasında eşcinsel ilişki yaygındı ve bu bazen Budist manastırlarda kutlanırdı. Çin’de olduğu gibi Japonya’da ve Kore’de de geylik, devlet memurları, askeri aristokrasi, aktörler ve entelektüeller gibi belli gruplar içinde büyük ölçüde hoşgörülle karşılanırdı. Diğer bazı Güneydoğu Asya ve Okyanusya kültürlerinde, eşcinsel ilişkilerin çeşitli türleri, örneğin yetişkin erkeklerin oğlanlarla ilişkileri veya Şaman olarak kabul edilenler arasındaki ilişkiler yaygın biçimde kabul görüyordu; bazı kültürlerde erkeklige geçiş törenlerinde oğlanlara daha yaşlı bir erkeğin spermleri yutturulurdu ve böylece onun özünü aldığı düşünülürdü. Klasik Avrasya kültürlerinin hepsinde, kadınlar arası eşcinsel ilişkiye dair atıflar çok seyrek. Ne var ki bu, bu ilişkilerin var olmadığının kanıtı olarak kabul edilemez; defalarca karşılaştığımız üzere, yazılı kayıtları tutanların çoğu erkekti ve eğer erkeklerin yaşamlarıyla belirlenen biçimde kesişmiyorsa, kadınların yaşamının herhangi bir yönüyle pek ilgilenmediler.

Amerika Kıtası (MS 500-MS 1500)

Klasik dönem Atina, Roma, Çin veya Japonya’daki cinselliğe (veya en azından eril cinselliğine) ilişkin bilgi edinmek görece daha kolaydır, çünkü normlar ve belli bir ölçüye kadar pratikler hakkında kapsamlı yazılı kayıtlar vardır. Bu kayıtlar, elbette sadece belli bir bakış açısından bilgi sunarlar –bu genellikle eğitilmiş erkeklerin bakış açısıdır– ve hiçbir zaman soruların tamamına yanıt bulamamış da, epeyce bilgi barındırırlar. Bu, modern çağ öncesi dünyanın geri kalanı için çok daha zordur. Birçok kültürde yazı sis-

temleri geliştirilmişti, ancak bunlar, sadece büyük kralların yaptığı işleri veya tanrılara övgüler düzen ilahileri kayıt altına almak gibi amaçlarla kullanılıyordu. Bu kayıtlardan pek çok şey çıkarılabilir ama cinsel âdetlere veya pratiklere ilişkin doğrudan ifadeler bulunmaz. Bazı kültürlerin kayıt tutma sistemleri hâlâ deşifre edilmemiştir, dolayısıyla onlardan ne çıkacağını bilemiyoruz. Diğer kültürler yazı sistemlerini kendileri değil, dışarıdan gelenlerle temasları sonucunda geliştirdiler; bu nedenle, onlara ilişkin bilgilerin tamamı, arkeolojik buluntular, dışarıdan gelenlerin yazıları veya daha yakın geçmişte kaydedilen sözlü geleneklere dayanmaktadır. Bu durum, örneğin, Kuzey Avrupa'daki Antik Cermen kültürleri için geçerliydi. Elimizde, Romalı tarihçi Tacitus'un Cermen cinsel alışkanlıkları üzerine bir dizi yorumu var, ancak bunlar, Tacitus'un erdemli ve sade bir yaşam süren şeklinde tanımladığı Cermenler ile yozlaşmış, bayağı ve ahlaksız olarak gördüğü kendi Romalı hemşerilerini kıyaslama arzusuyla çarpıtılmıştır. Bir kültürle ilgili elde sadece harici kaynakların bulunduğu birçok başka durumlarda da benzer sorunlar ortaya çıkmaktadır; cinsellikle ilgili gözlemler, yaşamın diğer yönlerinden belki de daha fazla oranda, kişinin kendi geçmişi, amaçları, saikleri ve normlarıyla şekillenmektedir ve nadiren neseldir.

Cinsellik üzerine yazılan raporlardaki tarafsızlık sorunu, yerli halkın kendisi yazmaya başladığında da her zaman tam anlamıyla aşılamadı, çünkü bu insanlara okuma yazmayı çoğunlukla dışarıdan gelenler öğretmişti; yerliler, onların teknikleri kadar değerlerini de öğreniyorlardı. Bu sorun en açık şekilde Amerika kıtasında görülmektedir. Orta Amerika ve And Dağları'ndaki bazı yerli halkların kendi yazı ve kayıt tutma sistemleri vardı, ancak deşifresi yapılanlar öncelikli olarak kralların veya tanrıların yaptıklarına ilişkin kayıtlardır, sıradan insanların cinsel edimleriyle ilgili ise çok az sayıda doğrudan yorum içermektedir. (Bunun nedeni

kısmen de bugüne erişebilen kaynakların doğasıdır; örneğin, Mayalardan kalan yazılı kayıtlar, ağırlıklı olarak taşlara oyulmuştur, çünkü dört kitap hariç olmak üzere fetihten önceki Maya kayıtlarının tamamı, Maya yazılarını şeytani bulan İspanyol Hristiyan yetkililer tarafından, 16. ve 17. yüzyıllarda imha edilmiştir.) Güney ve Orta Amerika halklarının çoğu, Kuzey Amerika halklarının ise hiçbiri, yazılı kayıt tutmamıştır; bununla birlikte, yerli yazarlar, okuma yazmayı Avrupalıların buraları fethinden sonra, Avrupalı din adamlarından öğrenmişlerdir. İşte tam bu yüzden, bunların seslerinin ne kadar “otantik” olduğu, halihazırda kendi kültürüne yabancılaşmış, Avrupalı ve Hristiyan bakışını benimsemiş olanların kendi özgün kültürlerini ne kadar görebildikleri ve kaydedebildikleri konusunda tarihçiler arasında büyük tartışmalar mevcuttur. Yerli yazarlar kısmen de olsa, Avrupalıların, yerlilerin cinselliğine ilişkin bakış açılarını benimsediler; genellikle ya masumiyetlerine ya da şehvetliliklerine vurgu yaptılar. Bu nedenle eserleri, Avrupalı misyoner ve sömürgecilerin eserleriyle birlikte, gözlemlediklerini önyargıya dayalı bir kalıba uydurma eğilimindeydi.

Kayıtların oldukça az olması ve yorum katmanları içermesi nedeniyle, tarihçiler Avrupa sömürgeciliğinden önce Amerika kıtasındaki cinsel yaşamın pek çok yönü üzerinde aynı-görüşleri paylaşmazlar. Ancak, çoğu kültürün paylaştığı birkaç gelenek dışında, hepsi geniş bir çeşitlilik olduğu konusunda hemfikirdir: Tüm gruplarda evlenecekleri eşleri bireylerin kendilerinin değil daha ziyade aileleri veya cemaatlerinin seçtiği bir evlilik töreni vardı. Evlilik öncesinde bazen müstakbel kocanın kayınpederinin evinde yaşadığı ve çalıştığı bir deneme evliliği süreci olurdu; cinsel ilişkiler bu dönemde başlayabilirdi. Bazı gruplarda çocuklar olduktan sonra boşanma uygun görülmezdi ama pek çok grupta eşlerden birinin bu süreci başlatması oldukça kolaydı. Evlilikler genellikle tekeşliydi ama yine de bazı

gruplarda daha güçlü erkeklerin birden fazla karısı olduğu gibi hükümdarların da bazen pek çok karısı olurdu. Kişiler, törensel amaçlar nedeniyle farklı zamanlarda cinsel ilişkiden uzak dururlardı ama ömür boyu bekâret tuhaf karşılanırdı ve insanların çoğu yaşamlarının bir noktasında evlenirlerdi. Bazı kültürler, hem kadınlarda hem de erkeklerdeki aşırı cinsel enerjiyi veya edimi zararlı gördüklerinden, beden denetimi ile toplumun ve kozmosun denetimi arasında bağ kurarlardı; birkaç kültürde tüm cinsel edimler yıkıcı olarak görüldüğünden cinsel birleşme evlerin veya diğer binaların dışında gerçekleştirilirdi.

Bazı bilim insanları, Aztek ve İnka örneğindeki gibi, toplumlar ne kadar gelişmiş bir örgütlenmeye sahip olurlarsa ve tabakalaşmışlarsa, güçlü ve merkezi bir siyasi kontrol mekanizmasından yoksun toplumlara kıyasla o kadar da katı olduklarını ileri sürmektedir. Aztekleri de kapsayan, Orta Meksika'nın Nahua halkları arasında, zina, kürtaj, evlenmeden bir arada yaşamak ve ensest ilişki, en azından teorik olarak, şiddetle cezalandırılırdı. Düzgün yaşam, düzen ile düzensizlik arasındaki bir denge olarak görülürdü. Bu yüzden cinselliğin ideali ölçülülükten ama cinsellikten uzak durma değildi. Bazı Aztek dini ritüelleri, insan cinselliği ve doğurganlığını tarımsal verimlilikle, İspanyol misyonerleri ve otoritelerini şaşkınlığa uğratan bir biçimde ilişkilendirdiler; bunların arasında insan kurban edilmesi (en bilineni budur), dini törenin bir parçası olarak yamyamlık, genç rahip adaylarının erekte penisleriyle rahipliğe katılımı veya bir kadının yüzülmüş derisini giymeleri yer alıyordu. (Nahua halklarının çoğu ve Meksika'nın diğer sakinleri, Aztek devleti güneş kültünün bir parçası olan büyük ölçekli insan kurban etme törenlerini yapmazlardı.)

İnkaların da bir güneş kültü vardı ve buna göre bazı genç kadınlar *acclas* (güneşe adanan kadınlar) olarak seçilirlerdi. Bu kadınlar ya bakire rahibeler olarak özel binalarda kalırlar ya da İnka Kralı veya gözdeleleri ile evlenirlerdi. İnka toplu-

munda *acclas*'lar hariç herkesin evlenmesi beklenirdi ve İnka kralı ve gözdelelerinin dışında evlilikler tekeşliydi. Doğurganlık ve üreme ziyadesiyle önemli görülürdü. Bu yüzden bir kız çocuğunun ilk menstrüasyonu özel bir törenle kutlanır, ona yetişkin ismi ve kıyafetleri verilirdi. Bir oğlanın reşitliğe geçiş töreninde ona da yetişkin ismi ile bir peştamal verilir ve kulakları daha büyük küpeler için delinirdi. Böylece bir kız çocuğunun menstrüasyonunda olduğu gibi oğlan çocuğu da kan akıttırdı.

Üçüncü Cinsiyetler

Amerika kıtasındaki birçok grup arasında, kadınların ve erkeklerin giysilerini, işlerini ve diğer özelliklerini bir araya getiren bireyler vardı – ve halen birkaç yerde vardır. Bu bireylerin çoğu morfolojik olarak erildir ve 1. Bölüm’de söz edildiği gibi, onlarla karşılaşan ilk Avrupalılar onların, eşcinsel olduğunu düşünerek onlara, Arapçada erkek fahişe anlamına gelen “berdache” adını takmışlardı ama günümüzde “iki ruhlu insanlar” (*two-spirit people*) teriminin kullanılması tercih edilmektedir. Her ne kadar Avrupalılar onların cinselliği üzerine odaklanmışsa da, iki ruhlu insanları diğer erkeklerden ayıran şey, cinsel edimlerinden ziyade giysileri, işleri ve dini rolleridir; bu nedenle, farkları, cinsellikle değil toplumsal cinsiyetle ilişkilidir. Bazı gruplarda iki ruhlu insanlar, efemine erkekler olarak değil, gerçekten üçüncü cinsiyet olarak düşünülür ve bu nedenle iki ruhlu bir insanla bir erkek arasındaki cinsel ilişkiler, eşcinsel ilişki olarak görülmemiş olabilir. (Çok az örnekte morfolojik olarak dişi olan, ancak eril işleri yapan ve eril kılık kıyafeti giyen iki ruhlu kişiler de vardı; bu sebeple, böylesi bireylerin bulunduğu gruplarda dört toplumsal cinsiyet kategorisi oluyordu.) İki ruhlu bireylerin sıklıkla özel törensel rolleri olurdu, çünkü bunların pek çok insan gibi tek bir ruha sahip olmaktan ziyade hem eril hem de dişi ruhlara sahip oldukları kabul

edilirdi; bu nedenle onlar eril ve dişi dünyası arasında, insanın dünyası ve ilahi dünya arasında aracılık yapabilirlerdi. Birçok grup, böyle bireyleri onurlandırıp kabul ederken, diğerlerinde alay edildiler ve istismar edildiler. Bu muamele çeşitliliğinin nedenleri halen açık değildir ve bilim insanları, bugün iki ruhlu insanların öncelikle, alışılmış toplumsal cinsiyet ikiliğini aşan kişiler olarak övülmesi mi yoksa zorla ve şiddetli fetihlerin sömürüye maruz kalan kurbanları olarak onlara acınması mı gerektiği konusunda büyük ölçüde farklı fıkirlere sahiptir.

Amerika kıtası, dünya üzerinde, ne erkek ne kadın veya hem erkek hem kadın veya ikili toplumsal cinsiyet sınıflandırmalarını başka şekilde aşanlar olarak görülen kişilerin var olduğu tek bölge değildir. Bazı durumlarda bu bireyler fiziksel olarak ya doğuştan ya da hadımlaştırma sonucu interseks olarak görünürler; bazı durumlarda ise onların ayırt ediciliği veya çift cinsiyetliliği bütünüyle kültüreldir ve bu durum kalıcı da geçici de olabilir. (1. Bölüm’de fiziksel ve kültürel olanın, aralarındaki ayrımın genellikle yıkılacağı noktaya kadar iç içe geçme biçimlerini görmüştük.) Bazı kültürlerde bu kişiler cinsel olarak aktif veya kalıcı veya geçici cinsel ilişkilere sahipken, diğerlerinde bu görülmezdi.

Bu nedenle, bu bireylerin toplumsal cinsiyeti ve cinsellikleri, karmaşık ve çok çeşitliydi, ancak bunların, görüldükleri her kültürde özel törensel veya dini rolleri vardı. Filipinler’de, *baylan* veya *catalonan* denilen dini liderler genellikle evli ve yaşlı kadınlardı. Bunlar artık çocuk sahibi olamayacaklarından bir bakıma çift cinsiyetli kabul edilirlerdi. Bunların hem eril hem de dişi ruhlarla iletişim kurabileceği düşünülürdü ve bu, doğurganlığa sahip olmamalarına ek olarak onlara genç kadınlara kıyasla daha fazla özgürlük sağlıyordu. Erkekler, *baylan* veya *catalonan* olarak dini ritüelleri yönetmeleri halinde, ya kadın kıyafeti giyerler ya da kadın ve erkek kıyafetlerini karıştırırlar-

dı. Güney Sulawesi’de (Endonezya’nın bir bölgesi) *bissu* denilen bireyler, hükümdarların gücünü ve doğurganlığını artırdığı ve koruduğu düşünülen, asil bedenlerde aktığına inanılan doğaüstü bir sıvı, “beyaz kan” olarak kavramsallaştırılan özel ritüelleri yerine getirirlerdi. *Bissu*’lar çift cinsiyetli yaratıcı tanrıyla bağlantılı görülürlerdi; kadın *bissu*’lar da vardı ama bunlar daha ziyade kadın gibi giyinen ve kadın işleri yapan erkeklerdi. Kuzey Hindistan’da kutsal çift cinsiyetliliği, insanların dünyasında *hijra* denilen, tanrıça Bahuchara Mata’ya adanan iktidarsız veya hadım edilmiş erkekler temsil eder; onların doğurganlık bahşetme gücüne sahip olduklarına inanılır ve bu nedenle onlardan evlenme törenlerini ve erkek çocuk doğumlarını kutsamaları istenirdi. Umman’da Xanith’ler kadınlara atfedilen dini törenleri yönetirler, kadın işleri yaparlar ve erkeklerle cinsel ilişkiye girerler; aslında morfolojik olarak erkektirler ve Xanith rolünden çıkıp geleneksel erkek rolüne geçebilir ve eğer isterlerse veya ailelerinin buna ihtiyacı varsa evlenebilirler. Polinezya toplumlarında, açık bir biçimde morfolojik olarak erkek olmalarına rağmen *mahu*’ların bazı özel dini rolleri vardı ve genellikle kadın işleri yaparlardı.

Üçüncü cinsiyetlerin (hatta dördüncü veya beşinci) ve üçüncü tür cinsel yönelim kategorilerinin tarihteki ve günümüzdeki örnekleri üzerine günümüzde epeyce bir bilimsel çalışma yapılmaktadır ve bu çalışmalar, gey hakları ve trans hareketleri içerisindeki insanlar tarafından, hem toplumsal cinsiyet ve cinsel farklılıklara ilişkin ikili ayrıma dayanmayan anlayışların kapsamını hem de bu kavramların toplumsal olarak inşa edilen ve tarihsel olarak değişkenlik gösteren doğasını gözler önüne sermek amacıyla kullanılmaktadır. Bazı yerlerde, gey hakları gruplarının, eşcinsel haklarını talep etmenin, doğrudan Batı’dan ithal bir hareket olmadığını vurgulamak için kendi kültürleri içerisinde daha eski

* Arapçada eşcinsel erkek – ç.n.

geleneklerle olan bağlantılarını ileri sürmesiyle daha eski üçüncü cinsiyet kategorileri ile eşcinsel ve trans kimliğinin ifade ediliş biçimlerinin daha yakın dönemdeki biçimleri, harmanlanmıştır. Örneğin, Los Angeles'taki Kaliforniya Üniversitesi'nin Asyalı ve Pasifik Adalı lezbiyen, gey, biseksüel ve trans öğrencilerinin örgütü kendine, Polinezya'daki üçüncü cins kategorisine atıfla "Mahu" adını vermiştir. Günümüzde ABD'nin ve Kanada'nın birçok yerinde iki ruhlu topluluklar yaygındır. Ve gençler tarafından idare edilen, pek çok ırkın içinde yer aldığı, 2000 yılında New York'ta kurulan FIERCE (Fabulous Independent Educated Radicals for Community Empowerment) örgütü iki ruhlu insanları, üyelik tanımına dahil etmektedir: Lezbiyen, gey, biseksüel, İki Ruhlu, trans ve cinsel kimliğini sorgulayan (LGBTSTQ) gençlik.

Sömürge Dünyası: Cinsiyet ve Irk (1500-1900)

Günümüzde üçüncü toplumsal cinsiyet/cinsiyet gruplarına dünya genelinde gösterilen akademik ve popüler ilgi, sömürgeci dönemde ilk defa bu gruplarla karşılaşan Batılıların tutumuyla keskin bir tezatlık içerisindedir. Sömürgeci memurlar ve misyonerler, genellikle bu insanları eşcinsel olarak sınıflandırarak, Avrupalı olmayan kültürlerin ahlaksızlığının ve bayağılığının bir işareti olarak görüp dehşete düşmüşlerdi. Buralardaki çekeşlilik, ensest, üçüncü cinsiyetten kişiler dışındakilerle girilen eşcinsel ilişkiler, cariyelik ve geçici evlilikler gibi diğer cinsel pratikler de bayağılık işaretleri olarak görülüyordu ve Avrupalı fetihlerin ve emperyalizmin gerekçesi olarak sıkça dile getirildiler.

Tarihçiler son birkaç onyıllı aşkın süredir sömürgecilik söylemi ve gerçeğinin toplumsal cinsiyetlendirilme ve cinsel-

leştirilme biçimlerine büyük önem vermişlerdir. Bu kitapta tartıştığımız başka birçok konuda olduğu gibi, genel kabul gören kaynaklarda bunun kanıtlarına o kadar açık ve sıkça rastlandığı halde, uzun zamandır nasıl gözden kaçırıldığını anlamak zordur. Tecavüz ve yerli kadınların zorla seks hizmeti vermesi fethin yaygın bir parçasıydı ve mektuplarda, günlüklerde ve raporlarda açıkça konu edilmekteydi. 16. ve 17. yüzyıllardan kalan bir sürü ahşap baskıda ve oymada Amerika, tüylerden yapılmış başlık takan çıplak bir kadın figürü olarak betimlenmiştir. Güney Amerika ülkesi Guyanalar'ın keşfini anlatan İngiliz kâşif Sir Walter Raleigh, ülkeyi “hâlâ bekâret başlığını taşıyan (yani hâlâ bir bakire) bir ülke. Hiçbir kuvvetli ordunun bugüne kadar girmedigi...” şeklinde tarif etmiştir.

Sadece sömürgeleştirilen bölgeler (özellikle “Yeni Dünya”) cinselleştirilmiş metaforlarla anlatılmadı veya resmedilmedi; insanların hayallerini süsleyen –ki bazı durumlarda hâlâ süslemektedir– sömürgeleştirme hikâyeleri de, farklı gruplardan insanlar arasındaki aşklardan ve/veya seksten bahsediyordu. Bunlardan biri İngiliz tüccar Thomas Inkle ile genç bir Amerikan Yerlisi kadın, Yarico'nun hikâyesidir. Bu hikâye on farklı Avrupa dilinde, en az 60 farklı şekilde anlatılmıştır: Hikâyeye göre, Inkle, gemisi kaza yaptıktan sonra Yarico tarafından kurtarılır, sevgili olurlar ve Inkle onu İngiltere'ye götüreceğine ve onunla evleneceğine söz verir. Kadın oradan geçen bir gemiye seslenir ve gemiyle Barbados'a giderler ve adam kadını köle pazarında satar. Hikâye, ilk kez İngiliz soylusu Richard Ligon'ın *The True and Exact History of Island of Barbados* (1657) adlı kitabında, sadece bir paragrafta anlatılmıştır. Yazar, hikâyeyi bizzat kaldığı evin kölesi konumundaki Yarico'nun kendisinden dinlediğini belirtmiş ve onu, “mükemmel vücut hatları ve rengine sahip... porfir renginde meme uçları ve küçük memeleri olan” biri olarak betimlemiştir. Hikâye 1711'de

çok okunan *The Spectator* dergisinde, Richard Steele tarafından yazılan bir denemede yeniden anlatılmıştır. Yazar, öyküyü bir hayli ayrıntılandırmıştır; Yarico'yu bir prensese dönüştürmüş (bu detayı Pocahontas'ın ilgili hikâyesinden almış olabilir), köle olarak satıldığında Inkle'in çocuğuna hamile olduğunu, bunun da Inkle'in Yarico için daha fazla bedel istemesine neden olduğunu belirtmiştir. Steele bu hikâyeyi aslında kadınların erkeklere nazaran daha vefalı âşıklar olduklarını savunmak için kullanmıştır ama hikâye –şiiir, deneme, Paris'te ve Philadelphia'da sahnelenen pek çok oyunda ve hatta komik bir operada (mutlu sonla biten)– yeniden hayat bulduğunda genellikle köle ticaretini eleştirmek için kullanılmıştır. Bu eserlerde Yarico bazen Afrikalıya dönüşür veya aynı metnin içinde hem yerli Amerikalı hem de Afrikalıdır.

Steele ve sonraki yazarlar, Yarico hakkında, Ligon'ın memelerine kadar detaylı anlatımının aksine bu kadar detaya girmemişlerdir ama genellikle kadının çıplak veya neredeyse çıplak olduğunu açıkça belirtmişlerdir. Avrupalıların keşif ve seyahat hikâyelerinde yerli insanların yarım yamalak giyinmeleri sıklıkla konu edilmiştir ve bu durum kontrolsüz cinselliklerinin bir işareti olarak gösterilmiştir. Günümüzde muhtemelen bu giyim tercihinin ana nedeni olarak görebileceğimiz sıcak iklimin cinsel dürtüyü artırdığı ve cinsel engellemeyi azalttığı düşünülürdü. 18. yüzyıla gelindiğinde, Adam Smith ve David Hume gibi Avrupa'nın önde gelen düşünürleri, dünyayı üç iklimsel/cinsel bölgeye ayırdılar: Ateşli, ılıman, soğuk. (Bu kelimeler iklimsel ve cinsel anlamlarını halen korumaktadır.) Onlar ve birçok başka Avrupalı yazar ve devlet adamı da, tropikal iklimlerin, askerlerin ve memurların sağlıkları kadar ahlaklarını da etkileyeceğinden endişe ettiler ve imparatorluk sınırları içindeki görev yerlerine atanan birçok Avrupalının tamamen “yerlileşmesini,” yerlilerin giyimi ile âdetlerini ve kim bilir daha nelerini

benimsemesini engellemek için çeşitli programlar tasarladılar. Bu iklimsel/cinsel şemayı medeniyetin ilerlemesiyle ilişkilendirdiler; ateşli bölgelerde, sıcaklığın insanları uyuşuk ve tembel ama aynı zamanda şehvete düşkün yapacağını, oysa ılıman bir iklimin (Britanya gibi), cinselliğin dizginlenmesi ve kadınlara saygının yanı sıra üretkenliği ve disiplini teşvik edeceğini savundular.

“Yerleşme”nin, sömürge otoritelerini en fazla endişelendiren tarafı, beklendiği üzere, yerlilerle cinsel ilişkiye girilmesiydi ve sömürge güçlerinin hepsi böylesi temaslara yönelik düzenlemeler getirdiler. Bazen, Avrupalı erkeklerin Avrupalı olmayan kadınlarla evlenmesine veya (daha sık olarak) evlilik dışı cinsel ilişkiye girmesine, bu birlikteliklerden doğan çocuklar üzerine çeşitli türlerde kısıtlar koyarak izin verdiler. Bunun tersi çok daha az görüldü, çünkü Avrupalı kadınların cinsel yaşamları yakın takip altındaydı. Eğer kadın beyaz, adam yerli olsaydı Inkle ve Yarico’nun öyküsü çok farklı anlatılırdı: Yarico aşkın ve sadakatin asil simgesi olmak yerine, tıpkı Batı Hint Adalı sömürgeci Edward Long’un 1772’de dile getirdiği “İngiltere’nin aşağı sınıf kadınları bariz biçimde siyah erkeklerle düşkünler” yorumunda, hakkında uyardığı kadın türü gibi aşağılanır ve ahlaksız olarak görülürdü.

Long’un bu kısa yorumu, cinsiyet, toplumsal cinsiyet, ırk ve sınıfı bir araya getirmeyi becermiştir ve bu düşüncesinde yalnız olmaktan çok uzaktır. Bazı tarihçiler, bu kavramsal kategorilerin sömürgecilik ve emperyalizm döneminde, sadece sömürge bölgelerinde değil, aynı zamanda Avrupa’da ve bağımsızlığını kazanan Amerika ve Latin Amerika gibi yerlerde de çeşitli ilişkilendirilme biçimlerine işaret etmiştir. Yerli halklar genellikle kadınlaştırılmış, görsel olarak erkeksi ve güçlü fatihlerin aksine, zayıf ve pasif biçimde betimlenmiş ve resmedilmiş veya cinsellikleri hayvani ve doymak bilmez görülerek aşırı biçimde cinselleştirilmişlerdir (veya

bazen ikisi birden kullanılmıştır). İrksal hiyerarşiler; özellikle kadınlar bakımından, beyaz kadınların iffeti ve beyaz olmayan kadınların şehvetliliği temsiliyle, cinsel erdemle bağdaştırılmıştır. Böylesi kalıp-yargıları yok etmek ziyadesiyle zordu ve büyük çaba gerektirdi; örneğin 20. yüzyılın başında, ABD'deki Afrikalı-Amerikan kadınlar hayatlarının cinsel veya duymusal yanlarını gizlemeye ve tarihçi Darlene Clark Hine'in "başka türlü gösterme kültürü" (*culture of dissemblance*) içinde saygınlıklarını vurgulamaya büyük özen göstermişlerdir.

Cinsel ve ırksal kategorilerin her ikisi de sömürge dünyasında, değişmez dinsel öğretilerin desteklediği kalıcı ahlaki sınıflandırmalar olarak görüldüler. Toplumsal birer inşa olarak değerlendirilmeyip "doğal" ile "doğal olmayan" arasındaki daha temel bir sınır ile pekiştirildiler. Böylece eşcinsel ilişkiler "doğaya karşı suç" olarak tanımlandı ve çoğunlukla kilise mahkemelerinde yargılandı. Doğal ile tanrısal arasında kurulan bağ, 18. yüzyılda gevşemeye başladı, ancak kısıtlamaların konulmasında doğanın önemi hepten arttı ve "doğa" modern cinsellik anlayışlarının temeli haline geldi.

Batı'da Modern Cinsellik (1750-1950)

Cinselliğin tarihi üzerine en erken bilimsel araştırmaların birçoğu –ki bunlar 1970'ler ve 1980'lerde başlamıştır, çünkü bu yeni bir alandır– "modern" cinsellik (modern derken "Batılı" cinsellik kastedilir) ve öncesi arasında net bir kırılma varsaymıştır. Modern cinselliğin başlangıcı, 18. yüzyılın sonlarıyla 20. yüzyılın başları arasındaki bir zamana tarihlenir. Geçişin daha erken başladığını savunanlar, bedene dair bilimsel düşüncelerin yükselişini öne çıkarır; geçişin daha geç olduğunu söyleyenler ise "cinsel kimlik"

kavramının ortaya çıkışını öne çıkarırlar. Tarihi dönemlere ayıran tüm şemalardaki gibi, özellikle “tek” bir geçiş savunuların tezleri artık çok basite indirgenmiş, Batı’daki sınıfsal, ırksal ve toplumsal cinsiyet farklılıklarının yeterince bilincinde olmayan, diğer kültürlerdekilere hiçbir şey ifade etmeyen tezler olarak yorumlanmaktadır. Bu nedenle, birçok bilim insanı tek bir geçiş noktası veya işareti aramaktan artık vazgeçmiş ve onun yerine, Fransız Devrimi’nden I. Dünya Savaşı’na uzanan “uzun 19. yüzyıldaki” bir dizi değişime işaret etmektedir. (“Uzun 19. yüzyıl” kavramı ilkin siyasi tarih alanında geliştirilmiştir ama diğer araştırma alanlarında da kullanılmaktadır.)

Bunlardan birisi cinsel davranıştaki değişimdi; ilkin Batı Avrupa’da ve daha sonra Batı dünyasında diğer yerlerde, giderek daha çok sayıda insan, evlilik öncesi cinsel ilişki yaşadı ve sonra evlenmedi. Bu, özellikle çalışmak için kentlere göç eden ve böylece ebeveyn kontrolünden çıkan gençler arasındaki gayrimeşru çocuk doğumlarının artışından takip edilebilir. Değişimi ilk fark eden tarihçiler bunu “cinsel devrim” diye yorumladılar ve eski âdetlere karşı bir gençlik isyanı olarak övdüler ama daha yakın dönemde diğerleri, evlilik bağı dışında çocuk sahibi olan genç kadınların zorluk sahibi de olduklarını ve bu yüzden damgalandıklarını, belki de davranışları üzerindeki toplumsal denetimin daha güçlü kalmasını dilemiş olabileceklerini savundular.

“Modern” cinselliğin ikinci önemli kısmı ise, cinselliğe temel yaklaşımın dinden bilime doğru evrilmesidir. Daha önce gördüğümüz gibi, dünyanın bütün dinleri, cinsel davranışları, ahlaki sistemin bir parçası kabul ederek denetimi altına almışlardır. Bazı dinlerde sadece edimler denetim altına alınırken, Musevilik ve Hristiyanlık da dahil olmak üzere diğerlerinde kişinin edimleri kadar güdülleri de davranışının ahlaki içeriğini belirler ve bazen sadece dürtüler veya düşünceler bile ahlakdışı sayılır. (Eski ABD başkanı

Jimmy Carter'ın, *Playboy* dergisinde yayımlanan “kalbindeki kontrolsüz ve yasaklı arzu ile ilgili özeleştirisi buna bir örnektir.) 18. yüzyıl boyunca, cinsel davranışa ilişkin katı yasalar, kitaplarda kalsa da, düzensiz bir şekilde ve seçilerek uygulandı. Cinsel davranıştan ziyade cinsel düşünce ve dürtülere ilişkin kaygı, yine de yoğunlaşarak büyüdü. Örneğin pornografik edebiyat, 15. yüzyılın ortalarında matbaanın icadıyla Avrupa’da basılan eserlerin önemli bir kısmını oluşturdu ve 18. yüzyılda daha da yaygınlaştı. Pornografinin bir kısmı yasaklandı veya toplatıldı, çünkü güç sahibi insanların cinsel edimleri ile ilgili öyküleri veya dedikoduları içeriyordu, dolayısıyla siyasi içeriği vardı ama genelde kısıtlanmadı. Ne var ki 19. yüzyılda, Britanya Parlamentosu’ndan cinsel içerikli materyalleri yasaklayan 1857 tarihli Muzır Neşriyat Kanunu gibi yasaların geçirilmesiyle bu durum değişti. Bu ve benzeri yasalar, dinselden ziyade bilimsel bir dille ifade edildi: Normlardan sapan cinsel arzular ve eylemler artık bir günah olarak değil “yozlaşma” (bu terim ilk kez Fransız akıl hastanesi doktoru Benedict-Augustin Morel tarafından 1857’de kullanılmıştır) veya hem tıp dünyasında hem de popüler edebiyattaki yaygın biçimiyle “sapıklık” olarak ifade edilmeye başlandı.

Bu arzular ve arzuların neden olduğu edimler, günümüzde doğal dünyanın parçası olarak çalışılmış, kategorize edilmiş ve sınıflandırılmışlardır. Çok zararlı veya sapkın olarak görülen arzular ve edimler düzeltilebilir ya da önlenilebilirdi ama bu papazlar veya rahipler tarafından değil, bilimsel eğitim görmüş profesyoneller yardımıyla yapılmalıydı. Cinselliğe dair bu yeni bilimsel anlayışta en önemli profesyoneller tıp doktorlarıydı, çünkü cinsel ilişki giderek, doktorların neyin “normal” neyin “anormal” olduğunu belirlediği, sağlığın bir parçası haline gelmişti. Batılı hükümetler ulusal güçlerini artırmanın bir yolu olarak sağlıklı bir toplumu teşvik etmeye çalıştılar ve yaratılmasına önem

verdiler ve buna gölge düşürecek herhangi bir şey, resmi ve sıklıkla kamusal bir mesele haline geldi. Mastürbasyon, fahişelik, histeri ve zührevi hastalıkların hepsi, tıpkı daha aşırı sapıklıklar olarak görülen sadizm, fetişizm, mazoşizm, teşhircilik, nemfomani ve “dönmelik” (19. yüzyılda eşcinsel arzu için türetilmiş terim) gibi, esas olarak cinsel meseleler ve sağlık sorunları olarak görülmeye başlandı. Bu gibi çeşitli cinsel bozukluklar, Alman tıp doktoru ve nörolog Richard von Krafft-Ebing’in çığır açan kitabı *Psychopathia Sexualis*’nde (*Cinselliğin Psikopatolojisi*) (1886) tanımlanmış ve isimlendirilmişlerdir. Bu kitap, tıbbın yeni uzmanlık dalı olan seksoloji alanındaki ilk önemli çalışmadır.

Böylesi konuların tıbbi ve siyasi tartışmaları, fiili denetimi ve ele alınışı muazzam ölçüde toplumsal cinsiyetlendirilmiştir. Ayrıca sınıf ve ırksal hiyerarşilerle de şekillendirilmiştir; bu tür ayrımlar “modern” cinselliğin üçüncü özelliğini oluşturmaktadırlar. Teşhircilik, seksologlar tarafından sapıklık olduğuna hükmedilen bir eril hastalıktı, çünkü bir adam penisini sergileyerek, sadece kadınlar için uygun olacak bir şeyin, başkaları tarafından da izlenmesine izin vermiş oluyordu. Yasa da teşhirciliği erkeklere özgü bir suç olarak tanımladı. Angus McLaren, 20. yüzyıl başlarında, Chicago’da teşhircilik yüzünden hapse atılan erkeklerin sayısının, diğer herhangi bir suçtan dolayı hapis yatanlardan fazla olduğunu tespit etti. Bu erkeklerin çoğu alt sınıftan göçmenlerdi. Cinsel ifade ve davranışta kendine hâkim olma, özellikle kadınlar için sınıf statüsünün bir işareti haline geldi. Saygıdeğer kadınların hiçbir cinsel arzuları olmadığı giderek daha fazla kabul gördü, belli belirsiz cinsel olan her şey onların çevrelerinde uzaklaştırılmalıydı; piyanonun ayakları örtülmeli, meyveler bütün olarak değil doğranarak yenmeliydi. Doktorlar, çok fazla seks düşünmenin orta sınıf kadınları, kadınlarda kabul edilebilir olandan sapan veya abartılan davranışlarla belirlenen ve bu nedenle belirtileri

hem duygusal soğukluk hem de ağlama krizleri olan histeriye sürükleyebileceğini bildirdiler; uzun yatak istirahatları ve genital operasyon önerilen tedavi yöntemleri arasındaydı. Alt sınıf kadınlarının uygunsuz cinsellikleri onlara bunun bedelinin “ödetilmesiyle” kontrol altında tutulurdu; kürtaj yasadışıydı ve doğum kontrol araçlarına erişim –özellikle 19. yüzyıl ortalarında pişirme işlemiyle iyileşen ve ucuzlayan kauçuk kondomlara erişim– kısıtlıydı.

Mastürbasyon, hem kadınlar ve hem de erkekler için endişe konusuydu ama özellikle oğlan çocuklarının ve erkeklerin bu konudaki endişeleri daha fazlaydı, çünkü çok erken veya çok sık spermlerini boşaltmaları, Fransız doktorlar Alfred Fournier ve François Beguin’in ifadeleriyle “ulusu savunmaktan veya şerefli ve faydalı işler yaparak hizmet etmekten aciz... zayıf, soluk benizli ve hem beden hem de zihnen çelimsiz varlıklar haline gelmelerine” sebep olabilirdi. Erkeklerin sadece sınırlı miktarda sperme sahip oldukları düşüncesi –genellikle “spermatik ekonomi”– 19. yüzyıl itibarıyla tıbbın büyük oranda reddettiği, bedenle ilgili mizah konusundaki eski bir düşünceye dayanıyordu, fakat bu, süren mastürbasyona ilişkin 20. yüzyılda da süren bir saplantıyı pekiştirdi. Bu saplantı, cinsiyet kadar ırk ve sınıf kavramlarınca da şekillendirildi; alt sınıf ve beyaz olmayan hizmetçiler çoğunlukla, beyaz, orta sınıf çocuklara mastürbasyon yapmayı öğretmekle suçlandılar. Afrika ve Hindistan’da görev yapan İngiliz memur Robert Baden-Powell, 1908’de İngiliz erkek çocuklarına kendisince doğru gördüğü erkek erdemlerini açıkça öğretmek ve onları mastürbasyon, kadınsılık, fiziksel zayıflık ve eşcinsellikten uzak tutmak için Erkek İzcileri’ni kurdu. Ona göre bu özellikle, Britanya İmparatorluğu’nun beyaz olmayan tebaası arasında ve aynı zamanda İngiltere’nin sanayi kentlerinde yaşayanlar arasında yaygındı. Baden-Powell ve sayısız yazar, doktor, siyasetçi ve kilise lideri, bunlara karşı beden

eğitimi ve doğada yaşam eğitimlerinden oluşan dinamik bir programla mücadele edilmemesi halinde, kaçınılmaz bir “ırk yozlaşmasını” ve hatta “ırk intiharı”nı öngördüler.

19. yüzyıl boyunca, Avrupa ve sömürgelerinde kentler büyüdükçe ve kadınlara ödenen ücretler düşük kaldıkça fahişelik arttı ve frengi ile belsoğukluğu gibi cinsel yolla bulaşan hastalıklar geniş çapta yayıldı. Fahişelik de öncelikle erkeklerin sağlığına bir tehdit olarak görüldü; İtalya, Fransa ve Almanya’nın bazı yerlerindeki fahişelerin polise kayıt yaptırmaları ve –Fransız fahişeleri tarafından “devletin penisi” olarak tanımlanan– yıkanmamış şırıngalar ile spekulumlar kullanan ve böylece zührevi hastalıkların daha da hızlı yayılmasına neden olan doktorlar tarafından düzenli olarak muayene edilmeleri gerekiyordu. 1864 yılı itibarıyla, Britanya’da bir dizi Bulaşıcı Hastalıklar Yasası yürürlüğe girdi ve buna göre Britanya’nın veya sömürgelerinin herhangi bir liman şehrinde fahişelik yaptığından şüphelenilen kadınlar, tutuklanıp zührevi hastalık muayenesi ve tedavisi için “hapishane hastanelerine” sevk edilebileceklerdi. İngiliz sosyal reformcu Josephine Butler, sık sık fahişelere giden erkeklerin de muayene edilmeleri gerektiğini önerince, görevli kraliyet komisyonu bu öneri karşısında şaşkınlık içerisinde şu yanıtı verdi: “Fahişeler ile onlarla düşüp kalkan erkekler arasında hiçbir kıyaslama yapılamaz. Cinsiyetlerden biri kazanç karşılığında bir suç işlerken, diğer taraf doğal bir dürtüye uygunsuz biçimde boyun eğmiştir.”

Zührevi hastalıkların cinsiyet ve sınıf esasına göre ele alınışı, denetim çabalarının bütünüyle faydasız olduğu anlamına geliyordu ve sonunda 1884’te, Butler gibi kadınların girişimleriyle Bulaşıcı Hastalıklar Yasası’nın kaldırılmasına yol açıtıysa da, Kıta Avrupa’sında fahişelerin kayıt altına alınmasına devam edildi. Fahişelik genellikle alt sınıf ve beyaz olmayan erkeklerin, güçlü cinsel ihtiyaçları için verilen üzücü bir taviz ve tabii ki mastürbasyona ya da eşcinsel

ilişkiye tercih edilen gerekli bir kötülük olarak görüldü. (Pek çok beyaz orta sınıf erkeğin fahişeleri kullandığı gerçeği asla tartışılmadı.) İlgili kadınlar için endişeler esasen, 19. yüzyılın sonlarında, gazetelerde ve dergilerde çok sayıda genç beyaz kadının şehirlerden ve küçük kasabalardan kaçırılarak, beyaz olmayan erkeklere sunulmak veya yabancı ülkelere sevk edilmek üzere genelevlere satıldığı haberleriyle, bir dizi “beyaz köleliği” paniği sırasında ortaya çıktı. Böylesi olaylar şüphesiz yaşanmıştır ama verilen sayılar çok şişirilmişti.

Bu çağ –Sanayi Devrimi’nin en yüksek noktası– üzerine yorum yapanlar, seks hakkında konuşurken genellikle endüstriyel ve mekanik metaforlar kullanarak, cinsel dürtülerin bedende yayılışını, buharın motordan veya suyun borulardan yayılması gibi tarif ettiler. Seksin bu “hidrolik modeli”, bir çıkış yeri olmayanlara (erkeklere) ne olacağı; böyle bir “baskılama”nın, tıkanan borular veya motorlarda olduğu gibi onlarda da patlamalara yol açıp açmayacağı konusunda endişelenmelerine neden oldu.

Onlar, baskılama ve sonuçlarından endişelenirken, seksologlar, 1900’ler civarındaki onyıllarda dikkatlerini eşcinsel arzuya çevirdiler. Başlarda bunun için “dönmelik” kavramı kullanıldıysa da, 1869’da Macar hukukçu K.M. Benkert’in bulduğu “eşcinsellik” terimi giderek yaygınlaştı. Seksologlar “dönmelerin” diğer cinsiyetin zevklerini, davranışlarını, giysilerini, tercihlerini, alışkanlıklarını ve kabiliyetlerini sergilemelerini beklediler; ve genellikle kadında genişletilmiş klitoris veya iyi gelişmiş kaslar, erkekte ise köselik gibi fiziksel işaretler aradılar. 19. yüzyılda bireyler, eşcinsel arzuyu genellikle oldukça tutkulu ifadelerle dile getirdi, ancak bunlar genellikle “romantik arkadaşlıklar” olarak görüldü, büyümenin bir parçası olarak değerlendirildi ve özellikle kadınlarda ömür boyu devam etse de bir sapkınlık işareti olarak yorumlanmadı. Örneğin The Young Men’s Christian Association (YMCA, Hristiyan Genç Adamlar

Birliği), 1848’de İngiltere’de, genç ve evlenmemiş erkeklerin birbirlerine tutkulu bir biçimde bağlanmasıyla Tanrı’nın yüce sevgisine ulaştıracak bir ruh birliği kurarak kişiliklerini ve ahlaklarını güçlendirmeleri için kurulan bir Hristiyan erkek hareketiydi. Tarihçiler, böylesi arkadaşlıkların “eşcinsel” olarak tanımlanıp tanımlanamayacağı tartışmaktadır, çünkü o zamanlar insanların zihninde henüz böyle bir kategori yoktu ama eşcinsel arzunun bir cinsel sapkınlık biçimi olarak tıbbileştirilmesi, onlara karşı tutumu değiştirdi ve kız çocukları veya oğlan çocukları arasındaki yakınlık gitgide daha fazla kuşkuyla karşılandı. 1920’lerde YMCA, eşcinsel cazibeyi lanetledi ve merkezine basketbol (YMCA’da icat edilmiştir), yüzme ve diğer spor dalları ile “normal” heteroseksüel ilişkileri koyduğu “kaslı Hristiyanlığı” benimsedi.

Eşcinsel arzu, 20. yüzyıl başlarında Avrupa ve Kuzey Amerika’da önceki dönemlere kıyasla daha az açıklıkla dile getirilmiş olabilir, fakat bu, bireyleri eylemlerden ziyade çoğunlukla bir kimlik meselesi etrafında, eşcinsel alt-kültürlerde birbirlerine bağlayan bir şey haline geldi. Tarihçiler, –Avrupa şehirlerindeki erkekler arasında– 17. yüzyıl gibi erken bir dönemde –kendilerine özgü tarzda giyimi, tavırları, argo terimleri ve buluşma yerleriyle– gelişen eşcinsel alt-kültürleri ve toplulukları keşfettiler, fakat bunlar ancak 20. yüzyılda daha yaygın hale geldi ve daha sık biçimde, erkekler kadar kadınları da içerdi. Bu topluluklar, toplumsal sınıf, ırk ve diğer unsurlara bağlı olarak, cinsellik ve toplumsal cinsiyetin etkileşime girdiği farklı kalıplarıyla birbirlerinden muazzam ölçüde farklılık gösteriyorlardı. Yeni yüzyılın başlangıcında, New York kentinin eril “perileri” kadınısı frapan giysileri ve makyajlarıyla Bowery Caddesi’nde toplandılar; 1920’lerde Harlem gece kulüpleri ve partileri, “lezbiyen” kadınlar ve “kadın kılıklı” erkekler kadar, sadece iyi müzik ve canlı bir gece hayatı arayanlar için de popüler mekânlardı. 1950’lerde ABD’nin birçok kentinde lezbiyen

barlara giden kadınlar, ya kısa saçları ve erkek giysileriyle “butch” ya da geleneksel kadın giysileri içinde “fem” olarak tanımlanmayı tercih ederek, toplumsal cinsiyet ikiliğini öne çıkaran giyim kuşam ve davranış kalıpları geliştirdiler.

Heteroseksüellik de, 20. yüzyılın başlarında bir kimlik meselesi; zaman içinde yasal ve tıbbi bir terim haline gelerek modern Batılı benlik kavramlarının merkezine yerleşen kalıcı bir “cinsel yönelim” meselesi haline geldi. “Heteroseksüel” sözcüğü başlangıçta seksologlar tarafından üreme amacı olmadan, sadece zevk için cinsel ilişkiye giren farklı cinsiyetlerdeki insanları tanımlamak için kullanıldı; bu nedenle, hafif de olsa bir nevi sapıklıktı. Gitgide bu terim cinsel anlamda “karşı” cinse ilgi duyanlar için kullanılmaya başlandı ve bu ilginin düzgün gelişmesi, fiziksel ve psikolojik bir sağlık meselesi haline geldi. “Normal” heteroseksüel gelişimi, Avusturyalı psikiyatrist Sigmund Freud’un ünlü fikirlerinde olduğu gibi, toplumsal cinsiyet belirliyordu. Freud, insan davranışını büyük ölçüde çocuklukta başlayan çözülmemiş cinsel çatışmaların şekillendirdiği fikrini geliştirmişti; bu cinsel çatışmalar toplumsal cinsiyetlendirilmiştir, kız çocukları öncelikli olarak “penis kıskançlığı” yaşarlar (oğlan kardeşlerinde var olan bir şeyin eksikliğinin farkına varılması), oğlanlar ise Oidipus Kompleksi’ne (annelerine sahip olabilmek için babalarını öldürme arzusu) girerler. Freud’un bu fikirlerine bazen eski meslektaşları tarafından şiddetle saldırılmış olsa da, bu fikirlerin, psikolojinin ötesinde, edebiyat, sanat ve eğitim gibi alanlarda da büyük bir etkisi oldu.

Cinsel tutum ve davranışlara ilişkin bu bilimsel ve tıbbi araştırmalar cinsellik konusunda bir şekilde birbiriyle çelişen fikirleri ortaya çıkardı. Bir yandan kişinin cinsel partner tercihi ve cinsel davranışlarının diğer veçheleri kişinin basit bireysel eylemlerinden ziyade kalıcı cinsel yöneliminin yansı-

* *Butch*, erkeksi; *fem*, kadınsı anlamındadır – ç.n.

maları olarak görülmeye başlandı ve bu çerçevede kişi cinsel rolüne göre değil, cinsel nesne seçimine göre homoseksüel veya heteroseksüel olarak belirlenen “cinsel kimlik” olarak tanımlanan şeyi edindi. Diğer yandan eşcinsellik ve cinselliğin diğer “sapkın” türleri, ilaçlar, ameliyatlar veya psikanalizle tedavi edilebilecek fiziksel veya psikolojik hastalıklar olarak tanımlandı. 19. yüzyıl sonları itibariyle, cinsel suç işleyenler artık idam edilmiyorlardı ama hapse atılabilir, akıl hastanelerine kapatılabilir veya istenmeyen ameliyatlara veya psikolojik tedavilere zorla sokulabilirlerdi. Cinsel sapkınlığı tedavi etmek kadar önlemek için de çabalar gösterildi ve bu model 20. yüzyıl boyunca da devam etti.

Daha ileri boyuttaki çelişkiler, 20. yüzyılın ilk yarısında da Batılı cinselliğe damgasını vurdu. Heteroseksüel cinsel edime karşı tavırlar yavaş yavaş daha az kısıtlayıcı olmaya başladı, popüler ve bilimsel kitaplar, okuyucularına, hem erkekler hem de kadınlar için cinsel hazzı içeren “sağlıklı” bir cinsel yaşama nasıl ulaşabileceklerine dair tavsiyelerde bulundular. Bu tavsiyeler doğum kontrol teknikleri ve araçları hakkında giderek daha fazla bilgiler içerirken, prezervatiflerin, diyaframların ve sperm öldürücülerin kullanımı da, orta sınıflar arasında daha fazla kabul edilir hale geldi. Doğum kontrol haplarına sadece doktorlar aracılığıyla ulaşılabilirdi ve bunlar işçi sınıfından insanlar için aşırı pahalıydı. Kürtaj ve cinsel perhiz, her ne kadar kürtaj, Batılı ülkelerin çoğunda yasadışı olsa da, onlar için hamileliği önlemenin en yaygın yöntemi kalmaya devam etti.

Küreselleşen Dünya (1950-2010)

Cinsellik ve onun toplumsal cinsiyetle ilişkisi konusundaki çelişen fikirler ve düşünce farklılıkları, 20. yüzyılın sonunda ve 21. yüzyılın başında daha da keskinleşti. Bazı

tıp araştırmacıları gey erkeklerin gen farklılıklarını ve beyin yapısını incelerken, diğerleri onların bulgularını, mantıksal ve metodolojik açıdan kusurlu, eşcinsel erkekleri bazı yönleriyle kadınsılaşmış görmeye devam eden toplumsal cinsiyet düşünceleriyle şekillendirilmiş olmakla eleştirdiler. (Eşcinsellik üzerine 20. yüzyılda yapılan araştırmaların çoğu, genelde tıbbi araştırmaların çoğunda olduğu gibi erkekler üzerine odaklandı.) Birçok ülkede gey ve lezbiyen hakları aktivistleri, evlenme hakkı dahil, cinsel yönelime dayalı ayrımcılığın sona erdirilmesi için çalıştılar. Bununla birlikte bazıları bunun iyi bir taktik olup olmadığından emin değildi: Acaba böylesine cinsiyetlendirilmiş ve kusurlu bir kurumu benimsemektense, evliliğin sağladığı kapsamlı yasal faydaları azaltmak daha akıllıca değil miydi? Diğer aktivistler ve bilim insanları, sabit bir cinsel yönelim fikrinin kendisinin tamamıyla kusurlu olduğunu ileri sürdüler. “Cinsel yönelim” ve “toplumsal cinsiyet kimliği” kavramlarının cinselliğe ilişkin “modern” fikirlerin bir parçası olduğunu, ne var ki postmodern bir dünyada bu tür kavramların tıpkı Platon’un (kadının içinde) “gezinen rahim” fikri kadar modası geçmiş olduğunu iddia ettiler. Heteroseksüel ile homoseksüel ve eril ile dişi arasındaki ayrıma yönelik ikili anlayışlar, tıpkı daha çeşitlendirilmiş kategoriler olan gey, lezbiyen, biseksüel, transseksüel/trans-cinsiyet (artık kısaca trans denmektedir) gibi çok sınırlayıcıydı. Onun yerine, cinsellik ve toplumsal cinsiyet, özellikle bireylerin birçok farklı kültürden öğeleri karıştırıp üzerine ekleme yapıp geliştirebilecekleri ve melezleştirilmiş bir kimlik yaratabilecekleri küreselleşmiş bir dünyada, akışkandı ve akışkan olmalıydı. Diğer yorumcular, böyle olabileceğini ancak pek çok insanın zihinde, “eşcinsel”in ayrıksı bir kategori olduğunu ve bu şekilde kategorize edilenlerin bunun olumsuz sonuçlarından zarar gördüklerini kabul etmenin önemine işaret ettiler. Bu insanlar birçok

kere korkunç şekillerde şiddete maruz kaldılar ve birçok ülkede, eşcinsel olduğuna hükmedilenlere, “doğal” ikili toplumsal cinsiyet düzenine meydan okuyan insanlardan söz etmeleri ve göç etmeleri yasaklanarak bu insanların küreselleşmiş yeni dünyaya tam anlamıyla katılımları engellendi.

Son on yılda, cinsiyet değiştirme ameliyatı olanların sayısının gitgide artması, bu tartışmaları daha da karmaşık hale getirdi. Eğer toplumsal cinsiyet, kimliğin temel bir vechesi değilse o halde neden bedenın dış görüntüsü ile içsel toplumsal cinsiyet birbirine uymalıdır? Cinsiyet değiştirme ameliyatı, hegemonik ikili toplumsal cinsiyet kavramlarını pekiştirmekte midir yoksa onlara meydan mı okumaktadır? Trans topluluklar içinde, hatta bir toplumsal cinsiyetin sınırlarında bile ortaya çıkan kalıplar, öteden beri yerleşik hale gelen toplumsal cinsiyet hiyerarşilerinin gücünü ortaya koymaktadır. Trans kadınlar (erkek olarak doğmuş, kadınlık hormonları alarak ve/veya ameliyatlara bedenlerini kadın olarak “görölmek” üzere değiştiren bireylerdir; Erkekten Kadına Transseksüeller), trans erkeklerden (kadın doğmuş ve erkek olarak “görölmek” için erkeklik hormonları alarak ve/veya ameliyatlara bedenini erkek olarak değiştiren bireyler, FTM olarak kısaltılır, Kadından Erkeğe Transseksüeller olarak tanımlanır) daha yoksuldurlar ve seks ticaretine sokulmaları daha muhtemeldir. Akademide ve diğer mesleklerde trans erkekler, trans kadınlardan daha fazladır. Cinsel yönelim ve toplumsal cinsiyet kimliği genellikle birbirinden ayrı görölseler de, trans erkeklerin sayısındaki artış ile kendini “butch” olarak tanımlayan lezbiyenlerin sayısındaki düşüş aynı zamana denk gelmektedir. Trans hareketi, ikili karşıtlığa dayalı olmayan toplumsal cinsiyet sisteminin kabulünü teşvik etmiştir, ancak ABD’de her iki trans bireyden biri toplumsal cinsiyet kimlikleri yüzünden cinsel şiddet görmüştür.

Gey hakları ve trans hareketleri hızlı (görece ucuz) seyahat, ulaşım ve anlık iletişim olanaklarıyla gitgide daha fazla bağlantılı hale gelen bir dünyada ortaya çıkmıştır. Böylece bir yerdeki gelişmeler, başka yerlerdeki gelişmeleri etkilemektedir ve bu, cinselliğin diğer veçheleri için de doğrudur. Yeni doğum kontrol yöntemlerinin, özellikle “haplar” ve rahim içi araçların (RIA) çok işe yaradıkları görülmüş ve 1960’larda yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır, ancak buna rağmen Sovyetler Birliği, Japonya ve birçok başka ülkede kürtaj, doğum kontrolünün en yaygın yönetim olarak kalmaya devam etmiştir. 2000’lere gelindiğinde dünya nüfusunun kabaca üçte ikisinin, bir şekilde doğum kontrol yöntemlerinden bazılarını uyguladığı görülmüştür. Etkili doğum kontrolü, dünyanın birçok yerindeki insanlar için cinsel edimi üreme ile ilgili sonuçlarından ayrılması anlamına geliyordu; bu ayrım, birçokları tarafından seksin, soyun devamı için değil sadece zevk için yapılabilmesi anlamında “cinsel devrimin” başlangıcı olarak göklere çıkarıldı. Açıkça cinsel içerikli temalar, filmlerde, televizyonda, dergilerde, reklamlarda, müzikte ve daha sonra internet sitelerinde ve diğer elektronik medyada daha yaygın hale geldi. Evlilik öncesi birçok partnerle cinsel ilişki, daha geniş çapta kabul edilir oldu ve evlilik oranları düştü; yüzyılın sonunda Avrupa’nın bazı ülkelerinde birlikte yaşayan heteroseksüel çiftlerin büyük çoğunluğu evli değillerdi.

Tüm bu değişimler muhalefeti kışkırttı. Muhafazakâr Katolik liderler yapay doğum kontrolüne karşı çıktılar. Aynı şekilde birçok Müslüman din adamı da buna karşı çıktı. Bazıları bunun dünya üzerindeki Müslüman sayısını sınırlamak için Batı’nın bir komplosu olduğunu düşündüler ve cinselliğin açıkça ifade edilmesinin Batı’dan ilham alan bir çürümüşlüğü işaret ettiği görüşündeydiler. Afrika’daki milliyetçi liderler, yeni doğum kontrol teknolojilerini, emperyalist, ırkçı ve yerel ahlakla bağdaşmaz görerek karşı

çıksalar da yüzyılın sonunda daha küçük aileler ekonomik büyümeye bir katkı ve modernliğin bir simgesi olarak görülmeye başlanınca, bu tür itirazlar genellikle azalmaya başladı. ABD'deki muhafazakâr Protestanlar, eşcinsellere herhangi bir hak verilmesine karşı oldukları gibi, gençleri evlilik öncesi seksten uzak durmanın daha uygun olduğuna ikna edebilecekleri umuduyla onlara doğum kontrol eğitimi verilmesine de karşı çıktılar. Sonuç olarak ABD'deki ergen hamilelik oranları diğer sanayileşmiş ülkelere göre belirgin şekilde yüksekti.

1980'lerde cinsel yolla bulaşan yeni bir hastalığın –HIV (İnsan Bağışıklık Yetmezliği Virüsü) virüsünün sebep olduğu AIDS'in (Edinilmiş Bağışıklık Yetersizliği Sendromu)– ortaya çıkışı, dünya çapında cinsel davranışı ve düşünceleri şekillendirdi. AIDS vücut sıvılarıyla geçer ve aşırı bulaşıcıdır. Batı'daki ilk kurbanları arasında birçok eşcinsel ve damardan uyuşturucu kullanıcıları vardı. Bu insanların, daha önceki dönemde, tıpkı fahişelere yönelik yaklaşımda olduğu gibi, bazıları tarafından layıklarını yaşadıkları düşünülürdü. 1990'larda, yapılan kapsamlı tıbbi araştırmalarla, antiretroviral ilaçlar geliştirildi ve bunu almaya parası olanlar için AIDS, bir ölüm fermanı olmaktan ziyade kronik bir hastalık haline geldi.

Dünyanın daha yoksul bölgelerinde AIDS, ilkin fahişeler ve müşterileri arasında yayıldı; ilaçlar çok pahalıydı ve birçok erkek, hastalığın yayılışını yavaşlatabilecek olan prezervatifleri kullanmayı reddetti. Hastalık, giderek artan bir şekilde, özellikle Sahraaltı Afrika'da muazzam sayıda insana bulaştı.

Fuhuş, AIDS'in birçok bölgede yayılışını kolaylaştırdı ve dünyanın her yerine hızla ulaşması ise AIDS salgınına rağmen uluslararası seks turizmindeki inanılmaz yükselişle ilişkilendirildi. Hükümetler seks turizmini sınırlamak için bazı gayretler gösterdilerse de bu, 19. yüzyılda fuhuşa karşı

yürütülen kampanyalara benziyordu. Müşterilerden ziyade hizmet sağlayıcılarına odaklanıyorlardı. Seks turizmi, internette evlilik piyasasına dönüştü; 2010 yılında yüzlerce şirket bu işin içindeydi. Her iki sektörde de esasen Batılı (ve daha az sayıda Japon) erkekler ve Asyalı, Doğu Avrupalı ve Latin Amerikalı kadınlar yer almaktaydı. Bu, büyük ölçüde, keskin bir biçimde eşitsiz küreselleşen ekonominin sonucunda ortaya çıkan bir modeldi. Toplumsal cinsiyetlendirilmiş ve cinselleştirilmiş kültürel ve ırksal farklılık kavramları, seks turizmi kadar internet evlilik hizmetlerini de şekillendirmektedir. Erkek müşteriler, kendi ülkelerindeki kadınlara nazaran “geleneksel” toplumsal cinsiyet rollerine uymaya istekli, cinsel partnerler veya evlilik partnerleri aradıklarını bildiriyorlar. Seks işçileri ve koca arayan kadınlar, bu ilişkileri yoksulluktan kurtulmak için tek çare olarak görüyor ve çoğu, geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini kabul etmeyi paketin bir parçası olarak gördüklerini belirtiyor.

Toplumsal cinsiyete ilişkin geleneksel düşünceler, çağdaş cinselliğin başka veçhelerinin de temelini oluşturmaktadır. Eril cinsel gücü ve süresini artıran Viagra gibi ilaçlar milyar dolarlık bir pazara dönüşmüştür. Oysa bunlar, Antik Mezopotamya’da cinsel gücü destekleyen, bitki köklerinden ve şifalı otlardan yapılırken, şimdilerde kimyasal bileşenler içermektedir. (Cinsel gücü artıran ginseng gibi geleneksel Çin ilaçları, hâlâ geniş çapta kullanılmaktadır.) ABD’de cinsel gücü artırıcı ilaçlar, “esenliğimiz için önemli” olduğundan sağlık sigortası tarafından karşılanırken, doğum kontrol ilaçları veya araçları genellikle karşılanmamaktadır. AIDS hükümetlerin bazen varlığını inkâr ettiği ülkelerde en hızlı şekilde yayılmaktadır ve dünya çapında 20-59 yaş arası kadınlarda en yüksek ölüm nedenidir (erkekler için en yüksek ölüm nedeni ise kalp rahatsızlıklarıdır). Tecavüz ve başka şekillerde cinsel şiddetin arttığı görülmektedir ve bu şiddet genellikle kadınlara yöneliktir ve bazen, nasıl tanım-

lanmış olursa olsun, özellikle geleneksel olarak düzgün kadın davranışlarını ihlal etmiş görünen kadınlara uygulanmaktadır. Bu nedenle bu bölümün başında bahsettiğim gibi, cinsellik ve toplumsal cinsiyetin iç içe geçmesi sadece entelektüel bir mesele değildir. Bu, gündelik yaşamı belirli yollarla şekillendiren bir meseledir. Öte yandan bu, daha olumlu eğilimler için de geçerlidir. Birinci dalga ve ikinci dalga kadın hareketleri ve gey hakları hareketinde kullanılan hak dili, şimdi trans hareketinde, ayrımcılığı sonlandırmayı savunmak için kullanılmaktadır. İşyerlerinde, açıkça istenmeyen terfiler ve düşmanca bir ortamın yaratılması da dahil olmak üzere, cinsel tacizin yasaklanması, kadınların ve geylerin hoş karşılandıkları bir ortamın yaratılmasında etkili olmuştur. Savaş zamanı toplu tecavüz ve cinsel köleleştirme, BM Uluslararası Adalet Divanı'nda insanlığa karşı suç olarak ilan edilmiş, son on yılda bazı failler suçlu bulunarak cezalandırılmıştır. 2008'de Birleşmiş Milletler, savaşlarda cinsel şiddetin rolünü resmen tanımış ve 1820 sayılı kararında “cinsel şiddet; kasten sivilleri hedef almak için veya sivil nüfuslara karşı yaygın veya sistematik saldırının bir parçası olarak kullanıldığı veya uygulandığında, silahlı çatışma durumlarını önemli ölçüde alevlendirebilir ve uluslararası barışın yeniden tesisini engelleyebilir” diye belirtmiştir. Tecavüzün bir savaş silahı olarak uluslararası ve ulusal bir güvenlik meselesi olarak tanınmasıyla Birleşmiş Milletler toplumsal cinsiyeti ve cinselliği günümüzün en önemli konularının merkezine yerleştirmiştir.

EK OKUMA ÖNERİLERİ

Birkaç onyıldır tarih çalışmalarında toplumsal cinsiyet ile cinsellik arasındaki yakın ilişki nedeniyle, her bölüm sonunda verdiğimiz okuma listelerindeki eserlerin pek

çoğu cinsellik üzerine tafsilatlı tartışmalar barındırmaktadır. Ancak aşağıdaki liste daha önce bahsedilen herhangi bir eseri içermemektedir. Peter Stearns'ın *Sexuality in World History* (New York: Routledge, 2009) adlı kitabı, küresel çapta kısa bir değerlendirme sunar. Dünyanın birçok bölgesine ilişkin daha zengin bir tartışma, *American Historical Review* dergisinin 114:5 (Aralık 2009) sayısında (s. 1250-354), "AHR Forum: Transnational Sexualities" başlıklı makalede yer alır. Vern Bollough'un *Sexual Variance in Society and History* (New York: John Wiley 1976) adlı kitabı da dahil pek çok kitabı, Vern Bulloguh ve Bonnie Bollough'un *Cross Dressing, Sex and Gender*'i (Philedelphia: University of Pennsylvania Press, 1993) kitabı bazen Batı'nın ötesine geçer. Aynı şey Elizabeth Abbott'un *A History of Celibacy: Experiments through the Ages*'i (New York: Scribner, 2000) ve Angus McLaren'ın *Impotence: A Cultural History*'si (Chicago: University of Chicago Press, 2007) gibi cinsel yoksunluğu konu alan iki çalışma için de geçerlidir.

Robert Nye editörlüğünde hazırlanan *Sexuality* (New York: Oxford University Press 1999), Batılı cinselliğine mükemmel bir giriş sağlar ve antikçağlardan günümüze, tartışmaları kronolojik sıralamayla verir. Faydalı denemeler koleksiyonu içinde Kathy Peiss ve Christina Simmons editörlüğündeki *Passion and Power: Sexuality in History* (Philadephia: University of Pennsylvania Press, 1989); Domna Stanton'ın editörlüğündeki *The Discourses of Sexuality: From Aristotle to AIDS* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1992); Roy Porter ve Mikuas Teich'in editörlüğündeki *Sexual Knowledge, Sexual Science: The History of Attitudes to Sexuality* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994); Nikki R. Keddie'nin editörlüğündeki *Debating Gender, Debating Sexuality* (New York: New York University Press, 1996); Susan Stryker ve Stephen

Whittle'in editörlüğündeki *The Transgender Studies Reader* (New York: Routledge, 2006) sayılabilir.

Foucault'nun cinsellik üzerine en etkili çalışması aynı zamanda en kısa olanıdır: Michel Foucault, *The History of Sexuality I: An Introduction* (New York: Random House, 1990). Foucault felsefesinin mükemmel bir özeti ise Alan Sheridan'ın *Michel Foucault: The Will to Truth* (Londra: Routledge, 1990) adlı eseridir. Onun metinlerinin iyi bir derlemesi ise David Couzens Hoy'un editörlüğündeki *Foucault: A Critical Reader* (Oxford: Blackwel, 1986) adlı eserlerdir. Foucault ile feminizm arasındaki ilişkinin tartışıldığı eserler arasında Lois McNay'in *Foucault and Feminism: Power, Gender and the Self* (Boston: Northeastern University Press, 1993); Susan Hekman'ın editörlüğünde yayımlanan *Feminist Interpretations of Michel Foucault* (University Park, PA: Penn State University Press, 1996); Dianna Taylor ve Karen Vintges'in editörlüklerinde yayımlanan *Feminism and the Final Foucault* (Urbana: University of Illinois Press, 2004) adlı eserlerdir.

Toplumsal cinsiyetin ve cinsel kimliğin inşa edilmiş doğası üzerine kuramsal tartışmalar arasında Teresa de Luretis'in *Technologies of Gender* (Bloomington: Indiana University Press, 1987); Jonathan Ned Katz'in *The Invention of Heterosexuality* (New York: Dutton Books, 1995) ve Judith Butler'ın 1. Bölüm'de bahsedilen eserleri yer alır. Pornografi ve sado-mazoşizm üzerine feminizm içinde yapılan tartışma, Carol Vance'in editörlüğünde yayımlanan *Pleasure and Danger: Exploring Female Sexuality* (New York: Routledge, 1984) adlı eserde ele alınmıştır. Beden üzerine yapılan birçok kuramsal çalışmada tarihsel bir boyut yoktur. Olanlardan birkaçı ise Michael Feher'in Ramona Nadff ve Nadia Tazi ile birlikte yazdığı *Fragments for a History of the Human Body* (3 cilt, New York: Zone Books, 1989-91); Janet Moore Lindman ve Michele Lise Tarter'in *A Centre*

of Wonders: *The Body in Early America* (Ithaca, Y: Cornell University Press, 2001) adlı eserleridir.

Cinselliğin arkeolojik kaynaklardan incelenmesi henüz yeni bir uygulama, bunlar arasında Robert A. Schmidt ve Barbara L. Voss'un editörlüğünde hazırlanan *Archaeologies of Sexuality* (New York: Routledge, 2000) ve Rosemary A. Joyce'un *Ancient Bodies, Ancient Lives: Sex, Gender, and Archaeology* (Londra: Thames and Hudson, 2009) adlı eserleri yer alır.

Antik Akdeniz'de cinsellik, David M. Laperin, John J. Winkler ve Froma I. Zeitlin'in editörlüğünde hazırlanan *Before Sexuality: The Construction of Erotic Experience in the Ancient Greek World* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1990); Wayne R. Dynes ve Stephen Donaldson'ın editörlüğünde yayımlanan *Homosexuality in the Ancient World* (New Haven, CT: Yale University Press, 2002); Thomas A.J. McGinn, *Prostitution, Sexuality, and the Law in Ancient Rome* (New York: Oxford University Press, 2003); Mark Golden ve Peter Toohey'in editörlüğündeki *Sex and Difference in Ancient Greece and Rome* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2004); Christopher A. Faraone ve Laura McClure'ün editörlüğündeki *Prostitutes and Courtesans in the Ancient World* (Madison: University of Wisconsin Press, 2006) adlı eserlerde analiz edilmiştir.

Bu bölümde ortaçağ ve erken modern Avrupa tartışmalarına, diğer bölümlerde belli ölçüde tartışıldığından yer verilmemiştir. Avrupa'da cinsellik üzerine yapılan genel kapsamlı yeni çalışmalar ve bu kitabın web sitesi size büyük çapta ek okumalar için rehberlik edebilir: Ruth Mazo Karras, *Sexuality in Medieval Europe: Doing unto Others* (New York: Routledge, 2005); Katherine Crawford, *European Sexualities, 1400-1800* (New York: Cambridge University Press, 2007); Anna Clark, *Desire: A History of European Sexuality* (Londra: Routledge, 2008).

Kolomb öncesi Amerika kıtasındaki toplumsal cinsiyet ve cinsellik üzerine bilgilere birkaç genel çalışmada rastlanabilir, bunlar arasında Inga Clendinnen'in *Aztecs: An Interpretation* (Cambridge: Cambridge University Press, 1991); Constance Classen'in *Inca Cosmology and the Human Body* (Salt Lake City: University of Utah Press, 1993); Matthew Restall'un *The Maya World: Yucatec Culture and Society, 1550-1850* (Stanford, CA: Stanford University Press, 1997) adlı eserleri sayılabilir.

Kuzey Amerika'daki iki ruhlu insanlara ilişkin klasik çalışma Walter L. Williams'in *The Spirit an the Flesh: Sexual Diversity in American Indian Culture* (Boston: Beacon Press, 1986) adlı eseridir. Daha yeni çalışmalardan, Sue-Ellen Jacobs, Wesley Thomas ve Sabine Lang'ın editörlüğünde yayımlanan *Two-Spirit People: Native American Gender Identity, Sexuality, and Spirituality* (Urbana: University of Illinois Press, 1997) ve Will Roscoe'nun *Changing Ones: Third and Fourth Genders in Native North America* (Londra: Macmillan Press, 1998) adlı eseri sayılabilir. Kuzey Amerika dışındaki trans bireylerle ilgili olarak, Serena Nanda'nın *Neither Man nor Woman: The Hijras of India* (Belmont, CA: Wadsworth, 1990); Stephen O. Murray'nin editörlüğünde hazırlanan *Oceanic Homosexualities* (New York: Garland, 1992); Gilbert Herdt'in editörlüğüyle yayımlanan *Third Sex, Third Gender: Beyond Sexual Dimorphism in Culture and History* (New York: Zone Books, 1994); Gayatri Reddy'nin *With Respect to Sex: Negotiating Hijra Identity in South India's* (Chicago: University of Chicago Press, 2005) ve Sharyn Graham Davies'in *Challenging Gender Norms: Five Genders among the Bugis in Indonesia* (Londra: Wadsworth, 2006) adlı eserleri sayılabilir.

Sömürgecilik döneminde cinsellik çalışmaları arasından şunlar sayılabilir: Ann Laura Stoler, *Race and the Education*

of Desire: Foucault's History of Sexuality an the Colonial Order of Things (Durham, NC: Duke University Press, 1995); *Carnal Knowledge and Imperial Power: Race and the Intimate in Colonial Rule* (Berkeley: University of California Press, 2002) ve *Haunted by Empire: Geographies of Intimacy in North American History* (Durham; N: Duke University Press, 2006); Richard Trexler, *Sex and Conquest: Gendered Violence, Political Order, and the European Conquest of the Americas* (Ithaca, NY: Carnell University Press, 1995); Pete Sigal, *From Moon Goddesses to Virgins: The Colonization of Yucatean Maya Sexual Desire* (Austin: University of Texas Press, 2000). "Sexual Encounters/Sexual Collisions: Alternative Sexualities in Colonial MESAamerica" başlıklı makale *Ethnohistory* dergisinin, 54:1 (Kış 2007) özel sayısında yayımlanmıştır. Tony Ballantyne ve Antoinette Burton'ın editörlüğündeki *Bodies in Contact: Rethinking Colonial Encounters in World History* (Durham, NC: Duke University Press, 2005) ve *Moving Subjects: Gender, Mobility, and Intimacy in an Age of Global Empire* (Urbana: University of Illinois Press, 2008).

"Modern" Batılı cinsellik konusunda şu eserlere bakılabilir: Caroly Dean, *Sexuality and Modern Western Culture* (New York: Twayne, 1996); Catherine Gallagher ve Thomas Laqueur'un editörlüğünde yayımlanan *The Making of the Modern Body: Sexuality and Society in the Nineteenth Century* (Berkeley: University of California Press, 1987); John C. Fout'un editörlüğünde hazırlanan *Forbidden History: The State, Society, and the Regulation of Sexuality in Modern Europe* (Chicago: University of Chicago Press, 1992); Hugh Stevens ve Caroline Howlett'in editörlüğünde yayımlanan *Modernist Sexualities* (New York: Manchester University Press, 2000). Erken dönem seksolojistlerin yazıları, Lucy Blend ve Laura Doan'ın

editörlüğüyle *Sexology Uncensored: The Documents of Sexual Science and Sexology in Culture: Labelling Bodies and Desires* (Chicago: University of Chicago Press, 1998) adlı eserde toplanmıştır. Doğu Avrupa için, Jane T. Costlow, Stephanie Sandler ve Judith Vowles'ın editörlüğünde yayımlanan *Sexuality and the Body in Russian Culture* (Stanford, CA: Stanford University Press, 1993); Eric Naiman, *Sex in Public: The Incarnation of Early Soviet Ideology* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1999); Dan Healey, *Homosexual Desire in Revolutionary Russia: The Regulation of Sexual and Gender Dissent* (Chicago: University of Chicago Press, 2001) adlı eserlere bakılabilir.

ABD'deki cinselliği keşfe girişmek için en iyi eser, John D'Emilio ve Estelle B. Freedman'ın *Intimate Matters: A History of Sexuality in America* (2. baskı, New York: Harper and Row, 1997) adlı kitabıdır. Bir başka iyi ve daha tafsilatlı kitap, Leila Rupp'un gayet yerinde bir başlıkla yayımladığı *A Desired Past: A Short History of Same-Sex Love in America* (Chicago: University of Chicago Press, 1999) kitabıdır. Diğer belli başlı koleksiyonlar ve analizler arasından şunları sayabiliriz: Kevin White, *The First Sexual Revolution: The Emergence of Male Heterosexuality in Modern America* (New York: New York University Press, 1993); Martha Hodes'un editörlüğünde yayımlanan *Sex, Love, Race: Crossing Boundaries in North American History* (New York: New York University Press, 1999); *Homosexuality in Modern Society* (Chicago: University of Chicago Press 1999); Siobhan B. Somerville, *Queering the Color Line: Race and the Invention of Homosexuality in American Culture* (Durham, NC: Duke University Press, 2000); Elizabeth Reis'in editörlüğündeki *American Sexual Histories* (Malden, MA: Blackwell, 2001); Richard Godbeer'in *Sexual Revolution in Early America* (Baltimore, MD: John Hopkins University Press, 2002); Clare A. Lyons,

Sex among the Rabble: An Intimate History of Gender and Power in the Age of Revolution, Philadelphia, 1730-830 (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2006).

Basim Musallam'ın *Sex and Society in Islamic Civilization*'ı (Cambridge: Cambridge University Press, 2983) İslam dünyasına güvenilir bir giriş sağlar ve daha özgül çalışmalar gitgide yaygınlaşmaktadır. Bunlar arasında Afsaneh Najmabadi'nin *Women with Mustaches and Men without Beards: Gender and Sexual Anxieties of Iranian Modernity* (Berkeley: University of California Press, 2005); Dror Ze'evi'nin *Producing Desire: Changing Sexual Discourse in the Ottoman Middle East, 1500-1900* (Berkeley: University of California Press, 2006); Joseph A. Massad'ın *Desiring Arabs* (Chicago: University of Chicago Press, 2007) adlı eserleri yer alır. Asya için, Lenora Materson ve Margaret Jolly'nin editörlüğündeki *Sites of Desire, Economies of Pleasure: Sexualities in Asia and the Pacific* (Chicago: University of Chicago Press, 1997); Matthew H. Sommer'in *Sex, Law, and Society in Late Imperial China* (Stanford, CA: Stanford University Press, 2000); Sanjay Srivastava editörlüğündeki *Sexual Sites, Seminal Attitudes: Sexualities, Masculinities and Culture in South Asia* (Thousand Oaks, CA: Sage, 2004); Fran Martin, Peter A. Jackson, Mark McLelland ve Audrey Yue editörlüğündeki *AsiaPacificQueer: Rethinking Genders and Sexualities* (Urbana: University of Illinois Press, 2008) adlı eserlere bakınız.

Eşcinsel ilişkiler üzerine uzun bir zaman dilimini kapsayan ve küresel bir bakış açısı içeren önemli çalışmalar arasında David Greenburg'ün *The Construction of Homosexuality* (Chicago: University of Chicago Press, 1988); Stephen O. Murray'ın *Homosexualities* (Chicago: University of Chicago Press, 2002); Louis Crompton'ın *Homosexuality and Civilization* (Cambridge, MA: Belknap

Press, 2003); Robert Aldrich'in *Gay Life and Culture: A World History* (New York: Thames and Hudson, 2006) adlı eserleri yer alır. Tüm bunlar devasa boyuttadır; yakın geçmişte yayımlanan ve eşcinsel ilişkiler üzerine yapılan çalışmanın kısa bir özeti olan Leila J. Rupp'ın "Toward a Global History of Same-Sex Sexuality" adlı makalesi, *Journal of History of Sexuality* dergisinin 10.2 (Nisan 2001) sayısında, s. 287-302'de yayımlanmıştır. Tek bir bölgeye daha fazla odaklanan çalışmalardan bazıları şunlardır: Bret Hinsch, *Passions of the Cut Sleeve: The Male Homosexual Tradition in China* (Berkeley: University of California Press, 1990); George Chauncey, *Gay New York: Gender, Urban Culture and the Making of the Gay Male World, 1890-1940* (New York: Basic Books, 1994); Gary Leupp, *Male Colors: The Construction of Homosexuality in Tokugawa Japan* (Berkeley: University of California Press, 1995); Michael Rocke, *Friendly Affection, Nefarious Vices: Homosexuality, Male Culture and the Policing of Sex in Renaissance Florence* (Oxford: Oxford University Press, 1995); editörlüğünü Stephen O. Murray ve Will Roscoe'nun yaptığı *Islamic Homosexualities: Culture, History and Literature* (New York: New York University Press, 1997); Jon Donald Gustav-Wrathall, *Take the Young Stranger by the Hand: Same-Sex Relations and the YMCA* (Chicago: University of Chicago Press, 1998); James N. Green, *Beyond Carnival: Male Homosexuality in Twentieth-Century Brazil* (Chicago: University of Chicago Press, 2001); Stephen Murray ve Will Roscoe'nun editörlüğünü yaptığı *Boy Wives and Female Husbands: Studies in African Homosexualities* (Londra: Palgrave Macmillan, 2001); Stephen O. Murray, *Pacific Homosexualities* (New York: iUniverse; 2002); Helmut Puff, *Sodomy in Reformation Germany and Switzerland, 1400-1600* (Chicago: University of Chicago Press 2003); Megan J. Sinnott, *Toms and Dees:*

Transgender Identity and Female Same-Sex Relations in Thailand (Honolulu: University of Hawaii Press, 2004); Thomas A Foster'ın editörlüğünde yayımlanan *Long before Stonewall: Histories of Same-Sex Sexuality in Early America* (New York: New York University Press, 2007); Samar Habib, *Female Homosexuality in the Middle East: Histories and Representations* (New York: Routledge, 2007).

Küreselleşmenin cinsellik üzerindeki etkisini görmek için şu eserlere müracaat edilebilir: Carl Franklin Styching ve Didi Herman'ın editörlüğünde yayımlanan *Law and Sexuality: The Global Arena* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2001); Nicole Constable, *Romance on a Global Stage: Pen Pals, Virtual Ethnography, and "Mail-order" Marriages* (Berkeley: University of California Press, 2003); Vincanne Adams ve Tacy Leigh Pigg'in editörlüğündeki *Sex in Development: Science, Sexuality, and Morality in Global Perspective* (Durham, NC: Duke University Press, 2005); Neville Hoad, *African Intimacies: Race, Homosexuality and Globalization* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2007); Eithne Luibheid'in editörlüğünde hazırlanan *Queer/Migration*, özel sayı *GLQ: Journal of Lesbian and Gay Studies* (Durham, NC: Duke University Press, 2008).

Daha uzun öneri listesini, orijinal kaynaklara bağlantılarıyla birlikte bu kitabın web sitesinde bulabilirsiniz: www.wiley.com/go/weisnerhanks

Giriş bölümünün sonunda sizi, bu kitabın sizi öfkelen-
direbileceği, bunaltabileceği ve savunmaya geçirebileceği
konusunda uyarmıştım. Bu uyarıyı yapmıştım, çünkü böy-
lesi tepkileri, kadınlar ve toplumsal cinsiyet üzerine ders
verirken veya daha genel tarih dersleri içinde kadınlarla
erkeklerin deneyimleri arasındaki farkları tartışırken öğren-
cilerimden alıyorum. İlk iki duygu benim sıkça hissettiğim
duygular ve otuz yıldan fazladır kadın ve toplumsal cinsiyet
çalışmaları yapmama rağmen hâlâ bazen böyle hissetmeye
devam ediyorum. Kadınların tarihi, pek çok öğrencinin
söylediği gibi, sizi sakinleştirebileceği gibi çok da kızdırı-
bilir. Bazı başlıkları araştırmak, orta sınıf, Avrupa kökenli
Amerikalı bir kadın olarak beni de savunmaya geçirmekte-
dir; erkek ayrıcalıklarına ilişkin konuları keşfetmek, Peggy
McIntosh'un deyimiyile “beyaz olma ayrıcalığının görünme-
yen sırt çantası” dediği şeyi keşfetmekten her zaman daha
rahat (ve rahatlatıcı) olabilir.

Kadınların tarihini yazarken bazen kendimi bütünüy-
le savunmada hissettiğim zamanlar da oldu. 19. yüzyıl-
da Avrupa ve Amerikan üniversitelerindeki profesyonel
tarihçiler, tarihi, tıpkı bir doğabiliminden beklendiği gibi,
gerçekleri bulup çıkarması, sıraya dizmesi ve bir hikâyeyi
“nesnel” biçimde yeniden anlatması esasına dayalı bir bilim

dalı haline getirmenin peşine düştüler. Tarihin ne hakkında olacağına ilişkin bu düşünce, özellikle lisansüstü eğitim enstitülerinde olmak üzere, tarih eğitimini uzun süre şekillendirmeye devam etti. Nesnel olamayacağımız konuları araştırmaya karşı uyarıldık; örneğin eğer koyu bir Katolik isek Protestan grupları çalışmak daha iyiydi veya daha iyisi, dini konulardan bütünüyle uzak durmaktı. İdeal konular bizim duygusal, ruhsal, entelektüel veya felsefi bir bağımızın olmadığı ve hatta belki de pek ilgilenmediğimiz konular olmalıydı. En iyisi, tez danışmanımız tarafından belirlenmiş, bize gerekli nesnelliği kazandıracak, hatta daha da önemlisi, aynı zamanda bize mükemmel bir tavsiye mektubu kazandıracak bir konu olmalıydı.

Bu, benim bir sürü arkadaşımın karşılaştığı bir durumdu ama ben, akademik öğrencilerinden böyle bir evlat itaati talep etmeyen, “Doktora Babası” (Almanca deyişle *Doktorvater*) olarak adlandırılan bir tez danışmanına sahip olduğum için şanslıydım. Ayrıca yüksek lisansa, her ne kadar normal fakültelerde, henüz kadınların tarihi üzerine açılmış bir ders olmasa da, kadın araştırmaları yapmanın tamamen tuhaf karşılanmadığı bir zamanda başlamıştım. (1960’larda pek çok tarih bölümünde olduğu gibi, yeni başlayan yüksek lisans öğrencilerinin kadın yüzdesine ilişkin kota artırılmış olmasına rağmen, 50 kişiden fazla kadrosu bulunan bir bölümde bordrolu çalışan hiçbir kadın yoktu.) Fakat kuşkusuz nesnellik kavramını büyük ölçüde içselleştirmiştim ve kadınların tarihi üzerinde çalışan diğer tarihçiler gibi, yanı başımdaki erkek kadar nesnel olabileceğimi kanıtlamaya soyundum. İncelediğimiz materyallerin bizde uyandırdığı öfke ve bunalım duygularına karşı kendimizi özellikle koruduk ve “tarafılık” veya “gizli bir gündemi olma” ile suçlanmaya karşı her daim savunmada kaldık. Birçoğumuz tüm tarihin bir gündemi olduğunu, her bir tarihçinin şahsi ve politik nedenlerle (buna bir işe girme

arzusu da dahil) hangi konunun üzerinde çalışılacak kadar önemli olduğuna karar verdiğini kabul ve iddia ederken bile, dilimize çok dikkat ettik. Geçmiş hakkında düşünce-sizce etik yargıda bulunma tuzağının Barbara Newman'ın ifade ettiği gibi geçmişi idealize etme, acıma veya suçlama –farkına vardık– ve buna karşı savaştık. Kadınların deneyimlerinin karmaşıklığını vurguladık ve belli gelişmelerin kadınların iyiliğine mi, kötülüğüne mi olduğuna dair genelle-yici yargılara varmaktan kaçınmaya çalıştık. (Bir arkadaşım, *Oz Büyücüsü*'ndeki Glinda'nın, Dorothy'e sorduğu, “Sen iyi bir cadı mısın yoksa kötü bir cadı mı?” sorusunun ardından bunu Glinda testi olarak isimlendirmiştir.)

Bu nedenle kadınların tarihi, bir yandan kadınları öne çıkarırken, bir yandan da onları çalışmanın, başka herhangi bir şeyi çalışmaktan hiçbir farkı olmadığını iddia etmek gibi kendisiyle çelişen bir görev edinmişti. Joan Scott bunun feminizm içinde de bir çelişki olduğuna işaret etti, çünkü cinsel farklılığı ortadan kaldırmak için feministlerin önce, tekil erkek vatandaşa dayalı siyasi ve entelektüel yapılar içinde kadının “ötekiliği”ne işaret etmek için bu farklılığı açıklamaları gerekirdi. Bu basit bir kuramsal bakış açısı meselesi değildi ve biz öğretmenler ne zaman bir ders planı hazırlasak, karşımıza çıkmıştı: Örneğin, kadınların tarihi için ayrı dersler açmalı mıydık yoksa kadınları genel tarih derslerin içine mi yedirmeliydik? İlkini yapmamız halinde, kadınları tecrit etmiş olacaktık ama deneyimleri, karmaşıklıklarının hakkını vererek daha iyi değerlendire-bilirdik. İkincisini yaparsak kadınlar arasındaki farklılıkları anlatmak için yeterince zamanımız olmazdı ve öğrenci muhalefetiyle de karşılaşırđık: “Bu dersin ‘kadınların’ tarihi değil, tarih hakkında olacağını düşünmüştüm.” Bu çelişki, her martta Kadınların Tarihi Ayı yaklaşınca daha da güçlenirdi – kadınları öven etkinlikleri ve sergileri görmek isterdik ama bir taraftan da tüm bunların derinlikten

yoksun olmasından ürker ve acaba içinde yer almalı mıyız diye düşünürdük.

Toplumsal cinsiyet kavramına başvurmak birçok yönden rahatlatma getirdi; “toplumsal cinsiyet”, “erkek” (*man*) sözcüğünün önceleri kulağa kültürlü ve bilimsel gelmesi gibi, kulağa daha hoş geldi ve “kadınlar” ifadesine nazaran çok daha büyük bir entelektüel mesafe konmasına olanak tanıdı. (*The Ascent of Men*, *The Ascent of Man* kadar kulağa hoş gelmiyor veya *Men on Their Past* *Man on His Past* kadar hoş gelmiyor.) “Toplumsal cinsiyet” yaygınlaştıkça “cinsiyet” kelimesini kullanmaktan kaçınma olanağımız doğdu; bilim insanları olarak o kelimeyi bıraktık çünkü özcülüğün lekesinden kurtulmak ve tüm kategorilerin toplumsal olarak inşa edildiğinin ve tarihsel olarak değişen doğasının farkında olduğumuzu kanıtlamak istedik. (Bizim ardımızdan, cinsiyetin diğer anlamlarını ima etmeyi önlemek için kayıt formlarını, sürücü belgesi başvurularını ve diğer evrakları tasarlayan insanlar geldiler ama bu, toplumsal cinsiyetin toplumsal bir inşa olduğunu ileri sürmek için değildi.)

Kadınlar üzerine çalışan her bilim insanı bu sorunlarla karşılaşsa da, bunlar benim için çok kritikti, çünkü derslerde kullanılmak üzere araştırmalar, okuma kitapları, başka kitaplar yazmaya ve düzenlemeye başlamıştım. Bu materyalleri, uygun şekilde, görece tatsız bir tavırla sunma konusunda oldukça ustalaşmıştım; üzerinde tarihsel tartışmalar yapılan alanları belirtiyor ancak tartışmanın tarafı olmuyordum. Mutlaka dikkat etmişinizdir, bu kitapta da “bilim insanları... üzerinde fikir birliğinde değiller” veya “... hakkında bir sürü farklı fikirler var” gibi ifadeler kullandım. Bu eğilim, daha kapsamlı konular üzerine kitap yazarken daha da kuvvetlendi. Çünkü yüksek lisans eğitimim bana, sadece orijinal dillerinde arşiv araştırma yaptığım konularda tamamıyla yetkin olabileceğimi öğretmişti: *Women and*

Gender in Early Modern Europe adlı kitabımı yazdığım da bu imkânsızdı (Portekizce ve Lehçeye hâkimiyetim oldukça sınırlı) ve bu kitapta da çok daha imkânsız. Dengeli bir tasvir sunma çabasıyla geçen onca yıla rağmen, yine de bu kitabı yazarken, özellikle her bölümü güncel konuların kısa bir tartışmasıyla bitirmeye karar verdiğimde, kendi kanaatlerimi işin içine karıştırmamanın bir yolu olmadığını gördüm. Bunun nedeni kesinlikle, benim için yeni olan dönemlere ve coğrafi bölgelere ilişkin oldukça geniş çaplı okumalar yapmam, öğrencilerimin öfkesi ve mutsuzluğunun beni araştırma yaparken ve yazarken çok defa etkilemesi ve idealleştirme, acıma ve suçlamanın da buna eklenmesi oldu. Hem düşüncelerimi ifade ederken hem de bu ifadelerle ilgili endişelenirken yalnız değildim. Benden daha fazla (hatta belki de yaşayan başka herhangi bir tarihçiden de fazla) araştırma ve ders kitabı yazmış olan Peter Stearns, toplumsal cinsiyet üzerine yazdığı son kitaplarından birinin girişinde şu yorumu yapma gereği duymuştur: “Kitabın içindeki değerlendirmeler, cinsiyetler arasındaki görece eşitliğin ‘iyi’ bir şey olduğu kabulüyle yazılmıştır, bu modern ve tartışmasız bir değerdir.” Başka bir farklılık kategorisi veya yaşamın başka bir veçhesi konusunda, en azından saygın bir yayınevi tarafından derslerde kullanılmak üzere basılan kitaplarda böylesi bir ifadenin yer bulabileceğini, hayal etmek zordur. Yoksulluğu veya ırkçılığı “kötü” bir şey olarak gördüğümüzü veya tıbbi bakıma ve eğitime erişimi “iyi” bir şey olarak gördüğümüzü ifade etme gereği duyar mıyız?

Toplumsal cinsiyetin tam da bu tartışmalı doğası beni bu kişisel sonsözünü yazmaya itti. Giriş bölümünde, bu kitabın içeriğine vereceğiniz tepkiye karşı sizi uyarmama rağmen, dürüstçe söylemeliyim ki, başından sonuna öfke veya hayal kırıklığı değilse bile, en azından kuşku ve şaşkınlık gibi duygusal tepkiler uyandırmasını ümit ettim. Tarihte toplumsal cinsiyeti araştırmak siyasi bir edimdir, bize anlatılan

hikâyenin sadece eksik olduğunu değil (elbette tüm tarih eksiktir) aynı zamanda bir dereceye kadar kasten eksik bırakıldığını ileri sürmektir. Toplumsal cinsiyet üzerine çalışmak “hayır ‘bu’ da önemli, ‘bu’ da tarihin bir parçası” demeyi gerektirir; bu bir kocanın veya karının, bir fahişenin veya müşterisinin, bir rahip veya medyumun, bir mimarın veya bir nakışçının deneyimi olabilir. Toplumsal cinsiyeti bir mercecek olarak kullandığımızda, bakış açımızı sınırlandırmayız, resmi çok daha net ve geniş görürüz; böylece optik biliminde pek mümkün olmasa da, biz aynı anda teleobjektifin ve geniş açılı merceğin olanaklarını kullanırız.

Genellikle kitaplarımı ve makalelerimi, bu kitabın girişinde yaptığım gibi, her zamanki ölçülü yazar sesime biraz ara verip, okuyuculara tek cümlelik bir öğütlerle bitiririm. Burada düşüncelerim biraz uzun olacak ama beni tanıyanların (veya bu kitabı dikkatle okuyanların) fark edeceği gibi, ihtiyatlı bir iyimserlikle bitireceğim: Ümit ederim, bu kitaptan edindiğiniz bilgiler, kendi siyasi edimlerine öncülük eder ve biliyorum ki eğer ederse, okumuş olduğunuz bölümleri–işiniz, dini ibadetiniz, yaratıcı ifade araçlarınız, cinselliğiniz ve aile ilişkileriniz– yansıtan hayatınızın veçheleri aynı kalmayabilir.

EK OKUMA ÖNERİLERİ

Peggy McIntosh’un 1988 tarihli klasik denemesi “White Privilege: Unpacking the Invisible Knapsack”, internette ve Richard Delgado ile Jean Stefancic’in editörlüğünde yayımlanan *Critical White Studies* (Philadelphia: Temple University Press, 1997) adlı kitap dahil, başka birçok kitapta da bulunabilir. Profesyonel tarihin gelişimi tartışmaları için Peter Novick’in *That Noble Dream: The “Objectivity Question” and the American Historical Profession*

(Cambridge: Cambridge University Press, 1988) ve Bonnie G. Smith'in *The Gender of History: Men, Women, and Historical Practice* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1998) adlı eserlerine bakınız. Barbara Newman'ın feminist tarih yazımındaki tuzaklar üzerine düşüncelerini, *Exemplaria: A Journal of Theory in Medieval and Renaissance Studies* dergisinin (Kasım 1990) 2. sayısında ve Joan Scott'ın feminizmdaki tezatlar üzerine düşüncelerini *Only Paradoxes to Offer: French Feminists and the Rights of Man* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1996) adlı eserinde bulabilirsiniz. Peter Stearns'den yaptığım alıntıyı, onun *Gender in World History* (Londra: Routledge, 2000) adlı kitabının 7. sayfasında bulabilirsiniz.

Arkasında yazılı kayıt bırakmış her kültürde erkek kadından daha fazla güce, kaynaklara daha geniş erişime sahip olmuştur. *Tarihte Toplumsal Cinsiyet*'te ünlü tarihçi Merry Wiesner-Hanks; yasal yaptırımlar, entelektüel yapılar, dini sistemler, ekonomik imtiyazlar, sosyal kurumlar ve kültürel normlar gibi başlıklar altında işte bu dengesizliğin tarihini inceliyor. Dişi veya eril olmanın anlamının, toplumun ekonomik ve dini yapıları tarafından nasıl şekillendirildiğini sorgularken bir yandan da bunun tersini, yani toplumsal cinsiyetin, söz gelimi çalışma yaşamını veya dini kurumları nasıl şekillendirdiğini araştırıyor.

Wiesner-Hanks'ın daha önce yayımladığımız *Erken Dönemde Modern Avrupa* adlı eseri okuyucudan büyük ilgi görmüştü. Yazar bu kitabında da olağanüstü birikimini mükemmel bir sentez gücüyle bir araya getiriyor ve Paleolitik zamandan günümüze kadar uzanan geniş bir zaman diliminde çeşitli dünya kültürlerinde toplumsal cinsiyetin nasıl kurulduğunun etkileyici bir özetini sunuyor; her bölümün sonunda verdiği geniş kapsamlı kaynakça listeleriyle kitabı öğrenciler, akademisyenler ve araştırmacılar için vazgeçilmez bir kaynak eser haline getiriyor.

Merry E. Wiesner Hanks Wisconsin-Milwaukee Üniversitesi'nde tarih profesörüdür ve deneyimli bir ders kitabı yazarıdır. Yirmi kadar kitabın yazarlığını veya editörlüğünü yapmıştır. Bunların arasında yedi ciltlik *Cambridge World History* de yer almaktadır (2015). Yayımlanmış eserlerinden bazıları: *Erken Modern Dönemde Avrupa, 1450-1789* (2009); *Women and Gender in Early Modern Europe* (2008); *Kısa Dünya Tarihi* (2020).

